

Havasi Zsuzsanna

Nyelvhasználati vonatkozások a kihallgatási kérdések történetéből: boszorkányperek és összevető elemzések

Havasi Zsuzsanna

**Nyelvhásznlati vonatkozások a kihallgatási kérdések történetéből:
boszorkánypercek és összevető elemzések**

Havasi Zsuzsanna

**Nyelvhasználati vonatkozások
a kihallgatási kérdések történetéből:
boszorkányperek és összevető
elemzések**

Budapest, 2026

A kötet megjelenését az Eötvös Loránd Tudományegyetem Oktatási és Képzési Tanácsának tankönyv- és jegyzettámogatási pályázata támogatta.

Lektorálta: Csontos Nóra, Szili Katalin

© Havasi Zsuzsanna, 2026

A borító Thomas Satterwhite Noble *Witch Hill (The Salem Martyr)* című 1869-es festménye felhasználásával készült.

Közkinccsé vált mű. Forrása: Wikimedia Commons, 2019.

ISBN 978-615-134-007-3

ISBN (pdf) 978-615-134-008-0

DOI 10.21862/NyeVoKiHZs/2026/0073

ELTE

EÖTVÖS
KIADÓ

Az ELTE hivatalos könyvkiadója

ELTE | BTK

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

eltebook.hu

Felelős kiadó: az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja

Kiadói szerkesztő: Kiss Ernő Csongor

Projektvezető: Egresi Nóra

Borító, tipográfia: Balogh Katalin

Tördelés: Katona Csaba

Nyomdai munkák: Multiszolg Bt.

Tartalom

Köszönetnyilvánítás	9
1. Bevezetés	11
2. A nyelvhasználat történetének kutatása	17
2.1. A történeti pragmatika és a történeti szociopragmatika	18
2.2. Érintkező területek, határterületek.	21
2.2.1. A történeti szociolingvisztika a történeti (szocio)pragmatika tükrében.	21
2.2.2. A történeti diskurzuselemzés	24
2.2.3. A történeti szövegtan és szövegtipológia	26
2.3. Történeti (szocio)pragmatikai szemléletű kutatások magyar anyagon	27
2.3.1. Nyelvhasználati kérdések hagyományos nyelvtörténeti keretben	28
2.3.2. Kutatások nyelvtan és pragmatika határán	30
2.3.3. A magyar történeti (szocio)pragmatikai kutatások központi témái	31
2.4. Részösszegzés	34
3. Jogi szinterek nyelvhasználatának kutatása	37
3.1. A tárgyalótermi diskurzusok és a kihallgatási kérdések jellemzői .	38
3.2. Az udvariasság és a helyénvalóság jogi szintereken	40
3.3. Tárgyalótermi diskurzusok jegyzőkönyvezése	44
3.4. A kikérdezés szabályozásának nyelvi vonatkozásai	46
4. A boszorkányperes iratok.	51
4.1. A boszorkányperes iratok társadalmi kontextusa	51
4.1.1. A boszorkányszerep	52
4.1.2. A boszorkányüldözést magyarázó elméletek	53
4.1.3. A boszorkányság a jogtörténetben.	57

4.2. A boszorkányperes iratokhoz kapcsolódó diszkurzív gyakorlatok	62
4.2.1. A boszorkányperes iratok előállításának kontextusa a jogtörténetben: a büntetőperes eljárás	63
4.2.2. A kihallgatási kérdéseket formáló diszkurzív elvárások . . .	70
4.2.3. A szövegek előállítása: a periratok és rögzítettségük problémái	72
5. Kulcsfogalmak, anyag, módszer	77
5.1. Az elemzések kulcsfogalmairól	77
5.2. Az elemzett anyag	80
5.3. A kérdés néhány megközelítése	84
5.4. Az elemzési kategóriák kialakítása.	88
5.5. A kvalitatív szoftveres elemzés módszertana	99
6. Kérdések boszorkányperes iratokban	103
6.1. A kérdés témája	104
6.2. A kérdések formai jellegzetességei	106
6.3. A kérdésekben megjelenő vádak részletezettsége	110
6.4. Formulaszerű kérdések és az evidencia forrása	114
6.5. Kirajzolódó stratégiák boszorkányperekben	121
6.6. Következtetések	124
6.7. Esettanulmányok és kiegészítő szempontok	125
6.7.1. Újrakeretezési kísérletek meghíúsulása	125
6.7.2. Dinamikus kihallgatotti szerep megvalósítása	129
6.7.3. Kiegészítő szempontok	132
7. Koncepciók eljárások kihallgatási jegyzőkönyvei összevetésben boszorkányperekkel	135
7.1. A forrás sajátosságai	136
7.2. A kategóriarendszer szerinti eredmények	138
7.3. Összevetés boszorkányperekkel	148
7.3.1. Befolyásolás nyitott kérdésekkel	149
7.3.2. Előfeltevés kérdésbe foglalása	151
7.3.3. Az elfogás okára vonatkozó kérdések	153
7.3.4. A korábbi jogi procedúrára vonatkozó kérdések	154
7.4. Kirajzolódó stratégiák	155
7.5. Következtetések és részösszegzés	160

8. Napjaink kihallgatásai és elvárásai – összevetések és metanyelvi reflexiók	163
8.1. Mai kihallgatási kérdések összevetésben történeti adatokkal	163
8.1.1. A forrás sajátosságai	164
8.1.2. A kategóriarendszer szerinti eredmények.	165
8.1.3. Adalékok a kategorizáláshoz.	180
8.1.4. Kirajzolódó stratégiák.	181
8.1.5. Következtetések.	191
8.2. Metanyelvi reflexiók régi és mai tárgyalótermi kérdésekhez. . . .	192
8.2.1. A kiegészítő kérdőíves kutatás módszertana	193
8.2.2. A kérdések megítélése	195
8.2.3. A kérdések megítélésekor figyelembe vett tényezők	200
9. Összegzés	209
Források és hivatkozott irodalom.	219
Függelék.	247
A kötetben használt fontosabb kérdéstípusok és kikérdezési stratégiák	247
Összegző táblázat a forrásokról	258
A kérdőív szövege	271

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Sárosi Zsófiának szakmai és emberi támogatásáért. Hálásan köszönöm Szili Katalin és Csontos Nóra segítő véleményét. Köszönettel tartozom Varga Mariannának részletes tanácsaiért és szakirodalmi javaslataiért.

Köszönöm Vinnai Edinának, hogy a Miskolc Jogi Korpusz átiratainak anyagát rendelkezésemre bocsátotta. Köszönettel tartozom Kiss Farkas Gábornak a Ferdinanda szövegrészletének fordításakor nyújtott filológiai segítségéért, Rácz Balázs Viktornak részletes megjegyzése miatt, Sebők Richárdnak értékes szakirodalmi javaslataiért. Köszönettel tartozom Hauber Kitti, Jecs Franciska, Kovács-Berényi Laura és Sarnyai Vivien a kérdőívek felvételekor nyújtott segítségéért. Hálás vagyok az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Miskolci Egyetem kérdőívet kitöltő hallgatóinak, hogy megosztották velem, hogyan vélekednek a kihallgatási kérdésekről.

A kötet az ELTE BTK kari könyvkiadási pályázatának keretében jelenhetett meg. Köszönöm a kari kollégáknak és az ELTE Eötvös Kiadó munkatársainak, hogy segítették a könyv megjelenését.

1. Bevezetés

A boszorkányperek néprajzi, történettudományi, jogtörténeti és nyelvtörténeti érdeklődésre is számot tartanak. A nyelvtudomány esetében az utóbbi években kifejezetten fellendülésről is beszélhetünk a megjelenő új diszciplínák, a történeti pragmatikai és szociolingvisztikai kutatások miatt, amelyek általában a források élőbeszédhez közel álló jegyeit kívánják kiaknázni. Az elmúlt húsz évből nemzetközi és hazai nyelvtörténeti munkák is vizsgálják a régebbi korok kihallgatásait, a pragmatika és a diskurzuselemzés eszköztárával, gyakran művelődéstörténeti témákat is bevonva, szinkrón modellek alkalmazásával.

A kötet elemző részeinek célkitűzése, hogy a boszorkányperes iratokat jogi nyelvi háttérrel megközelítve, a történeti pragmatika és diskurzuselemzés szemléletmódjával mutassa be a hatalom megjelenését kihallgatási helyzetben, illetve feltárja a hatóság kihallgatási stratégiáit. Az adatok és eredmények jobb megvilágítása érdekében két további forráscsoportot is a vizsgálat tárgyává tesz: koncepciós perek jegyzőkönyveiből és napjaink (a 2000-es évek) bírósági és rendőrségi kihallgatásaiból vett mintákat. A kötet kifejezett célja, hogy megkíséreljen olyan elemzési szempontokat is a tárgyalótermi diskurzusok vizsgálatának eszközévé tenni, amelyek esetében egyáltalán felmerül a kvantitatív elemzés lehetősége, így a nemzetközi trendeknek megfelelően számadatok is kiegészíthetik a kvalitatív elemzésre épülő meglátásokat.

A kötet a következő kérdésekre keresi a választ:

1. Hogyan jellemezhetők magyar nyelvű boszorkányperes iratok nyelvészeti kérdéstipológiák felhasználásával?
2. Milyen nyelvi jegyekben érhető tetten a hatalom kontrollja?
3. Ezen jegyek közül melyek azok, amelyek a korszakra, szociokulturális háttérre jellemzők, ha a koncepciós perek jegyzőkönyveit és napjaink kihallgatásait használjuk viszonyítási pontként?
4. Vannak-e a diakroniában jól vizsgálható nyelvi jellemzők a forráscsoportok alapján, akár korszakok összehasonlítására, és melyek ezek?
5. Vannak-e a diakronián átívelő kihallgatási stratégiák a három korpuszban, és melyek ezek?

6. Kitekintésképpen: milyen kihallgatási kérdéseket tartanak sugalmazónak nyelvi elemzésben vagy jogban jártas mai egyetemi hallgatók?

A kutatási kérdések vizsgálata miatt mind a feldolgozott nyelvi anyag, mind a bevont módszertan összetett. A munka hátterében végig a történeti szociopragmatika és diskurzuselemzés szemléletmódja áll, utóbbi egyúttal azt is jelenti, hogy a hatalom jelenségét egy olyan kutatói pozícióból szemléli, amely a nyelvben rejlő hatalmi mechanizmusok leleplezésének szándékával is él (l. VAN DIJK 2003; WODAK 1999). A jog és nyelv területének összekapcsolása a kritikai diskurzuselemzéssel kézenfekvő, hiszen a hatalom kérdése központi az intézményes diskurzusokban. Sem azoknak az embereknek, akik a történelem folyamán borzalmakat kényszerültek kiállni a boszorkányüldözések miatt, sem azoknak, akik koncepciók peres igazságtalanságaival és éppolyan hasonló embertelenségeivel szembesültek, már nem segíthet semmilyen kutatás, amely ezen megpróbáltatások egy csekély részét mutatja meg a nyelvi kontrollból kiindulva. Azonban a kötet megkísérelheti felhívni a figyelmet arra, hogy milyen következményei lehetnek a valós igazságszolgáltatás hiányának, és egyúttal rámutathat aggasztó nyelvi jegyekre. Napjaink kihallgatásait semmiképpen sem a kontrollt vagy nyelvi manipulációt előtérbe állítva tettem az elemzés tárgyává – éppenséggel semleges példaként, összehasonlítási alapként kerültek a kutatásba az eredmények. Az, hogy nem minden esetben szolgálnak napjaink diskurzusai pozitív ellenpéldaként, rámutathat arra, hogy bár a múlt borzalmával nem összevethető módon, de olyan kommunikációs megoldásokat, stratégiákat is tartalmazhatnak ezek a kihallgatások, amelyek a hatalom leképeződésekként is magyarázhatók. A kötetnek azonban korántsem célja összességében az átfogó szinkrón kutatás, az eredményeket kizárólag összevetésként használok. VARGA MARIANNA (2020) átfogóan feltérképezte a bírói kihallgatásokat, amelyek stratégiáit észszerű célokhoz társítva, a bírói semlegességet kimutatva ír le. A kötet ezen eredményekből kiindulva kívánta semleges háttérként, összehasonlításként bemutatni napjaink kihallgatásait, bár többféle diskurzustípust is a vizsgálat tárgyává tett. Természetesen éppenséggel a sikeres kihallgatási stratégia tárgyalása is elemzési szempont lehetne, azonban a kritikai diskurzuselemzés hátterét választva ilyen szempontokra nem tértem ki.

A kérdések megválaszolására elemzett nyelvi anyag korábbi gyűjtésekből származik. A központi boszorkányperes elemzések anyagát a Történeti Magánéleti Korpusz ötven boszorkányperes irata képezi (TMK, l. DÖMÖTÖR és mtsai 2017; NOVÁK és mtsai 2018), amelyeket véletlenszerűen választva hívtam le a korpuszból. A boszorkányperes iratok mellett összehasonlításképpen az 1950-es évekből származó tíz koncepciók peres jegyzőkönyvet a Magyar Országos

Levéltár digitalizált anyagában (MOL, MAJTÉNYI–MIKÓ–SZABÓ szerk. 2012) értem el. A Miskolc Jogi Korpusz anyagának egy részét a kutatás céljaira hozzáférhetővé tették számomra, a tíz 2000-es évekbeli kihallgatási diskurzust az átiratok között értem el (MJK, l. VINCZE 2018).

A forrásokat MAXQDA (VERBI Software 2019) kvalitatív elemző szoftverben dolgoztam fel. A szoftverben saját elemzési kategóriákat, ezeket reprezentáló címkéket alakítottam ki a kérdéstípusok vizsgálatához, amelyeket manuálisan társítottam a nyelvi anyagban megjelenő kérdésekhez. A szoftver a kiosztott kategóriák számszerűsíthetőségét és keresetőségét könnyítette meg. A nagyobb diskurzusrészletekre kiterjedő stratégiákat megjegyzések segítségével jelöltem, de nem számszerűsítettem. A kutatás kezdetekor (2019-ben) a kvantitatív szempontok megjelenítésének lehetősége kifejezetten hiánypótlónak mutatkozott, mivel addig magyar történeti anyagon nem született olyan vizsgálódás, amely jogi nyelvi példák kérdéseinek számszerűsítését is lehetővé tenné. Azóta VARGA MÓNIKA (2022a) is végzett kérdéstípusok számszerűsítését célzó kutatást boszorkányperes anyagon; ugyan nem említi jelen kötet különböző fázisainak szóbeli vagy írásos ismertetését (például 2021-es alkalmazott nyelvészeti és nyelvtörténeti konferenciákon bemutatott eredményeket; írásban l. HAVASI 2022a; HAVASI 2022b), de talán nem alaptalan azt gondolni, hogy a kvantitatív szempontok bevonása a kihallgatási kérdések leírásakor jelen, 2019-ben kezdődött doktori kutatás célkitűzéseinek aktualitását is mutatja.

A monográfia ugyan számszerűsített eredményeket is tartalmaz, mindvégig felhívom a példák elemzése során a figyelmet arra, hogy az egy-egy számadat mögötti kérdéstípus megállapítása kutatói döntés eredménye, amely így egyrészt bizonyos esetekben vitatható is. A szöveges elemzés így rámutat arra, hogy akár egyetlen forma vagy megnyilatkozásrészlet kategorizálása milyen kontextusbeli eredmények függvénye lehet. Végig bemutatom továbbá, hogy a kategóriák mögött a periratokban, diskurzusokban milyen célok és egyéb szempontok húzódnak meg. Ennek során a hatalmi viszonyokat kiemelem; a példák elemzésesei egyszersmind az intézményesített hatalmi viszonyokra hívják fel a figyelmet. Így a kritikai diskurzuselemzés szemléletmódjából az is adódik, hogy jelen kötet nem érint olyan kérdéseket, mint a hatékony, a jogi szereplők céljainak megfelelő kihallgatási technikák szempontja. Az intézményesült diskurzusok adott megvalósulásai mellett a boszorkányperek forráscsoportja és a boszorkányhit egyes elemei maguk is értelmezhetők diszkurzívan. A népi boszorkányhitben eredetileg nem szereplő elemek Európában a jogi szövegek átvételével kerültek a kihallgatások szövegébe, vallomásokba, így a periratok reprodukálják és terjesztik a hivatalos ideológiát.

Saját kutatói elemzésemet igyekeztem nyelvhasználói vélekedésekkel is kiegészíteni, így kérdőíves adatgyűjtést is alkalmaztam. A kérdőív (l. a *Függlékben*) is az intézményesített hatalmi viszonyok megjelenítésére fókuszál, így az ebben tükröződő értékelési pozíció is a kritikai diskurzuselemzés szemléletmódján alapul, amit egyszersmind az eredmények interpretálásakor is érdemes szem előtt tartani. Kérdőíves elemzés bevonására sem magyar jogi nyelvi kutatásokból, sem a boszorkányperek feldolgozásakor nem ismerek előzményt. A történeti pragmatikában azonban nem példa nélküli, KUNA (2019) is alkalmazza kutatási kategóriáinak validálására, a meggyőző szövegek hatásának vizsgálatára, illetve történeti kritikai diskurzuselemzés gazdagítására, források olvasói fókuszának leírására is történt próbálkozás (HAVASI 2023).

A kötet először részletesen bemutatja a kutatás elméleti és tudománytörténeti előzményeit (2.), kiemelten a magyar kutatások alakulását (2.3.). A tudománytörténeti bemutatás célja ugyan a könyv témájának diszciplináris elhelyezése, de önmagában is átfogó áttekintést kíván nyújtani. A kifejezetten az elemzésekben használt legfontosabb fogalmak külön szerepelnek (5.1.), hogy a saját elemzések kulcsfogalmai ne sugalljanak nemlétező hangsúlyokat a tudományterület aktuális kutatási irányairól. A történeti (szocio)-pragmatika mellett a monográfia érintkező elméleti háttérként tárgyalótermi diskurzusok és kutatásuk sajátosságait is tárgyalja (3.). Az elemzés megalapozásaként a dolgozat fókuszát adó periratok társadalmi és diszkurzív kontextusát mutatja be a kötet (4.). Ezután módszertani összefoglaló következik (5.). A boszorkányperes kérdések jellemzőinek leírása számszerűsített eredményekkel is gazdagítva szerepel (6.). A kvantitatív adatok bemutatásakor igyekszem egyúttal felhívni a figyelmet a kvalitatív elemzés alapján megmutatkozó korlátokra, a szemléletmódokat szükség szerint alkalmazva. A formális elemzés mellett több szempontra kitérő, a kérdéstipológiát dinamikájában, a válaszok tükrében alkalmazó esettanulmányokat is bemutatok, illetve kiegészítő szempontokat is felvázolok (6.7.). Ezt követi a két összehasonlító, a koncepcióperes kihallgatási jegyzőkönyvek mintáját (7.) és a napjaink kihallgatásaiból kiválasztott mintákat bemutató elemző fejezet (8.1.), amelyekben igyekeztem a korábbi szempontokat lehetőség szerint egységesíteni. Az elemzések nem önállóak, hanem az összehasonlításra fókuszálnak, így itt is olvashatók, párhuzam vagy összevetés esetén, boszorkányperes példák. Az elemzéseket egy kérdőíves gyűjtés eredményei is kiegészítik, hogy a leírt szempontokat mai nyelvhasználói vélekedések is árnyalhassák (8.2.). A kötetet összegzés zárja (9.). A monográfia mellékletei a kutatómódszertan áttekintését segítik. A könnyebb visszakereshetőség érdekében táblázatba gyűjtöttem a kötetben

a kérdéstípusok és kikérdezési stratégiák leírására használt fontosabb fogalmakat, illetve a korpuszokból feldolgozott iratokat és ezek főbb, pragmatikai szempontból is fontos jellemzőit. A *Függelék*ben található meg továbbá a joghallgatók és nyelvtörténetet tanuló bölcsészhallgatók meglátásait feltáró kérdőív szövege is.

2. A nyelvhasználat történetének kutatása

Az elmúlt évtizedekben nemcsak a szinkrón kutatásokban, hanem a nyelvtörténet területén belül is előtérbe került a nyelvhasználat kutatása. Miképpen a 70-es években a nyelv formális elemzésén kívül eső pragmatikai kutatások az érdeklődés középpontjába kerültek, úgy jelentek meg a nyelvtörténeti témák között a hagyományos felfogásban a rendszertörténeten kívül rekedt, így korábban komolyabb érdeklődésre nem számító témák. MAITZ PÉTER szavaival élve „[a] szinkrón nyelvészetben e pragmatikai fordulatról és konzekvenciáiról beszélni ma már közhelynek számít, maga a pragmatikai fordulat tudománytörténeti momentum lett. [...] Más azonban a helyzet a nyelvtörténeti kutatás kontextusában” (2000: 505). Sem a pragmatikai fordulatot, sem a szinkrón tudományágat, illetőleg szemléletmódot nem részletezve álljon itt csupán a pragmatikai fordulat kialakulásához vezető néhány tényező SZILI (2004: 15–18) és TÁTRAI (2011: 11–14) munkái alapján: a nyelvfilozófia, szociológiai és antropológiai kutatások, kritikai szociolingvisztika, etnográfiai és etnometodológia, illetve a nyelvészetben belül a mondattan és szemantika határán lévő kérdésfelvetések a generatív nyelvészet megújulását is kívánták.

Nemcsak a pragmatikai fordulatnak, hanem a történeti pragmatika kibontakozásának, felvirágzásának is van mára irodalma (TAAVITSAINEN–JUCKER 2015). A pragmatikai fordulata mellett a 70-es és 80-as évek szociokulturális fordulata, a diskurzusban létrejövő jelentésekre fókuszáló diszkurzív fordulat, a diszperzív fordulat, azaz a periferikusnak tekinthető jelenségek vizsgálata, az empirikus és kvantitatív módszerek előtérbe kerülése, valamint a digitalizáció áll a történeti pragmatika kibontakozásának hátterében (TAAVITSAINEN–JUCKER 2015). Pragmatikai szempontok a nyelvtörténet filológiai hagyományában is megjelentek (MAITZ–MOLNÁR 2001: 323). Az időtlen helyett az időhöz kötött jelenségek kutatása egyszersmind visszatérést is jelent a filológiai gyökerekhez (TAAVITSAINEN–JUCKER 2015).

A nyelvhasználat történetének kutatására alakult ki a történeti szocio-pragmatika és számos – sokszor legalábbis a terminushasználat szintjén külön megjelenő – diszciplína. A 2. fejezet ezeket kívánja rendszerezni és bemutatni

nemzetközi és hazai példák segítségével. A 2.1. és a 2.2. *alfejezet* elméleti szempontból közelíti meg a kapcsolódó tudományterületeket, a külföldi és magyar irányvonalakra fókuszálva. A 2.3. *alfejezet* kifejezetten a diszciplína hazai kutatásának áttekintését és rendszerezését adja.

2.1. A történeti pragmatika és a történeti szociopragmatika

A történeti szociopragmatika területének meghatározásakor már a kiindulópontban problémával szembesülhetünk: milyen terminust alkalmazzunk egyáltalán a területre, amelyet meghatározni kívánunk: *történeti pragmatika*, *szociopragmatika*, esetleg a kettő szorosabb kapcsolatát sejtető (*szocio*)-*pragmatika* írásmód? A terület megnevezése és a meglévő elnevezések különbözősége vagy azonossága a szinkrón pragmatikai megközelítések függvénye (CULPEPER 2010: 69).

CULPEPER (2010, 2011a) leírására alapozva a *szociopragmatika* terminus csak a pragmatika szűk, angolszász megközelítésében értelmezhető. A kontinentális vagy európai pragmatikai hagyomány a tudományterületet ugyanis nem a nyelvleírás egyik szintjének, hanem a használatban lévő nyelv szociokulturális perspektívájának tekinti – éppen ezért ekkor *szociopragmatikáról* beszélni redundáns. Ezzel szemben a szűkebb megközelítés a pragmatikára komponensként tekint. LEECH (1983: 11) nyomán az angolszász felosztásban a pragmatika felől közelítve a pragmlingvisztika a grammatikához, míg a szociopragmatika a szociológiához közelebb álló terület. A pragmatika és a szociopragmatika kettősséget, felosztást alkalmazza a nyelvoktatásban elméletalkotó THOMAS (1983) is, amikor elkülöníti a pragmlingvisztikai és szociopragmatikai hibákat (félresiklásokat). Utóbbiakat olyan kultúrspecifikus különbségek okozzák, mint a szabadon és kevésbé szabadon hozzáférhető információk köre, a meglévő tabuk, a hatalom és a társadalmi távolság eltérő érzékelése, illetve a kultúránként eltérő értékek. Ezzel szemben a pragmlingvisztika területére a pragmatikai erő nyelvi kódolása tartozik, azaz a nyelvi formák és diskurzusbeli szándékok társítása.

Az angolszász és kontinentális pragmatika elkülönülésnek hatása van a történeti pragmatikában is, bár ez TAAVITSAINEN és JUCKER szerint nem annyira jelentős, mint a szinkrón kutatásoknál (2010: 5). TRAUGOTT (2004: 538, idézi TAAVITSAINEN–JUCKER 2010: 5) megfogalmazásában a történeti pragmatika „a nyelvi változás nyelvhasználaton alapuló megközelítése”. SZILI a pragmatika határainak kibővítéseként értelmezi a történeti pragmatikát,

és szintén TRAUGOTT definíciójából indul ki, leírásában így a történeti pragmatika a „nyelvi változásoknak újfajta, használatközpontú megközelítése”, amely a nyelvi változások leírásakor a társadalmi folyamatok tükrében látott kommunikációs igényeket is figyelembe veszi (SZILI 2004: 28). SÁROSI (2015c) a magyar kutatásokat összegezve megjegyzi, hogy a történeti pragmatika multidiszciplináris terület, több részterületre tagolható. A nemzetközi irányokat is jellemző elválasztás mentén a mikro- és makropragmatikai kutatások különülnek el egymástól. Előbbiek a nyelvi szerkezetre fókuszálnak, a társadalmi háttértényezők nem túl hangsúlyosak. Az utóbbiak ellenben a szociokulturális háttér szélesebb bevonására törekszenek a nyelvi vagy pragmatikai elemek magyarázatakor (SÁROSI 2015c: 133).

A szociopragmatika CULPEPER (2011a) felfogásában összességében a filológiai megközelítésekkel mutat rokonságot, mint JACOBS-nál és JUCKER-nél (1995) a pragmafilológia, illetve a történeti diskurzuselemzés BRINTON-nál (2001). Központban áll az adott szituációban lévő szerepek és identitások leírása, a kapcsolatok érzékeltetése: például az arculat, arculati munka, a jogok és kötelességek, a hatalom, a társadalmi távolság és befolyásolás, az attitűdök és vélekedések (CULPEPER 2011a: 3).

A magyar nyelvtörténetben a történeti pragmatika területének külföldi kutatásait összefoglaló, illetve hiányokat bemutató átfogó, mintegy húsz évvel ezelőtt megjelent 2003-as írásában SÁROSI a *történeti pragmatika* és *történeti szociopragmatika* terminusok használatát a magyar történeti nyelvészetben még átfedőnek tekintette, kiemelve, hogy a történeti nyelvtudomány empirikus, és nem elméleti jellege miatt a LEECH-i pragmatikai hagyomány folytatója lehet. Megfogalmazását idézve: „írásomban a továbbiakban történeti pragmatika és történeti szociopragmatika ugyanazt jelenti: a nyelvhasználat és a nyelv összefüggéseit vizsgálja a történetiségben, különös tekintettel a két vagy több résztvevős interakciókra és azok kontextusára” (SÁROSI 2003: 441). Mikor SÁROSI a magyar történeti pragmatikai kutatásokat újfent összefoglalja, a két terminus már nem tekinthető szinonimnak, ekkor már „a két fogalom egyértelműen mást jelöl” (2015c: 133). Látható, hogy az eltelt tíz év alatt a megközelítést alkalmazó történeti munkák számával a terület differenciálódott.

MAITZ (2000) a magyarországi német nyelv történetét alapul véve mutatja be a szociopragmatikát új, a problémákra megoldást jelentő elméleti koncepcióként. A pragmatikai fordulat utáni irányvonalat „szociopragmatikai irányultságú” nyelvtörténetként jelöli meg, és a német tendenciák adaptálásaként írja le (MAITZ 2000: 501). Esetében a „szociopragmatikai irányultságú nyelvtörténet” olyan megközelítéseket összegez, amelyek a nyelvre kommunikatív

tevékenységként tekintenek. A nyelvtörténet tárgyköreit kívánatosnak látja a rendszertörténeten kívüli tényezőkkel, interdiszciplináris megközelítésben tárgyalni, így MATTHEIER felosztását alapul véve, de abból a nyelvi kapcsolatok történetét kevésbé hangsúlyosnak tekintve a rendszertörténet mellett a nyelvhasználat és a nyelvi tudat történetét tekinti a nyelvtörténet tárgyköreinek (vö. MATTHEIER 1998: 3kk, idézi MAITZ 2000: 507–508).

A kötet a kutatás vonatkozásában a *történeti szociopragmatika* megjelölést használja elsősorban. Ez jelen esetben nem a pragmatika mint szemléletmód elvetésének tekintendő, hanem a monográfiában megjelenő művelődéstörténeti tényezők fontosságára kívánja felhívni a figyelmet. A LEECH-i *szociopragmatika* terminus és megközelítés a pragmatikának a szociológiával érintkező területként jelöli ki a történeti szociopragmatikát: „a nyelvhasználat speciális „helyi feltételei»-re irányulnak a szociopragmatika vizsgálódásai (LEECH 1983: 11, idézi és ford. SÁROSI 2003: 134). A definíció nem problémamentes, és kérdéses lehet, a szűkszavú definícióban hogyan helyi a *helyi*, miképpen speciális a *speciális* (CULPEPER 2010: 72), illetőleg ezen normák megértéséhez az általános normák is szükségeltetnek: kihasználásukból alakulhatnak egyedi társadalmi pozicionálások (CULPEPER 2011a: 2). Problematikus továbbá, hogy csak a helyi és specifikus jelenségek vizsgálatakor éppen a tudományos kutatás lényege vész el, ha nem tehetünk ezeken túlmutató megállapításokat (CULPEPER 2011a: 1–2). A területnek elsősorban a helyi (a szöveg és a résztvevők által létrehozott ko-textus – azaz a szűken értett kontextus) és az általános (nemzeti/regionális és intézményes kultúra) szintjét összekötő mediális kontextuális szinttel kellene foglalkoznia. A társadalmi szituációk elemzése jelentheti a kapcsolatot a pragmlingvisztikai mikro- és az inkább társadalmi irányultságú makroszint vizsgálata között (CULPEPER 2011a: 2).

Összefoglalóan a történeti szociopragmatikát úgy határozhatjuk meg, hogy olyan kapcsolatokkal foglalkozik, amelyek a „társadalmi kontextus és adott történeti nyelvhasználat között” állnak fenn, és amelyek „pragmatikai jelentésekhez vezetnek. Fókuszában a nyelvhasználat áll szituációs kontextusban, és az, ahogyan ezek a szituációs kontextusok normákat hoznak létre, amelyeket a beszélők pragmatikai céllal alkalmaznak vagy hasznosítanak” (CULPEPER 2011a: 4). Lehetséges szinkrón és diakrón változata, mindenképpen fontos azonban törekedni a kontextus rekonstruálása – írott feljegyzések alapján.

CULPEPER (2010: 84) egyszersmind azt is ajánlja, hogy a történeti pragmatikai területek egységesítő keret alá tartozzanak, ilyen lehetne a GOFFMAN-i (1974) keretezés vagy a LEVINSON-i (1992) tevékenységtípus fogalma, amelyek

hidat is képezhetnének a mikro- és makroszintű elemzések között. A tevékenységtípus használatát a boszorkányfenyegetések interpretálásával mutatja be (CULPEPER 2010), a keretezéshez egy későbbi írásban 17. századi drámák vizsgálatát hozza példaként (CULPEPER 2011a, a keretezés kulcsfogalmához BAX 2001-et idézi). A törekvés nem valósult meg: bár a keretezés és a tevékenységtípus fogalmai gyakran használatosak a történeti pragmatikában, korántsem alkalmazzák ezeket minden kutatásban. A kutatások további differenciálódásával ez nem is volna reális elvárás.

2.2. Érintkező területek, határterületek

Már az eddigiekből látható, hogy számos, irányzatot vagy éppen diszciplínát jelölő terminus veszi körül a történeti szociopragmatikát. CULPEPER a történeti pragmatika mellett a történeti diskurzuselemzést és a történeti szociolingvisztikát adja meg érintkező területekként (2010: 74–80). A történeti pragmatikát az előző alfejezet (2.1.) már összefoglalóan említette, mivel ezt határterületként csak abban az esetben érdemes megjelölni, ha a pragmatikát magát szűken értelmezzük. A fenti kategóriák mellett akár csak hazai kutatásokban is további megjelölések is megjelentek, illetőleg az elméleti összefoglalások újabb és újabb címkékkel illetik az áttekintett kutatásokat.

A továbbiakban az érintkező területek közül a történeti szociolingvisztikát (2.2.1.), a történeti diskurzuselemzést (2.2.2.), valamint a történeti szöveg-tan és szövegtipológia (2.2.3.) területét mutatom be hazai és külföldi elméleti írások és elemzések áttekintésével.

2.2.1. ¶ történeti szociolingvisztika a történeti (szocio)pragmatika tükrében

Mivel egyetlen természetes nyelv sem egységes, a történetiségre nézve is alkalmazhatók a szociolingvisztika szempontjai (ZELLIGER 1999: 505–506). A történeti szociolingvisztika maga is külön folyóirattal, kézikönyvekkel rendelkező diszciplína. Közös a történeti szociopragmatikában és a történeti szociolingvisztikában, hogy a nyelvet a társas-társadalmi kontextust előtérbe helyezve, társas tevékenységként vizsgálják, ugyanakkor viszonyuk nem feltétlenül egyértelmű. Hagyományosan elkülönül a két diszciplína, mindazonáltal nem feltétlenül külön módszertanról, hanem inkább más-más nyelvi jelenségekhez kapcsolódó hangsúlyeltolódásokról van szó a két terület esetében (KUNA 2024:

22–25). Jelen alfejezet megkísérli a kutatások fókuszában álló jelenségek felvázolását, illetve arról is számot ad, milyen érvek szólnak a történeti szociolingvisztika élesebb elkülönítése mellett. Másfelől olyan kutatásokat is idéz, amelyek besorolása a részterületek merev elhatárolhatóságát is kérdésessé teszi.

A történeti szociolingvisztika egy újabb meghatározásban (AUER és mtsai 2015) úgy fogható fel, mint az inherensen szociális és kulturális kötődésű nyelv történeti vizsgálata. A terminus elsőként *szociotörténeti nyelvészet*ként jelent meg ROMAINE-nél (1982), majd MILROY munkájában (1992) szerepel a *történeti szociolingvisztika*, de a szerzők korábban, WEINREICH és munkatársai (1968) írásával datálják a terület megszületését. A terület fontos kulcsfogalma szintén ROMAINE-hez kötődik: az azonosság vagy egyöntetűség elve szerint „[a]zok a nyelvi erők, amelyek ma működnek, a múltban is működtek, így a múlt jelenségei révén eljuthatunk a jelenhez, és fordítva a jelenből kiindulva a múlt számos jellemzőjét is megérthetjük.” (ROMAINE 1988: 1454, idézi és ford. KUNA 2017: 226). Másrészről azonban lényeges, hogy ne essünk az ideológiai anakronizmus hibájába: kerülni kell például az osztály, a gender vagy a státusz szempontjainál, hogy automatikusan napjaink helyzetéből induljunk ki, és mérlegelés nélkül vetítsük vissza a múltba a jelen kategóriáit (AUER és mtsai 2015). Az alapelv a történeti (szocio)pragmatikának is fontos kiindulópontja.

Hasonlóképpen a pragmatika és szociopragmatika viszonyához, már a történetiség dimenziója nélkül sem problémáktól mentes a két diszciplína, pragmatika és szociolingvisztika közti határvonal meghúzása. A szakirodalomban klasszikusan THOMAS (1995) megoldása jelent támpontot, ha szeretnénk elhatárolni a pragmatikai kutatásokat a szociolingvisztikaiaktól. Meglátása szerint a szociolingvisztikai kutatások pillanatképet adnak a nyelvhasználatról, és korrelációt kívánnak megállapítani olyan állandó változókkal, mint a származás, a szociális osztály, az etnikum, a nem vagy a kor. Ezzel szemben a pragmatika változó jellemzőkkel dolgozik (ilyen a relatív státusz és a társadalmi szerep), és dinamikus leírást kíván megvalósítani. A pragmatikához társítható a szociolingvisztikai repertoár használatának megvalósulása is a beszélői célok elérésének érdekében. Érdekes azonban felhívni a figyelmet arra, hogy THOMAS szociolingvisztika-megközelítése inkább a diszciplína alakulásának első szakaszában mondható jellemzőnek. Az elmúlt huszonöt évben válhatott igazán összefonódóvá a két diszciplína viszonya azzal, hogy a szociolingvisztika területén a variacionista szociolingvisztika mellett előtérbe került a pragmatikához jóval közelebb álló, azzal átfedésben álló interakcionális megközelítés (vö. NEVALAINEN–RAUMOLIN-BRUNBERG 2003: 17–18).

A magyar szakirodalomban TÁTRAI egyszerűségekre törekvő megfogalmazása szerint míg a szociolingvisztika a társadalmi viszonyok és a nyelvi rendszer, nyelvhasználat kapcsolatával foglalkozik, addig a pragmatikának nincs ilyen jellegű körülhatárolt kutatási relációja, mivel „a nyelv és az emberi élet közötti kapcsolat, a nyelvi tevékenység a maga komplexitásában érdekes a számára” (2011: 16–17). Fontos azonban megjegyezni, hogy TÁTRAI a pragmatikát szemléletmódként, illetőleg az emberi megismerési folyamatokat szem előtt tartó kognitív nyelvészetbe ágyazva közelíti meg, és ki is tér arra előbbi elhatárolásában, hogy a korábbi pragmatikai kutatásokban meghatározó volt a nyelv társadalmiságának előtérbe helyezése (2011: 17). A történeti (szocio)pragmatika és szociolingvisztika viszonya megragadható úgy is, hogy előbbi azzal foglalkozik, hogy az alapvetően szociolingvisztikai tárgyat jelentő nyelvhasználati mintázatokat hogyan használják ki egy adott interakcióban (CULPEPER 2010: 2).

A történeti szociolingvisztika és (szocio)pragmatika) osztozik az adatokhoz való hozzáférés korlátaiban. JUHÁSZ megfogalmazásában a diakrón nyelvléírásban „[a]z elmúlt korok emberei már nem szólaltathatók meg, nem készíthető velük interjú, nem tesztelhetők, nem hozhatók nyelvi döntéshelyzetbe, a mai szociolingvisztika egyik erősségét adó experimentális vizsgálatok visszamenőlegesen nem végezhetők el” (2002: 170). A nyelvtörténetben meglévő adathiány tehát ezen a területen halmozottan érvényesül (ZELLIGER 2002: 305). A kérdéskört azonban meg is fordíthatjuk, és tekinthetünk az írott adat megléte felől a problémára, ami a szociolingvisztikában LABOV-i megfogalmazásban „rossz adat”-nak számít. Ebből kiindulva a történeti szociolingvisztika feladata, hogy a lehető legtöbbet „hozza ki” a rossz adatból (AUER és mtsai 2015). Az a kihívás áll a tudományterület előtt, hogy a szociolingvisztikát más, új típusú adatokon tesztelje. Az írásbeliség problémája ugyanis, hogy tipikusan a magasabb társadalmi rétegek nyelvhasználatának megörökítője csupán, többségében művelt férfiak nyelvhasználatának lenyomataival találkozhatunk. Ezért a vizsgálódást kevésbé tipikus empirikus adatokra is ki kell terjeszteni, és az alulról építkező nézetben (*view from below*) kísérelni meg feltárni például a munkások, emigránsok írásait is; jó forrásnak bizonyulhatnak az ego-dokumentumok, mint a levelek, naplók vagy útleírások. Szerencsés lehet a gyakorlóközösség fogalmának alkalmazása, illetve a hatalom és nyelvhasználat összefüggéseinek feltárása (AUER és mtsai 2015). Hasonló gondolatok a magyar nyelvű irodalomban is megjelennek, NÉMETH szerint még profitálhat is a diszciplína azáltal, hogy szembesül az írott adatokra való támaszkodás

szükségességével, „hiszen a történeti szociolingvisztikai vizsgálatok felől eljut-hatunk addig a felismerésig, hogy a nyelvi változás szempontjából nem kizáró-lag a beszélt nyelv játszhat releváns szerepet” (NÉMETH 2013: 315).

A magyar nyelvtörténetben áttekintő, elméleti írások (JUHÁSZ 2002; ZELLIGER 1999) és a történeti szociolingvisztikát módszerként használó empirikus vizsgálatok is gyarapítják a terület irodalmát. NÉMETH MIKLÓS (2013) a történeti szociolingvisztikára úgy tekint, mint a változások vizsgá-latára a valós idő dimenziójában, elméleti összegzés mellett szociolingviszti-kai nézőpontú hangtörténeti vizsgálódást mutat be. Klasszikus szociolingvisz-tikai szempontokkal dolgozik BERENTE (2021) is boszorkányperes anyagon, miközben írnokok elkülönítésére törekszik, illetőleg anyanyelvjárási jegyeiket kísérli meg feltárni. PETYKÓ (2015) újabb szociolingvisztikai megközelítésekre támaszkodó munkája jól példázhatja egyrészt a szociolingvisztikában bekö-vetkezett változásokat, másrészt a történeti pragmatika és szociolingvisztika területeinek összefonódását. A boszorkánypereket a diszkurzív identitásképzés szociokognitív modellje felől elemző munka ugyanis a szerző meghatározása szerint kognitív pragmatikai elemzés. Az esettanulmányok elméleti háttere azonban nemcsak a kognitív nyelvészetből merít, hanem szociolingvisztikai ihletésű is. GRÉCZI-ZSOLDOS (2015b) NEVALAINEN és RAUMOLIN-BRUNBERG (2012) leírására hivatkozva komplex metodikát szorgalmaz, amely a szo-ciotörténeti nyelvészet, a történeti szociopragmatika, a történeti szövegtan, a szövegpragmatika, a nyelvjárástörténet, a történeti nyelvföldrajz, a történeti névtan, a kommunikációelmélet, a szocioantropológia és az etnometodológia egymáshoz közelítő diszciplínáinak metszéspontjában helyezhető el.

2.2.2. A történeti diskurzuselemzés

A nemzetközi szakirodalomban önálló területként találkozhatunk összefogla-ló szakkönyvekben is a történeti diskurzuselemzés bemutatásával – bár keve-sebbszer szerepel, mint a történeti pragmatika megjelölés.

Az előzőekben soroltakhoz hasonlóan ennek a tudományterületnek az esetében is kifejezetten problematikus a vizsgálati irány elhatárolása, hiszen hagyományosan történeti pragmatikai témákat is magáénak tekint, mint a beszédaktusok kutatása vagy az udvariasság (vö. pl. BRINTON 2001). Ille-tőleg olyan munkák is a történeti (szocio)pragmatika ernyője alá kerülnek, amelyek módszertana, elméleti háttere szűken véve a diskurzuselemzéshez illeszkedne. CULPEPER összefoglalójában jól érzékelhető az átmenetiség, mikor

a történeti szociopragmatika diskurzuselemzés felől történő megközelítésére egy a kritikai diskurzuselemzés keretében készült munkát hoz (2010: 79). Példája WOOD (2007) írása, amely FAIRCLOUGH (1992) a diskurzus dimenzióit leíró modelljére támaszkodik. CULPEPER vélekedése szerint a modellben a szövegek előállításának és interpretálásának gyakorlata fűződik legszorosabban a szociopragmatikai szemlélethez.

BRINTON (2001) diskurzuselemzési kézikönyvben fejezetet szentel a történeti diskurzuselemzésnek. Az összefoglalást az is indokolja, hogy számos munka különböző önmeghatározásokkal dolgozik. A jelen elméleti összefoglalásban látottakat szintén sorolva említi BRINTON a következőket: új filológia, poszt/interdiszciplináris filológia, történeti diskurzuselemzés, történeti szövegnyelvészet, diakrón szövegnyelvészet, történeti pragmatika (2001: 138). Az összefoglaló szerint már a diskurzuselemzés mibenlétének meghatározása is problémát jelenthet a szerteágazó témák miatt – listájában ezek közé sorolja a szűkebben pragmatikainak tekinthető elemeket, mint a beszédaktus-elmélet vagy az udvariasságkutatást. A területek elkülönítését abban látja, hogy a diskurzuselemzés inkább szövegközpontú, statikus, a produktumra fókuszál – ide sorolandó például a diskurzusjelölők kutatása. Ezzel szemben a pragmatika nyelvhasználó-központú, dinamikusabb, inkább a szöveg létrehozásának folyamata áll az érdeklődés középpontjában (BRINTON 2001: 139) – ezen vonulatba tartozik például az udvariasságkutatás.

BRINTON (2001) a történeti diskurzuselemzésen belül három fő irányvonalat különít el: a tulajdonképpeni történeti diskurzuselemzést (*historical discourse analysis proper*), mellette a diskurzusra irányuló történeti nyelvészetet (*discourse-oriented historical linguistics*) és a diakróniára irányuló diskurzuselemzést (*diachronic[ally oriented] discourse analysis*). A történeti diskurzuselemzésben a diskurzus szerkezete áll a középpontban, kétféle megközelítése a formától a funkcióig, illetve a funkciótól a formáig való kiindulás. Eszköztára azért is lehet megfelelő a nyelvtörténet kutatásában, mert gyakran szóbeliségre épülő műfajokról beszélhetünk. A vonulathoz tartozik például a diskurzusjelölők kutatása, a narratív szövegekben használt jelen idejű formák a múlt jelölésére, az aspektualitás és a szórend egyes esetei, a névmások és szövegtípusok vizsgálata. A diskurzusra irányuló történeti nyelvészet a diskurzus-pragmatikai faktorok nyelvi változásban betöltött hatását, a változások motivációját vizsgálja. A hangsúly a nyelvi változásra kerül; a kutatások főként a szórendi változások pragmatikai okait keresik. A diakróniára irányuló diskurzuselemzés a legkevésbé elterjedt irányzat, amely diszkurzív változásokat – azaz

diskurzusjelölők, funkciók, struktúrák változását vizsgálja az időbeliségben, hasonlóképpen például a hangváltozások feltárásához. A beszédalapú műfajok vizsgálatában előtérbe kerülhetnek a grammatikai elemek.

2.2.3. A történeti szövegtan és szövegtipológia

A történeti szövegtipológia és szövegtan különálló területként jelenik meg, ugyanakkor a hagyományos nyelvtörténetírásban nyelvi szintként bemutatott alkotóelemként is felbukkan a szövegek története. Újabb megközelítésben a nyelvtörténet maga egyenesen megragadható a szövegtípusok történeteként, hiszen „a szövegek nyelvhásznlati eseményekként, illetve azok produktumai-ként jelennek meg, és az adott szociokulturális háttérben működő szövegtípust valósítanak meg” (KUNA 2017: 223). A német nyelv történetének írásában fogalmazódott meg a gondolat, hogy a társadalomtörténetbe ágyazódó nyelvtörténet az adott, változó kommunikációs feladatokat ellátó szövegtípusokon keresztül tárható fel (nem pedig a grammatikatörténet összegzéseként) (SCHENKER 1977; STEGER 1984, összefoglalóan idézi pl. JANUS 2020: 73–75).

Az előzményekről árulkodik MAITZ és MOLNÁR (2001) megállapítása, miszerint az újgrammatikusok és SAUSSURE munkásságán kialakult hagyomány leképeződése, hogy a történeti nyelvészet tárgykörén kívülinek tekinti a szövegnyelvészetet, és a szövegekre inkább adatforrásként tekint, ugyanakkor pozitív fejleménynek tekintik, hogy a magyar nyelv történeti nyelvtana a szöveggrammatikára is kitér. A történeti szövegnyelvészet háttérét is a pragmatika adja a szerzőpáros szerint, mert figyelembe veszi a nyelven kívüli kontextust, emellett a nyelvi változás elméletében számol a nyelvhásznlók, a nyelv működésének és a nyelvhásznlatnak nyelven kívüli közegével. Ebben a megközelítésben tehát a történeti szövegnyelvészet kerete a nyelvészeti pragmatikán – illetőleg szociopragmatikai irányultságú nyelvtörténetíráson – belül helyezkedik el (MAITZ–MOLNÁR 2001: 324–326).

A magyar szerzők közül KUNA (2024) az orvosi receptek történetét bemutató monográfiája kifejezetten a történeti szövegtipológia területéhez kapcsolható. A diszciplínának KUNA elméleti összefoglalása szerint többféle megközelítése létezik, ilyen az adott korszakok szövegtípus-repertoárjának leírása, másik lehetőség egy adott szövegtípus alakulástörténetének bemutatása. A szövegtípusok vizsgálata egyszersmind a produktum mögött lévő nyelvhásznlati esemény, a beszélőközösség nyelvi tevékenységének feltárását is jelenti (KUNA 2024: 25–28).

A nemzetközi szakirodalomban KOHNEN (2008) éppenséggel a történeti szövegnyelvészet történeti pragmatikától és diskurzuselemzéstől való elkülönítése mellett érvel, de a szövegnyelvészet KOHNEN értelmezése szerint is részterülete lehet az előbbieknél. Ennek oka, hogy kizárólag írott szövegekre fókuszált, míg a történeti pragmatika és diskurzuselemzés tárgyai eredetileg szóbeli szövegtermékek (2008: 169). A szövegek és műfajok változásának kutatásában BRINTON (2001) fentiekben idézett (2.2.2.) csoportosítását követve elkülöníti a történeti szövegnyelvészetet, ennek diakroniaközpontú változatát és szövegközpontú változatát.

2.3. Történeti (szocio)pragmatikai szemléletű kutatások magyar anyagon

A magyar nyelvtörténetírás hagyományos megközelítése is hangsúlyozza a nyelvhasználatot és funkcionalitást (vö. BENKŐ 1987), valamint kiterjedhet olyan témákra, mint a rendszertörténeten kívüli külső nyelvtörténetírás vagy a nyelvhasználat története. A nyelvhasználati kérdések vizsgálatához a történeti pragmatikai, szociopragmatikai kutatások az adott jelenségeket jobban megvilágító elméleti megalapozást nyújthatnak. SÁROSI szerint a történeti pragmatika modellek alkalmazásával nemcsak másképpen mutatja be, de bővítheti is a hagyományos nyelvtörténeti ismereteket, gyarapíthatja a meglátásokat, az egyedi megfigyeléseket képes lehet általánosítani, illetve mélyebb tudást tesz lehetővé (2003: 438–440; 2025: 7). Sőt, a diszciplína a magyar nyelvtörténetírás megújulásnak kulcsaként tűnik fel (SÁROSI 2025: 7).

A funkcionalitás mellett a változás és változatosság összekapcsolása is a magyar nyelvtörténetírás kulcsszavának tekinthető. Ebben az esetben azonban nemcsak nyelvtörténeti témák megközelítése, hanem a nyelvtörténet érintkező területeinek kijelölése történik meg a *dimenzionális nyelvészet* vagy *dimenzionális nyelvészeti szemlélet* fogalmán keresztül, amely interdiszciplináris területként a nyelvészet időbeliségének, térbeliségének és társadalmi-kulturális-humán hatásainak eszközeit és eredményeit integráló tudományterületet, illetve látásmódot vagy módszert jelez (JUHÁSZ 2002: 166; 2011: 61). A szociopragmatika egyrészt ebben a szemléletben azonosíthatónak tűnik a nyelvhasználat humán dimenziójával, így a terület lényegében magába foglalja ezen kutatásokat és képes a magyar nyelvtörténetírás hagyományába integrálni. JUHÁSZ összegzésében említi is a történeti pragmatikát vagy szociopragmatikát, illetve a szociolingvisztika hatásait érvényesítő történeti szociolingvisztikát is érintkező területként (2011: 61). Másrészt a történeti szociopragmatikához

és rokon területeihez hasonlóan a dimenzionális nyelvészeti szemléletmód is tekinthető kísérletnek a hagyományos történeti nyelvészet rendszerközpontúságának feloldására. A komplex történeti szövegvizsgálatok, a történeti nyelvföldrajzi vizsgálatok, a történeti frazeológiai vizsgálatok és a történeti névtani vizsgálódások a dimenzionális nyelvészet tipikus példái; a történeti szociopragmatikához leginkább az elsőként említett komplex szövegvizsgálat áll közel, amelynek során a pragmatikára egy összetevőként is tekinthetünk (JUHÁSZ 2011).

A 2.3. *alfejezet* a magyar pragmatikai, szociopragmatikai kötődésű, illetve – a magyar történeti pragmatikát hagyományaiban láttatni kívánva – a nyelvhasználat-történeti kutatásokat tekinti át röviden. A történeti pragmatikai előzményeknek tekinthető kutatások felvázolása után megkísérlem kiemelni a területen jelenleg uralkodó hangsúlyokat. Noha a pragmatikában bevett makroszintű és mikroszintű vizsgálódások fogalma is segítségül hívható a történeti szociopragmatikai kutatások áttekintésekor (vö. pl. BÁCSI 2024: 17), az elkülönítést ebben a formában nem tartom meg a következő alfejezetekben – a mikroszintű kutatásokat is a vizsgált jelenségek fókusza mentén mutatom be.

2.3.1. Nyelvhasználati kérdések hagyományos nyelvtörténeti keretben

A funkcionalitás a magyar nyelvtörténetírás kulcspontjaként szolgált az 1900-as évek derekán is, annak ellenére, hogy hangsúlyosnak a rendszertörténeti témák számítottak. Az érdeklődés a század végén fordult kifejezetten a nyelvhasználat irányába (SÁROSI 2015c: 130).

A megszólítások – természetesen pragmatikai érdeklődésre is számot tartó kérdésköre – gyakori téma a magyar nyelvtörténetírásban. Már a rendszertörténeti eredményeket szintetizáló *A magyar nyelv történeti nyelvtana* is alfejezetben tárgyalta a kérdést a kései ómagyar kor mondattani áttekintésének részeként. Az uralkodó grammatikai szempontot jól jelzi, hogy a megszólítás részben mondatfajtaként, a modalitások között (PÓLYA 1995: 32–33), részben pedig tagolatlan tagmondatfajtaként kap helyet a munkában, jöllehet a kézikönyv kitér használati szempontokra, kommunikációs igényekre is (BALÁZS 1995: 80–86). Ugyanebben a megközelítésben, hagyományos nyelvtörténeti keretben írt a 80-as években a személyközi viszonyok nyelvi jelöléséről SÁROSI (1985), de árulkodó, hogy a céljai között szerepel a művelődéstörténeti, lélektani és társadalomtörténeti tanulságok levonása is. Misszilis meg-
szólítása és említései esetében grammatikai szempontokat is figyelembe véve

végzi az anyaggyűjtést, elemzése tartalmazza viszont udvariassági normák leírását is, és bőven kiter a vizsgált nyelvi formák háttérében lévő társas-társadalmi kontextusra (SÁROSI 1988). A megszólítások témaköréhez kapcsolódó monográfia is (KERTÉSZ 1933). KERTÉSZ MANÓ célja a magyar udvariasság történetének áttekintése, kifejezésről kifejezésre haladva tárgyalja többek között a megszólításul szolgáló rangneveket, címeket és az ezek háttérében lévő társadalomtörténeti változásokat.

A 2000-es évekből is találunk olyan munkákat, amelyek nem elemeznek részletesen pragmatikai jelenségeket, de egy ilyen vizsgálat lehetőségét vetik fel hagyományosabb szemléletű vagy épp elméletfüggetlen anyaggyűjtéssel. BALÁZS JUDIT a boszorkánypereket forrásul használva kutatja a keresztnévi megszólításformák kérdését, így a vizsgálódást kiterjeszthetőnek tartja a misziszilisekben nem szereplő alsóbb néprétegekre is (2006: 157). Megközelítésében a rendszertörténeti hagyományra utal, hogy a megszólítást mondat szerkezeti tényezőnek tekinti és a felépítésre fókuszál, megjelennek azonban a leírásokban társadalmi tényezők is. BÍRÓ és KALCSÓ (2004) a középmagyar korban vizsgálódva – a 16. századi szokások tükrözőjeként, Heltai Gáspár dialógusában – tekinti végig a megszólításformákat. Tágabban értelmezik a jelenséget, és a beszédpartnerre utaló egyéb elemeket is az elemzés tárgyává tesznek. A tanulmány vázát grammatikai szempontok adják, mindazonáltal a következtetés a kommunikációs tényezőkre is kiter és a megfigyelteket ezek fényében is láttatja. TÁTRAI (2003) egy újmagyar kori, a *vitész* címmel járó *nemzetes* megszólításra tér ki. Merít a pragmatika fogalmaiból és a történeti szociolingvisztika szemléletmódjából is, de a szerző szándéka szerint az adatok inkább előtanulmányul szolgálhatnak egy későbbi történeti szociolingvisztikai vizsgálathoz. A leírás a hagyományos nyelvtörténeti szemléletmódú, de a társadalmi tényezőkre nagy hangsúlyt fektető nyelvhasználat-történeti vizsgálatokhoz, illetve az udvariasság kutatását érintő témákhoz áll közel.

A megszólítások mellett csomópontot képez a beszéltnyelvi elemek keresése az írott forrásokban. PUSZTAI (2005) az írott és a beszélt nyelv viszonyából kiindulva emeli ki az írástudók körének kiszélesedésével szaporodó misszilizeteket, illetőleg a boszorkányperek írottágában a beszélt nyelvi jegyek írásba kerülésekor körvonalazódó reflexiókat. Egyszersmind annak a várákozásnak is hangot ad, hogy a nyelvtörténet megújításában a nyelvhasználat vizsgálata fog szerephez jutni (PUSZTAI 2005: 334). A közéleti nyelv azon szó- és kifejezőkészletét elemi vizsgálja B. GERGELY PIROSKA (2002), amelyek a szóbeliségből kerülhettek az írott nyelvhasználatba. A kapcsolódó kutatásokban kevés fogódzót találni a beszéltnyelviség feldolgozásához; az indulatszókra,

szitokszókra és becsmérésekre, képszerű kifejezésekre és frazémákra fókuszálhat a kutató. A vizsgált forráscsoportok között találunk 16–17. századi törvénykezési jegyzőkönyveket, törvénykönyveket, valamint politikusok levelezését (B. GERGELY 2002). A beszélt nyelvre vonatkozó nyelvhasználati minősítéseket boszorkányperes anyagban PUSZTAI (1999) dolgozza fel. A beszélt nyelvviség történeti megjelenése nem csupán a nyelvészek érdeklődését keltette fel. Az irodalomtörténész S. SÁRDI (2010) egy tanulmányában három emlékiratírónál mutat ki beszélt nyelvi jegyeket olyan jegyeket érintve, amelyek árulkodóak – a nyelvészeti terminológiát használva – a kódváltásokról, udvariatlanságról, általában a nyelv társadalmi alapú változatairól.

A hagyományos nyelvtörténeti írások már felhívják a figyelmet arra a jelenségre, hogy a nem helyénvalónak tartott nyelvi viselkedést a korban büntethették is, így rendelkezésre állnak metanyelvi adatok – ami az udvariaságkutatás modelljeiben dolgozó írásoknak is fontos megállapítása. GALLASY (2006) középmagyar kori szabályzatok, törvények nyelvhasználatra vonatkozó minősítéseit dolgozza fel elméletfüggetlen keretben. A káromkodások történetiségével hagyományos megközelítésben például GALGÓCZI (1988, 2003, 2008), CZIGÁNY (1992), SZABÓ T. (1940), TÖRÖK (1969) munkái számítnak hivatkozási pontnak. Emellett a káromkodás témája olyan nyelvészeti terület, amely jogi (MEZEY 1986) és néprajzi (MAKOLDY 1926) érdeklődésre is számot tart.

2.3.2. Kutatások nyelvtan és pragmatika határán

A történeti pragmatikai vizsgálatok a 2000-es évektől a nyelvi rendszer leírását is érintették. Számos munka fókuszában ugyan rendszertörténeti kérdések állnak, de a vizsgálódást pragmatikai tényezők egészítik ki.

SZENTGYÖRGYI (2017) a múlt idők rendszerének vizsgálatakor dimenziális nyelvészeti megközelítést alkalmaz, ezért a rendszertörténeti vizsgálódásba a területiség szempontja mellett szociokulturális aspektusok is beépülnek. MOHAY (2020) monográfiában vizsgálja középmagyar misszilisek alapján a múltidő-rendszert, kiindulópontja grammatikatörténeti, de azon túlmutató megállapításokat is tesz, a boszorkányperes adatok elemzéséhez pedig kifejezetten a szociopragmatika diszciplináját és a beszédaktus-kategorizálásokat is segítségül hívja (l. még MOHAY 2021, vö. SÁROSI 2025: 7–8 vonatkozó meglátásaival). BÁCSI (2021) egy hagyományosan pragmatikai témát, a kérdés beszédaktusát világítja meg új, grammatikai fókuszból, amikor a misszilisekben megjelenő kéréseket mondattani szempontból is elemzi.

A pragmatikai kutatások egy fontos problémaköre a nemzetközi irányokkal is összhangban a diskurzusjelölők alakulásának kérdése. A szócsoport megközelítése többféle irányból történhet; a pragmatikai nézőpont a diskurzusjelölők funkcionalitását állítja előtérbe (SCHIRM 2014: 297–298). DÖMÖTÖR ADRIENNE kifejezetten történeti vizsgálódásában az idéző funkció és a diskurzusjelölők kapcsolatával (2013b); az *úgymond* diskurzusjelölő történetével (2008b), grammatikalizációs folyamataival (2008a) és a *mondván* diskurzusjelölő kialakulásával (2013a, 2015) foglalkozik részletesen, DÉR (2016) pedig a *szerintem* diskurzusjelölőt vizsgálja több szempont mellett a történetiség bemutatásával is. Több stigmatizáltnak számító, illetve véleményjelölő diskurzusjelölő és diskurzusjelölő-társulás diakroniájának felvázolására DÉR (2020) monográfiájában adatbázisos keresést is végez történeti korpuszokon. SCHIRM (2021) diskurzusjelölőkről szóló monográfiájában szintén a leírás részévé teszi a diakrón szempontokat, a *hát*, *-e*, *vajon* és *szóval* grammatikalizációjára tér ki. A diskurzusjelölőket másutt egy szövegtípus változásának vizsgálatához is segítségül hívja (SCHIRM 2019), újabban pedig deklaráltan történeti pragmatikai szempontokra is kitér (SCHIRM 2025).

A nyelvtani variációk pragmatikai hátterű vizsgálata is megjelenik a szakirodalomban, VARGA MÓNKA (2021) például határozói igeneves szerkezeteket tárgyal a regiszter függvényében. Mondattani kérdést HAADER (2004) vizsgál pragmatikai háttérrel, miközben tágabban arra az általánosabb kérdésfelvetésre is kitér, hogy a grammatikai rendszert hogyan formálja a nyelvhasználat, utóbbit a szövegtípusokon keresztül közelíti meg. Nyelvtani kategóriák nyelvhasználati szempontú megközelítéséhez a korpuszmódszer is segítséget nyújthat (VARGA–BÁCSI 2020).

2.3.3. ¶ magyar történeti (szocio)pragmatikai kutatások központi témái

Egy központi pragmatikai téma, a beszédaktusok kutatása hangsúlyos leginkább a magyar történeti pragmatikai kutatások között. Többféle beszédaktus stratégiáinak leírására vagy éppenséggel egy-egy jelenség beszédaktusokkal történő megvilágítására is láthatunk példákat a 2010-es évektől. A fenyegetést ILYEFALVI EMESE (2010) és VARGA MÓNKA (2015: 149–150) boszorkányperekben, KOC SIS ZSUZSANNA (2017) pedig misszilisekben vizsgálja. MOHAY (2015) szintén a középmagyar kori nemesi levelezést választja, elemzésének fókusz a neheztelés, a feddés és a sértés beszédaktusa. HAVASI (2021) a sértés beszédaktusát az arról való metanyelvi megjegyzéseken keresztül közelíti meg.

A középmagyar kori kérés (misszilisekben, peregrinuslevelekben BÁCSI 2015; 2019; 2020; 2024; HEGEDŰS 2017; KREPSZ 2015; boszorkányperekben KOÓS 2008), illetve bocsánatkérés (BÁCSI 2016, 2024) is részben feltárt terület a történeti szociopragmatikai kutatásokban. A kutatások főként a középmagyar kor hagyományosan beszélt nyelvhez közel állónak tekintett szövegcsoporthaira fókuszálnak. Kivételt képez SOÓS (2021) vizsgálata, amely egy újmagyar kori forráscsoportot, országgyűlési viták lejegyzéseit dolgozza fel az egyet nem értés beszédaktusának feltárásakor.

A beszédaktusok témája más területekkel is érintkezhet. KUNA (2019) a meggyőzés nyelvi mintázatait vizsgálja a régiség gyógyító szövegeiben, ennek kapcsán kitér a meggyőzés folyamatában részt vevő beszédaktusokra, másutt pedig a szövegtípus szempontját is előtérbe helyezve a receptekben lévő utasítás beszédaktusára (KUNA 2010).

Bár a beszédaktusok kutatásához képest kisebb számban, kevésbé megragadható egységes ernyőfogalommal, de más, a pragmatika szempontjából érdeklődésre számot tartó jelenségek kutatása is megjelenik a magyar szakirodalomban. A vizsgálódások hátterében álló elméleti keretek is eltérnek.

A hagyományos témák folytatásaként, de a figyelmet a szociopragmatikai háttérre felhívva BUDAI (2015) a megszólítást a pragmatikai irodalom hatására tágran értelmezi, és beszédpartnerre utaló elemeket gyűjt három boszorkányperekből. Szempontjai között a grammatikai elrendezés mellett megjelenik az érzelmi viszonyulás figyelembevétele is. GRÉCZI-ZSOLDOS periratok (2014; 2015b) és misszilisek (2015a) kapcsán tér ki röviden pragmatikai elemzési lehetőségekre, amelyet az élőbeszédszerű és ahhoz közel álló szövegek interdiszciplináris vagy dimenzionális megközelítése egy szeleteként láttat; a megszólítások és a tegezés-magázás kérdésére tér ki. A tegezés-magázás pragmatikai okainak, céljainak részletesebb feltárására is van példa (SÁROSI 2015a).

A nemzetközi szakirodalomban bevett a szinkrón modellek tesztelése, esetleg módosítása a történeti anyag tükrében. Boszorkányperek kommunikációs kontextusához kapcsolódóan a benyomáskeltés fogalmát használja történeti anyagon VARGA MÓNKA (2018), miközben a salemi pereket feldolgozó angolszász kutatások mintájára diskurzusztratégiákat vázol fel. A benyomáskeltés és a metanyelvi, metapragmatikai reflexiók társítására is van példa (NÉMETH 2020; VARGA MÓNKA 2015). MAITZ (2008) a kritikai diskurzuselemzésből merít, amikor a dualizmus korának névmagyarosítási propagandáját tárgyalja. SÁROSI (2014) középmagyar kori házastársi levelezés vizsgálatára használja a kritikai diskurzuselemzés megközelítését, azon belül

is FAIRCLOUGH (1992) modelljét. Ezt alkalmazza HAVASI (2022) is úriszéki perekben és kapcsolódó jegyzetanyagukban tükröződő házastársi viszonyok, hatalmi szerepek feltárására.

A pragmatikát szemléletmódnak tekintve a funkcionális kognitív nyelvészet elméleti keretéből is megközelíthetők a történeti szövegek, ennek módszertanáról magyar nyelven CSONTOS (2013) ír. Az alakulástörténet kiemelésével a megközelítés feloldani igyekszik a diakronia–szinkronia dichotómiát, illetőleg az olyan terminológiai megkülönböztetéseket, mint a mikro- és makropragmatika (CSONTOS 2013: 150–151; l. még KUNA 2019: 15, 19). CSONTOS NÓRA számos munkájában felhasználja a megközelítést az idézés történetének megvilágítására, újrakonstruálásként értelmezve azt (pl. CSONTOS 2006; szerzőtárssal CSONTOS–TÁTRAI 2008). A hagyományos kutatásokban már meglévő, a megnyilatkozó és a befogadó kapcsolatát vizsgáló irányt kibővíti, és a megszólítások mellett az interszonalitás egyéb nyelvi jegyeire is kitér a 19. századi levelezőkönyveket forrásul választva. A forráscsoportot nyílt, prototípuselvű diskurzusmintának tekinti (CSONTOS 2012; 2025). KUNA a magyar régiség orvosi receptjeit dolgozza fel több munkájában szövegtípológiai és pragmatikai szempontokat is érvényesítve. Funkcionális kognitív nyelvészeti keretben a történeti szövegeket séma–megvalósulás viszonylatában vizsgálja (pl. KUNA 2011). Miközben a szövegtípus szempontjából vizsgálja a 16–17. századi orvosi recepteket, szintén kitér a hagyományos keretet alkalmazó munkák kedvelt témájára, a beszélnyelviség kérdésére is (KUNA 2017). A kor orvosi receptjeiben, receptgyűjteményekben és orvosi munkákban tárja fel a meggyőzés nyelvi mintázatait szoftveres kvalitatív elemzést végezve, illetve empirikus kutatással kiegészítve, adatközlőket is bevonva (KUNA 2019), újabban hasonló módszertannal az orvosi receptek szövegtípusának történetét is áttekinti (KUNA 2024). A funkcionális kognitív szemléletű pragmatikára alapoz PÉTYKÓ (2015) már tárgyalt (2.2.1.) boszorkányperes elemzése is.

Az elméletfüggetlen kutatások bevett témáit, mint a káromkodást és az udvariassági formulákat újabb nemzetközi kutatási irányokba is beágyazódva, az udvariasságelméletek háttérében láttatja több kutatás a 2010-es évektől. A mára már önálló diszciplínaként is számontartott történeti udvariasságkutatás célja egyrészt az udvariassági gyakorlat, másrészt az udvariasság koncepciójának feltárása, ez megvalósulhat történeti összehasonlító elemzésekkel vagy a változásra fókuszálva, illetőleg a szinkroniára kidolgozott elméleti keretek történeti adaptálását megcélózva (SÁROSI 2015a: 163; SÁROSI 2015c: 135–136).

Az udvariasság történeti kutatása a szinkrón udvariasságfogalmakon alapszik, célja lehet a modern nyelvállapotra kidolgozott módszerek alkalmazása történeti szövegeken, az udvariasság/udvariatlanság, illetve ezek változásainak feltárása a történetiségben (SÁROSI 2015b: 136–137). Magyar anyagon többféle forráscsoport is említhető. Találunk példát a középmagyar kori misszilisek (BÁCSI 2022; SÁROSI 2015a: 164–166) és boszorkányperek köréből. Az udvariasság kutatásának azon megállapítását kiaknázva, hogy az udvariasság és udvariatlanság a résztvevők értelmezésének függvénye, sokatmondóvá válnak a periratok lejegyzőinek nyelvhasználati minősítésként értelmezett szabadkozásai, illetve azok hiánya is (SÁROSI 2017: 119–122; ZALATNAY 2018). Erdélyi adatok elemzésekor FAZAKAS (2014) bár a megjelenő udvariasságelméletekre nem reflektál, de ugyanebből a jelenségből, a jegyzői mentetetőzésből indul ki, és állítja a tabuszavak mellé a szabadkozás társadalmi-kulturális okait. Az ómagyar korra is találunk kitekintést, Rotenburgi János magyar nyelvmesterét világítja meg új szemszögből a helyénvalóság fogalmának segítségével SÁROSI (2017: 172). NÉMETH LUCA ANNA több írásának köszönhetően (többek között 2014; 2015a; 2015b; 2016; 2022) gazdag az újmagyar kor udvariasságkoncepciójának feldolgozása, amelyhez bő forráscsoportot szolgáltat az illemtudalom.

2.4. Részösszegzés

Számos történeti nyelvészeti irányzat és munka bemutatásával kíséreltem meg szemléltetni az elméleti bevezető fejezetekben, hogy a nyelvtudomány pragmatikai fordulatának hatására a történeti (szocio)pragmatika is virágzó területté vált. A megjelenő diszciplínák skálája széles, elhatárolásuk pedig nem tisztázott. Gyakori, hogy a szerzők komplex metodikában gondolkoznak. A kötet CULPEPER (2011a) nyomán a történeti szociopragmatikát normák kihasználásával a helyi jelentés létrehozásának vizsgálataként értelmezi, ami nem zárja ki a kritikai diskurzuselemzés megközelítésmódjának egyidejű alkalmazását. Az áttekintés igénye mellett meghúzódik az a szándék, hogy a kötet interdiszciplináris témáját nyelvtörténeti témaként elhelyezzem – ez nem idegen a nyelvhasználati szempontokat kiemelő hagyományos magyar nyelvtörténeti témáktól sem; a rendszertörténeti hangsúlyú hagyományos magyar nyelvtörténetírás, a BENKŐ-iskola szerves része volt a funkcionalitás feltárása is. Már az 1900-as évek második felében találhatunk a nyelvhasználatot, a megszólításokat,

beszélnyelvi jegyeket, káromkodásokat feldolgozó tanulmányokat. Ezen témák a 2000-es évek után is megjelennek elméletfüggetlen dolgozatokban vagy további vizsgálódási lehetőségként pragmatikai, szociolingvisztikai szempontokra utalva.

Egyes megközelítések szerint a történeti pragmatikával a nyelvtörténetírás új elméleti keretéről van szó, ahol a fő alapelv a nyelv kommunikatív tevékenységként való értelmezése (MAITZ 2000). Más értelmezésben a területet inkább egy szemléletbővítő lehetőség, amely a történeti nyelvészet és a pragmatika metszéspontjában állva, megfelelő eszköztárral, azt a célhoz válogatva lehet képes nyelvtörténeti kérdések megválaszolására (SÁROSI 2003: 447). A társadalmi háttérrel figyelembe vevő történeti szociopragmatika mellett határozottan elkülönülve megjelent a történeti szociolingvisztika és történeti szövegtan, valamint szövegtipológia is. A szociopragmatika és a pragmatika elkülönítése az adott pragmatikai keret és tradíció függvénye, ezek mellett önálló terminusként, de átfedésekkel létezik még a történeti dialóguselemzés és történeti diskurzuselemzés is.

A történeti (szocio)pragmatikán belül kifejezetten kedvelt témának mondható – talán a jelenség jó körülhatárolhatósága, a gazdag szinkrón előzménymanyag révén – a beszédaktusok történetiségének kutatása, de találhatunk más jelenségekkel dolgozó munkákat is. Másrészt a 2010-es évektől megjelennek azok a történeti pragmatikai kutatások, valamint az udvariasság/udvariatlanság történeti kutatása, amelyek kifejezetten a szinkroniából származó háttérismereteket és modelleket hívnak segítségül a nyelvhasználati jelenségek jobb megvilágítására. Több érintkező kutatásba is beépül a pragmatikai kitekintés lehetősége, így rendszertörténeti dolgozatokban is hangsúlyosabbá válik a funkcionalitás vagy a szociokulturális tényezők leírása, illetőleg a diskurzusjelölők kutatásában nagy szerepet kap a diakronia szempontja. A 2010-es évek végétől magyar korpuszok is támogatják (többek között) a pragmatikai vizsgálódásokat, bár annotálásuk elsősorban nem a pragmatikai kutatásoknak kedvez (vö. DÖMÖTÖR 2014). A szociokulturális-pragmatikai szempontok szerinti annotálás, kereshetővé tétele még a jövő feladata.

A kutatott korszakokat tekintve Magyarországon jelentős túlsúlyban van a középmagyar kor. Az újmagyar kor gazdag potenciált rejthet magában a pragmatikai témák tekintetében, de eddigi feldolgozására egy-két szerzőnél találunk csak példákat (CSONTOS 2012 és 2025; NÉMETH 2022; PELCZ 2007, a megglátást vö. még SÁROSI 2025: 5). Összességében a nemzetközi kutatásokkal szemben egyelőre nem jellemző az irodalmi művek használata a dialóguselemzés

céljaira. Már most gazdagon találunk azonban munkákat a beszédaktusok és a személyközi viszonyok nyelvi jelölőinek kutatására, illetve a periratok és misszilisek feldolgozására több szempontból.

A monográfiában középpontba állított, a jogi szerepekkel összefüggő hatalom és nyelvi kontroll szempontja olyan kérdésfelvetésből indul ki, amely kevésbé fogalmazódhatott volna meg a közelmúlt kifejezetten szociopragmatikai tanulmányai nélkül, sőt, azoknak is szűkebb vonulatába sorolható.

3. Jogi színterek nyelvhasználatának kutatása

A pragmatika felvirágzása nyilvánvalóvá tette, hogy a nyelvet nemcsak rendszerként, hanem a valóság megkonstruálásának vagy éppen megváltoztatásának eszközeként, az emberi cselekvések alapköveként is szemlélhetjük. Sokat hangoztatott meglátás, hogy a hétköznapi élet egy specifikus területe, a jog működése alapjaiban kifejezetten nyelvi jellegű, nem képzelhető el sem jogszabályozás, sem a jogrendszer működése nyelv nélkül (l. pl. DREW 2008: 273). Ez az alapvetés azonban egyszersmind azt is jelenti, hogy a diskurzív gyakorlat és a nyelvhasználati jegyek nem megkerülhető tényezők a jog területén, így a diskurzusok elemzése fontos adalékul szolgálat a jogi működés vizsgálatához.

A jog és nyelv számos ponton összefonódik, különféle területek állnak a kettő keresztmetszetében. A jellemző kutatások egy része nem a jogi színtéren fellépő nyelvi befolyásolással foglalkozik, hanem a nyelvhasználatához kötődő jogokkal. Más területek viszont a jogi színterek nyelvhasználatának leírására fókuszálnak, ezek a jogi nyelvezetet szociolektusként vagy regiszterként értelmezik, és gyakran foglalkoznak a laikusokat érő nyelvi hátránnyal (DURANT–LEUNG 2016: vi).¹ A jogi ismeretek hasznosítása mellett a tárgyalótermi diskurzusok vagy kihallgatások elemzése gyakran a pragmatika, illetve diskurzuselemzés eszköztárával történik. A terület előzményeként említendő a jog felől közelítve hasonló irányzat, a jog és társadalom kutatása a szociolingvisztikával egyszerre bontakozott ki. A két terület találkozási pontjai, módszertani egymásra hatásai, egységesítési törekvései mentén jött létre az újabb: jog és nyelv diszciplína (VINNAI 2017: 88). A jogi nyelvhasználat első átfogó kutatása Magyarországon a Miskolci Egyetemhez kapcsolódik, a 2000-es években

1 A nemzetközi szakirodalom idézett besorolásától eltér VINNAI (2017: 107–115) csoportosítása, aki megkülönböztet egy szűkebb és egy tágabb értelemben vett jog és nyelv irányzatot. Előbbibe sorolja a tárgyalótermi diskurzusok kutatását és az igazságügyi nyelvészetet. A tágabb kategóriába tartozónak tekinti a többnyelvűséget érintő kutatásokat, illetve ide csatolja a jog és irodalom, retorika és filozófia irányzatokat is.

valósult meg (VINNAI 2017: 178); az intézményhez köthető munkák megkerülhetetlenek a területen (VINNAI imént említett monográfiája mellett pl. SZABÓ szerk. 2010; SZABÓ–VINNAI szerk. 2018).

Jelen fejezet az előzőekben felvázolt pragmatikai elméletek kiegészítéseként áttekinti azt a hátteret, amelyből a boszorkánypere iratok vizsgálata nemcsak a nyelvtörténet, hanem a nyelvészeti alkalmazások, a jog és nyelv stúdiumok felől is megközelíthető.

3.1. A tárgyalótermi diskurzusok és a kihallgatási kérdések jellemzői

A tárgyalótermi diskurzusok a jog és nyelv területének külön részét is alkotják egyes megközelítésekben: ez az USA-ban külön *courtroom studies* névvel fémjelzett diszciplínaként szerepel (VINNAI 2017: 12). A vallomásokat a narratológia eszköztárával is kutatták, azaz a történetmesélés és -szerkesztés szabályai is megfigyelhetők. A tanúvallomás akkor válik sikeressé vagy elfogadottá, ha megfelel az adott kultúrában az igaz és hiteles történet sémájának – az ítéletre is hatással lehet, hogy a bíró milyen történet-sémába sorolja azt (VINNAI 2017: 63, 81). A vallomás bizonyítási eszközként szerepel a jogi színtereken; a bizonyítási eszközök több mint felét kihallgatás útján szerzi meg a hatóság (VARGA MARIANNA 2020: 4).

Sokat hangoztatott szakirodalmi meglátás, hogy a hatalommal rendelkező szereplők kontrollálják, megszoríthatják a hatalommal nem rendelkező résztvevők hozzájárulását a tárgyalótermi diskurzusban (ARCHER 2005: 16). A tárgyalótermi diskurzusok kutatásának központi megállapítása, hogy a résztvevői szerepek befolyásolják a beszédjogokat is. A jogi procedúra hatása tükröződik abban, hogy milyen a beszédstílus, és hogy hogyan zajlanak a beszélőváltások. Az aszimmetria megnyilvánulása, hogy a tárgyalás laikus szereplői nyelvi hátrányban vannak, hiszen nem tudják alkalmazni a jogi eljárások szakmai nyelvezetét (DOBOS 2010a: 30). Másrészt, noha a tanúknak lehetőséget kellene biztosítani arra, hogy szabadon fejtsék ki narratívájukat, nincsen kontrolljuk afelett, mennyit és mit mondanak (DURANT–LEUNG 2016: 19). A diskurzus szerveződésének fontos és a hatalom szempontjából árulkodó eleme, hogy a beszélőváltás csak külválasztással történhet (DOBOS 2010b: 95). A jogászok szempontjából a tanúk lényegében eszköznek számítanak, akik bizonyítékokat nyújthatnak (DURANT–LEUNG 2016: 73). Az ügyvédek munkájának fontos része a kérdésfeltevés elsajátítása (DURANT–LEUNG 2016: 124). Ezekkel a meglátásokkal párhuzamba állíthatók a Magyar Jogi Nyelv folyóirat

bevezetőjének metaforái is: „*Ha mondhatjuk, hogy a szó: fegyver, még inkább mondhatjuk, hogy a szó: szerszám. Az egyetlen szerszám a jog mesterembereinek kezében.*” (web1).

Mindenképpen érdemes elkülöníteni a diskurzus jellemzőit a szereplők szerint, hiszen más célok, elvárások kapcsolódnak hozzájuk. Az elnöki per során a tanúk és a vádlottak elfogulatlan kihallgatása a tanács elnökének feladata, esetében nem feltételezhetünk olyan befolyásolást, mint a nyelvészeti kutatásokban sokkal inkább vizsgált keresztkérdézéses eljárások esetében (VARGA MARIANNA 2020: 4). VARGA MARIANNA (2020) nyolc eljárást feldolgozó kutatásában amellet érvel, hogy bár a jogi szakirodalom szerint a bírók könnyen feltehetnek befolyásolásra alkalmas kérdéseket, nem saját céljuk vezérli őket, hanem intézményes feladatuk teljesítése. Az ügyvédek azok a szereplők, akikről várható a szándékos befolyásolás, a kutatás szerint a bírókat – feladataiknak és kötelezettségeiknek megfelelően – a befolyásolásmentesség vezérli.

A jogi kikérdezések témája kutatott terület kifejezetten kriminalisztikai célokból, jog és nyelv kutatások és a pragmatika keretében is. A részben formális kérdéstipológiák mellett kifejezetten periratokat vagy tárgyalótermi diskurzusokat vizsgáló kategorizálások, elemzések is léteznek. A formális kérdéskategóriák használatosak a tárgyalótermi diskurzus kutatásakor is, azonban egyéb, akár a kihallgatás dinamikájában a bírói szándékot hangsúlyozó funkció szerinti típusokat is leírnak a kutatók (összefoglalóan l. BÓCZ 2008: 108; ELEK 2007; ELEK 2014: 121–132; VARGA MARIANNA 2020).

Funkcionális alapon a kihallgatás menetében elkülöníthető a kiegészítő, részletező és az ellenőrző kérdés (BÓCZ 2008: 108). A kiegészítő kérdés a valóság egy eleme alapján nyitva hagyott részletre irányul, a részletező szintén egy ilyen elem konkrétabb leírását kéri, az ellenőrző pedig a leírt esemény valóságáról igyekszik meggyőződni (BÓCZ 2008: 108).

ELEK (2014) teljességre ugyan nem törekvő összegzésében már több kategóriát jelöl meg, tanulmányában a funkcionális és formális szempontok is megjelennek. Formai szempontból az eldöntendő, választó, kiegészítendő és nyitott kérdések típusát veszi sorra, ezeket egészíti ki funkcionális oldalról a rávezető vagy szuggesztív kérdés; ezen belül tovább részletezve a feltételező, várakozó vagy elváró kérdés; a retorikai, a tesztkérdés, a terelő kérdés, a fogós kérdés, az ellenőrző kérdés és a következtetésre irányuló kérdés. A grammatikai kategóriái a nyelvészeti szakirodalmon alapulnak, bár kihallgatási célokkal társulnak a leírásban. A rávezető kérdés elvárt választ jelöl ki, sugalmaz, de tartalmazhat akár önkéntelenül befolyásoló tényeket (ELEK 2014: 125). Nyelvészeti szempontból úgy ragadhatjuk meg a kategóriákat, hogy a feltételező

és a várakozó/elváró kategória előfeltevésen alapul, ezt jól megvilágítja a két, munkában megadott példa: *Friss volt-e a sebhely a férfi arcán?*, illetve *Esetleg bizonyára visszaemlékezik, hogy a tettesnek szőke haja volt?* (ELEK 2014: 126). A tesztkérdés a kihallgatott képességeinek vagy attitűdjének megvilágítását szolgálja, mint például: *Mit gondol a kormány előtt ülő nőkről?* (ELEK 2014: 127). A fogós kérdések a leírás alapján nem alkotnak egységes kategóriát. Egyrészt olyan megnyilatkozásokat sorol ide ELEK, amelyek inkább a diskurzus dinamikájában készítenek logikai ellentmondásra, így mintegy csapdába csalva a kihallgatottat. Másrészt a szakirodalomban ismert, előfeltevésen alapuló példa is ide sorolható: *Felhagyott már a felesége bántalmazásával?*, hasonlóképpen a *Tehát a kabáton és az órán kívül mást nem lopott?* kérdés is ebben a csoportban kap helyet (2014: 128). Ugyan ELEK nem teszi explicitte a típusokban, de úgy tűnik, a rávezető kérdés tipikusan tanúkhöz, a fogós pedig – a kategória elnevezéséből nem meglepő módon – terheltnak szól. A következtetésre irányuló kérdések a kihallgatott gondolkodásmódjára irányulnak, annak kifejtését kérik (*Az ön véleménye szerint mi lehetett a bal eset oka?*) (ELEK 2014: 129).

VARGA MARIANNA (2020) olyan esetekben talált kényszerítő erejű kérdéseket, ahol a bírónak kitérő válasz esetében volt célja magának a válasznak a megszerzése, az együttműködés kikényszerítése. A jelenlegi szabályozás kifejezetten tiltja is, hogy nyomozás során a gyanúsítottaknak sugalmazó kérdést tegyenek fel. VINNAI megfigyelt ugyan eldöntendő kérdéseket kihallgatások során, amelyek megítélése szerint magukban foglalták a választ, így ellentétesek a szabályozással, de azt állapította meg, hogy ezek esetében sem szándékos befolyásolásra lehetett szó, hanem a jegyzőkönyvezés meggyorsítása volt a cél, illetve olyan esetekben merültek fel, ahol a hatóság előzetes információit kívánta megerősíteni vagy cáfolni (VINNAI 2017: 179–185).

3.2. Az udvariasság és a helyénvalóság jogi színterein

A pragmatika kialakulásától kezdve szorosan kapcsolódik az udvariasság kutatásához, a nagyhatású elméletek nyomán a jelenség alapvető pragmatikai témaként van számontartva, sőt, akár azzal azonosítva is – LEECH (1983) udvariassági alapelvei például pragmatikai alapelvnek minősítenek munkája címében (*Principles of Pragmatics*) (SZILI 2007: 1). Külön szerepet kap az udvariasság kérdésköre a jog és nyelv kutatásában is.

Az udvariasságkutatás megjelenésekor, annak első hullámban az udvariasságot a beszélői szándék függvényének, maximákkal leírhatónak tekintették (LEECH 1983). BROWN és LEVINSON (1987), munkájuk címében is hangsúlyozva, univerzalitásra törekvő keretet adnak a jelenség értelmezésére. Az udvariasság kulcsát az arculati munkában, az énkép fenntartásában látták. A munkákat eltérő kultúrák és társadalmi normák, nyelvspecifikumok vizsgálata felől érte kritika, amelyek az univerzalitás elképzelésével szemben a kulturális beágyazottságot hangsúlyozták (IDE 1989; MATSUMOTO 1988; SPENCER-OATEY 2008; WIERZBICZKA 1985).

A korai munkák kritikájaként születtek meg az udvariasság kutatásának második hullámába tartozó diszkurzív elméletek (pl. EELEN 2001; WATTS 1992), amelyek hangsúlyozzák, hogy a jelenség nem univerzális és nem magától értetődő, illetve nem csupán a beszélő szándékának, hanem a hallgató értékelésének is függvénye, és az aktuális beszédhelyzetben konstruálódik. A klasszikus elméleteken túllépve az udvariasság is új megvilágításba kerül, így nem az udvariasság ellentétéként értelmeződik, hanem saját jogon létező jelenséggént (SÁROSI 2014: 159–162). A laikus koncepciókat az elméletektől különbözteti meg az elsődleges és másodlagos udvariasság (udvarriasság¹ és udvariasság²) distinkciója (EELEN 2001; WATTS 1992; WATTS 2003). WATTS (2003) azzal a gondolattal is kiegészíti a kategóriákat, hogy a résztvevői értékelések gyakran eltérhetnek.

A harmadik hullámba tartozó legújabb elméletek a diskurzusok különböző résztvevőinek értékelését állítják középpontba, kiemelve a megnyilatkozáshoz való viszonyulást. Az udvariasság a társadalmi gyakorlatba ágyazva, mindig a kontextus függvényében értelmezhető: „az tekintendő udvariasnak, amit a társadalmi gyakorlatban, illetve egy adott interakcióban akként értékelnek” (NÉMETH-KÁDÁR-HAUGH 2015–2016: 5).

Az udvariasság és az udvariasság mellett a diszkurzív hullámmal megjelent egy harmadik értékelő kategória is: a helyénvalóság. WATTS gondolatmenete szerint egyes nyelvi viselkedések nem tekinthetők udvariasnak, azonban társadalmilag elfogadottak, ennél fogva szükségeltetik egy olyan terminus, amellyel már a szociális és kulturális elfogadottság teljes skáláját lefedhetjük: ez lesz a helyénvaló viselkedés (1992: 48). EELEN (2001) a jelöltség felől közeli a fogalompárhoz, magyarázata szerint az egyetlen valódi különbség, hogy az udvariasság jelölt, a helyénvaló viselkedés viszont jelöletlen. Jól mutatja a helyénvalóság fogalmának az udvariasságtól való eltérését, hogy egyes esetekben akár a trágárságot is tekinthetjük helyénvalónak (SÁROSI 2017: 122–123). Fontosnak tartom a helyénvalóság fogalmának kiemelését a jogi

színterek vizsgálatakor, mert az udvariasságot terheltsége miatt nyelvészeti értelemben is egy olyan kategóriaként látom, amely elsősorban a társadalmi érintkezés területén használható; egy normakijelölő csoport hatására alakul ki (vö. NÉMETH 2015a). Bár az elméletek második hullámától kezdődően hangsúlyozott, hogy az udvariasság nem univerzális, hanem a kontextus függvénye, felvethető, hogy egyes jogi színtereken kevésbé alkalmazható, inkább a helyénvalóság fogalmának kellene felváltania. A jogi iratok esetében ugyanis annyira nagyfokú a preskripció, a normakövetés kötelessége, hogy nem társas vagy kommunikációs céljaink félresiklásával jár a nem helyénvaló nyelvi viselkedés, hanem a dokumentum érvénytelenségét vonja maga után. Így a helyénvalóság egyszersem AUSTIN (1990) jogi példákra is támaszkodó, a beszédaktusok sikerességének háttereként leírt boldogulási feltételeivel is összekapcsolható. Más esetekben – például a tárgyalótermi diskurzusokban vagy kihallgatás során – pedig az udvariasság és helyénvalóság kettősségét úgy tartom jól kihasználhatónak, hogy az udvariasság fogalmában célszerűnek látom a fogalom társadalmi leterheltségére és kötődésére támaszkodni (a helyénvalósággal szemben). Ennek jobb megvilágításához szükséges kitérni arra, ahogyan az udvariasságot a jogi színtereken elemzik.

TKAČUKOVÁ (2010) eredményei alapján a hatóság képviselői a kontroll fenntartása érdekében nagyobb teret engedhetnek a nyelvi udvariatlanságnak, míg más elemzések (SANDERSON 1995) szerint a jogi személyek egyes esetekben hatalmukat enyhítendő az udvariasság fokozott nyelvi megjelenítésére törekшенek.² A BROWN-LEVINSON-i modellre támaszkodó SANDERSON (1995) is abból indul ki, hogy a legnagyobb hatalmat képviselő szereplőtől, a bírótól lenne várható, hogy a legkevésbé szorul rá a nyelvi udvariasságra, azonban ez nem így történik. Nem feltételezhetjük azonban azt sem, hogy a bíró valóban lehetőséget kíván adni a tárgyalótermi diskurzus során a tanúknak arra, hogy visszautasítsák kérdéseit, és ne tegyenek vallomást. A bírók által használt udvariassági formulák viszont annak az illúzióját adják, hogy a körülmények

2 Feltételezhető azonban, hogy a jelenség nem csupán a jogi szintér sajátja. ATHANASIADOU egy munkáltató munkavállalónak címzett kérdései kapcsán megjegyzi azt is, hogy az indirekt kérések a hatalom leplezését szolgálják (1991: 115). Az udvariassági modellek olyan tényezőinek hatása is vizsgált, mint például a hatalom, a társadalmi távolság és a kirovás mértéke. Ezen jellemzők nem feltétlenül adódnak össze, azaz nem szemléltethetők egymástól független faktorokként, sőt, a változók megítélése az egyén pszichés jellemzőitől is függhet (összefoglalóan a vonatkozó empirikus kutatásokról l. HOLTGRAVES 2019).

a tanúra nézve nem kényszerítőek; azt az arculatfenyegetést próbálják csökkenteni, amelyet a tárgyalótermi szituáció és a hatóság autoritása már eleve magában hordoz.

Szem előtt kell tartani azt is, hogy az udvariatlanság/udvariasság megítélése – különösen a tárgyalótermi diskurzusban – a gyakorlatközösség függvénye is. ARCHER (2011) feltételez egy olyan helyénvalósági területet (*politic zone*) a tárgyalótermi udvariasság/udvariatlanság kérdéskörét vizsgálva, amelyben a laikus résztvevők udvariatlanságot, a jogi személyek viszont helyénvalóságot érzékelnek. LIMBERG kutatásai szerint rendőrtisztek másként értékelik a maguk megnyilatkozásait, mint az azokat udvariatlannak tartó címzettek (2008: 161).

Ezeket a különbségeket nem tudjuk megvilágítani akkor, ha csupán a hallgatói értékelés függvényének tekintjük az udvariasságot. Sőt, az adott szituáció megfigyelésekor gondolnunk kell egy tágabb normára is, amelyet a jogi színtér határoz meg. Számba kell azt is venni, hogy ezekben az esetekben a laikus és professzionális résztvevők tudása és elvárásai különbözőek lehetnek a jogi színtereken zajló diskurzusokban. Mivel szigorúbb normarendszerről, a modern környezetben sokszor szabályozott kritériumokról van szó, találóbbrak érzem, hogy a helyénvalóság fogalmából induljak ki a jogi színtéren azzal a megkötéssel, hogy ez a professzionális résztvevők érzékelését fedheti le jobban. ARCHER (2011) és LIMBERG (2008) kutatásaiból kitűnik, hogy a laikus résztvevők értékelései nem a jogi színtérből merítenek, hiszen ők maguk nem ismerik az itt megszokottakat. Így egyetlen adott kontextus ismerete nem lehet elegendő a jelenség megvilágításához, hanem támaszkodnunk kell a szereplők esetenként eltérő előzetes tapasztalataira és fogalmaira is.

Az udvariatlanságot kifejezetten a tárgyalótermi diskurzusok, kihallgatások történetében is kutatják. KRYK-KASTOVSKY (2006b) írása nemcsak annak példája, hogy egy szinkrón modell hogyan alkalmazható nyelvtörténeti szempontból, hanem egyszersmind az első tanulmány, amely udvariatlansághoz kapcsolódó elméletet diakrón szempontból dolgoz fel (vö. ARCHER 2018: 722). Ebbe a vonulatba tartozik ARCHER (2008) és megállapításainak nyomán CECCONI (2011) is; kutatásaik nyomán a történeti tárgyalótermi diskurzusokban a szándékos udvariatlanság ritkának tűnik. Érdekes azonban megkülönböztetni ettől a verbális agressziót, amely használata egyszersmind stratégiai jelentőségű is a jogászok számára – ez mintegy félúton helyezkedik el az ARCHER által a jelenség jobb megvilágítására javasolt szándékos és véletlen arculatfenyegetések skáláján (ARCHER 2015, összefoglalóan idézi a kutatásokat ARCHER 2018: 722–725).

Az udvariasság/udvariatlanság áttekintését indokolja, hogy a szinkrón és történeti tárgyalótermi diskurzusok kutatásának bevett szempontja. A közép-magyar kori anyagban azonban az elemzésekben korlátozottan volt felhasználható. Emellett a helyénvalóság fogalmának használatát szorgalmazom a vizsgált történeti anyag vonatkozásában, azonban a fogalom értelmezéséhez elengedhetetlen volt az udvariasság irodalmának áttekintése. Az udvariasság, udvariatlanság és helyénvalóság diszkurzív megítélése kerül előtérbe, amikor a jogi, intézményi területet feldolgozó írások a különböző értékeléseket szembeállítják, illetőleg az elsődleges udvariasság koncepciója is elengedhetetlen volt a kutatások létrejöttéhez. Ezekre épül a kötet nyelvhasználói értékelésekre támaszkodó fejezete (8.2.).

3.3. Tárgyalótermi diskurzusok jegyzőkönyvezése

A kihallgatások, perek dokumentálására jegyzőkönyvek készülnek: hasonlóak a periratok, amelyek a történetiségben szolgáltak erre a funkcióra. Magától értetődő a gyakorlatok összevetése, amelyet a modern jegyzőkönyvekkel kezdek, mivel erről jóval részletesebb és megalapozottabb ismeretek állnak rendelkezésünkre az empirikus, akár hangfelvételeket használó kutatásoknak köszönhetően. Azonban nem elrugaszkodott talán a gondolat, hogy a jelen gyakorlatai ebben is segítségül szolgálhatnak a múltbéli gyakorlatok feltárására, és kellő körülményekkel párhuzamba állíthatók a periratok lejegyzésével.

Napjaink gyakorlatában a jegyzőkönyvekről általában elmondható, hogy nagymértékben torzítják a tárgyalótermi diskurzust. Holland kihallgatási jegyzőkönyvekben például első személyű monológként rögzítik a tanúvallomásokat annak ellenére, hogy a kihallgatások interaktívak (KOMTER 2010: 137). A holland jegyzőkönyvek jellemzője a megkonstruáltság, a narratív struktúra kiemelése. Nem a szó szerint elhangzottakat jelenítik meg, hanem azoknak a hatóság szempontjából lényeges elemeit, azt, „amit a rendőrtisztek bele akartak foglalni” (KOMTER 2010: 138–139). Összességében az iratok nemcsak a kihallgatott narratíváját, hanem a kihallgató kérdéseit, megfogalmazásait is tükrözik – így a kihallgatott monológjaként megjelenített közlés a kihallgatótízt és a gyanúsított megszólalásainak elegyítése valójában. A jegyzőkönyvezés folyamatát jogi elvárások dominálják, így egyrészt csupán a jogi szempontból relevánsnak ítélt részletek kerülnek írásba, másrészt folyamatos a szöveg átfogalmazása a jogi nyelvezetnek megfelelően (KOMTER 2010: 145).

A folyamat a magyar gyakorlatban gyakran a kérdés–felelet–diktálás struktúrát követi a perek során, ami azt jelenti, hogy a diskurzus menetét folyamatosan megszakíthatja a jegyzőkönyv készítése. A diktálás sokszor kifejezetten domináns szerepet kaphat; a diskurzus a kihallgatások során szélsőséges esetekben mintegy annak van alárendelve, hogy az elhangzottak bekerülhesse-nek a jegyzőkönyvbe (VINNAI 2017: 161–164). A jegyzőkönyvezés egyes szám első személyű formákkal történik, aminek célja, hogy a vallomás előadásának érzetét keltse a későbbi szakaszokban. Azonban ez egészen valószínűtlen konstrukciókat eredményez, amelyek nyilvánvalóan nem egyeznek meg a vallomást tevő eredeti szóhasználatával, például a következő formulákat adják a laikusok szájába a jegyzőkönyvek szövegei: *elmondai kívánom, kérdésre elmondom* (VINNAI 2017: 186–191). Néhol a módosítások nemcsak regiszterváltást eredményeznek, hanem amellet a tartalmi elemek is változhatnak. VINNAI gyűjtéséből (2017: 240) egy példát kiemelve: az *egyszer rúgtam bele csak válasz egy alkalommal belerúgtam* formában kerül jegyzőkönyvezésre, ahol az eredeti változatban a fókuszpozíció még az enyhítés igényét szolgálhatja.

Napjaink perei mellett a múltból is rendelkezésünkre áll olyan jogeset, amely iratainak, az abban megjelenő beszéltnyelviség hitelességének kérdése már a kortársak figyelmét is felkeltette: ilyen a tisaeszlári per (1882–1884), a boszorkányperektől csekélynek mondható időbeli távolságra. KÖVÉR (2011) az esetet feldolgozó társadalomtörténeti nagymonográfiájából a per és jegyzőkönyvezés nyelvészeti vonatkozásai sem hiányoznak. Felhívja a figyelmet a központi tanúvallomást övező feltűnő anomáliákra annak megfogalmazásában (sejthetően stílusosan és szociolingvisztikai szempontból), illetve értékes, korabeli vélekedésekkel is alátámasztja, hogy a jegyzőkönyv megfogalmazásai a tanúk rövid válaszainak hatóság általi kiegészítéseként jöttek létre (KÖVÉR 2011: 379). A megjelent kortárs írások alapján a beszéltnyelviség rögzítettsége mind a gyorsírással leírtak, mind a jegyzőkönyv alapján kérdéseket vet fel. A hozzáférhető jegyzőkönyvezési anomáliák, emellett jog és nyelv kutatások tematikájába jól illeszkedő, a vita mentén a *paraszti*-ként és *jogászi*-ként regisztrált változatok ellentéte is érdemes lehetne nyelvészeti szempontú feldolgozásra (l. KÖVÉR 2011: 543). A példa mentén kijelenthető, hogy az igazságügyi nyelvészetet, illetve a jog és nyelv kutatásokat jóval megelőzve is felfigyeltek már a jegyzőkönyvezés torzításaira, valamint a professzionális jogászokkal szemben a laikusokat érő nyelvi hátrányra.

3.4. A kikérdezés szabályozásának nyelvi vonatkozásai

A nyomozók és jogászok mindennapi munkájában lényeges szerepe van a kikérdezésnek, a kérdés megformálásának, illetőleg az erre vonatkozó előírásoknak. Mindenképpen érdemes kiindulópontnak tekinteni a kihallgatásokra vonatkozó jogszabályokat – jóllehet ezek értelmezése, alkalmazása, különösen a történetiségben, külön elemzések tárgya is lehetne.

Napjainkban a kihallgatásokról a 2017. évi XC., büntetőeljárásról szóló törvény rendelkezik. Az MJK-t létrehozó kutatás kezdetén az 1973. évi I. törvény volt hatályos, a bírósági hangfelvételek idején pedig az 1998-as törvény (VINNAI 2017: 167). A későbbi Be. tanúk és a terheltek védelmében erőteljesebben szabályozza a nyomozati kihallgatásokat, visszalépésként értékelhető azonban, hogy a tanúkihallgatás előírásai szerint a történetek összefoglalása a tanú saját szavaival másodlagos lehetőségként adott, elsődlegesen kérdéseket intéznek a kihallgatotthoz (VINNAI 2017: 167–168).³

Érdemes lehet összevetni az előkészítő szakaszban történő kihallgatásokat a bíróság előtti kihallgatásokkal. Ezek kommunikációs helyzetüket tekintve hasonlítanak, mindkét szakaszban kikérdezés történik, céljaikat tekintve viszont fontos különbségekkel kell számolni: a rendőr arra a kérdésre kísérel meg válaszolni, mi történt, míg a bírósági eljárás célja annak eldöntése, igaz-e az ügyészség tényállítása (VINNAI 2017: 167).

A professzionális szereplők céljait jól szemléltethetik az oktatásban használt munkák: SINKU (2023) egyetemi jegyzetében például átlátható csoportosításokat ad – feltehetően gyakorlati igénnyel –, taktikai ajánlásokat is megfogalmaz. A gyanúsított kihallgatását felkészülés előzi meg, menetét a kihallgató „a fejlemények függvényében” szabhatja meg (BÓCZ 2008: 103). Az egyetemi jegyzet az iratok áttekintése után kifejezetten a „súlyponti” kérdések meghatározását, illetve kihallgatási terv készítését jelöli meg feladatként – ennek összeállításakor kifejezetten gondolni kell a terhelt vallomásának ellenőrzésére is (SINKU 2023: 143, 155). A tárgyaláson lehet ugyan a bírónak hasonló koncepciója, de ennek általános követése a több kihallgató személye miatt nem fog megvalósulni (BÓCZ 2008: 103). A nyomozati szakaszban alkalmazott kihallgatási taktikákat a tárgyalótermi kihallgatáson a bíró nem alkalmazza, ehelyett „tárgyilagosságával teremthet olyan atmoszférát, amelynek hatására a vádlott önként együttműködik; de szóval nem készítheti és más bizonyítékokra való

3 A *terhelt* jogi terminus gyűjtőfogalomként gyanúsítottat vagy vádlottat, illetve elítéltet is jelölhet (terminológiai szempontból l. pl. TAMÁS 2017: 82–83).

hivatkozással sem befolyásolhatja a vallomás tartalmát illetően” (BÓCZ 2008: 105). Rendelkezésre állnak viszont a vádlott korábbi vallomásai: ezek esetlegesen eltérő tartalmát viszont számonkérheti. A tárgyilagosság követelménye igen, de a pártatlanságé nem vonatkozik az ügyészre, aki explicitté is teheti, hogy meg van győződve a vád igaz voltáról, azonban mutatnia kell, hogy nem elfogultság vezeti (BÓCZ 2008: 106).

A kihallgatási kérdések megfogalmazásához is kapcsolódnak kriminalisztikai tanácsok, ezek mind a nyomozati szakaszra, mind a bíróság előtti kihallgatásra érthetők: lehetőség szerint a kérdés rövid, követhető, pontos, szabatosan megfogalmazott, kerüli a hosszadalmas bevezetőket vagy magyarázatot. A korábban elhangzottakra vonatkozó kérdés összefoglalja azt, a kihallgató által megértését is ellenőrzi (BÓCZ 2008: 106). A jog és nyelv szempontjából mindenképpen jelentős, hogy BÓCZ ENDRE az ügyész szemszögéből sem szorgalmazza, hogy a vádlott által elmondottak igazságtartalmára fókuszáljon, inkább az elhangzottak helyes megértéséről adjon biztosítékot. Felhívja a figyelmet a jogi terminusok kerülésére is (BÓCZ 2008: 107).

A modern nyomozások során fontos szempont, hogy a kihallgatott nem kényszeríthető a vallomástételre, ugyanakkor a kihallgató kriminalisztikai „taktikák”-kal próbálhatja elérni a vallomást. Gyakorlati szempontból fontos, hogy a gyanúsított nem tudja, a hatóság pontosan milyen bizonyítékokkal rendelkezik, a kihallgatónak ezt nem is áll érdekében elárulni, ezen alapul a – kihallgatóknak ugyan csak kivételes esetekben ajánlott – taktikai blöff, amely a jólértésültség látszatát kelti (SINKU 2023: 158). A kényszerítő erő és a taktikák elhatárolása nem feltétlenül könnyű. Ennek hátterében a gyanúsított kihallgatásának kétféle célja is állhat, amely alapján BÓCZ találóan Janus-arcúnak nevezi a nyomozati szakasz kikérdezéseit: a terheltnak ugyanis lehetőséget kell kapnia a védekezésre, miközben a hatóság célja lehet kifejezetten a beismerő vallomás elérése (2019: 282). Az ártatlanság vélelme egyszersmind nem jelenti azt, hogy az ügyésznek azt kell gondolnia, ártatlan a gyanúsított, de nem zárhatja ki ennek esélyét (BÓCZ 2008: 62).

Az eljárások történetében a kihallgatások nem mentesek a kényszerítéstől – ide tartozna a boszorkányperes tortúra, a koncepciók perekben elkövetett testi-lelki kínzások, de a közelmúlt számos további, akár nemzetközi példája is. Összességében az erőszak, fenyegetés és „más hasonló módszerek” használata napjainkban jogellenesnek számít – azonban ennek értelmezése nem problémáktól mentes (BÓCZ 2019: 292–294).

A rendőrségi kihallgatás során tartalmi kitétel, hogy a gyanúsítottat és a tanút tilos befolyásolni. Az 1973-as Be.-ben ez nem szerepelt, az 1998-as Be. megtiltotta a választ magában foglaló, nem bizonyított tényt állító, ígéretet tartalmazó kérdéseket (l. VINNAI 2017: 184).⁴ A gyakorlatban a MJK feldolgozása alapján VINNAI szerint a kihallgatók megfogalmaznak olyan kérdéseket, amelyek magukban foglalják a választ – erre példát a kutató az állítás megfogalmazásakor nem hoz, azonban az eldöntendő kérdésekkel tűnik részben ekvivalensnek a kategória (vö. VINNAI 2017: 184). A kihallgatási módszertanhoz kapcsolódóan nincsenek részletes rendelkezések, a jegyzőkönyvezéshez kapcsolódó előírás viszont a vallomások egyes szám első személyű rögzítése (VINNAI 2017: 185). Nyelvészeti szempontból így a szabályozás kevésbé tűnik előnyösnek: a válaszra való útmutatás pragmatikailag vitatható kategóriának tűnik: valóban az eldöntendő kérdésekről, a rávezető kérdésekről, esetleg bármilyen sugalmazó megformálásról lenne szó? A vallomások rögzítése pedig a jelen gyakorlat mellett sokszor félrevezető módon a szó szerinti jegyzőkönyvezés illúzióját kelti.⁵ Ugyan, ahogy VINNAI is összegzi, a jegyzőkönyvezés előnye, hogy a dokumentum a bíró és ügyész számára a későbbiekben jobban követhető, visszasságot szül azonban az iratnak a kihallgatottéval nyilvánvalóan nem egyező szóhasználat, amelyre később a kihallgatottak sem ismernek rá általuk elmondottakként (2017: 185–186). Pszichológiai szempontból előremutató a Be. azon szabályozása, hogy a kihallgatás során a tanú és a terhelt is először szabadon mondhatja el a vallomását, ezután válaszol a feltett kérdésekre, azonban ezt az előírást a gyakorlatban a kihallgatók nem mindig követik megfelelően; még ha fel is tesznek az összefüggő vallomást lehetővé tévő kérdést, előfordul, hogy újabb kérdésekkel szakítják meg (VINNAI 2017: 189–190).

A bírósági szakban a vádlott összefoglalhatja a váddal kapcsolatos álláspontját, amennyiben válaszából egyértelműen nem következik, a bíró megkérdezi, elismeri-e büntetőjogi felelősségét (illetőleg az 1973-as Be. szerint bűnösségét) (VINNAI 2017: 195). Amennyiben a vádlott vallomást kíván tenni, azt összefüggően adhatja elő a szabályok szerint, ez azonban a gyakorlatban kevésbé valósul meg, hasonlóképpen a rendőrségi kihallgatásokhoz (VINNAI

4 A nem bizonyított tény állításával ekvivalensként VINNAI röviden a blöff tiltására hivatkozik (2017: 184). Ugyan ezt nem részletezi a munka, a blöff fentebbi másféle megvalósulásai vitatottak, de nem tiltottak (vö. BÓCZ 2019: 301).

5 A nyomozó az 1973-as Be. szerint dönthet arról, mit rögzít szó szerint; a szó szerinti rögzítés csak indokolt esetben elvárás (VINNAI 2017: 186).

2017: 196). Különbség azonban, hogy a bíró a korábbi jegyzőkönyvekből már ismeri az ügyet, ez a kikérdezésre is hatással lehet, és „sokkal hosszabb és lényegretörőbb párbeszéd zajlik le” (VINNAI 2017: 196).

A kihallgatásra vonatkozó szabályozás még a közelmúlthoz képest is mindenképpen előrelépésnek tűnik, érdemes ezen a ponton a mai kihallgatások mellé állítani a történetiség egyes jellemzőit. BÓCZ (2019) a nyomozó elvű eljárások történetéből kiindulva vázolja fel a beismerő vallomás kinyerésére irányuló kihallgatásokat, amelyek még a múlt századi Európában és Amerikában is kikényszerített vallomásokot születtek. A magyar jogtörténetből a szakíró Szlemenicset hozza fel példaként, aki „a feleleteivel csínytalankodó” rab megveretését javasolta, jóllehet a kortárs Vuchetich a fenyegetéssel és erőszakkal kicsikart vallomást helyteleníti (BÓCZ 2019: 284, 295). A jogi szakíróknál kifogásolható taktikára is találunk példát. A kötet által vizsgált korszak nagytekintélyű jogásza, Kitionich a hamis ígéret taktikáját fejti ki, majd eszmefuttatásában erkölcsi értelemben fel is menti az ezt alkalmazó bírót: „ő néki a’ közönséges jóra kell inkább vigyázni, hogy sem az egy magánosra” (1650: 177).⁶ Hasonló ígéret napjainkban törvényellenesnek számít, ahogy BÓCZ összefoglalójából kitűnik: bár a „törvényellenes eszköz” kifejezés értelmezése nem problémáktól mentes, a fizikai erőszak mellett sem a fenyegetés, sem az ígéret nem tartozhat napjaink kihallgatásainak eszköztárába (2019: 292–293). Nem tiltott azonban a „goromba hangnem”, hazugságnak feltételezni az elhangzottakat, sem igazmondást javasolni a terheltnek, egészen addig, amíg az nem minősül ígéretnek (BÓCZ 2019: 302–303).

6 A Directio Methodica szövegét saját átírásban, a követhetőség kedvéért a mai betűformák és hangjelölés alkalmazásával adom vissza. Az egybeírás és különírás az eredetinek felel meg.

4. A boszorkányperes iratok

A boszorkánypereket mindenképpen azzal az alapvetéssel kell megközelíteni, hogy a boszorkányság érvényes tevékenységtípusnak (vö. CULPEPER 2011a; LEVINSON 1992), másrésről a vizsgált korszakban büntettnek számít. A vélt vagy valós mágikus szándékú tevékenységeket (és az ezekről való gondolkodást) reprezentálja a középmagyar korban a boszorkányperes kihallgatások diskurzusa, ennek rögzített formája a boszorkányperes iratok szövegtípusa. A boszorkányperes kihallgatási kérdések társadalmi kontextusaként a következőkben (4.1.) vázolom a boszorkányság mint a néphitben élő tevékenységtípus és mint büntett történeti és jogtörténeti hátterét. A boszorkányperes irat mint önálló szövegtípus létrejöttének diszkurzív kontextusát az eljárások, főként azok kihallgatásai mentén, illetve a korszak kihallgatási jegyzőkönyveinek készítését számba véve mutatom be (4.2.).

A fenti tényezők a boszorkányperes szövegeket, illetve a kihallgatási kérdéseket a jogi szintér társadalmi és diszkurzív gyakorlatának tükrében értelmezik (vö. FAIRCLOUGH 1992); számolnak a szöveghez kapcsolódó hatalmi viszonyokkal, a szöveg előállításának körülményeivel, utalnak a megosztás, valamint az olvasóknak való megfelelés tényezőire is. Az iratképződés jogtörténeti oldala az előírásoknak és szokásjognak való megfelelésen keresztül közelíti meg a periratokat.

4.1. A boszorkányperes iratok társadalmi kontextusa

Hatalmas a kulturális és időbeli távolság napjaink modern világa és a boszorkányperesek között – talán ez is okozza, hogy a boszorkányüldözés sajnálatos eseményeit, másrésről gazdag tudományos forrását több diszciplína művelői is megközelítik. A 80-as évek kutatásai alapján a folkloristák a hiedelem megletének dokumentálására és tipológiai alkotóelemek gyűjtésére törekedtek, míg a történészeket a boszorkányhit megszűnése érdekelte, a boszorkányüldözések

motivációját pedig a boszorkányhittől különböző társadalmi tényezőkben keresték. A teljes kép felrajzolása érdekében ezen nézőpontok egyesítése, sőt, egymás tükrében történő módosítása volt szükséges (KLANICZAY 1986: 257).

A következő alfejezetek a történettudomány és néprajz mellett a jog és boszorkányság kutatásának eredményeire is támaszkodnak a szövegekhez kapcsolódó társadalmi gyakorlat jobb megértésének érdekében, de a teljesség igénye nélkül.

4.1.1. A boszorkányszerep

A boszorkányság – bár meghatározása nem mondható egyszerűnek – a kora újkori Európában két, egymással összekapcsolódó tevékenységet foglalt magába: ártó mágiát és diabolizmust (LEVACK 1995: 4–8). A boszorkányperek vádlottjait ugyan gyakran egy igazságtalan rendszer áldozatainak tekintik, LEVACK felveti, hogy a helyzet ennél összetettebb. Gondolatmenetében áttekinti a boszorkányperek „bizonyítékait”: sem a tanúvallomásokat, sem a vádlottak vallomását nem gondolja teljes mértékben megbízhatónak, azonban tárgyi eszközökből és a fennmaradt ráolvasásokból arra következtet, a vádlottak közül legalább néhány megpróbálkozhatott ártó mágiával (LEVACK 1995: 11–15).

A magyar néphit boszorkánya, PÓCS ÉVA leírásában, tudását egy másik boszorkánytól szerzi, egyrészt képes rontásra és gyógyításra, másrészt lehetnek természetfeletti képességei. Lényében többféle képzet keveredhet: a gyógyító mellett egy „nyomást okozó szellemlény alakja”, illetve a „hivatalos ideológia”, a demonológia által közvetített hiedelmeknek is volt hatása (PÓCS 1983: 135). DÖMÖTÖR TEKLA szerint nem is feltétlenül a néphit körébe tartozónak kell tekinteni a boszorkányok alakját, hiszen az egyház is befolyásolhatta a hiedelmeket, noha vannak csak a magyarságra jellemző elemek is a boszorkányhitben (1981: 56). A magyarországi boszorkányperekben nem a fekete mágia kérdése áll a megközelítés középpontjában, hanem az a szerep, amelyet a közösség a boszorkányra ruház és a rontás képességét tulajdonítja neki (PÓCS 1989: 7–9). SCHRAM említ ugyan olyan eseteket, amelyekben meghatározó az ördögszövetség vádja, ugyanakkor leszögezi, hogy az ördögbe vetett hit nagymértékben különbözik a nyugatabbra látottaktól (1982: 66). A diabolizmus vádja az európai perekben is problematikus. A tanúvallomások ezek esetében sem érintették az ördögszövetséget, a vád a tortúra alatti vallomások, tehát a hatósági kérdések nyomán jelenik csak meg, így azt mondhatjuk, a kínvallatás hozta létre az

ördöggel szövetkező boszorkány képzetét (LEVACK 1995: 14). A magyar hiedelmektől idegen a boszorkányok összejövetele is, ez szintén a tortúra alatti kérdések nyomán kerülhetett a néphitbe (SCHRAM 1982: 68).

SCHRAM több szempontra kiterjedően sorra veszi, hogy a perek összességében milyen képet rajzolnak ki a boszorkánysággal perbefogott személyekről. Az áttekintésből kitűnik: társadalmi szerep, életkor, nemzetiség szempontjából is eltérő lehet, hogy kiket vádol a közösség boszorkánysággal. A nemesektől a koldusokig mindenkit érhetett a vád, de egyes jellemzőket tekintve feltételezhetők tendenciák; a bábaboszorkány típusa, azaz a gyógyítás eleme gyakori-nak tűnik. A boszorkány a magyar perekben nem minden esetben idős. A perbefogottak harmada vagy negyede fiatal nő lehetett, külsejük „közömbös”, tudományuk pedig gyógyítás (SCHRAM 1982: 30, 89).

A néprajztudósok által használt *szerep* kifejezés a közösségben vállalt pozícióra enged következtetni. A gyógyítás tudománya, egyszersmind a boszorkányoktól való félelem minden bizonnyal egyfajta haszonnal is járt a boszorkánynak tartott személyeknek. Így érthető meg a magyar néprajzi munkákban olvasható *boszorkány* (és nem például *boszorkánynak tartott*) kifejezés – természetesen nem a természetfölötti képességekre, hanem a betöltött és vállalt szerepre utalva. A kötet megfogalmazásai ezt a hátteret nem tükrözik: egyrészt nem volt célom az egyes perekben annak vizsgálata, mennyiben vállalt szerep, mennyiben a véletlen műve a perbe kerülés – a szomszédsági konfliktusok mellett sejthetők ugyanis szerencsétlen véletlenek, illetve vannak olyan esetek, amelyekben a perbefogottat más boszorkányok szövetségesként nevezték meg (vö. LEVACK 1995: 13).

4.1.2. ▣ boszorkányüldözést magyarázó elméletek

A boszorkányüldözések magyarázatára választ keresve különböző történeti korok más-más megközelítésekkel és feltételezésekkel szolgáltak. SEBALD a történeti előrehaladást felvázolva – azonban hangsúlyozva, hogy a megközelítések nem kizárólagosan egy-egy időszak sajátosságai, illetve tovább élhetnek – négy értelmezési csoportot kínál a jelenség magyarázatára (2000: 135–157). A „hívők” csoportjába tartozó magyarázók elfogadták az ördöggel kötött szövetség lehetőségét, a démoni hatalmak valóságosságát (SEBALD 2000: 135–139). Még a 19. századi magyarázatok között is megjelentek olyanok, amelyek realitásként fogadták el a boszorkányság, esetleg sátánizmus meglétét (KULCSÁR 1964: 165–167). A „szkeptikusok” csoportja – akikhez tartozók már a középkor és

a reneszánsz alatt felléptek – téveszmékkel, hallucinációkkal és álmokkal magyarázza a jelenséget (SEBALD 2000: 139–142). A „romantikusok” kategóriájában olyan magyarázatokat találunk, amelyek szerint az üldözések háttérben egy szociális forradalom állhat, vagy pedig egy korábbi pogány, kelta-druida vallás tovább élése, esetleg egy Diana-kultusz lenyomata mutatkozik meg (SEBALD 2000: 142–149). SEBALD által a „tudósok” kategóriájába sorolt kutatók munkái között is számos különböző elmélet található. Az elgondolások például a bűnbakképzést, a nemkívánatos kisebbségek szerepét vagy az egyház gyengülését, vallási viszályok megjelenését is kiemelik (2000: 149–156).

A magyarázatok között fellelhető sokféleséggel már csak a magyar történetsek és néprajztudósok munkáit áttekintve is találkozhatunk (összefoglalóan l. TÓTH G. 2020: 27). A magyar boszorkányszeres anyag feltűnő jellegzetességét, a szomszédsági viszályokat, konfliktusokat számos elemzés említi. KULCSÁR (1964) az üldözés okainak áttekintéséhez a boszorkánysággal vádoltak szociális helyzetét, illetve a perek megindulását és menetét veszi alapul, meglátásaiban a kisközösségi viszonyok mellett a nagyobb szociális perspektíva is szerepet kap. Itt a rontáselbeszélések sémáját írja le magyarországi és más európai példákkal is összevetve: a tipikusan női vádlott 1. kér valamit, 2. átkozódik, 3. a megátkozottat baj éri, 4. megindul az eljárás.⁷ A kérések jellegéből arra következtet, hogy a boszorkánysággal vádolt asszonyok nem jómódúak, ezzel állítja párhuzamba, hogy sok közöttük a bába és javasasszony. Ezzel szemben a magasabb állású személy vádolása olyan kivételnek tekinti, amelyet vagyonekobzás motiválhatott. Összességében így a boszorkányüldözések háttereként a folyamatban lévő gazdasági változásokat adja meg, a feudalizmus felbomlásával és kapitalizmus kezdeti megjelenésével magyarázza a csökkent munkaképességűek, nehezen boldogulni tudók ellen irányuló intézkedéseket (KULCSÁR 1964: 170–173). A meglátást árnyalhatja, hogy egyrészt nem bizonyos, hogy a legszegényebbek közül kerültek ki a boszorkányok, a gyógyítók külön szerepet kapnak más magyarázatokban, illetőleg más elméletek a jómódúbbak ellen irányuló vádaskodásnak is nagyobb szerepet tulajdonítanak. Bizonyos

7 Hasonló folyamatot ír le DÖMÖTÖR TEKLA is, amely alól a főúri perek képeznek kivételt (1981: 59). PÓCS ÉVA ebben a sémában a visszautasított kérést és a betegség megjelenését a magyarországi perek „szinte közhelyszerű epizód”-jának nevezi (1983: 140). Az általa felvázolt általános séma kétirányú, és a kérés mozzanata kimarad belőle. Lehetséges forgatókönyv: 1. a gyanú felmerülése, 2. lokalizálása egy személyre, 3. vád, 4. megtorlás. Az alternatíva elemei: 1. fenyegetés, 2. baj történik, 3. gyanú (Pócs 1983: 140). Hasonlóképpen a megtagadott kérés, a frusztráció nyelvi kifejezése, majd a baj megtörténeése láncolatát CULPEPER (2011a: 80–85) a boszorkányság tevékenységstípus fogalmával magyarázza.

azonban, hogy a bábák rivalizálása szerepet játszhatott egyes perekben, mivel az asszonyok egymás gyógyítását a rivalizálás részeként rontásként azonosították (BRANDL 2023: 126). KLANICZAY szerint nincs arról szó, hogy a legelegettebbek lettek volna a vádak céltáblái: „A különféle balszerencsék előidézésével mindenki valamilyen haragosát vádolja, valakit, akinek érdeke lehetett, hogy vele vagy hozzátartozóival valami rossz történjen, s akiről feltehető, hogy céljainak eléréséhez sötét mágikus praktikához folyamodik. [...] A vádak leggyakoribb formája, hogy a visszautasított kérést torolták meg rontással a falu szegényebb (de nem a legszegényebb) lakói” (1986: 269–270). Ezzel ellentétben állnak azok a megfigyelések, amelyek szerint az egyéni furcsaságokat, társadalmon való kívülállást büntették boszorkányperral.

Előfordul, hogy a társadalmi szempontból hatalommal rendelkező fél vádolja a gyengébbet, vagy pedig az erősebb fél ellen is fordulhat a boszorkánypér – amelynek a salemi boszorkányperek mellett magyar példája a szegedi boszorkánypérben a város volt bírójának, Rósa Dánielnek máglyahalála (KLANICZAY 1986: 272).⁸ A „felülről” és „alulról” érkező vádaskodás mellett elkülöníthetők azok az esetek, amikor a boszorkánypér két oldalán lévők szociális státusa azonos, mint a tudós asszonyok közötti rivalizálás Hódmezővásárhelyen és Nagybányán (SZ. KRISTÓF 2013: 350). GRYNÆUS szociálpszichológiai magyarázata szerint a közösség tolerálta, sőt, kifejezetten igényelhetette is a mágikus tevékenységet, ameddig az a közösség érdekeit szolgálta – azonban felborulhatott ez az egyensúly, önszabályozó rendszer, amelyben a közösség hatalommal ruház fel egy tagot, aki megtestesítette a szociális normákat, illetve gyógyulást és tanácsot biztosított az egyéneknek (1990: 470–471). A boszorkányhit pszichológiai haszna, hogy az egyén a kívülre helyezett fenyegetéssel könnyebben tudott megküzdeni; a boszorkánypér enyhítette a félelmet (GRYNÆUS 1990: 473).

Más megközelítések a gyógyító foglalkozásokat nem a társadalmi háttér függvényében magyarázzák, és figyelmet szentelnek a tehetősebbek, magasabb társadalmi státuszúak megvádolásának is. R. VÁRKONYI (1990) a boszorkányság, illetve az üldözések vége és a gyógyítás kapcsolatát vizsgálja – ugyanis a vádlottak nagy száma gyógyító, bába, a laikus gyógyítási helyzet pedig konfliktusokkal terhelt volt. SZ. KRISTÓF (1990) debreceni vizsgálata szerint

8 A fő vádlott Rósa Dániel mellett a szegedi perek történetét feltáró BRANDL még egy esetben, a Horváth Mátyásné ellen indult perben is kimutatja, hogy a vádlott bizonyosan nem a szegényebbek közül való volt – noha a szegedi perek kutatáskor korábbi megállapításként felmerült, hogy tendenciózusan a társadalom perifériáin lévőket vádoltak meg (2023: 15).

a perbefogottak csaknem fele rontás vagy betegség gyógyításával foglalkozott. A helyzetet súlyosbíthatta, ha kicsapongó életet éltek, amely egyszersmind konfliktusokat is okozhatott a közösségben. A kérdéskört árnyalja, hogy a jóindulatú „tudományosok” – a gyógyítók, táltosok – a boszorkányüldözés kezdeti szakaszaiban még nem, csupán a 18. századtól tartoztak a boszorkányokkal egy kategóriába; felmentő ítéletek is születtek (DÖMÖTÖR 1981: 59–60).

A boszorkányhit arra is visszavezethető, hogy a társadalom a károkat természetfeletti okokkal magyarázza; ezen a gondolaton alapulva a boszorkány egy „károkozással vádolt személy, aki a bajt a neki tulajdonított pszichikus sajátosságok, ill. természetfeletti tevékenység révén okozza; nem feltétlenül tudatosan, rosszindulattal” (Pócs 1983: 136). Ehhez a gondolathoz társíthatók azok a lokális magyarázatok, amelyek a boszorkányüldözés háttérében szerencsétlenségeket keresnek.

A boszorkányüldözések okaként nagyobb társadalmi változásokat is sejtene a kutatók: ilyen lehet a kvártélyos katonák és a helyi lakosság ellentéte, a társadalmi struktúra belső feszültségei, a város–vidék kapcsolat problémái, valamint a háborúk hatásaként jelentkező társadalmi feszültség és a nemi arányok eltolódása (KLANICZAY 1986). BEHRINGER szerint megkísérélhető a boszorkányüldözések mögött álló társadalomtörténeti vonatkozások pontos meghatározása. Az agrártársadalmakban az időjárási változásoknak hatalmas következményei lehettek, a népesség egy része ezeket kollektíven elkövetett rontásokkal magyarázta – a háttérben varázslók csoportját sejtve. Így a kutató által vizsgált Délkelet-Németországban az üldözés hullámainak háttérében időjárási változások állhattak (BEHRINGER 1990: 378).

Érdemes lehet megemlékezni arról is, hogy a boszorkánysággal vádoltak nagyjából 90%-a nő. Bár Európa nem minden területén volt ez így, a magyar adatok tükrében a boszorkányság kérdésekor mindenképpen kíváncsú nőtörténeti szempontokat is vizsgálni. A nők közelebb állhattak a természethez, illetve a gyógyításhoz, betegségekhez, ami félelmet kelthetett. Ehhez társultak a nők alárendeltségét és rosszra való fogékonyságát hangsúlyozó eszmék, amelyek megelőlegezték a bűnbakszerepet (LENGYEL 2013: 147). A boszorkányüldözésben nagy szerepet játszó könyv, a *Malleus maleficarum* is kitér a nőiség és a boszorkányság kapcsolatára, itt is olyan eszmék olvashatók, amelyek a nőket a rosszra fogékonnak írták le – a középkorban nem egyedülálló módon (SEBALD 2000: 180–181). A feminista megközelítések szerint a boszorkányperek akár nőüldözésnek is tekinthetők (l. TÓTH G. 2006: 12), de a szomszédsági konfliktusok modelljében gondolkodva is kiemelhető a nők

társadalmi szerepe – Pócs így jut arra a megközelítésre, hogy a nők szempontjából fontosabb volt a szolidaritás normája, így a modell fokozottabban érvényesült közöttük (2004: 392–394).

A fenti elméletek egy része tehát társadalmi-társas konfliktusok szelepeként, mások a bajok, károk magyarázataként tekintenek a boszorkánysze-
repre. A jelenség teljeskörű vizsgálatához érdemes lehet mindkét magyaráza-
tot figyelembe venni. LENGYEL definíciója szerint például „[a] boszorkányság
szociálintropológiai értelemben olyan ideológiaként határozható meg, ame-
lyik az emberiséget sújtó csapásokat magyarázza, illetve olyan intézménynek
tekinthető, amelyik a társadalmi ellentéteket szabályozza” (2013: 138).

4.1.3. ☞ boszorkányság a jogtörténetben

A boszorkányok büntetésére hozott törvények évezredes múltra tekintenek
vissza. Már az ókorban is törvények szabályozták a mágiával ártók büntetését.
A feudalizmus korai szakaszaiban megégettették azokat, akik varázslatainak
előkelőségek betegségét vagy halálát tulajdonították, majd a 15. századra ki-
alakult a boszorkányság képzete (KULCSÁR 1964: 158). Az egyházi és világi
bíróságok működése is hatással lehetett a boszorkányüldözésre. Egyes tör-
vénykezésekben a *boszorkányság*, másokban a *maleficium* – a rontó varázslás
– szerepel. Előbbi, amely az ördögszövetség vádját is tartalmazza, súlyosabb
üldözést váltott ki, hiszen ez egyet jelentett a boszorkányszombaton összegyű-
lő boszorkányok közösségével (LEVACK 2013: 469–470).

A középmagyar kor pereinek szempontjából sem érdektelen, hogy a boszor-
kányság fogalmával már a magyar jogalkotás kezdetén is lehet találkozni.
Ugyanis a vizsgált korszakban nem ismert olyan törvény, amely a korábbiakat
hatályon kívül helyezné; nem lévén büntető törvénykönyv, elméletileg bármely
korábbi dekrétumra, törvényre hivatkozni lehetett (BATÓ 2012: 25). A tényre
MEZNERICS is felhívja a figyelmet a megyei bíróságokon lefolytatott perek-
ről írva: „úgy látszik, minden törvényt élő jognak vesznek, még ha ugyanazt
a tényállást új törvény másképpen szabályozza is. Szt. István, Szt. László tör-
vényeinek az idézése még a 18–19. században is mindennapos, de akad olyan
buzgó procurator is, aki az ó-szövetségig megy vissza, s Dávid, Salamon törvé-
nyeit citálja.”⁹ A külföldi jogforrások, jogkönyvek közül legszívesebben idézik

9 A TMK a kötetben a kérdésfelvetések szempontjából elemzett perei a Praxis Criminalisra
(Bosz. 346.) és Szent István dekrétumaira (Bosz. 506.) hivatkoznak.

a »nagytekintetű« Praxis Criminalist, de különösen régebben, elég gyakran szerepel a Carolina is. A magyar írók közül Kitionich tekintélye a legnagyobb” (MEZNERICS 1933: 106). A következőkben a boszorkánysághoz kapcsolódó törvényeket, rendeleteket ugyan leginkább KONCZ (2007) munkájára támaszkodva kronologikusan mutatom be, azonban fel kell hívni arra a figyelmet, hogy a törvények hatályossága, mint a fentiekből is kitűnik, nem a mai fogalmaknak megfelelő. A fejezet nem törekszik a teljességre, csak a késő feudalizmus, kora újkor büntetőjogában is számos más jogforrás: törvénykönyv, rendelkezés, jogi szakírói munka, példaként néhányat kiemelve Bodó Mátyás, Vuchetich vagy Szlemenics írásai segíthették a jogalkalmazást. A lehetséges jogforrásokat egy-egy bűncselekmény tényállásának elemzése közben tételesen bemutatja BATÓ (2012) és BOTH (1977).

A magyar államiság kezdetén, Szent István törvényeiben is helyet kapott a boszorkányság kérdése. Büntették a strigákat – itt feltehetően az új keresztény vallás ellen vétkező személyt kell érteni (KONCZ 2007: 144). A törvényeket tekintve elkülönülnek az ördögösök és bűbajosok (*veneficis, maleficis*), valamint a jövendőmondók (*sortilegis*) (KONCZ 2007: 143). A kezdeti időszak boszorkányüldözésében különbség volt aközött, hogy a „tudományosok” a régi pogány vallás követői-e, a katolikus vallás szempontjából eretneknek számító személyek, vagy pedig méregkeverők (DÖMÖTÖR 1981: 55). Szent László a boszorkányokat (ebben az esetben a *boszorkány* a *strigae* fordítása) a lator asszonyokkal együtt említi, és büntetésüket a püspök hatáskörébe helyezi (KONCZ 2007: 144). Könyves Kálmán törvényeiben is szerepelnek a strigák – rájuk szorítkozik a híres passzus.¹⁰ A korabeli felfogás szerint azonban különböztek a bűbajosok (*malefici*), akiket istenítélet alá vethettek a törvények szerint (KONCZ 2007: 145). KLANICZAY a boszorkányhit történelmi fejlődésének nyomait hiányolja a magyarországi forrásokból. Ennek egyetlen jelzéseként azonosítja az István és Kálmán törvényeiben elkülönített *striga* és *maleficia* fogalmakat, ahol előbbiek létezésének elutasítása Karoling tradícióként jelenik meg (KLANICZAY 1986: 258).

10 A korai iratok alapján Európában különbséget tettek az ördöggel szövetkező boszorkányok és az olasz területeken megjelenő, római lényekre visszavezethető strigák között. Perugiában olyan periratokat is találtak, amelyekben strigákat vádoltak meg: azaz vérszívó lényeket, akik otthonokba törtek be és csecsemőket gyilkoltak meg. A korai periratok alapján a lausanne-i paradigma szerinti ördögszövetséggel vádolt boszorkányok az egyházat sértették, míg a strigák az otthonát és a családokat (KIECKHEFER 2013: 170–171).

KONCZ összefoglalója szerint az Árpád-házi uralkodók alatt a halálbüntetést nem alkalmazták a boszorkányok esetében, ami a későbbi századokban megváltozott, és a 16. században megjelentek a halálos ítéletek (2007: 146). A boszorkányok büntetéséről szóló adatok növekedése párhuzamot mutat a nyugat-európai boszorkányperek terjedésével (KONCZ 2007: 146). KLANICZAY a kiadott perek alapján vázolja fel a boszorkányperek terjedésének ütemét: a 16. században szórványos esetek figyelhetők meg, a 17. században rendszeresebbként írja le az üldözést, ugrásszerű növekedésről 1690 után beszél. A tetőpontnak az 1720-as éveket látja (KLANICZAY 1986: 260). A kora-újkor boszorkányperekben az oszmán hódítás utáni Magyarországon boszorkányként azonosíthatták a gyógyítókat, akik tevékenysége a korábbiakban elfogadott volt. A boszorkányüldözések idején azonban a mitikusan megjelenő gyógyító képesség a boszorkányok ismértvévé vált (KONCZ 2007: 147).

I. Ferdinánd törvényei a boszorkányokat (*incantarices*) köztörvényes bűnözőkként kezelték (KONCZ 2007: 148, l. még IKLÓDI 1982: 293). A jogforrások közül érdemes ezen a ponton is kiemelni a Praxis Criminalist, III. Ferdinánd törvénykönyvének latin változatát. A munkához joghézag esetén lehetett fordulni a magyarországi eljárásokban, a bírák munkáját segítette a magyar területeken a büntetőjog kodifikációjának hiányában. A magyarországi eljárások a gyakorlatban használták – az úriszékeken, a városi és megyei bíróságokon –, de nem emelkedett törvényi erőre, átvételét az országgyűlés elutasította (TÓTH G. 2020: 133, 136; l. még pl. KONCZ 2007: 150–151). Az Alsó-Ausztria számára 1656-ban kiadott törvénykönyv, a Ferdinandea ezen változata Kollo-nich Lipót esztergomi érsek kezdeményezésére került a magyar joggyakorlatba a 17–18. század fordulójától (BÉLI-KAJTÁR 1988: 29).¹¹ A Ferdinandea átfogó

11 A munka részletezi a gyanúkokat, a vizsgálat lépéseit, felsorolja a tortúra alatt felteendő kérdéseket, a büntetést, illetve enyhítő és súlyosbító körülményeket is megad. Filológiai érdekesség, hogy SUGÁR (1987) magyar fordítása – amely a Formula Processus Judicii Criminalis seu Praxis Criminalis (1697) latin szövegén alapul – és a Landgerichtsordnung között kisebb tartalmi eltérések is vannak. BÉLI és KAJTÁR összefoglalójának megfogalmazása szerint a Praxis Criminalis „szinte »tükörfordítása«” a Ferdinandea szövegének (1988: 29). A jogtörténeti írás a néhány meglévő eltérésre nem tér ki, azonban érdemesnek tűnik nyelvtörténeti szempontból megjegyezni, hogy minden bizonnyal a kulturális-jogrendszeri eltéréseket is tükrözi a fordítás; a *tartományi bíró*, *bíróság* előfordulásainál a Praxis Criminalis következetesen elhagyja a *tartományi* jelzőt – BATÓ röviden ki is tér arra, hogy a Praxis Criminalis latin fordítása nem tudja visszaadni a magyar bírósági fórumrendszert (2012: 62). Szintén kulturális ok állhat annak hátterében, hogy az LX. 5. § kisebb büntetésként egy *egész vagy fél Schilling* pénzbüntetést javasol a jövődömondóknak, bűbájosoknak és bakkecskével vágatóknak, ez a Praxis Criminalisból teljességgel kimarad. Szintén ezen paragrafusban található eltérés, hogy azok,

jogi munka, amely két részben tárgyalja előbb az eljárásjogot, majd tételesen a bűncselekményeket – ezen belül artikulusai úgy épülnek fel, hogy a tényállás meghatározása után gyanúkok következnek, kérdőpontok, a végítélet meghozatalának szabályai, végül pedig a súlyosbító és enyhítő körülmények szerepelnek (BÉLI–KAJTÁR 1988: 30–33).¹² A vallás elleni bűncselekmények, így a mágia bemutatása nem előzmény nélküli a munkában. Egyik forrása a Carolina, amellyel összevetve BÉLI és KAJTÁR „elvi egyezés”-t állapít meg, azonban a Ferdinanda kidolgozottsága jóval részletesebb, terjedelme nagyban meghaladja a Carolina vonatkozó részeit (1988: 34). A korábbi munkából hiányoznak a kérdőpontok, a gyanúkok részletezése, illetve a súlyosbító és enyhítő körülmények rendszere is (BÉLI–KAJTÁR 1988: 59). Emellett merít a kortárs jogtudós Benedict Carpzov munkájából, aki a tortúrát is feltételekhez kötötte – így a Ferdinanda összességében a maga kora büntetőjogának korszerű eredményeire támaszkodott (BÉLI–KAJTÁR 1988: 35). Legalább hat kiadást élt meg a Praxis Criminalis 1687 és 1748 között; kiadása összefüggésben állhat azzal, hogy más területekkel ellentétben miért a 17–18. századra tehető a boszorkányüldözés csúcspontja a Magyar Királyság területén (Sz. KRISTÓF 2013: 338).

akik bűnbánatot tanúsítanak, megelőzőően, a német szöveggörnyezet alapján minden bizonyonnyal [a megégetést] megelőzőően fejezhetők le a Landgerichtsordnung LX. 5. § szerint (SPEER kiad. 2013). A magyar fordításban a lefejezés büntetése szerepel, de arra való utalás nem, hogy ez a megégetést előzné meg. Talán egyszerűsítő szándékú eltérés van a vizsgálat indokainál a feltételezett megrontás körülményeinek részletezésénél (1. § 1.), szintén kisebb kiegészítés a tortúra alatti vallatás 7. kérdésénél (*Milyen alkalomból? helyett Milyen szándékból és alkalomból [kötöttet az ördögszövetség?]*), a 20. szintén megtoldja a korábbi kérdőpontot (a Landgerichtsordnungban még nem szerepel a *Minő mágikus mesterségről beszélt? Mi módon történt az?* részlet). Nyelvészeti szempontból további érdekesség, hogy a Praxis Criminalis fordításai az Landgerichtsordnung alapján kirajzolódó kétnyelvű gyakorlatot – szakterminusok talán bevett kölcsönzését – sem adják vissza. Másutt nem is a fordítás kifejezéssel élnek a szakírók, KATONA például a Ferdinanda nyomán készült műként írja le a Praxis Criminalist (1977: 47).

- 12 A kérdőpont a jogtörténetben a *deutalis puncta* megfelelőjeként a kihallgatás során felteendő számozott kérdésre vagy kérdésekre utal. (L. még a *Puncta interrogatoria*, *Interrogatoria*, *utrum*, *Fragstück* fogalmakat pl. KATONA 1977 alapján; *articulatum*, *articulariter* vallatás kifejezéssel is találkozhatunk BÓNIS 1962: 83.) Az artikulált kihallgatás gyakorlatában a kihallgatást megelőzte ezen kérdőpontok összeállítása, a kihallgatást a kérdőpontok alapján vezették le, és kérdés–felelet formában rögzítették (KATONA 1977: 126). A kötetben a továbbiakban a *kérdőpont* megjelöléssel a hatósági szándék szerinti periratbeli egységet jelölöm, amely a kihallgatási metódus alapján egybeeshetett a szóbeli diskurzus egy fordulójával is. Ettől elkülönítve a *kérdés* formával a grammatikai meghatározásra utalok, míg a *kérdésegység* az elemzésben az egy kategóriával kezelhető szövegrészt jelöli – ami szintén nem feltétlenül esik egybe a kérdőponttal. A szempontot l. még az 5.5. alfejezetben is.

Hatással volt a büntetőeljárás formájára; a törvénykönyvre való hivatkozások is kimutathatók (IKLÓDI 1982: 296). Emellett a tortúra elterjedését is befolyásolhatta (KONCZ 2007: 150), bár BÓNIS más hangsúlyokkal éppenséggel azt emeli ki, hogy a munka a kínvallatást szabályozza, közbenszóló ítélethez is köti azt, így betartása „némileg korlátok közé szorította” a tortúrát a megyei eljárásokkal ellentétben, ahol bár hivatkoztak a kódexre, nem követték részleteiben az útmutatását (1962: 86). A munka mellett a Carolina büntetőeljárási szabályai is iránymutatásul szolgálhattak, például az erdélyi száz városokban (Sz. KRISTÓF 2013: 338).

1728-ban III. Károly körültekintőbb eljárást javasolt a boszorkánypelek kapcsán, Mária Terézia igyekezett az ügyeket rendeletekkel és törvénnyel egyre inkább ellenőrzés alá vonni (KONCZ 2007: 158–159). Jól mutatja a változások horderejét, hogy a kortárs jogtudós Szlemenics büntetőjogi munkájában még szerepeltettette ugyan a boszorkányságot, azaz bűbájosságot „hajdan a’ vallást érdeklő gonosztett”-ként, hogy megemlékezzen arról, Mária Terézia a közgondolkodás megváltozásával eltörölte a boszorkánypereket (1836: 116). Mindazonáltal a dekrétum nem jelentette ténylegesen a boszorkányüldözés végét, a Habsburg központi hatalmat elutasító magisztrátusok később is folytattak pereket, az utolsók a 19. század korai éveiből valók (Sz. KRISTÓF 2013: 347). Másrészt érdemes hangsúlyozni, hogy Mária Terézia törvénykönyve, a *Constitutio Criminalis Theresiana* a boszorkányüldözés visszaszorításának szándéka ellenére sem a boszorkányságot büntetőjogi fogalmát törölte el. A munka a mágia kategóriájánál a Ferdinanda gyanúokat feltűnteti, noha „a babona változása miatt a sátáni jelek kutatása, a konkrét varázsszerek részletezése, a »Gonoszsal« való szövetség nem annyira kiemelt” (BÉLI-KAJTÁR 1988: 37). Emellett az ügyeket négy csoportba osztja: ezek „a »téves« képzelgésből, kitalálásból vagy csalásból fakadó boszorkánykonfliktusok”, elmeháborodottságnak minősíthető ügyek, szándékos istenkáromló eljárások, illetőleg negyedikként azon ügyek csoportja kap helyet, amelyekben „a varázslás bizonyítékai »csalhatatlan«-ok” (TÓTH G. 2020: 84). A hétköznapi boszorkányvadás tévesnek minősítése minden bizonnyal a boszorkányvadás elszaporodását volt hivatott visszaszorítani (TÓTH G. 2020: 84). Az eszelősség, megszállottság mint betegség elhatárolása új mozzanatnak számított. Ezzel ellentétben az ördögösség mint istenkáromlás kategóriája szigorításként értékelhető (TÓTH G. 2020: 85). Fontos változás, hogy a „csalhatatlan” bizonyítékok esetén a bíraskodás uralkodói hatáskörbe került (TÓTH G. 2020: 84). A Theresianát – az addigi büntetőjogot szintetizáló munka lévén – már a kortársaktól is kritika érte „középkorias, babonás tényállás”-ai miatt

(BÉLI–KAJTÁR 1988: 37). Másrésről viszont, bár a mágia különböző kategóriái továbbra is megjelennek a szövegében, a jogszerűség és a megvádoltakkal való körütekintés is kiemelhető változásként a korábbi gyakorlathoz képest (TÓTH G. 2020: 85).

1795-ben, az első magyar büntetőjogi kódex tervezetében már nem került bele a boszorkányság fogalma (KONCZ 2007: 159); ez a hiány az eddigi törvénykönyvekkel kontrasztban sokatmondó. A fogalom jogi hátterének megszűnésével együtt nem tűnt el azonban a boszorkány figurája a néphitből. A sátánizmus körébe tartozó gyanúsítások nélkül élt tovább a falvakban a boszorkányhit a második világháborúig (DÖMÖTÖR 1981: 191).

4.2. A boszorkányperes iratokhoz kapcsolódó diszkurzív gyakorlatok

A boszorkányperes kérdések rögzítettsége a jogi szintér többféle cselekvéséhez is kötődik: a kihallgatás menetét (legalább részben) előre is vázolják a kérdőpontok, másrészt az összeállított iratnak reprezentálnia kell a lefolytatott eljárás törvényességét. Így egyszerre két szituációs kontextusban kapnak szerepet: a nyomozási kihallgatás mint beágyazott diskurzus jelenik meg a hatósági diskurzusban. A boszorkányság-elbeszélések – TÓTH G. fogalomhasználatával élve – összességében három közegben jönnek létre: a vádló közösség természetes közegében, a nyomozó hatóság, valamint a bíróság előtt (2020: 224). Érdekes azonban a felsőbb hatóságokkal szembeni diszkurzív viszonyral is számolni; elvárások és adott esetben későbbi értékelések (vö. pl. BÓNIS 1962; BRANDL 2023: 11) is befolyásolhatták a periratokat.

Az iratképződés háttereként a korabeli büntetőperes eljárásokat vázoló fel (4.2.1.), nem csupán a boszorkányperes, hanem a büntetőjog-történetet általában tárgyaló munkákból is merítve. A diszkurzív gyakorlat további elemeiként a kihallgatási kérdéseket befolyásoló tényezőkkel is foglalkozom, így a perszövegeket egy nagyobb hatósági diskurzusba kapcsolom (4.2.2.). A perszövegek előállítására és a későbbi szövegfogyasztás felől értelmezhető szempontokra is kitérek (4.2.3.).

4.2.1. ▣ boszorkányperes iratok előállításának kontextusa a jogtörténetben: a büntetőperes eljárás

Nem mindenkit vádoltak boszorkánysággal, aki mágikus tevékenységet űzött, és nem minden esetben kísérték perek sem a boszorkányvádaskodást. „Jogi népszokások”-kal is rendezhették a vádakát, és megegyezhetett a „károsult” és a boszorkánynak tartott személy (SZ. KRISTÓF 1990: 443–444). A boszorkánynak tartott személy működésére a társadalom ilyen reakciója volt az egyik megoldás mellett, hogy a hatósághoz fordulhattak. Ez utóbbinak is többféle színtere lehetett: alsóbb fokú (helyi) bíróság, amelynek eljárása inkább megtorlásként írható le, illetve felsőbb, azaz vármegyei, pallosjogú úriszéki vagy szabad királyi városi bíróság (SCHRAM 1982: 92).

Sokat hangoztatott kiindulópont, hogy a boszorkányperes Magyarországon nem az inkvizíció hatókörébe tartoztak. A boszorkányság nem számított kivételes bűncselekménynek (azaz nem volt *crimen exceptum*), így nem az egyház volt illetékes ezekben az esetekben. A perek világi hatóság előtt: az említett városi vagy megyei bíróság, úriszék előtt folytak (KONCZ 2007: 145, l. még pl. SCHRAM 1982: 61).¹³ A korszakot az egységes büntető-eljárásjog hiánya jellemzi: a szétagoltságot, a hatáskör és illetékesség vitatottsága (BRANDL 2023: 22). Mindazonáltal a boszorkánypereseket és a korszak egyéb büntetőjogi eljárásait vizsgáló munkák első hivatkozási alapja a Praxis Criminalis – hogy a törvénykönyvtől eltért-e a hatóság a lefolytatott eljárás során, az nemcsak a kutatók, hanem az egykorú jogi diskurzus fontos eleme is lehetett (vö. BRANDL 2023: 22; BÓNIS 1962). A boszorkányperes eljárások áttekintésekor legfőképpen tehát nem a bűneset jellege, legfeljebb az eljáró hatóság jelenthet különbséget, hiszen az eljárás maga egyébként megegyezett bármely más „főbenjáró”, azaz halálbüntetéssel sújtható cselekmény elkövetőivel szembeni perrel (vö. SCHRAM 1982: 61.) A továbbiakban vezérfonalként KONCZ (2007) boszorkánypereseket bemutató munkájára támaszkodom, illetve az általa is sokat idézett SCHRAM (1982) összefoglalójára, amely néprajzi megközelítésű, de jogtörténeti szempontokat is érvényesít. Mindazonáltal a fentiek miatt más, éppenséggel nem a boszorkánysághoz kapcsolódó jogtörténeti munkák is relevánsak, hiszen a késő feudális büntetőeljárásokat általában világítják meg.

13 Ezzel ellentétben több eljárással találkozhatunk Nyugat-Európában, ahol kivételes bűnként tartották számon a boszorkányságot, és az egyház is fellépett az üldözésben (IKLÓDI 1982: 292).

Ahogy a boszorkányság bűnében indított eljárások is rögzítik, különböző hatóságokkal számolhatunk a peres eljárások esetén. Az illetékesség miatt fontos szerepet kaphatott a területi kötődés mellett a vádlott rendi állása is.¹⁴ A terhelt rendi állásától függően különbözhetett a korszakban az eljáró hatóság, de maga az eljárás menete is. A nemesek mellett a városi polgárság is kíméletesebb bánásmódban részesült (BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996: 176). BÓNIS és munkatársai (1996) a bírósági intézményeket a legalsóbb fokúaktól tekintik át részletesen, összefoglaló perjogtörténeti munkájukból röviden kiemelem a boszorkánysággal foglalkozó munkák által is említett jogi színtereket és szereplőiket. A falusi bíróságok elviekben kisebb kihágások esetén voltak illetékesek – ennek tükrében értelmezhető, miért nevezi SCHRAM (1982: 92) megtorlásnak a legalsóbb fokú bíróságok eljárásait a boszorkányperekben –, az előjárók „az egybegyűlt lakosság jelenlétében, a falu színe előtt” ítéleztek (BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996: 96). Az eljárás a bíró házánál zajlott, a hatóságot a földesúr, a bíró és a lakosság száma szerint 4–12 esküdt alkotta, a 18. század után jelen volt a falu jegyzője (BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996: 97). Hasonló volt a mezővárosi bíróságok szervezete is, ezek némelyike büntetőügyekben is illetékességet szerzett. Az úriszéket kezdetben a földesúr személyesen tartotta meg, vagy a hatóságot valamely tisztje képviselte. A bírótársak többféle rendi állásból kerülhettek ki, emellett a megye is képviseltette magát; szolgabíró vagy más képviselő jelenhetett meg, és a legközelebbi megyeszékhely felé is jelentést tett. A pallosjoggal rendelkező úriszékek ítélezhettek közbűncselekményekben is, míg a kisbirtokosok jobbágyainak büntetőügyei a megyéhez tartoztak (BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996: 16–17). A kora újkorban a földesúr már rendszerint

14 A *vádlott* terminus a továbbiaknak a boszorkányperes elemzésekben egyszerűsítő lehet ugyan, de a középmagyar kor nyelvtörténeti kontextusában megengedőbbnek tűnik az alkalmazása. Számos, a történeti nyelvészetben elemzett boszorkányperes kihallgatás nem feltétlenül tartható a mai értelemben pernek (vö. BATÓ 2004, l. még VARGA MÓNKA 2025: 89), illetőleg az eljárás szakaszai is eltérnek (l. a 16. lábjegyzetet). Mivel a per fogalma a jogtudomány szempontjából a büntetőeljárás bírósági szakaszát jelöli, a csak az előkészületi szakaszig jutott ügyek nem volnának *boszorkánypernek* nevezhetők. Terminológiai szempontból helyesebb volna így a boszorkány-eljárás fogalmát használni, azonban a *boszorkányper* meggyökerezettsége miatt a terminus lecserélése problémákat okozhatna (BATÓ 2004: 34; l. még pl. VARGA MÓNKA 2025). KONCZ (2007) terminushasználatát, illetve a nyelvtörténeti munkákat követve a könyv szövegében a boszorkányperes eljárás valamely szakaszában a kihallgatás alá vont személyt a kihallgatás jellegétől függetlenül nevezem *vádlottnak*, emellett a táblázatokban és a függelékben, a modern perekkel való összevetés miatt alkalmazom a *terhelt* terminust. A KDE szempontjából kerülendőnek tartom a néprajzi munkák megoldását, amely (feltehetően a szerep meglétére utalva) a *boszorkány* megjelöléssel él.

nem jelent meg az úriszéken, helyette tiszttartója vagy más előkelőség elnökölt, emellett megyei urak és jogtudásuk miatt meghívottak is helyet kaptak a bírák között (BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996: 98). A megyei bíróság, más néven sedria illetékessége a nemesekre és nemnemesekre is kiterjedt, szervezetének irányítója hivatalosan a főispán volt, de helyette rendszerint az alispán elnökölt, mellette négy szolgabíró szerepelt (BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996: 18–19). A büntetőügyekért, a hűtlenség tárgyában indítottakat kivéve, a 18. század közepétől a megyei bíróságokból kivált büntető sedria felelt a nemesek esetében, valamint azon jobbágyoknál, akik nem álltak pallosjogú földesúr hatalma alatt (BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996: 100–101). A királyi városok külön jog szerinti ítélkezése privilégiumaik közé tartozott, élén az évről évre választott bíró állt (BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996: 23). A tárnoki városok külön kezelendők. Érdeemes továbbá megemlíteni a kiváltságos területek bíróságait is: más szervezetbe tagolódtak az erdélyi, szlavóniai területek, a korai feudalizmusban a kun, szász, hajdú és besenyő területek (BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996: 21, 84). Erdélyben a rendi nemzetekhez külön-külön szervezet tartozott. A székelység fórumai a fejedelemség korában alsóbb fokon az alszékek, a sedriának megfeleltethető hatáskörben pedig a derékszékek voltak (BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996: 126).

Nem általánosítható könnyen a boszorkányperes eljárások előzménye: hogy a boszorkányok hogyan keveredtek gyanúba. SCHRAM több eshetőséget is megad a gyanúba kerülés módjaként. Egyes személyek boszorkányhírért adott konkrét esemény alapozta meg, míg másokra a közösségi emlékezet mindenkor ezt a szerepet ruházta. Egyeseket valamilyen csapás került el, mások megjegyzéseit beismerésként értelmezték, de a konfliktusok is gyanúokat jelenthettek (SCHRAM 1982: 79).

A korban nem is feltétlenül volt szükség egy eljárás megindításához arra, hogy a hatóságnak valamely bűncselekmény a tudtára jusson: az inquisitio generalis, azaz általános bűnvizsgálat célja éppenséggel a bűnügyek felderítése volt (MEZNERICS 1933: 48). Tartottak ilyen általános nyomozást kifejezetten a boszorkánynak tartott személyek elfogására is (vö. MEZNERICS 1933: 52), sőt, ennek nyoma lehet a kihallgatások egy módosult változatának záró kérdése, amely a további boszorkányok elleni tudakolódásra irányul (SCHRAM 1970: 8).¹⁵ Ennek kivételével konkrét bűncselekmény alapján indultak meg az eljárások, a hatóság többféleképpen szerezhetett tudomást ezekről; „szállongó

15 Jól jelzi a modern kor emberének látásmódját, hogy MEZNERICS jogtörténeti munkájában a generalis inquisitio leírásánál felkiáltójellel hívja fel az olvasó figyelmét arra, hogy a boszorkányok utáni tudakozódás is megjelenik (1933: 52).

hír”, legtöbbször feljelentés vagy ritkán önfeljelentés révén (MEZNERICS 1933: 48). A nyomozást, a vizsgálatot, a vád képviselét és a bíraskodást a világi hatóságok tisztségviselői végezték (KONCZ 2007: 147–148).¹⁶ Csak vérhatalommal (pallosjoggal) rendelkező bíróság előtt folyhatott boszorkányper, más hatóság nem hozhatott meg ilyen ítéletet (vagy az a gyakorlatban a hatáskör túllépését jelentette), de alacsonyabb szintű hatóság is végezhetett tanúkihallgatást vagy szemlét (BATÓ 2004: 35). A joggyakorlatot tekintve létezett azonban olyan boszorkányper, amelyben alsóbb fokú bíróság ítélkezett, ilyenkor azonban felelősségre vonás következett (SCHRAM 1982: 92).

A magyarországi boszorkányperlek lefolyását 1584-ig a vádelven alapuló bírósági eljárás, később pedig a nyomozó rendszer elve jellemezte. Előbbi esetében a feljelentő képviselte a vádat, ügyési funkció nem volt. Ha a gyanú nem bizonyosodott be, a feljelentőt rágalmozóként megbüntethették. Az eljárásban a tisztító eskük és istenítéletek, próbák voltak meghatározóak. A nyomozó elv esetében a per fontos eleme a tanúk, illetőleg a vádlott önkéntes vagy tortúra alatti vallomása (KONCZ 2007: 176–177). Vádemelés nélkül is megindulhatott a nyomozó elvű vagy inkvizitórius eljárás; esetében a terhelő anyag biztosítására maga a bíróság törekszik – ennek „legkényelmesebb módja a vádlott beismerésének kicsikarása volt, ami a kínvallatás (tortura) középkori általános elterjedéséhez vezetett” (BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996: 175). A rendszerek közötti egyes esetekben meglévő átmenet vagy ellentét is megfigyelhető a joggyakorlatban: árulkodó, hogy megkísérelhették elhallgatni az elvégzett vízpróbát a szegedi perek esetében, tehát a 18. században a korábbi eljárás elemei legalább vitatottnak tekinthetők (vö. BRANDL 2023: 130).

A nyomozó elvű büntetőeljárásban az alispán utasítására a szolgabíró egy vagy két esküdtel folytatta le a vizsgálatot (SCHRAM 1970: 9). Ez a gyanúsított kihallgatását követően a tanúszedéssel, azaz tanúk gyűjtésével, majd kihallgatásukkal folytatódott, a szemlével vagy látlelet felvételével zárult (KONCZ 2007: 194). Az *inquisito* tágabban és szűkebben is értelmezhető: tágabban az eljárást megelőző kivizsgálás lépéseit, szűkebben a tanúszedést jelenti (MEZNERICS 1933: 54).

16 Bár a szakirodalomban a *nyomozás* és a *vizsgálat* terminussal is találkozni, MEZNERICS megjegyzi, hogy a régi eljárások nyomozása és vizsgálata között nem tudunk különbséget tenni. Az *inquisitio* (tudományvétel, bűnvizsgálat, investigatio) alatt olyan perelőkészítő cselekmény értendő, „amelyben a mai nyomozásnak és vizsgálatnak a jellemzői is meg lehetnek” (MEZNERICS 1933: 50). BÓNIS–DEGRÉ–VARGA kézikönyve hasonlóképpen a szakaszok egybefolyása miatt a vizsgálatot és a nyomozást együttesére az *investigatio*s *szak* terminust veti fel (1996: 176).

A vádlott kihallgatása lehetett önkéntes (*benevolum examen*) és kínvallatás (*fassio tortualis*) (KONCZ 2007: 195). A tanúkihallgatás során alapvető cél a terhelő tanúk összegyűjtése volt; sor kerülhetett szembesítésekre is. A gyanúsított kérésére hallgathattak ki számára kedvezőbb – legalábbis annak gondolt – tanúkat is (ez volt az *alperesi inquisitio* vagy *contra inquisitio*) (BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996: 177; KONCZ 2007: 198; MEZNERICS 1933: 54). Tizenkét év fölöttiek, nemesek és nemnemesek is tanúskodhattak, sőt, tanúskodni voltak kötelesek – a vallani nem akarókat ugyanis bírsággal büntették, kivételt képeztek a közeli rokonok (MEZNERICS 1933: 52, 58). A tanúk kihallgatását a szolgabíró irányította, aki vagy megkapta a kérdőpontokat az alispáni utasítással együtt, így kijelölve, hogy mely pontokra kell kitérnie a tanúkihallgatásokon, vagy pedig a vizsgálat előtt megfogalmazta azokat (SCHRAM 1970: 9). Valamennyi tanúnak ugyanazon deutrális pontok alapján kellett kérdéseket megfogalmazni az „inquisitio” során, a feleletek pedig – legalábbis a kívánalmak szerint – szó szerint voltak jegyzőkönyvezendők (MEZNERICS 1933: 59–60). A tanúvallomásokat az eljárás későbbi szakaszában meg kellett erősíteni, autentikálni volt szükséges (MEZNERICS 1933: 60). A büntetőperekben az alperesi inquisitio jegyzőkönyve nem került a bűnügy iratai közé, ezt a perbefogott vagy ügyvédjének a tárgyaláson mutathatta be a védekezés támogatására (BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996: 177). A tanúkihallgatásról készülő jegyzőkönyvet a gyanúsítottnak vagy ügyvédjének adták ki a korban (MEZNERICS 1933: 54).

KONCZ a kérdések megfogalmazását vizsgálva és SCHRAM (1970) munkájára támaszkodva úgy látja, kitűnik, hogy a hatóság képviselői tudtak-e konkrét tényeket (KONCZ 2007: 198). Ennek mentén két kategória állítható fel a kikérdezésben, bár KONCZ megfogalmazása arra is utal, hogy skálászerűen is szemléltethető a konkrétumok megjelenése (vö. 2007: 198). Ha tudhatók konkrétumok is, akkor azok egyre inkább tükröződnek a kérdésekben a kihallgatás menetében. Elmondható az is, hogy amikor a terheltről konkrétumokkal rendelkezett a hatóság, akkor sokkal „határozottabban fogalmazták meg” a kérdéseket (SCHRAM 1970: 9, kiemeli hasonlóképpen KONCZ 2007: 198). SZABÓ T. ATTILA (1983) egy levéltári munkájához kapcsolódóan a tanúvallomásokban mutatott ki hasonló elkülönítést. Úgy találta, hogy egyes vallomásokban városi személyeket társaik egyszerűen csak kikiáltottak boszorkánynak, míg három vallomás a boszorkányság megvalósulási módjairól is beszámol, de ezek is különböznek a részletesség fokában. Megjegyzendő, hogy a vizsgált irat, a dési emlék bevezető formulái leszakadoztak, ezért az

első két vallató kérdés hiányzik a jegyzőkönyv leveleiből, viszont SZABÓ T. úgy véli, hogy ezen két kérdőpont tartalma a válaszokból rekonstruálható, hiszen a tanúk a kérdések sorrendjében vallottak (1983: 578).

A gyanúsított kihallgatása a rendi körülményektől függött; nemesek meg is tagadhatták a kihallgatást (MEZNERICS 1933: 62). Nyomot hagyó bűncselekmények esetében merült fel a helyszíni szemle, illetve látlet felvétele (KONCZ 2007: 203). BÓNIS Pest és Buda joggyakorlatát elemző munkájában a Praxis Criminalist az inkvizitórius eljárás tükrében láttatja, emellett fontos az a meglátása, hogy a joghatóságnak a munka alapján az osztrák úriszékeknek megfelelő „pártatlan bíróságot” kell kijelölni (1962: 72). Eljárásjogi hibák és az ügyek elhúzóda miatt azonban Buda és Pest a kamarai adminisztrációtól büntetőeljárású utasítást kapott 1702-ben, amely a per lefolyását is rögzítette. Ennek fényében a terhelt kihallgatására kétszer kerül sor tagadás esetén. Előbb a cselekményhez szabott kérdőpontok alapján „sommásan és »jóságosan«” kérdezték ki az őrizetbe vétel után. A tagadás után közbenszóló ítélettel elrendelt tortúra következett, ezalatt a jegyzőkönyvezés szempontjából is mindenképpen fontos utasítás BÓNIS leírásában, hogy „a megkínzott vádlott válaszait és vallomását világosan foglalják írásba”, illetve hogy az „iratokat további elbírálás végett az adminisztrációhoz kellett felterjeszteni” (1962: 73). A nyomozó elvű büntetőperекnél előre megfogalmazott kérdőpontokkal kell számolni: a nyomozás első szakasza (a generális nyomozás) után a bíró feladata volt a kérdőpontok kidolgozása, a gyanúsítottat és a tanúkat is ezek alapján hallgatta ki. A tortúra esetében is előre megfogalmazott kérdőpontok szerepelhettek (BÓNIS 1962: 74). BÓNIS emellett olyan esetet is leír, ahol a tanúk először összefüggően, majd „időközben kidolgozott részletes kérdőpontok” alapján vallottak (1962: 80).

Az előkészítő eljárást a törvényszék előtti eljárás követte, amely lehetett szóbeli (*sommás*) vagy írásbeli (*ünnepeles, solemniter*). A szóbeli per rövidebben, kevesebb alakiséggal zajlott, általában az első üléssel befejeződött. Az ügyész előterjesztette a vádat, a vádlott vagy ügyvédje a vallomást, védekezést, kihallgatták a tanúkat, végül a bíróság ítéletet hozott. (KONCZ 2007: 204). A jegyzőkönyvnek a modern főtárgyaláshoz hasonlítható sommás perben volt jelentősége, írásban a perkönyve beírt „feleselés” jelentette a per lefolyását (MEZNERICS 1933: 92, 93). A hosszadalmas írásbeli büntetőper a perfelvétellel (*levata*) kezdődött. A vádlevél benyújtását vagy a vád szóbeli előterjesztését a perjegyzőkönyv első ívének megírása követte. A tárgyalás kezdetét a *Levata est causa* bejegyzés mutatja. A vádhatóság megnevezése után a vádhatóság előadta a vádat, a vádlott tagadása vagy módosítása után (halál)büntetést kért

(KONCZ 2007: 204). A védők ezután általában alaki kifogásokkal igyekeztek a védelem pozícióját erősíteni, de megjegyzendő, hogy a magas költségek miatt ritkán találkozni védőkkel a boszorkányperekben. Az ügyész és a védő vitája írásban, bejegyzések formájában zajlott, a bíró közbeszóló ítéleteivel. A perjegyzőkönyv és dokumentumok alapján a jegyző ismertette a pert a bírakkal (KONCZ 2007: 206).

BRANDL részletesen foglalkozik a szegedi irtók esetében a jogforrások használatával (2023: 108–113). A jogforrások alkalmazását ritkának látja a korszakban – a *Praxis Criminalis* mellett a *Tripartium*ra való hivatkozásokat talál leginkább a műveltség jelölésére, mintegy a szokásjogot rögzítendő – ezzel összehasonlításban tűnnek ki az üldözési hullám, azaz a nagy boszorkánypér alatt megfigyelhető pontos jelölések, ami a jelenség szokatlanságára vagy pedig a szokásjog alkalmazhatatlanságára utal. Emellett a nagy per alatt más hivatkozott jogforrások, például *Carpzov Practica nova* című útmutatása, a hazai szövegek közül pedig *Kitonich Directio Methodicája*, amely a *Tripartium* kommentára (BRANDL 2023: 108–109, 118, 133). A jogforrásokkal kapcsolatban az is feltűnő, hogy a szegedi gyakorlatban a tortúra elrendelésénél vagy a halálbüntetés kiszabásánál jelenik meg a *Praxis Criminalis*ra való hivatkozás, így BRANDL azt is felveti, hogy a jogszerűség hangsúlyozására volt szükség a tekintélyesnek ítélt munkára (2023: 113).

Az ítéletet a vádlott előtt hirdették ki (KONCZ 2007: 206–207). A per kimenetele a fennmaradt ítéletek esetében több mint 50%-ban halálos ítélet volt, ez az ismeretlen ítéletű perekkel együtt számolva – ahol esetleg nem jutott el a per az ítéletig – mintegy a perbefogottak 40%-ának halálát jelenthette (KLANICZAY 1986: 261). A halálbüntetés mellett megjelenik a száműzés vagy kiűzés (*proskribálás*), botütés, vesszőzés is, illetve elrendelhettek újabb tortúrát. Lehetséges kimenet volt, hogy a perbefogottakat szabadon engedték, esetenként pénzösszeg fejében (KONCZ 2007: 207–211). A perbefogottak között Magyarországon nemcsak nagyobb arányban voltak a nők (majdnem 90%-ban), de ők voltak azok is, akik nagyobb eséllyel kaptak halálos ítéletet (KLANICZAY 1986: 261). Nyugat-európai összehasonlításban viszont enyhébbek a büntetések, előfordult, hogy az elítéltet megintették és elbocsátották, azzal a feltétellel, hogy felhagy addigi tevékenységével (SCHRAM 1970: 10; 1982: 55, 92). Fellebbezni büntetőperек esetében 1790-ig csak kivételes esetekben lehetett (KONCZ 2007: 211).

4.2.2. A kihallgatási kérdéseket formáló diszkurzív elvárások

Európából már 1430 körül kezdődően, a boszorkányüldözések első hullámából található írott forrás a boszorkányok kikérdezésének szabályozására lausanne-i kéziratban (KIECKHEFER 2013: 160). Nyugat-Európában az inkvizítorok egyházi személyek voltak, pápai és püspöki képviseletben jártak el. A kihallgatást KIECKHEFER többé-kevésbé rögzítettnek látja, a vádak és a vallomások is azt mutatják, hogy létezhetett egy megadott kihallgatási rend, ahol ugyanazok a vezető (*leading*) kérdések szerepeltek, az elvárt válaszok is hasonlóak lehettek (2013: 163).¹⁷ A kikérdezés sorrendje is formulaszerűnek tűnik ezekben az iratokban, ami szintén egy standard kikérdezési rend meglétére enged következtetni; a vádlottaktól megkérdezték az elfogatás okát, kérdezték őket a meglévő boszorkányhírükről, és hogy tudják-e, milyen tetteket tulajdonítanak a boszorkányoknak (KIECKHEFER 2013: 164). A német területeken a boszorkányüldözés szekuláris volt, a nürnbergi források alapján nagyobb hangsúlyt kaptak a varázslásnál használt anyagok (KIECKHEFER 2013: 173). A császári büntetőjogi törvénykönyv, az 1532-es Carolina nem az ördögszövetséget és boszorkányságot, hanem az ártó varázslást említi. A magisztrátusok számára rögzített volt az inkvizitórius procedúra, a vallomásokra és a bizonyítékokra is jól meghatározott szabályok vonatkoztak – a beismerő vallomás kulcsfontosságú volt (ROBISHEAUX 2013: 193).

KATONA ÉS KERTÉSZ (1979) szerint a 18. századi Magyarországon szintén előre összeállított kérdéssorról – articulatumról – beszélhetünk, ennek segítségével történhetett a kihallgatás a német jog hatására. Léteznek azonban olyan típusú periratok is, ahol a kihallgatás dinamikusnak tűnik, a hatóság kifejezetten reagál a vádlott válaszaira. A kihallgató által összeállított kérdéssor haladási menetében a letartóztatás körülményei után kerülhettek sorra a lényegi kérdések – előfordulhat azonban, hogy a kérdezés „ezen a ponton bicsaklik meg [...] tagadó válasz után ugyanis a kihallgatás vezetője (nem felkészült bűnügyi szakember!) rendszerint elkezd vagdalkozni, kérdései parancsokká válnak” (HAJDU 1985: 92). A század perjogi forrásai KATONA (1977) összefoglalása szerint két alapelvet vártak el a büntetőeljárás során: a kérdések egyfelől tömörek, érthetők legyenek, másfelől egy-egy körülményre vonatkozzanak.

17 A magyar terminológiából lényegében hiányzó (vö. pl. VARGA MARIANNA 2025) vezető kérdés angol terminusként szuggesztív, a válaszra iránymutatást tartalmazó kérdés jelentésében megszokott. A kikérdezést pszichológiai szempontból vizsgáló LOFTUS (1975) vezető kérdés (*leading question*) alatt viszont például az előfeltevést magába foglaló kérdést érti.

Ennek leírására megjelenik az „egy ténykörülmény – egy kérdés elv”, illetve a „tagolt kérdések” kategóriája, amelyet később a vallomás összefüggő előadását lehetővé tevő kérdések vették át (KATONA 1977: 170).

A Praxis Criminalist különböző bűncselekmények esetében is segítségül lehetett hívni – ilyen a boszorkányság, vagy SUGÁR (1987) fordításában következetesen *mágia*. A munka tehát nemcsak a büntetőeljárás szakaszait és a kihallgatások lefolytatásának menetét adta meg, de második része „bámulatos alapossággal dolgozta ki” azt is, pontosan milyen kérdéseket kell feltenni a különböző cselekményeknél (BÓNIS 1962: 83). A boszorkányperek esetében kötelezően felteendő kérdéseket a LX. cikkely 4. §-a szabályozta. A munka részletezi a gyanúokokat, a vizsgálat lépéseit, felsorolja a tortúra alatt felteendő kérdéseket, a büntetést, illetve enyhítő és súlyosbító körülményeket is megad. A tortúra alatti kihallgatáson felteendő kérdések az ördöggel kötött szövetség körülményeinek megismeréséből indulnak ki, a jelenlévők, a varázslás helyei és időpontjai, emellett társak, tanítók és tanítványok keresésére irányuló kérdések (l. még IKLÓDI 1982: 296). A Praxis Criminalis szövege inkább iránymutatásnak tűnik, azt írja elő a munka, hogy *ilyen* kérdéseket tegyenek fel a perbefogottnak, ezután olvasható a húsz kérdőpont megjelölése. Amennyiben több körülmény megadására van szükség, ott egy kérdőpontnál több kérdés megadása látható. Egy esetben, a boszorkányos tettek körülményeinek megadására vonatkozó kérdésnél olvasható megjegyzés arra, hogy összefüggő vallomás is felvehető – ellenkező esetben kikérdezendők a további kérdőpontokban sorolt körülmények.

A kihallgatási kérdéseket DÖMÖTÖR TEKLA (1981) és IKLÓDI (1982) megfigyeléseire alapozva érdemes lehet a nyugati néphitből eredő sátánizmus, illetve a konkrét vádak megjelenésének szempontjából vizsgálni. A sátánizmusra vonatkozó vádpontok a keresztény dogmatika hatására a késő középkorban jelentek meg, így ezek a vádak elválaszthatók a konkrétumoktól (IKLÓDI 1982: 296). Előbbiek az ördöggel kötött szövetséget is tartalmazzák olyan vádakkal, mint a boszorkányszombaton való gyülekezés és ott az ördöggel való közösülés, kannibalizmus, fekete mise, az ördög stigmái. Utóbbiak csoportjába a rontások, betegséget és impotenciát okozó oldások, kötések, tehenek megbabonázása sorolható (DÖMÖTÖR 1981: 57) – ezeknek talán alapjuk is lehetett, a bábák, kuruzslók érthettek a gyógynövényekhez és ásványokhoz (DÖMÖTÖR 1981: 58). DÖMÖTÖR TEKLA szerint a sátánizmus a peranyag elenyészően kis részét képezi a rontásba vetett hittel és néphittel szemben (1981: 57), de IKLÓDI megfigyelései alapján a Praxis Criminalis megjelenése után a sátánizmusra vonatkozó kérdések aránya növekedett a konkrét bűnökkel szembeállítva (1982: 296).

4.2.3. A szövegek előállítása: a periratok és rögzítettségük problémái

A periratokból, jegyzőkönyvekből nem ismerhető meg teljes egészében az elhangzott diskurzus, nem kivétel ez alól a modern kor jegyzőkönyvei mellett a boszorkányperec iratok csoportja sem. Így számos esetben a kutatók csupán sejtéseket fogalmazhatnak meg. A rögzítettség fontosságáról árulkodik, hogy van példa arra, hogy felolvasták a jegyzőkönyvet a terheltnek (BÓNIS 1962: 83–84), bár ez ritkán valósult meg a korszakban (KATONA 1977: 211).

A gyanúsított kihallgatása és a tanúvallomás az eljárás más-más pontján kaphatott helyet, illetőleg más jellegzetességei voltak, ami a jegyzőkönyv vezetésében is tükröződik. HAJDU (1985) az 1770 és 1795 közötti időszakot áttekintő jogtörténeti munkája szerint a gyanúsítottak kihallgatási jegyzőkönyve összehajtott papíron készült, ahol bal oldalt a kérdések, jobb oldalt a válaszok kaptak helyet. BÓNIS is megjegyzi a terhelték kihallgatásáról ugyanezt a megállapítást, *hasábos* jegyzőkönyv terminussal. A bal hasábon lévő, előre számozott kérdések a Praxis Criminalis és az addigi vallomások alapján, a kihallgatások előtt készülhettek (BÓNIS 1972: 83). Szegeden a vádlott neve, születési helye és életkora mellett esetenként a bíróság elnevezése és a keltezés a jegyzőkönyv címezésében/fejlécében jelenik meg, viszont a kihallgató személyének rögzítésével nem számolhatunk. A kérdőpontok után pedig folyó szöveg következik, ezek specifikus kérdésekre adott válaszokat is rögzíthettek. (BRANDL 2023: 150). A kikérdezés szempontjából fontos megjegyezni, hogy az előre összeállított kérdőpontok módszere ahhoz is vezetett, hogy tagadás esetén további kérdőpontok feleslegessé váltak (BÓNIS 1962: 83). Az előre elkészített kérdések miatt a hely szűkössége is problémát jelenthetett a jegyzőnek, összefoglalásra kellett törekednie (BRANDL 2023: 150). BRANDL közelmúltban készült, mikrotörténeti szempontokat érvényesítő munkájában a szegedi boszorkányperek elemzésekor is a fentebb leírt gyakorlatnak megfelelő, kéthasábos jegyzőkönyvvezetést mutat be. Össze is veti a kérdéseket a Praxis Criminalis által előírt kérdőpontokkal, és közvetlen forrásként tételezi fel a munkát (BRANDL 2023: 10). Sőt, bár a kiindulópontként használt nyelvi-formai jegyeket nem részletezi, de olyan megállapításokat is hoz a tortúra megtörténtének megállapításakor, amelyeket a jóindulatú és tortúra alatti vallatás jegyzőkönyvezésének eltéréseire alapoz – feltételezve, hogy a bíróság által leírtakkal ellentétben nem jóindulatú, hanem kínvallatás is történhetett (BRANDL 2023: 11).

A jogtörténeti munkák szerint a terhelték kihallgatásától eltérően a tanúk kikérdezésekor a feljegyzésekre a papír teljes szélességét kihasználták; a tanúk sorrendben válaszolták meg az összes deutrális kérdést (a jegyzőkönyvekben

a *deutrum* a vallatást jelöli) (HAJDU 1985). A kifejezés „a »de eo utrum« kérdést feltevő formula összevonásából adódott. Ez magyarul annyit tesz: »arról vajon« és úgy folytatódhatott, »mit tud« vagy »tudja-e a tanú«, hogy például a fél másnak kölcsönt adott, kárt okozott” (BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996: 174).

A vizsgált korszakban is alapelv volna a tanúk vallomásának egyenkénti és szó szerint történő feljegyzése. Azonban már a korban rámutattak arra, hogy ennek gyakorlati megvalósulása nem problémáktól mentes – visszásságként jelenik meg például a lejegyzésekben, hogy több személynél akár szó szerint megegyező vallomásokot látunk periratokban (KATONA 1977: 211). Szintén árulkodó lehet, hogy a budai tanácsot külön felszólította az udvari kamara „a kérdőpontok és a válaszok pontos feljegyzésére” a 17. század végén (BÓNIS 1962: 84). A jogtörténetben több meglátás is van arra vonatkozóan, hogy a tanúk vallomása oly mértékben egybehangzó lehetett, hogy ha nem betanulták a mondatokat, akkor „a bíróság adta szájukba a vádat” (TEMESVÁRY 1970: 20, idézi KONCZ 2007: 148). KONCZ azt emeli ki, hogy (napjaink előírásaival ellentétben) nem tiltottak, hanem javasoltak voltak a sugalmazó kérdések, így „felmerül annak a gondolata is, hogy a boszorkányság vádjával megidézett tanúinak és magának a szerencsétlen vádlottnak is ekkortól kezdve már maguk a vallatók fogalmazták meg kérdéseikben a vadabbnál vadabb boszorkányhistóriákat” (KONCZ 2007: 171). Emellett a periratok harmadik személyű rögzítéséből kiindulva felveti, hogy a gyanúsítottak elegendő lehetett valamilyen ráutaló magatartást tennie ahhoz, hogy azt a kérdésre adott válaszként megfogalmazzák (KONCZ 2007: 153).

Az előzőekből kitűnik, hogy – noha közel állnak a szóbeliséghez – a boszorkányperes forrásanyagra a különböző rögzítettségű vallomások tekintetében nem feltétlenül tekinthetünk teljesen hitelesen rögzítetttként, bármi legyen is az esetleges módosítás oka. A hatósági megszólalások rögzítésének módja azonban más, hiszen a jogtörténeti szakirodalom szerint a hatósági kérdéseket előre elkészítették. KONCZ (2005) megállapítja, hogy az osztrák büntetőeljárások elemeit vehették át a magyarországi boszorkányperesekben, ezek közé tartozik, hogy a vádlott kihallgatása előzetesen megfogalmazott kérdőpontok alapján történik. BRANDL a korábbi szakirodalmi meglátásoknál óvatosabban fogalmaz, leírása szerint a szegedi boszorkányperes kérdések „– akárcsak más város gyakorlatában – legalább részben előre kerülnek rögzítésre, vagy a kérdező előkészíti és lefordítja azokat” (2023: 150).

A 2. fejezetben bemutatott „rossz adat” problematikája az írásbeliség és szóbeliség kérdését is előtérbe állítja. A problémakör gyakran előtérbe kerül a boszorkányperes anyag leírásakor, pedig a periratokat tekintve akár

a szóbeliség és átmenetiség kontinuumra is kiemelhető (CSONTOS 2013), ahogy erre a fenti jogtörténeti, mikrotörténeti munkák is felhívják a figyelmet. A szóbeliség és írásbeliség átmenetisége nyelvészeti szempontból abban keresendő, hogy a beszélt nyelvi szövegek írásos rögzítésekor előálló dokumentumok egyes élőbeszédszerű jellemzőket továbbra is magukon hordoznak, más jegyek viszont a hivatali írásbeliség hatását mutatják, a különböző rétegek elválasztása pedig a kutató számára nem egyszerű feladat. A történeti pragmatika skálaszerűen tudja megközelíteni az írásbeliségen átszűrődő szóbeliség kérdéskörét, amelyet KOCH és OESTERREICHER (1985) kommunikatív közelséget és távolságot középpontba állító, a szóbeliség és írásbeliség médiumával összevető modellje támogat (JUCKER–TAAVITSAINEN 2013: 20–21; JUCKER–FRITZ–LEBSANFT 1999: 5–6; TAAVITSAINEN–JUCKER 2010: 10).

A középmagyar nyelv vizsgálatakor a periratok dokumentumaira mint beszélt nyelvi forrásokra tekintenek a hagyományos nyelvtörténeti kutatások (vö. PUSZTAI 1999, 2005), miképpen általában a történeti pragmatika is a beszédszerű elemeket, a spontán szöveget keresi a régebbi korok szövegeiben (TAAVITSAINEN–FITZMAURICE 2007: 18). Az angolszász kutatásokban is bevett irány a periratok, tanúvallomások, spontán nyelvhasználatot megtestesítő levelezés, illetve ezek mellett a drámák vizsgálata az élőbeszédhez való közelségük miatt. Egy másik megközelítés azonban ezen szövegeket is saját jogukon kezeli, nem a beszélt nyelviséghez való hozzáférés révén, illetőleg a szöveg rögzítése maga is teret engedhet a diakrón elemzésnek (összefoglalóan JUCKER–TAAVITSAINEN 2013: 13). Különböző megközelítések alakultak tehát ki: a kutató megpróbálhat hozzáférni a minél autentikusabb adathoz, vagy pedig elfogadja, hogy az írásbeliség is lehet saját jogon a vizsgálat tárgya (TAAVITSAINEN–JUCKER 2010: 7).

Nem példa nélküli periratok, kifejezetten boszorkányperes anyagok esetében sem, hogy a beszélt nyelvnek tartható sajátosságok helyett az történeti szövegek elemzésekor a rögzítettség valamilyen szintje kerül előtérbe. Vizsgált terület a jegyzők munkájának és közbeavatkozásainak feltárása (GRUND 2007; 2011; HILTUNEN–PEIKOLA 2007; VARGA MÓNICA 2018), DOTY (2007) például a jegyzői stratégiákat teszi az elemzés tárgyává. Másrészt akár az adott joggyakorlat is befolyásolhatja a lejegyzést: HAGENTHURM (2004) kérdésfelvető írásában is kiemeli az élőbeszédszerű jegyeket szász perekben, amelyek különösen a német joggyakorlattal való összevetésben válnak feltűnővé, másrészt a kódváltásból kiindulva is tematizálja a jegyzői munkát. Angolszász anyagban a tanúvallomásokból nemcsak a lejegyzéséből adódó problémákat vizsgálták, de azt előfordul, hogy a korabeli nyomtatást szerkesztési munkálatok

előzhették meg: a jegyző maga, a nyomdász vagy a tanúvallomást kiadó javításokat és módosításokat végezhetett a vallomásszövegeken (LUTZKY 2015: 345; SHOEMAKER 2008).

Az eddigiek felsorolásából is kitűnik, hogy bár a periratok az előbeszéd lenyomatát jelenthetik és egy beszédesemény rögzítésére szolgálnak, ennek a rögzítettségnek a ténye, a jegyző átfogalmazása, közbeavatkozása nem mellőzhető szempont – ahogyan a modern jegyzőkönyvek sem képesek visszaadni az eredetileg elhangzottakat, illetve a jegyzőkönyvezésnek ez nem is feltétlenül célja. A modern jegyzőkönyvezési gyakorlatban megfigyeltekkel párhuzamosan a szólamok elegyítésére utal például a latin szakkifejezések és a trágárságok együttes megjelenítése, sőt, a trágárságok vagy trágárságnak vélt kifejezések miatti (általában latin nyelvű) *salva venia, salvum sit*, illetve ezek rövidítéseként megjelenő szabadkozások is (FAZAKAS 2014; ZALATNAY 2018).¹⁸ Az angol nyelvű tanúvallomások esetén is megfigyelt jelenség, hogy a latin formulák jelenléte jegyzői közbeavatkozásra utalhat – a tanúvallomások szövegében is; a jegyzők jóval inkább a tartalom átadására, mintsem a tanúk szövegének reprodukálására törekedhettek (LUTZKY 2015: 345). Összességében problémát jelent annak feltárása a magyar nyelvű boszorkányperes anyagban, hogy egy-egy nyelvi jelenség a jegyzőhöz vagy pedig a tanúhoz köthető-e. A mondatok száma és személye (E/3 vagy E/1 konstruálás, /: :jelölés a szó szerinti lejegyzésre, a latin nyelvű szabadkozások) részben tájékoztatnak, ezek mellett érdemes lehet vizsgálni a diskurzusjelölőket és más, a grammatika és pragmatika határán lévő jellemzőket (BERENTE 2021: 181–182).

A hatalomgyakorlás, aszimmetria nemcsak a tárgyalótermi kommunikációban, de a jegyző munkájában is látható, hiszen a választott formákkal – például hogy egyenes vagy függő beszédként rögzíti a vallomásokat – nagyban befolyásolhatja, manipulálhatja a rögzített diskurzust (KRYK-KASTOVSKY 2006a: 171). A szóbeliség szándékos elnyomása is megfigyelhető (COLLINS 2001). A német iratokat elemző TOPALOVIC (2003) forráskritikai munkájában kifejezetten a manipuláció nyomait mutatja ki, egy boszorkányperes eljárás különböző szintjein létrejövő dokumentumváltozatok elemzését adva azt állapítja meg, hogy a másolás során olyan módosítások (akár kihagyások is)

18 Ugyan nem szabadkozik a jegyzőkönyvező, de modern példát is láthatunk arra, hogy a trágárság nem kerül bele a kihallgatás írott változatába. VINNAI gyűjtéséből a következő példából tisztán látható, hogy a gyanúsított megfogalmazása nem felelt meg a jegyzőkönyv normáinak a lejegyző megítélése szerint, így a „*hát mondtá, hogy a büdös kurva anyádat*” vallomásrészlet helyett az írott változatban „*iszonyúan átkozódott, szitkozódott*” megfogalmazás szerepel a kérdéses ponton (2017: 245).

történtek, amelyek a boszorkánysággal vádolt személyek bűnösségét erősítik a másolatként létrejövő dokumentumban. Hasonló jelenségről számol be BRANDL is; Szegeden a tanúvallomási jegyzőkönyveket módosíthatták a „»jog-szerű« eljárás bemutatásának érdekében” többek között azzal, hogy a vallomások közül kihagyták a támogató hangvételűeket (2023: 137). Van Swieten báró, Mária Terézia orvosa és tudományos tanácsadója emlékirataiban is jegyzőkönyvek hamisításáról esik szó: ennek anyaga szerint a tortúra alatti vallomások önvallomásként szerepelnek, ráadásul szó szerint megegyeznek a tanúvallomásokkal (TÓTH G. 2020: 80).

5. Kulcsfogalmak, anyag, módszer

Az 5. fejezet rendszerezi a kötet elemzéseinek hátterét. Elsőként a monográfiában szereplő kulcsfogalmak és elméleti megfontolások leírása szerepel (5.1.). Azért tartom indokoltnak a kulcsfogalmakat külön részfejezetben szerepeltetni, mert így nem sugall a pragmatika tudományterületének áttekintésekor nemlétező hangsúlyokat, és a kötet elméleti áttekintése önállóan, az elemzések nélkül is olvasható. Ezután az elemzett anyag (5.2.), majd a kérdések tipológiájához kapcsolódó rendszerezés (5.3.), végül pedig a kötetben alkalmazott kérdéstipológia kialakítása (5.4.) és a kérdéstípusok számszerűsítésének módszertana (5.5.) olvasható. A számszerűsíthető kategóriákhoz kapcsolódó módszertant a kötet koncepciók peres kihallgatásokat (7.) és modern anyagot (8.1.) feldolgozó szövegelemzése is alkalmazza, azonban az adott diskurzustípus sajátosságai miatt minden esetben kisebb változtatásokat kellett alkalmazni. Ezekre az 5.4. *alfejezetben* és az adott fejezetekben is utalok.

5.1. Az elemzések kulcsfogalmairól

Ahogy az elméleti bevezetőből is kitűnt, a történeti szociopragmatika és háttérterületei sokszor hasonló megközelítésekkel fordulnak egyazon forráscsoporthoz, mint a misszilisek vagy a periratok. Hasonló jelenségekkel foglalkoznak, de ez körülhatárolható módszertant még a történeti szociopragmatikán belül sem jelent. A kutatások között egyaránt vannak kvantitatív és kvalitatív vizsgálatok, bár előbbieknél inkább a korpuszelemzéseken alapuló vizsgálatokban van hagyománya. Jelen fejezetben a történeti szociopragmatika (és diskurzuselemzés) azon fogalmait mutatom be, amelyekből merít az elemzés. Az arculat és a hatalom a nemzetközi történeti pragmatikai elemzésekben rendre a középpontban áll, míg a történeti pótkompetencia fogalmával a kötet a klasszikus nyelvtörténetíráshoz köti a történeti szociopragmatikát. A formulaszerű elemsor fogalmát a nyelvoktatás-módszertantól kölcsönzi az anyag leírására.

Kivételt képez a bemutatás szempontjából a kötet elemzéseiben használt helyénvalóság fogalma, amelyet a jog és nyelv kutatások udvariasságértelmezése mentén (3.2.) már kiemeltem.

A nyelvhasználat történetét kutató nyelvész vagy épp a régi korok szövegének olvasója szembesülhet azzal a problémával, hogy a szövegek megfelelő értelmezéséhez az adott tágon értelmezett kontextusban is otthonosan kell mozognia, ami más tudományterületeken való járatosságot is jelenthet. Az interdiszciplinaritás szempontja a történeti szociopragmatikában létfontosságú a nyelvi adatok társas kontextusban való értelmezéséhez; SÁROSI értelmezésében a diszciplína „maga a különböző nézőpontok és tudományterületek (nyelvészet, nyelvfilozófia, szociológia, pszichológia, szociálpszichológia stb.) összefonódásából létrejött, „szervesült» interdiszciplinaritás” (2025: 7). A hagyományos, nyelvi formát a funkcióval összefüggésben szemlélő nyelvtörténeti iskola sem hagyta figyelmen kívül a tudományköziséget: ezt mutatja a történeti pótkompetencia fogalma is, amely túlmutat a nyelvi rendszeren. FORGÁCS TAMÁS áttekintése jól megvilágítja a terminust, amely arra mutat rá, hogy a történeti anyagokkal dolgozó kutatónak meg kell kísérelnie kiépítenie saját nyelvi kompetenciáját, hogy minél magabiztosabban, azaz a szöveg szerzőjének kompetenciáját megközelítve végezhesse a vizsgálatot (1994: 18–19). A pótkompetenciában foglaltathat a megértési, szöveg-, illetve a paleográfiai, kultúrtörténeti, vallástörténeti ismeretekre építő filológiai kompetencia is (VAN DE VELDE 1971: 40, idézi FORGÁCS 1994: 19). ÁGEL a pótkompetencia kiépítésén belül különböztet meg nyelven kívüli, metanyelvi és nyelvi síkot, ahol a legelső a történeti-szocikulturális ismeretek alkalmazását jelenti (ÁGEL 1988: 18, idézi FORGÁCS 1994: 21). Ezek alapján akár minden, a nyelvi jegyeket a megnyilatkozás felől értelmezni kívánó munka szükségképpen többé-kevésbé interdiszciplináris, hiszen nyelven kívüli ismeretekre is támaszkodik. Nagyobb mértékben lehet szükség a szituációs kontextusra egyes szociopragmatikai vizsgálatokban, a társadalmi státuszt és pragmatikai szerepeket is a kutatás körébe vonó munkákban. Jelen kötet kérdésfeltevése alapvetően interdiszciplináris, hiszen jogi anyagból merít, a nyelvhasználatot tágon értelmezve pedig annak jogi vonatkozásait is szem előtt kívánja tartani. A szituáció és tág értelemben vett kontextus a megnyilatkozások értékelésének elengedhetetlen része ebben a keretben. Így a kötet elemző részei a bemutatott társadalmi és diszkurzív gyakorlat (vö. 4.1., 4.2. *fejezetek*) tükrében értelmezendők.

A monográfia megközelítésében a kritikai diskurzuselemzés megközelítésmódjára is támaszkodik. A diszciplína megjelenése a nyelvtörténetben sem példa nélküli, és ahogy a bevezetőből is kitűnik, a kritikai szemléletmódú modelleket alkalmazó munkák is kerülnek a történeti diskurzuselemzés fogalma alá (l. pl. WOOD 2007 írását a 2.2.2. fejezetben).

A kritikai diskurzuselemzés (CDA, magyar rövidítéssel KDE) fókuszában a „hatalommal való visszaélés, dominancia és egyenlőtlenség” áll (VAN DIJK 2003: 352). A diszciplínába tartozó kutatások módszertana eltérő lehet, közös azonban, hogy a társas dominancia áll a középpontban (VAN DIJK 2003: 353–354). A kritikai diskurzuselemzés és – részben ehhez kapcsolódóan – a jog és nyelv kutatások szemléletmódjából a hatalom kiinduló fogalmát használják a későbbi elemzések, a történeti pragmatikai kereten belül pedig a téma részben az udvariasságkutatás fogalmaiból is építkeznek: így az arculati munka és az arculatvédelem, arculatfenyegetés terminusokat alkalmazza.

A kritikai diskurzuselemzés mellett számos terület közelít a hatalom kérdéséhez (összefoglalóan l. CHIANG 2015). A pragmatika leggyakrabban a mások fölötti irányításra való képességnek tekinti a hatalmat, azonban a kultúráközi összehasonlítás lehetősége is vitathatóvá teszi a fogalmat (KEATING 2009). A kiindulásképpen vett fogalom a KDE-ben a „társadalmi résztvevők közötti aszimmetrikus viszony”-ként határozható meg, „akik különböző társadalmi pozíciókat töltenek be vagy különböző társadalmi csoportokhoz tartoznak” (WODAK 2015: 4). A hatalom két szereplő közül az egyiket a másik fölötti döntésekkel ruházza fel, ami nem csak negatív konnotációkkal rendelkezik, hiszen a társadalom működéséhez szükséges feltételként is értékelhető (RUDVIN 2005: 161–162). A diskurzustörténeti elemzés szerint a nyelv nem önmagában rendelkezik hatalommal, hanem azáltal, ahogyan hatalommal rendelkező emberek használhatják a hatalom megszerzésére és fenntartására (WODAK 2015: 4). A hatalmat a diskurzus viszonyában vizsgáló megközelítések kétféleképpen csoportosíthatók: a hatalmat a beszélői szerep függvényében megfigyelhetőnek tekintő nézetek (*informative*), illetve azok, amelyek szerint a hatalom a diskurzusban alakul ki, és társas interakciók terméke (*formative*) (CHIANG 2015: 3). A kötet a hatalmat az diskurzusokban adott pragmatikai szerep függvényeként értelmezi, így a társadalmi pozíciók adott szituációbeli megnyilvánulásából indul ki.

A kínai kultúrában gyökerező, szociális interakcióban létrejövő közösségi énképet jelentő arculat (másképpen *arc* vagy *homlokzat*) fogalma GOFFMAN (1955) révén terjedt el a pragmatikai kutatásokban, kiváltképp az udvariasság kutatásában. A történeti (szociopragmatika) értelmezéseknek is központi

fogalma (CULPEPER 2011a: 3). BROWN és LEVINSON (1987) újradefiniálásában a GOFFMAN-i arculattal DURKHEIM pozitív és negatív rituálék fogalma keveredik, így kapjuk meg a negatív arculatot, amely az ember autonómiára való vágyát testesíti meg, mellette a pozitív arculatot a másokhoz való közelség vágyához kapcsolódva (HOLTGRAVES 2019: 513). Így BROWN és LEVINSON modelljében az udvariasság körébe tartozó jelenségek magyarázatakor használt arculat a másoktól kapott elismerést vagy az egyén autonómiáját testesíti meg, azonban az arculat értelmezhető a humán interakciókban akár az udvariasság fogalmának bevonása nélkül is (ARUNDALE 2015: 1–2). Az arculat fogalma a kulturális különbségek miatt körütekintéssel kezelendő (vö. O'DRISCOLL 1996), újragondolva kiindulópontként használja SPENCER-OATEY (2008) kapcsolatkezelési modellje, amely a szociális jogokkal, kötelezettségekkel is kiegészül (magyarul l. BÁCSI 2024; TÓTH 2016).

Az arculat fogalma a történeti diskurzuselemzésben, kifejezetten tárgyalótermi diskurzusok elemzésekor is használt (a BROWN-LEVINSON-i értelmezésből kiindulva pl. CHAEMSAITHONG 2011). Jelen monográfia az arculati munkát, az arculatvédelmet és arculatfenyegetést a tárgyalótermi hatalmi viszonyok figyelembevételével kívánja értelmezni, azonban – elsősorban szintén a BROWN-LEVINSON-i keretben, mivel ez intézményesült diskurzusban az egyén autonómiájára fókuszál. Kiindulópontnak azonban a színtér sajátosságai miatt nem az udvariasságot, hanem a helyénvalóságot tekintem (részletesen l. 3.3.).

A felsorolt elméletek mellett kisebb területre korlátozódik, de fontos fogalom a későbbiekben a szinkrón pragmatikából, illetve a nyelvoktatásból átvett formulaszerű elemsorok fogalma is. Ezek alatt olyan rutinszerű elemek értendők, amelyek beszédaktusok vagy tipikus kommunikációs helyzetek megvalósításakor is fontos szerepet játszanak (DÓLA 2006). A kötet a későbbiekben (l. 6.4.) a kikérdezési protokoll ismétlődő formuláinak kapcsán veti fel a rutinszerű használat kérdését – ez összevethető az angol tárgyalótermi diskurzusok szabványkérdéseivel (*routinized questions*, ARCHER 2005: 142), azonban a forgalom használata nem az előírásoknak való megfelelést, hanem a kikérdezés aktusa megvalósításának rutinszerűségét helyezi előtérbe.

5.2. Az elemzett anyag

A könyv szisztematikusan elemzett nyelvi anyaga korábbi nyelvtörténeti, jogi nyelvi és történeti célú gyűjtésekre támaszkodik. A 6. fejezet elemzésének anyagát ötven boszorkányperes irat képezi, ezeket a Történeti Magánéleti

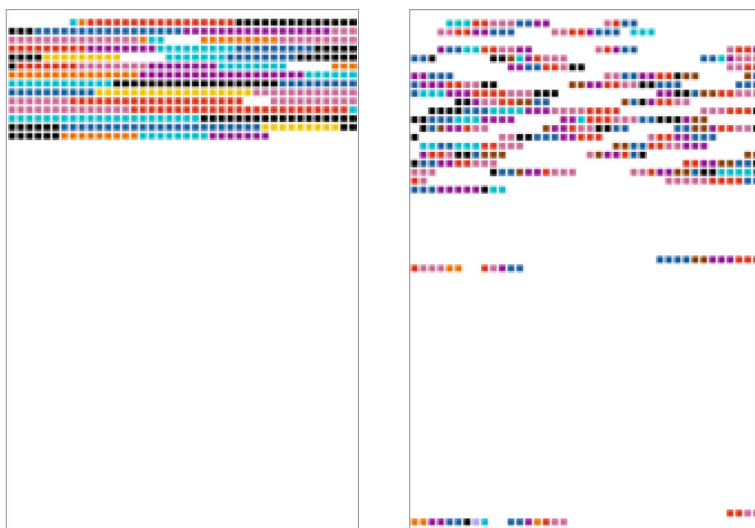
Korpuszból (TMK, l. DÖMÖTÖR és mtsai 2017; NOVÁK és mtsai 2018) véletlenszerűen választva hívtam le. A minta pragmatikai szempontokat érvényesítő annotálással ugyan nem egészül ki, de alapvetően pragmatikai kutatásokra is alkalmas lehet. A TMK adatait az évszám mellett a boszorkányperek korpuszban is feltüntetett, SCHRAM (1970; 1982) kiadványa szerinti számozásával egészítem ki a kötet példaanyagában, a TMK-ban megjelenő tördelést és szövegtagolást az olvashatóság kedvéért szükség esetén módosítva.¹⁹

A TMK boszorkányperes anyagai két forrásból származnak, így ezek átírási alapelveiből és szöveggözléséből kell kiindulni. SCHRAM (1970) helykímélés céljából az anyag elrendezésén is változtatott; a kihallgatások eredeti kéthasábos lejegyzése nem jelenik meg a munkában, emellett az ismétlődő kihallgatási kérdések esetén a kérdés számára, azaz punctumokra való hivatkozás látható (1970: 10). A boszorkányperes iratok gerincét, egyúttal leginkább vizsgált részeit a vallomások adják. (SCHRAM jelzi az érdeklődésre számot nem tartó részek kihagyását, ez az információ a TMK-ban nem áll rendelkezésre.) Esetenként vádlottak kihallgatása is szerepel, de az anyag legnagyobb részében tanúvallomások olvashatók. A kérdések tipikusan a *De eo utrum?* formulával bevezetett egységben, pontokba szedve szerepelnek: kérdőpontokat alkotnak. A tanúvallomások ezután számozva szerepelnek, így a szomszédsági párokat az olvasó utólag rekonstruálhatja. A tanúvallomások a tanúk szerinti számozással követik egymást, a vallomásrészeket pedig általában a kérdések szerinti számozás tagolja. Ettől eltérően a vádlottak kihallgatása a szomszédsági párokat elrendezésében jobban tükrözi, bár itt is található olyan eset, ahol a kérdések és válaszok számozott jelölésének gyakorlatával találkozunk. Két perirat szövegén vizuálisan mutatják be a hatósági kérdések szövegbeli pozícióját az 1. ábra²⁰ dokumentumportréi (a hatósági kérdések szürkeárnyaltos színezéssel, a feleletek és egyéb szövegrészek színezés nélkül szerepelnek).

Az 1. ábrán láthatók egy-egy periratban a tanúhoz (balra) és a vádlotthoz (jobbra) intézett kérdések, amelyeket színezés jelez. A dokumentumportré a kódolt (azaz a kvalitatív szoftveres elemzés során valamilyen kérdéstípust leíró kategóriával ellátott) részeket ezek szövegbeli helyzetére vetítve mutatja, így kitűnik, hogy az iratokban a tanúhoz intézett kérdések egy tömbben

19 A korpusz másik forrásaként 16. századi kolozsvári boszorkányperes jegyzőkönyvek is szerepelnek, azonban a kihallgatási kérdéseket nem rögzítették, így jelen vizsgálatból kizárhatók. A lejegyzett vallomások ugyanakkor helyenként tartalmaznak utalást a kérdésekre (VARGA MÓNICA 2022b: 36).

20 A szoftveres elemzést l. az. 5.5. alfejezetben.

1. ábra. A hatósági kérdések elhelyezkedésének vizualizációja két periratban dokumentumportréval (TMK. Bosz. 206. és TMK. Bosz. 101., VERBI Software 2019)

szerepelnek, ezeket nem szakítják meg a válaszokat jelző fehér részek. A vádlottakhoz intézett kérdések után viszont közvetlenül kapnak helyet a feleletek, ahogy ezt a fehér részek mutatják a dokumentumportrén.

A forráskiadás interpretációs szintjét tekintve törekedett a betűhű átiratra (SCHRAM 1970: 11). SCHRAM a dokumentumok áttekintését címadással segíti, ezt azonban a TMK perszövegei nem tartották meg. Az iratok pragmatikai szempontból fontos adalékait a kötetekből visszakereshető további információk alapján mellékletben közlöm.

A boszorkányszeres anyag feldolgozása elvégezhető lett volna kéziratokra vagy nyomtatott kiadásokra támaszkodva, azonban a nagy mennyiségű anyag későbbi feldolgozását a digitális formátum meggyorsította. Természetesen a téma kutatásához más korpusznyelvészeti adalékok is járulhatnának: formai keresőkifejezésekkel például a kérdéstípusok felől lekérhetőek lennének további adatok, példák. Az ilyen jellegű korpuszos keresések kifejezetten kvantitatív vizsgálatot is kiadhatnának, azonban a kutatásnak ez nem volt célja.

Összehasonlításként tíz koncepcióos peres kihallgatási jegyzőkönyvet választottam az 1950-es évekből Magyar Országos Levéltár digitális forrásai (MOL, MAJTÉNYI–MIKÓ–SZABÓ szerk. 2012) közül. A válogatás szempontja az volt, hogy szövegtípusukat tekintve a boszorkányszeres iratokéval

összehasonlítható kérdés–válasz szomszédsági párokat tartalmazó jegyzőkönyveket vonjak be az elemzésbe, a tanúk és vádlottak kihallgatásaiból egyaránt. Az idézett példákban az eredeti, gépírásos vagy kézírásos helyesírást megtartottam.

Szintén tíz tárgyalótermi vagy rendőrségi kihallgatásból származó diskurzust választottam napjaink jogi színterét reprezentálandó, ezek a Miskolc Jogi Korpusz átiratok alkorpuszának (MJK, I. VINCZE 2018) gyűjtéséből származnak. Az átiratokat különböző átírók készítették, így jelöléseik nem feltétlenül egységesek, de ez a pragmatikai fókusz miatt nem jelentett nagyobb akadályt. A válogatás szempontját a kihallgatási szituáció adta; a büntetőperekből és a rendőrségi kihallgatásokból olyan átiratokat választottam, amelyek gerincét bíró vagy rendőrtiszt és kihallgatott vagy kihallgatottak diskurzusa adja; egyaránt megjelennek terheltek és tanúk megnyilatkozásai az anyagban.

A nyomozati szakasz kihallgatásának és a bírósági kihallgatásnak a céljai eltérőek lehetnek, amit a példák elemzésekor feltétlenül szem előtt kell tartani. Mindazonáltal indokoltnak tartottam mindkét diskurzustípus felvételét. Erre egyrészt praktikus okokból, az MJK-ban rendelkezésre álló, a történeti szövegekkel összevethető kihallgatások számaránya miatt volt szükség, másrészt a boszorkányperes kihallgatási kérdésekkel való összevethetőség érdekében. A boszorkányperes tanúkihallgatások és a vádlotti önvallomások ugyanis inkább a nyomozati szakasszal vethetőek egybe (l. BÉRCES 2021: 33; MEZNERICS 1933: 92). Azonban korábbi szisztematikus összehasonlítás hiányában a kétféle diskurzustípus, a bíróság előtti és rendőrségi kihallgatások és a boszorkányperes iratok egymás melletti megjelenítése is új eredménynek mondható. Noha a diskurzusok hasonlósága ellenére a kihallgatások aktuális célja más lehet a nyomozati és a bíróság előtti szakaszban (VINNAI 2017: 164–165), mindkét diskurzustípus vizsgált a kihallgatások udvariasságának kérdéskörében: a bíróság előtti és rendőrségi kihallgatások eredményeit is bemutatja például ARCHER (2018) a jogi színtér kihallgatásainak kutatását összegző írásában. A könyv példaanyagában követhető, hogy rendőrségi vagy bírósági kihallgatásokkal számolhatunk a MJK esetében, ez egyes példák értelmezésében szerepeket játszhat; az eredmények bemutatása ezen szempont mentén tovább bontható lenne. Mivel a másik két forráscsoportnál nem valószínű meg ilyen felosztás, és a kvantitatív részek inkább a korszakok közötti különbségekre hivatottak felhívni a figyelmet, itt sem mutatom be külön a kihallgatástípusok eredményeit, jöllehet ez jogi vagy kihallgatástechnikai szempontból indokolható volna. A koncepció peres levéltári dokumentumok szintén a nyomozati szakaszhoz tartoznak. A bíróság előtti kirakatperekre

megrendezettségük miatt csak utalok az elemzésben, emellett rövid példákat idézek a bírósági kihallgatásokról korábbi szaktudományos munkából (CZIPA 2018).

A fő elemzések anyaga, a boszorkánperes iratok mint korabeli diskurzusok lenyomatai és mint egy jegyző és a hatóság közti diszkurzív helyzet szövegei is értelmezhetők. Az elemzések a kérdések középpontba állításával inkább az első megközelítésnek adnak teret, azonban a periratok előállításának diszkurzív kontextusát figyelembe véve (4.2.) az ehhez való hozzáférés korlátozottnak tekinthető. Diskurzustípusában megegyezik a 7. fejezetben elemzett koncepció peres jegyzőkönyvek anyaga is, az elemzést azonban eltérő sajátosságú, szekunder irodalomból idézett források is kiegészítik. A 8. fejezet diskurzusai mediálisan szóbeliek, kihallgatási diskurzusok, mindazonáltal az interakciók hátterében lévő szituáció, rendőrségi és bírósági célok alapján erőteljesen elkülönülhetnek.

5.3. A kérdés néhány megközelítése

Amint a periratképződésre is rávilágít a leírt diszkurzív gyakorlat, a boszorkánperes forrásanyagban a vallomások rögzítésének pontossága többféle tényező, többek között szándékos torzítási kísérlet függvénye is lehet. Ennélfogva a dolgozat gerincét adó kérdésfeltevések vizsgálatát az is indokolja, hogy ezek tűnnek a magyar periratok az eljárásokat, legalábbis az erről meglévő előzetes hatósági elvárásokat leginkább reprezentáló részének. A hatósági kérdések az angolszász történeti szociopragmatikai vizsgálatokban is fontos szempontként jelennek meg. Részletesebb elemzésekre ad lehetőséget, hogy ezekben az anyagokban a kérdés–válasz fordulók, szomszédsági párok lejegyzése általában pontosabbnak és részletesebbnek tartható a magyar anyagénál. A tárgyalótermi diskurzusokban alkalmazott kérdéstipológiák alapvetését adja, hogy a különböző megformálású kérdések különböző fokú szabadságot hagynak a megszólított tanú vagy vádlott válaszában.²¹ Alapvető jellegzetesség a tárgyalótermi diskurzusokban a kérdés–válasz szerkezet, a magyar peres anyagban ettől – valószínűleg a lejegyzései sajátosságok miatt is – nemigen

21 Bár nem idéz megelőző kutatásokat, ellentétes álláspontot fogalmaz meg boszorkánperes elemzésében VARGA MÓNKA (2025: 93–94).

látható eltérés. Az angolszász anyagban jelentkeznek más gyakorlatok, a vádlottak is megjelenhettek aktív félként, ők is tettek fel kérdést mintegy megfordítva a hatalmi viszonyokat (ARCHER 2006).²²

Jóllehet a kérdés a jog és nyelv kutatásokban funkciójánál fogva központi, grammatikai szempontból is elemzett, sőt, a nyelvfilozófia érdeklődésére is számot tart. A kötethez készülő kvalitatív elemzés fő feladat volt egy olyan kérdéstipológia kialakítása, amely jól alkalmazható a boszorkánype-res anyagon. Az angolszász történeti pragmatikai munkák módszertanát az anyag eltérő sajátosságai miatt egészében nem lehetett átemelni. Azonban ezek elméleti kiindulópontként formális megközelítéseket mutatnak be. A magyar kérdések osztályozásában tipikus a formai szempontok dominanciája, de az adható válasz milyensége mellett a kérdező célja is középpontba kerül. Utóbbi tényezők megragadása azonban nem feltétlenül egyértelmű.

LADÁNYI PÉTER a logika nézőpontjából világítja meg a magyar nyelvtani hagyomány eldöntendő és kiegészítendő kérdését (1962: 197). Emellett a kérdezett-kérdező szerepeket tartalmazó interrogatív szituációból kiindulva azt veszi figyelembe, hogy a kérdező, illetve a kérdezett ismeri-e a megoldást, a kérdésre adandó választ (LADÁNYI 1962: 190–196). A leíró nyelvtan a kérdő mondatfajtan belül az adható feleleteket is szem előtt tartva négy csoportot különít el: az eldöntendő, a kiegészítendő, a választó és a nyitott kérdést (KUGLER 2000: 384). A témában sokat idézett KIEFER (1983a) szemantikai szempontból szintén ezt a négy kérdéstípust írja le, pragmatikai szempontból viszont megközelítésében aszerint árnyalhatók a kérdések, hogy a beszélő, illetve a hallgató számára ismert-e a válasz. KESZLER (2014) KIEFER (1983a) imént említett kérdéstipológiájából indul ki, és beszéltnyelvi kérdés-felelet típusokat sorol a kategóriarendszerbe. Következtetése szerint a spontán beszélt nyelv vizsgálata rendkívül sok átmeneti esetet eredményez, a válaszokat pedig „olyan bonyolult szemantikai összefüggések határozzák meg”, hogy az osztályozáskor nem érdemes ebből kiindulni (KESZLER 2014: 173). Két nagy kategóriaként így a kérdő névmásos (kiegészítendő) kérdést, illetve a kérdő

22 Emellett más szempontokat is figyelembe lehet venni a szerepek, a diskurzus menetében meglévő kezdeményezés megragadására. GINZBURG híres kutatásában például felfigyel arra, hogy az eretnokség vádjában lefolytatott per egy rendkívüli mozzanatában a vádlott igyekszik meggyőzni a hatóság képviselőit (2011: 161). A történész is felfigyel a perbefogott megnyilatkozásainak metaforikusságára (vö. GINZBURG 2011: 188), amely szintén a meggyőző szándék jeleként értelmezhető (vö. pl. KUNA 2019: 70–74).

névmást nem tartalmazó (eldöntendő) kérdést írja le, utóbbin belül az intonáció alapján válik külön a poláris és választó kérdéstől az ereszkedő dallamú -e vagy *ugye* partikulát tartalmazó kérdés (KESZLER 2014: 174).

A kérdéseket funkcionális alapon vizsgáló ATHANASIADOU (1991) szerinti csoportok az információ kérése mellett a retorikai, az ellenőrző kérdések, illetve a kérések csoportja. A kötet központi gondolata mentén érdemes kiemelni ATHANASIADOU írásából az ellenőrző kérdések kategóriáját, amely magába foglalja a didaktikai cél mellett a kihallgatások szituációját is. A didaktikai célú kérdéseknél a kérdező tudja a választ, míg a kihallgatási kérdéseknél „nem mindig”, viszont a kérdezett pozíciója a hatalmi viszonyok – megfogalmazásában dominancia – szempontjából hátrányos; nem megfelelő válasza szankcionálható (ATHANASIADOU 1991: 110). Összességében a munkában a kategorizálás mögött meghúzódó tényezőként is kiemelkedik az információ mellett a szerepekkel összefüggő dominancia, amely az ellenőrző kérdések esetében a kérdezőé, míg az udvarias kérések megfogalmazása éppenséggel a kérdeztet ruházza fel a választás hatalmával (ATHANASIADOU 1991: 110–111).

Bár az angol történeti diskurzusok elemzése komplexebb megközelítéssel is megvalósulhat, kiindulópontként formális osztályozásokat is ismertet ARCHER (2005) és KRYK-KASTOVSKY (2006b). KRYK-KASTOVSKY (2006b) a kérdés kényszerítő ereje alapján három kérdéskategóriát említ munkájában – hagyományos leíró szempontból, a lehetséges válaszokat számba véve. A releváns információ megadására leginkább az eldöntendő kérdés kényszerít, ennél kevésbé erőteljes, de valamelyest szintén kényszerítő erejű a kérdőszavas kérdés (*wh-question*). ARCHER a forma alapján kiindulópontként eldöntendő, választó, utókérdést és kérdőszavas kérdést különít el (2005: 24–25). Az eldöntendő és utókérdések esetében feltételezi, hogy nem valódi információkérésről, hanem megerősítés kéréséről van szó, míg a kérdőszavas kérdéseket az információhiány motiválhatja. A választó kérdések esetében nem rendelkezik ilyen előfeltevéssel, azok megítélése a kontextustól függ. ARCHER egy kifejezetten erre a célra kifejlesztett szoftver segítségével, formai szempontokat is figyelembe véve annotált koramodern angol tárgyalótermi diskurzusokat (2005: 130). A kérdések bemutatásakor formai szempontok mellett alkorszakos bontást is megjelenít, a használt kérdőszavak és ezek gyakorisága mellett olyan szempontokra tér ki, mint az indirekt kérdések, kérdésszekvenciák, a kérdések mögött meghúzódó szándékok, mindeközben igyekeznek a történeti kategóriákat is szem előtt tartani. Emellett a védekező stratégiákat, válaszkategóriákat is sorra veszi, illetve egyéb beszédaktusokat is leír, mint a követelés, a tanács és a kérés.

A kérdések kifejezetten (történeti) pragmatikai szempontú osztályozására a magyar szakirodalomban is van példa, SCHIRM (2007b) vitaműsorokat és hitvitát elemez, miközben tipológiájában figyelembe veszi a kontextust és ennek tényezőit: a beszédhelyzet intézményességét, a szerepeket, a szereplők kérdésének az illetékességét, illetve a kérdés funkcióját. Lehetőségként kínálkozott valamely modern jogi kérdéstipológia használata is (részletesen l. 3.1.), azonban ez a boszorkányperes anyagban nem volt jól alkalmazható, így itt csupán néhány formai szempontra térek ki. Funkcionális szempontokat a modern kikérdezéseknél vettem fel. VARGA MARIANNA (2022) szinkron bírósági kihallgatások vizsgálatakor érdemesnek tartja elkülöníteni a tagadószt tartalmazó negatív eldöntendő kérdéseket. Míg a negatív típust az angol-amerikai kereszt-kérdezéses eljárásokban fő funkciója szerint arra használja az ellenérdekű fél képviselője, hogy a tanú megbízhatatlanságát mutassa, az elnöki perben előzetes episztemikus elfogultsággal vagy kontextuális evidencián alapuló elfogultsággal magyarázható.²³ A nyitott kérdések azok, amelyek nem befolyásoló erejűek – ezek azonban grammatikai szempontból nem is feltétlenül számítanak kérdésnek; ide tartoznak például a valamely esemény elmondására történő felszólítások.

A kérdés segítségével többféle beszédaktust lehet végrehajtani (SCHIRM 2007b: 166–168), másfelől pedig nem csupán a kérdő mondatfajtába tartozó megnyilatkozások funkcionálhatnak kérdésként, hanem más választ elicitáló megnyilatkozások, például felkiáltások, kijelentések is (vö. VARGA MARIANNA 2020: 25; MORTENSEN 2020: 248). A kérdések azonosítása a boszorkányperes iratokban egyértelmű, hiszen erre a kérdőpontok szolgáltak. Ezeket modalitástól függetlenül kérdésnek tekintettem. Az idézett szakirodalom alapján érdemesnek tartottam a kérdések formáját is számba venni, ezek mellett azonban a boszorkányperek esetében a szerepre és a tartalomra utaló kategóriákat is felvettem. A kialakított kategóriakészletet az 5.4. *alfejezet* írja le. Az 1950-es évek esetében a jegyzőkönyvek a kérdés–válasz szomszédsági párok alapján épültek fel, így a (tágan értelmezett) hatósági kérdések azonosítása itt sem jelentett problémát. A 2000-es évek diskurzusainak vizsgálataiból tágabban, a fellehetően választ váró megnyilatkozásokból kellett kiindulni.²⁴ A boszorkányperes

23 Hálásan köszönöm ezen a ponton is Varga Marianna fenti részlethez fűzött pontosítását, továbbá részletes szakirodalmi javaslatai mellett megjegyzéseit az elemezett példákhoz kapcsolódóan az arculatfenyegetés, a negatív választó kérdés, a hamis tanúzásra való figyelmeztetés témájában és a szerződés létrejöttének bizonyíthatóságára vonatkozóan.

24 A kora újkori kéréspontokat sem feltétlenül kérdések alkotják formailag (vö. KATONA 1977: 175).

kategóriákat a modernebb perek tükrében úgy változtattam a két újabb korpusz vizsgálatakor, hogy minél több összevetési lehetőség maradjon meg a közép-magyar kori kérdésekkel. Az aktuálisan alkalmazott kategóriákat részletesen a 7.1. és 8.1. *alfejezet* mutatja be. A kategóriák kvalitatív elemző szoftverben történő kezelését és a módszertani megfontolásokat az 5.5. *alfejezet* írja le.

5.4. Az elemzési kategóriák kialakítása

A magyar periratok az eljárásokat, legalábbis az erről meglévő előzetes hatósági elvárásokat leginkább reprezentáló részének a kérdések tűnnek. Jelen kutatás módszertában figyelembe veszi, hogy mely pontokon különbözik jelentősen a magyar anyag: a szempontokat így csak nagyfokú körültekintéssel lehet alkalmazni. A magyarországi periratok sajátosságai, a jogi szakirodalomból átemelt meglátások más szempontok bevezetését jelentik az ARCHER-féle kategóriarendszerhez képest. A kihallgatási diskurzusok eltérő rögzítettsége azt eredményezi, hogy a dolgozat elsősorban a kérdésekre fókuszál, a kapott válaszok lejegyzésének közvetettsége, hitelessége a jegyzői közbeavatkozás miatt eltérő lehet, azonban esettanulmányokban (6.7.) megkísérelek bemutatni a válaszokra jobban tekintettel lévő elemzéseket. A kötetben bemutatott kutatás alapvető célkitűzése volt mindazonáltal egy olyan szempontrendszer létrehozása is, amellyel a magyar boszorkányperes kikérdezésekről szisztematikusan elemezhető és számszerűsítésre is alkalmas adatok segítségével is gazdagíthatjuk tudásunk. Mind az anyag kínálta lejegyzési jellegzetességek, mind a meglévő történeti szociopragmatikai irányok nyomán adódott a kérdések vizsgálata, azonban ezekhez konkrét szempontrendszer nem kínálkozott – az angolszász vizsgálódások bő anyaga a magyar jegyzőkönyvvezetés sokszor eltérő jellegzetessége, illetve más fókuszú korpuszos feldolgozottsága miatt nem volt átvehető.

Saját szempontrendszeremet több szakaszban alakítottam ki az anyag feltárásával párhuzamosan. A kiinduló boszorkányperes kategóriarendszert, így a szoftveres felületen megjelenő címkekészletet egy előzetes, a kutatás megkezdésekor elvégzett vizsgálódás nyomán, a forráscsoport sajátosságaira koncentrálvá határoztam meg. Ekkor két vármegye magyar nyelvű peranyagát dolgoztam fel. Amikor a későbbi, TMK-ból véletlenszerűen kiválasztott minta felének kódolása során szükségesnek látszott, új kategóriákat is bevezettem. A címkekészlettel tehát két szakaszban kódoltam a TMK-ból származó ötven periratot. A munka közben a kategóriarendszeren finomítottam, és a nehezen kezelhető,

csekély haszonnal kecsegtető szempontokat elhagytam. A MAXQDA szoftver használata a saját címkekészlet rugalmas alkalmazása és a címkézett szövegrészek későbbi kinyerhetősége mellett azzal az előnnyel is járt, hogy nem kellett minden esetben megadnom a kérdések határait, amennyiben azok többszörös (halmozott) kérdésekként álltak elő, hanem lehetőségem volt arra, hogy a megfelelő részt címkézzem (vö. a 2. ábra dokumentumablakával). Ez a feldolgozási mód ugyanakkor azt eredményezi, hogy a különböző címkéket összegezve az azonosított kérdésegységek száma nem egyezik meg, így ezekkel az elemzés során körültekintően bántam. A kérdésegység terminust egy címkével jelölt részre alkalmazom, azonban a címkék határai nem esnek mindig egybe, illetőleg ezek bizonyos esetekben fordulót is jelölnek, más esetekben mondatot vagy mondatrészeket. Igyekeztem a TMK elemzésére, illetve a jegyző által meghatározott kérdőpontokra hagyatkozni elsősorban (a témához l. a 12. lábjegyzetet is), de ha ezeket nem tudtam egységesen egy-egy címkével ellátni, akkor az egy címkével jól leírható kifejezést tekintettem kérdésegységnek. Amennyiben akár egy fordulón, akár egy mondaton, mondatrészen belül több címkét kellett valamely szempont szerint kiosztani, több kérdésegységnek tekintettem tehát az adott részt, ilyenek voltak tipikusan azok az esetek, ahol egyetlen mondaton belül követte egymást például eldöntendő és kérdőszavas kérdés. Ezek forma szerint a számszerűsített adatokban több kérdésegységet alkotnak, míg a címkézett szerint csak egyet.

Összességében a boszorkányperes anyag elemzésekor a következő kategóriarendszerrel, a szoftveres elemzés során ún. címkekészlettel dolgoztam (a példákat az 1. táblázat mutatja be):

I. A nyelvi elemzést segítő szituációleíró kategória:

I. a) A pragmatikai szerepek szempontjából a kérdés címzettje lehetett tanú vagy boszorkánysággal vádolt személy. Az anyag sajátosságai miatt a tanúi szerep a forráscsoportban közel állhat a modern sértett szerepéhez, hiszen a boszorkány a közösséget károsította meg.

II. A kérdés nyelvi-pragmatikai jellemzőit leíró kategóriák:

II. a) A kérdés témája szerint lehet személyes adatokra irányuló, átvezető, lefolyást segítő, illetve a vádakhoz/bűncselekményhez kapcsolódó.

II. b) A kérdés formai jellegzetességei szerint: eldöntendő kérdés, választó, kiegészítendő, nyitott vagy valódi nyitott kérdés. A választ váró egyéb megnyilatkozások is formai címkét alkotnak.

II. c) Jelöltem az evidencialitás forrásának megjelenését, illetve ehhez hasonló formulaszerű kérdéseket, amelyek összességében a következő tartalomelemek voltak: hallás, látás, tudás, tapasztalás, vélekedés, emlékezés, valamástétel gesztusa, igazság/valóság.

II. d) Végezetül kísérletet tettem a kérdések részletesség szerinti csoportosítására. Ezt skálaszerűnek láttam, és a következő csomópontokat állapítottam meg a kérdések kifejtettségében: általános vádak, idő, hely vagy károsult személy megjelenése, egyéb konkrétum megjelenése, idézet vagy a vádakhöz/bűncselekményhez kapcsolódó beszédaktus kérdésbe foglalása, részletes narratíva vagy konkrét esemény kérdésbe foglalása.

1. táblázat. A boszorkányperes kihallgatási kérdéseket leíró kategóriarendszer és címkékészlet példákkal

	Szempont	Kiosztott címke	Tipikus példák
Szerepek	Címzett szerint	tanú	Tudjae nyilván a Tanu avagy bizonyosan hallottaé, hogy Martony máskép az népségtől Hajdu vagy is Vajda Jánosnak hivatott Nemesnépi Személly, valamikor on Boszorkányos és ördöngös Praktikákkal másoknak károk okozván, az szerént élt volna. (1732, TMK Bosz. 411)
		terhelt	Minémő Boszorkán társoid vannak, azok kik, és veled hol voltak? (1742, TMK, Bosz. 283)
Nyelvi-pragmatikai jellemzők	Téma szerint	személyes adatok	Kinek hinak? (1756, TMK, Bosz. 442)
		átvezető	Ismérie a Tanu mostanság Rádon Nemes Zala Vármegyében lakozó Bencze Evát, néhay Nemes Nagy Andrásnak Eövedgyét? (1754, TMK Bosz. 438); Miért fogtak megh? (1744, TMK Bosz. 192)
		lefolyást segítő	Ezen dologban kik lehetnének mások is jó bizonságok? vallyá meg a Tanú hiti után. (1733, TMK Bosz. 272)
		a vádakhöz/bűncselekmény kapcsolódó	Cselekedtél e valami Boszorkányságot? (1744, TMK Bosz. 192)

	Szempont	Kiosztott címke	Tipikus példák
	Forma szerint (a kérdés típusa)	eldöntendő	Halotaé Hogy emlegette volna az Dralis Aszony, hogy vagyon olyan egy széke mellyre ha reá ülhet, semmi Törvénytül sem fél. (1736, Bosz. 449); Nem vesztette gyermekeket, vagy barmot? (1721, TMK Bosz. 114)
		választó	Papista vagy e vagy Calomista? (1741, TMK Bosz. 358.)
		kiegészítendő	Tudgyaé, lattaé a Tanú, hogy mostani Férjén kívül más Ura is volna? <i>ha tudgya; vallya meg a Tanú hol lakik és kinek hivják?</i> (1756, TMK Bosz. 335) ²⁵
		nyitott	Farkas Györgynek az csikáját, Simon Györgyöt Géczi Mihály Leányát miért, és mikint vesztette megh, és mikint gyógyította, Németh Istvánhoz is, Tömjen György-höz mikint tudott Macska képibe járni, és mikint tudott Simon György Hazához Estve bé menni? (1742, TMK Bosz. 283)
		valódi nyitott	Tudgyaé, láttaé, hallottaé a Tanu, hogy az aláb nevezendő személlyek Boszorkányok vólnának, <i>és valamit világossan tudé hozzájuk?</i> (1714, TMK, Bosz. 209)
		választó váró megnyilatkozás	Nem röjtöztél, s változtal volna fekete ebbe, s szomszedod is maga Liszt tartó Kassa alatt nem vert volna a fával ha boszorkán nem vólnál. (1741, TMK, Bosz. 358)
	Formulaszerű kérdések és az evidencia forrása (egymással kombinálódó címkék)	hallás	Maga mente Személlje szerint praetensive úgy a mint most van étzaka házba Horváth Mihálljné, vagj más az eő képében; <i>hallottaé szavát, az eő tulajdon szava vólté?</i> és láttaé az ábrattját? (1751, TMK, Bosz. 328)

25 A kérdésegység értelmezéséhez a kérőpontot közlöm, a címkét illusztráló egységet kiemeltem.

	Szempont	Kiosztott címke	Tipikus példák
		látás	<i>Láttae az Tanú Szombaton későn estve, ki járt volna az Nagy Mihály ökör Ola körül, és mere szaladott onnan, s micso-da féle ruhában vólt, vallya meg az Tanú. (1726, TMK, Bosz. 306)</i>
		tudás	<i>Minémü Boszorkánságát tudgya a Tanú? hiti után környül alloképen vallya meg a Tanú? (1756, TMK Bosz. 335)</i>
		tapasztalás	Annak előtte tudtade, vagy hallottade, avagy utóbb más egyebeknel tapasztaltadé Móricznénak, és Deáknénak boszorkány-ságokat? (1756, TMK Bosz. 404)
		vélekedés	El hittede? ugy véltede magad is hogy az elől számláltt rontasok Moriczné által okoztattak? (1756, TMK, Bosz. 404)
		emlékezés	Midőn Németh alias Orbán Ferencz többi iffiu Legényekkel nála öszve gyülekezhén, és mulatozhán, egy Sajtyát, a vagy turoját el vitte jutte esziben, hogy fenegedte volna eőtet hogy megh bányya annak el vitelét. (1755, TMK, Bosz. 296)
		vallomás-tétel	Vallya meg tehát azt is a Tanú hite után. Nem de nem emlétett Szekér Eörsének fenyegetése után egy kevés idő múlva, az után harmad napra fönt irtt Szabó Ist-vánnak egészséges jó Csikó lova magát az földhöz ütven meg döglöt? (1733, TMK Bosz. 272)
		igazság/valóság	Igazé az hogy fellyebb irtt Kallan Mihaly-ne azon maga nyavallyája iránt, mindenkor nevezett Zadorj Istvannéra gyanako-dott, és őtet bizonyos okokból maga meg vesztőjének lenni mondotta? (1759, TMK Bosz. 569)

	Szempont	Kiosztott címke	Tipikus példák
	Részletesség szerint (vagyis címkék)	általános vádak	Tudode hogy az ti Falutokban uolnanak ollian eördöggel határozott szemeliek az kik az eő mestersegekkel nemellieket megh veztenek nemellieket eördöggi mestersegekkel giogettanak, es nem chak embereket hanem masokat is az eő eördöggi practicajokkal megh baiolvan megh eölik? (1648, TMK Bosz. 126); Tudgya e azt is a Tanu és honnéd hogy az ollyatén ördöggel zimborált mester-ségével valakinek ártott e, avagy rontott e megh valamelly személlyt avagy más egyéb állatott, s nevezet szerént kiket, és minémő állatokat, vallya megh hūti után a Tanu. (1746, TMK Bosz. 421)
		idő, hely vagy káro-sult megje-lenése	Tudgya e Láttae avagy hallottae a Tanu hogy mostan folyó 1751dik esztendőben Böjtelő Havának hatodik napja tajan ezen Tetes Nemes Zempleny Varmegyében helyheztetett Agard nevű helysigben Bencsa Ferenczne Poloka Ersok minimő boszorkányságban tanaltatott hol és ki hazanal. (1751, TMK, Bosz. 450); Ugyancsak te rontottad meg Táros, és Szadai János Komádot, vagy más valaki? és mi okbul? (1756, TMK, Bosz. 404)
		egyéb konkrétum megjelenése	Holy, mikor, és hányszor ásto föl az el temetett gyermekeknek testét? avval mit cselekedet? és hová tette? (1754, TMK Bosz. 438)
		idézés vagy a boszor-kányság vádjához kapcsolódó beszédak-tus	Tudgyaé a Tanu? és hallottaé eleitül fogva a Király Istvánné Leánnya mit mondott széllyél a Faluban, hogy az Annyával ide s tova széllyel járhatnak, és az Annyának ollyan Paripája vagyon kin úgy ragyog a szerszám éttzaka rajta, ezekben ki mitt hallot, mongya megh. (1740, TMK Bosz. 322)

	Szempont	Kiosztott címke	Tipikus példák
		konkrét esemény vagy részletes narratíva	Tuggyae, láttaé, avagy halota é a Tanu? Hogy Ladmoczon lakozó Batto Jánosne Nagy Ersebeth nevő egy alkalmazatossal hainalban igen idéén az ágybúl fell költ öltözetben also Ümegben ki menvén ell repülni akart, és már a földrül egy darabon az Leveőgben fell emelkedni is látzatott. (1736, TMK Bosz. 449)

Mivel a szempontok mindegyikéből vizsgálhatók a kérdések, egy kérdésegység több címkét is kapott, és a címkék együttese jellemzi a hatósági kérdéseket.

A kategóriákat a koncepciók jegyzőkönyvek és a 2000-es évek diskurzusainak vizsgálatában az anyagra szabva átalakítottam. A módosítások az eredményeket bevezető részekben olvashatók (7., 8.), mindazonáltal röviden itt is áttekintem a kategóriák értelmezése mellett a további forrásokra történő adaptálás hátterét.

A szerep a pragmatika központi fogalma, a szempont felvétele elengedhetetlen a vizsgálódásban a kérdések értelmezéséhez. A boszorkányszerű anyagban a címzett rögzíthető, a kérdést mindig a hatóság fogalmazza meg. A szerep szempontját a további anyagban is alkalmaztam. A koncepciók pereknél a boszorkányszerű anyaghoz hasonló megoldással, mivel a látott jegyzőkönyvekben a kérdező típusa mindig megegyezik. A modern pereknél a kérdező személye is tudható, így a szerep kategóriája bővebb.

A kérdések téma szerinti bontása a jogi, jogi nyelvi szakirodalomra támaszkodik. Az átvezető terminus csoportba kerül az a jogi leírásokban megfigyelt elem, hogy az elfogás okára rákérdez a hatóság. Emellett átvezető kérdésnek ítélt meg azokat az eseteket is, amikor a tanút a terhelttel való kapcsolatáról kérdezik, ezen két jegy összevonásából áll a kategória. A téma további változata, amikor a bűnösséghez, vádakkal kapcsolódik a kérdés. A kihallgatás praktikus, lefolyást segítő kérdéseit is külön címkéztem. Ezen négy kategória a további forráscsoportokban is jól kezelhető, azonban a bűnösséghez kapcsolódó információkra irányuló kérdéseket az ügyek típusai mentén másképpen jelöltem meg a további címkékben. A 2000-es években *bűncselekmény* megjelölést alkalmaztam a *vádak* kifejezés helyett. A változtatás mögött nem terminológiai vagy jogi megfontolás húzódik: előbbi a boszorkányszerű nyelvészeti szakirodalomban szokatlanul tűnik, hasonlóképpen a *terhelt* fogalomhoz.

A forma szerinti osztályozás alapvetően a leíró hagyományt követi, de kiegészül a valódi nyitott kérdés és a nyitott kérdés elkülönítésével. Érdekesnek láttam elkülöníteni a kihallgatási szituáció miatt a nyitott kérdésekben egy alcsoportot, a valódi nyitott kérdéseket, amely KRYK-KASTOVSKY-nak (2006a) a vallomástételre vonatkozó megjegyzését és a szabadon előadott vallomástétellel lehetőségét kívánja integrálni a bevett magyar leíró rendszerrel (KUGLER 2000). A címkére azért volt szükség, mert bár a nyitott kérdések kifejtő feleletet várnának el, ezek fokozatai között is különbség lehet, és jogi szempontból az események szabad előadását csak néhány teszi lehetővé. Így valódi nyitott kérdésként azokat a fordulókat címkéztem, amelyek a kihallgatottól valóban az eseményekről való önálló beszámolót kérnek. Lehetséges tehát, hogy a nyitott kérdések is kifejtő választ vártak volna el, ide tipikusan az események egy-egy részletére vonatkozó *miért*, *hogyan* kérdőszavakkal kezdődő kérdések kerültek. A választ váró megnyilatkozás funkcionális megfontolások mentén egészíti ki az akadémiai nyelvtani kategóriákat. A formális kategóriák alapvetően a további forráscsoportokban is hasonlóképpen kezelhetők, de a 2000-es évek átírataiban kiegészítettem a kategóriát az utókérdés címkével is, amely alapvetően az eldöntendő kérdés alkategóriája is lehetne (vö. KUGLER 2000)

A formulaszerű kérdések kategóriája a kötet sajátja, a formulaszerű elem-sorok megjelenésével értelmezi a kérdések megkonstruálódását (vö. DÓLA 2006, részletesen l. az 5.5. *alfejezetben*). Az itt címkézett példák közül az evidenciával összefüggők (hallás, látás, tudás) a szakirodalomra építenek, de ezekhez hasonlóan további ismétlődő elemeket is felvettem, amelyeket tartalmi kategóriaként értelmeztem. A tapasztalás az evidencia forrását jelöli meg, de a szakirodalomban nem bevett elem. A vélekedés, emlékezés, vallomástétel, valamint az igazság/valóság formulatív-tartalmi címkék, amelyek ismétlődő mintázatok megfigyelése révén kerültek a készletbe. A nyelvészeti mellett a néprajzi és jogtörténeti szakirodalomban is leírt jelenség, hogy a tanúk kihallgatása történhet a *tudja-e*, esetleg *látta-e*, *hallotta-e* formulák segítségével, amelyekhez a hatóság részletes narratívája társulhat. ELEK (2007: 181) a kifejtettséget szuggesztív kérdésnek tekinti, ahol a válasz sugalmazott, TÓTH G. (2001: 213) és KATONA (1977: 118) viszont a fenti formula kapcsán kiemeli, hogy a tanúnak a formula használata nyomán tudatosítania kellett, hogyan szerezte az információt, így a válasz megbízhatóbb lehetett. Pragmatikai szempontból ezen formulák esetében felvethető, hogy inkább megerősítést kérnek a tanútól a már létező narratívára, másrészt olyan kérdésstratégiaként működnek, amelyek lehetőséget adnak a kérdés visszautasítására – így csökkentik a tanú

arculatfenyegetettségét.²⁶ Formailag ugyanis lehetőséget teremtenek a kérdés könnyebb, az együttműködést fenntartó visszautasítására (pl. *nem tudom, nem hallottam* stb. válaszokkal). A formulaszerű kérdéstípusok számszerűsítése a kérdés címzettjének szerepe szerint azért is fontos, hogy vizsgálható legyen, az evidencia forrásához kapcsolódhatnak-e egyúttal a tanúk arculatát védő formulák. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a tanú arculatának védelmezése a hatóság szándékában állhatott. Mindazonáltal ha céljuk az információ forrásának pontosítása, bizonyító erejének jobb meghatározása volt is, egyszersmind formálisan visszautasítható kérdések segítségével tudtak élni a tanúk. Egyes esetekben a tanúk tartózkodtak a saját szerep, állásfoglalás explicit megfogalmazásától (a válaszok lehetséges hátteréről l. VARGA MÓNKA 2022b: 40–43 példáit is). Az igazság és valóság kategóriájánál a hatóság megfogalmazását alapul véve azokat a megnyilatkozásokat címkéztem, amelyekkel kifejezetten ezen fogalmak felől konstruálják meg a kérdéseket, feltehetően korábbi információhoz kapcsolódva (*igaz-e, hogy; való-e, hogy*). Nincs okunk azt gondolni, hogy a boszorkányperek résztvevőinek felfogásában a hatóság maga ne gondolná adott esetben lehetségesnek a vádakat, a bűncselekmény típusa ebben nem jelent eltérést. A konstruálás és a kategória kifejezetten arra hívja fel a figyelmet, hogy a korábban tanúktól elhangzottakat ellenőrizni kívánja a hatóság. A felsorolt formulaszerűnek értelmezett kategóriákat igyekeztem jelölni a további két forráscsoportban is, ahol ez lehetséges volt. Azonban a tipikusnak tűnő formulák eltértek, így a kategória címkeelemei a koncepciók jegyzőkönyveknél és a modern diskurzusoknál nagyban eltérnek az adott forrásban kirajzolódó gyakori típusok alapján.

26 Bár nem nevezi meg jelen sorok szerzőjét (korábbi konferencia-előadások írott változatához a témában l. HAVASI 2022a, HAVASI 2022b), de VARGA MÓNKA rendkívül hasonló fordulattal élve fejezi ki ellentétes véleményét – vélhetően – a feltételezéshez kapcsolódóan: „A történeti anyagot tekintve, a konkrétumokat tartalmazó kérdések esetében is jellemzők a részletes beszámolók, ugyanis gyakran arra szólítja fel a tanúkat a hatóság, hogy *voltaképpen, körülállóképpen*, illetve *circumstantialiter* valljanak, jelezve, hogy nem pusztá megerősítést, hanem kifejtést várnak a bizonyítékgyűjtés jegyében.” (VARGA MÓNKA 2022a: 152, kiemelés tőlem H. Zs.). A részletességre való felszólításról l. az elemzéseket is (6.2.). Többek között a formai szempontokat is hasonló megfogalmazással érinti talán a jelen doktori kutatáshoz kapcsolódó eredményekre reflektálva: „nem is tekinthetjük az eldöntendő kérdéseket (tudja-e, látta-e, hallotta-e) sugalmazóbb jellegűnek, mint a kiegészítendőket (miként tudja stb.). Jóllehet a megformálás mai szemmel a sugalmazás látszatát kelti, azonban ez az eljárás speciális kiindulópontjából is adódhat.” (VARGA MÓNKA 2025: 93, kiemelés tőlem H. Zs.).

A részletesség szempontja a szakirodalomba is megjelenik, illetőleg az anyag alapján is feltűnő. Egyes boszorkányperes kérdések nagyon általánosak, csak a boszorkányságot nevezik meg, míg mások részletekbe menő narratívákat is felvázolnak. Röviden felveti TÓTH G. is az általános és konkrét kérdések szempontját a hallomásból való értesülések szerepének bemutatásakor; az általa kiemelt példában két kérdést, egy „általános”-at és egy „konkrét ügy”-re vonatkozót tesznek fel a tanúnak – azonban előbbinek megválaszolásakor is konkrét tapasztalatot láthatunk (2020: 242–243). VARGA MÓNIKA a részletezettség eleméhez hasonló szempontot érvényesít egy a jelen kutatás megkezdése után megjelent tanulmányában, azonban a kérdőpontokat jelen kötetből eltérően egy egységként kezeli, akkor sem bontja elemeire, ha azok több kérdésből állnak, így „általános”, „kevert” és „csak konkrétumot tartalmazó” kérdéssorokat vesz számba (2022a: 152). Másutt két típust különít el a hatóság előzetes ismereteinek függvényében; a szempont felvetésekor nem említ szakirodalmi támpontot (VARGA MÓNIKA 2025: 93). Ezen a jelenségen alapul a részletesség szempontjának feldolgozása a kötetben is azzal a kitételrel, hogy a két fenti példát a kontinuum két végpontjaként képzeltem el, és az általános kérdésekhez tipikusan járuló további elemeket egy-egy specifikációs szintként azonosítottam. A részletezettség szempontja a felvett kategóriák összehasonlításakor a másik két alkorpuszból hiányzik, mert itt kifejezetten a boszorkányokhoz kötődő elemek, beszédaktusként tipikusan fenyegetések kerülhettek a kategóriába, amelyek szinte megfelelnek a bűnösség állításának. Más tipikus beszédaktus, akár más korokban a fenyegetés említése érdekes lehetne, de ehhez olyan anyagon kellene tesztelni a kérdések tartalmi részletezettségét más korokban, amely szintén egy-egy bűncselekményhez kapcsolódik – mint a kora újkorban a boszorkányság. Hasonló, egy bűncselekményben lefolytatott perket tartalmazó gyűjteményt nem ismerek, amely lehetővé tenne ilyen vizsgálatot, hiszen például a koncepció per típusa önmagában bűncselekményt nem specifikál. Míg a boszorkányság vádja esetében egyértelmű, hogy a rontás vagy az ördögszövetség említése a felvázolt rendszerben általános vádnak minősül, a koncepció perekben az ügyek sokfélesége miatt ilyen kategorizálásra nem vállalkoztam. Az idézés és a beszédaktus összefoglalása különböző kategória is lehetne a részletesség szempontján belül, a feltételezhető rögzítési pontosság alapján, de alapvetően mindkettő kérdésbeli szerepeltetésének oka ugyanaz: tipikus idézés a boszorkányosként jellemezhető beszédaktus, fenyegetések, kérések összefoglalása. Ezek gyakran kombinálódnak is, pl. *fenyegette + idézés*, így a címkeösszevonás praktikusnak tűnt.

Az anyagban a korábbi munkafázisokban figyelembe vett, de a végleges anyagfeldolgozás során nem kódolt további szempontok egy része segítheti az elemzést vagy későbbi elemzések tárgya lehet, míg mások nehezebben alkalmazhatók. Külön elemzés tárgya lehet a kérdések közvetettsége-közvetlensége, mert a periratok rögzítéséről, másrészt a tárgyalótermi diskurzusokban helyénvaló megszólítások felől árulkodhat. Elkülöníthető ugyanis, hogy a kérdés közvetlenül (*te* vagy *kegyelmed* formával) szól a címzetthez, vagy közvetettebben E/3 személyben, esetlegesen *a tanú* vagy *a rab* említéssel szerepel. Mind a megszólítások, mind az említések értelmezhetők attitűddeixisként, amelyekből a kihallgató viszonyulása olvasható ki (vö. TÁTRAI 2010: 218) – ugyanakkor így az előre, sokszor több tanú számára megfogalmazott kérdések összességében a kihallgatotti szerep előtérbe kerülését is jelentik a kérdés megkonstruálásával. Szintén érdemes lehetne megfigyelni az egyenes és függő kérdéseket, amelyek esetében a *hogy* és *ha* kötőszavak közötti választás is vizsgálható.²⁷ Hasonlóképpen a függő kérdések esetében a kijelentő és a(z esetlegesen konjunktívuszi funkcióval is bíró, de a feltételességet is magában hordozó; vö. TERBE 2013) feltételes mód közötti választás is.²⁸ Az anyag feldolgozásának kezdetekor szempontként szerepelt az is, hogy a kérdés összetett volt-e – ezek nagy száma, illetve a komplex kérdések logikai összekapcsolódásai (vö. SCHIRM 2007a), a kérdőpontok közötti kapcsolatok és utalások miatt azonban nehézkessé vált a jelenség kezelése. Dolgoztam továbbá az előfeltevések jelölésén is, azonban ezek követése nagymértékben függött a kontextustól, különösen az összehasonlító fejezetekben, így a tényező bemutatására számszerűsíthető formában nem vállalkozom, viszont az összehasonlító részekben (7.3.2.) néhány példával kitérek a szempontra.

A modern összehasonlítások tükrében kínálkozott még egy szempont felvétele: a kérdés funkciójának kategorizálása. Ez a sokszor rutinszerűnek tűnő tanúkihallgatásokban azonban értelmetlen lett volna, hiszen tipikusan hiányoznak a válaszokra reagáló, spontán kérdések. A dinamikusabb, tipikusan vádlotti kihallgatásoknál már célravezetőbbnek ígérkezett a szempont bevonása – itt azonban kisebb előfordulási szám mellett komplexebb magyarázatot igénylő fordulókat látunk. Így ezen esetek összességében keveset mondó kvantitatív leírása helyett kvalitatív mintaelemzések mellett döntöttem (6.7.).

27 Vallya meg a Rab, hogy mi Pöre volt nékie Varga Jóseffel (1755, TMK, Bosz. 296); Vallya meg az is a Tanu, ha a kérdésben vett Boszorkányos Személnek meg bántása által letté valakinek, és kinek halála? (1747, TMK, Bosz. 422.)

28 Valóe, hogy Papistává lettél Debreczenben 1736dik Esztendőbe (1756, TMK, Bosz. 101.); Valóé, hogy Páristává lettél volna akkor (1756, TMK, Bosz. 101.)

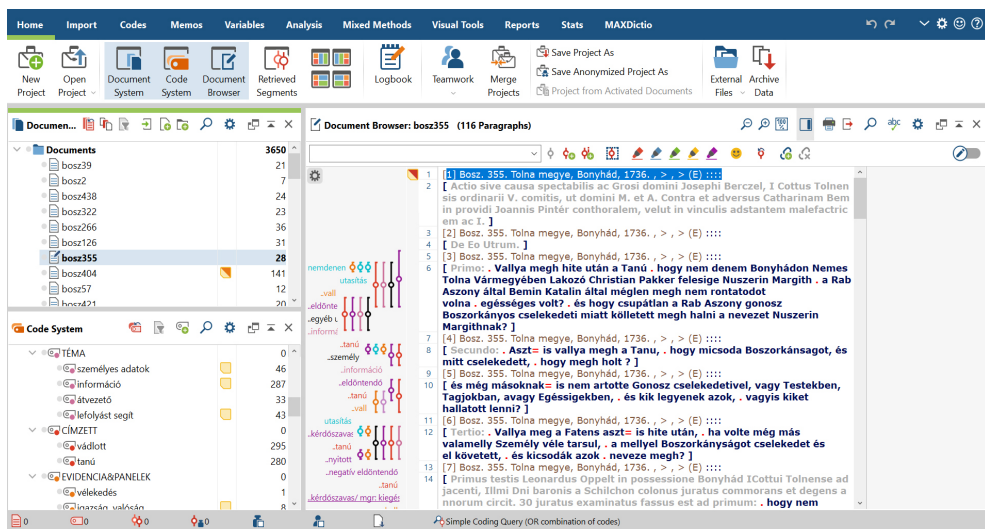
A témaválasztás kiindulópontjaként megadott ARCHER-monográfia (2005) a kérdések diskurzusban betöltött pozícióját is szerepelteti – ezen szempont azonban a magyar peres anyag döntő többségében, főként tanúkihallgatásoknál teljességgel alkalmazhatatlan a reagáló fordulók és a hagyományos értelemben vett dialogikusság hiánya miatt. Az esettanulmányok ezt a szempontot is igyekeznek átvenni.

A társadalmi gyakorlat és hatalmi egyenlőtlenségek miatt azt vártam, hogy a hatóság a kérdés megformálását tekintve is kontrollra törekszik, igyekszik a vádlottak és tanúk válaszadási lehetőségét korlátozni, így az eldöntendő kérdéseket részesíti előnyben. Ezen kiinduló feltételezések a kérdés formájához kapcsolódtak, jóllehet van olyan szakirodalmi vélemény, amely szerint a kihallgatott tanúkat szabadon hagyták beszélni, nem feltétlenül csak a kérdésre adott válaszok kerültek a jegyzőkönyvbe, vagy a kérdéstípusok nem állnak összefüggésben a lejegyzett válasszal (VARGA MÓNICA 2022b: 47; 2025: 93; l. még KOCIS 2024: 150). Jelen monográfia a feltételezhető kontrolláló szándékot emeli ki, és a társadalmi szereppel párhuzamosan diszkurzívan is megképződő hatalmi pozícióként értelmezi azt, mintsem feltétlenül megvalósuló sikeres befolyásolást látna a hatalom vagy adott nyelvi jegyek hátterében.

Azokat a jelenségeket, amelyek nem a kategorizálással leírhatók, hanem stratégiákat alkotnak, összevetésekben, illetve esettanulmányokban mutatja be a kötet. Így a kvalitatív elemzés olyan kikérdezési stratégiákat is feltár, amelyek a bemutatott kategóriarendszerben, táblázatokban nem szerepelnek. A könnyebb áttekinthetőség érdekében a *Függelék*ben is követhető, mely kategóriák kerültek a címkekészletbe, és mely stratégiák esetleg az esettanulmányok elemzéseibe. Szintén áttekintem, hogyan viszonyulnak a címkék és a használt terminusok a jog és nyelv kutatások, illetve a jogtörténet idézett munkáinak kategóriáihoz.

5.5. A kvalitatív szoftveres elemzés módszertana

A feldolgozott peres iratokat, jegyzőkönyveket és kihallgatásrészleteket MAXQDA kvalitatív elemző szoftverben kezeltem (VERBI Software 2019). A kvalitatív adat esernyőterminus, az ilyen elemzés alatt a nem számszerű, nem strukturált adatokkal való munka értendő (KUCKARTZ–RÄDIKER 2019: 1) – attól függetlenül, hogy a leírásra használt későbbi kategóriák számadatakat is jelentenek. Újdonságnak tekinthető a kvalitatív adatok szoftveres elemzése, ennek eszközeit a CAQDAS (Computer Assisted Qualitative Data

2. ábra. Képernyőkép a MAXQDA elemzőszoftver felületéről

Analysis Software) gyűjtőfogalom is jelöli. Fontos hangsúlyozni, hogy a szoftver nem veszi át az elemzést és a döntéseket a kutatótól, hanem annak infrastruktúrális háttérül szolgál. A kvalitatív elemzési metódusok is elemzői szigorúságot, őszinteséget, megbízhatóságot és szigorú etikai elveket követelnek (TRACY 2010). Több módszertani keret mellett maga a diskurzuselemzés is a területre sorolható (SILVER–LEWINS 2014: 22–33). Jelen kutatás a KDE háttere mellett a kihallgatási kérdések elemzésére kvalitatív adatokból indul ki, majd ezekből számszerűsíthető kategóriákat alakít is ki. A kérdések leírására ugyan formai fogódzókat is használ, azonban ezeket tartalmi szempontokkal is kiegészíti.

A szövegek tárolására, a jelenségekhez társított kategóriák rögzítésére, számszerűsítésére használtam a MAXQDA kvalitatív elemzőszoftvert (l. a 2. ábrát). A boszorkányperek és a 2000-es évekből származó diskurzusrészletek esetében a MAXQDA-ban szöveges adattal dolgoztam. A koncepció peres kihallgatások viszont nem álltak szöveges formátumban rendelkezésemre, ezek egy részét kéziratos formában digitalizálták a közreadók. Így a MOL adatbázisából betöltött képernyőképekkel dolgoztam. A szoftver lehetővé teszi képek elemzését is. A formátum a kódolás menetét nem érintette, viszont így képként és nem szöveggént értelmezi a szoftver a betöltött dokumentumokat, ezért például szövegszerű keresés és szövegalapú kijelölés nem volt megvalósítható. A kódolt részek utólagos kinyerése is kép formátumú, nem pedig szövegalapú.

A szoftver az adatok kezelését, kinyerését, elemzését segíti, fontos azonban hangsúlyozni, hogy nem gépi elemzésről van szó, hanem a kategóriákat a kutató állapítja meg és rögzíti. A munka folyamán a kutató vagy annotátor a vizsgálódás szempontjainak megfelelően saját elemzési kategóriákat hozhat létre, amelyek segítségével manuálisan kategorizálhatja, a felületet jellemző szóval címkézheti a rendelkezésére álló forrásokat, azok részeit. Az annotálás nem automatizálható – a szoftver a kategorizálás tényleges megvalósításában, rögzítésében és az adatok kinyerésében játszik szerepet.²⁹

A kötet meglátásait árnyalhatná az egyes perek lefolyásának részletes ismerete, kapcsolódó dokumentumok felkutatása. Ez minden bizonnyal nagyon értékes hozadékokkal szolgálna, azonban a hatalmi viszonyok feltárását nem feltétlenül segítené. A kiadott szövegek alapján elérhető információkat *Függelék*ben ismertetem; ezek a meglátásokhoz adalékul szolgálhatnak, illetve az összevető fejezetek áttekintését is segítik. Másrészt a korszak jogi kódexeinek, így a jogi szintéren értett helyénvalóságnak való megfelelés kérdése is árnyalható. A jogi szintéren való helyénvalóság megítélésének kiinduló pontja lehet a Praxis Criminalis boszorkánysághoz kapcsolódó LX. cikkelye.

29 A boszorkányperes anyag kategóriák mentén történő feldolgozására van példa a néprajzi kutatásban is. A Kleio-adatbázis is tartalmi kategóriákkal dolgozik, számos eleme megfontolandó lehetne egy pragmatikai kutatásban is: ilyen a vádlott és a tanú viszonyának rögzítése, a perek szereplőiről kikövetkeztethető adatok minél pontosabb leírása (KLÁNICZAY és mtsai 2001).

6. Kérdések boszorkányperes iratokban

A kötetben a továbbiakban az eredmények között (6.1–6.6.) a kvantitatívan is viszonylag jól kezelhető eseteket mutatom be, amelyek összességében segítenek a boszorkányperes dokumentumokról alkotott nagyobb képet felvázolni. Mindamellett ezekben a részekben is igyekszem felhívni a figyelmet olyan kategóriákra, amelyek a kvalitatív kiegészítések nélkül félrevezetőek volnának. A következő alfejezetek (6.7.) pedig teret engednek a dinamikusabb lejegyzésű kihallgatások vizsgálatának, ahol lehetőség volt a diskurzusban résztvevők céljainak pontosabb megfigyelésére. Emellett az esettanulmányok (6.7.1. és 6.7.2.) és kiegészítő részek (6.7.3.), majd a későbbi összevetések (7. és 8.1.) arra is lehetőséget adnak, hogy a felvett kérdéskategóriák alapján, de ezeken túlmutató kérdésfeltevési, kihallgatási stratégiákat vázoljak fel – ezeket a fejezetek adott pontjain vezetem be, hiszen nem képezik a kiinduló szövegfeldolgozás részét. A két rész a magyar anyag vizsgálatakor kiegészíti egymást: a kvantitatív rész jobban megmutatja a magyar boszorkányperes anyag sajátosságait összességben, vállalva azt, hogy tipikusan kevésbé követhetők a kérdés–válasz szomszédsági párok, az esettanulmányok pedig a kevés esetben megvalósítható, de értékes, gazdagabb szociopragmatikai elemzésbe engednek bepillantást. Tudatosan nem szerettem volna csak az utóbbira támaszkodni, hiszen a magyar anyag nagy része nem alkalmas ilyen mélységű leírásra. FOWLER (2008) mintájára a kihallgatások egyéb tényezőit (mint a megszólítások, névmáshasználat, beszélőváltások, pragmatikai tompítók és fokozók) is elemzés tárgyává kívántam tenni. Azonban a boszorkányperes anyag természetéből adódóan a hatósági megnyilatkozások lényegében – ha az iratszerkesztési formuláktól eltekintünk – kérdések, így a többi jelenség is jórészt ezeken keresztül vizsgálható, amire az esettanulmányokban kísérletet is tettem.

A kérdések kategorizálásakor jóllehet igyekeztem a válaszokat is áttekinteni, bár ezeket nincs mindig lehetőség idézni. A kötet azonban a kérdésekben rejlő befolyásolási potenciált emeli ki, amely akkor is fennállhat, ha a befolyásolás nem sikeres.

6.1. A kérdés témája

Ahogy napjainkban, a történetiségben sem minden tárgyalótermi kérdés irányul a tényállásra. KATONA (1977: 169) a kikérdezés két fő részét, személyi adatokat gyűjtő perszonáliákat vagy generáliákat és „a bűntett bizonyításához kapcsolódó különös kérdőpontok”-at, specialiákat vagy particularis kérdéseket különböztet meg jogi kódexek alapján. Ezt kiegészíti azzal, hogy az interrogatoria külön eleme a *Miért fogták el?* kérdés feltevése, amely az alapvető személyi adatokat felvevő kérdések után szerepel (KATONA 1977: 171). A tanúkihallgatásnál már nem különíti el teljesen a csoportot, hanem átmeneti jelenséggént írja le, olyan példákkal illusztrálva, mint „tudja-e a tanú, miért idézték be” vagy „Ismeri-e a tanú N. N.-t?” (KATONA 1977: 137).

Az elemzés során így összesen négy kategóriát különítettem el a fenti megállapítással is összhangban, ezek arányát a 2. táblázat mutatja be.

2. táblázat. A hatósági kérdések téma szerinti aránya boszorkányperes jegyzőkönyvekben

A kérdés témája	A kérdésegységek száma ³⁰
személyes adatok	46 (8,38%)
átvezető kérdés, tanú/vádlott megítélése	30 (5,46%)
lefolysis segítése	39 (7,10%)
a boszorkánysághoz kapcsolódó információ	434 (79,05%)

A kérdés témája szerint a perekben a vádlott boszorkányságával kapcsolatos információk vannak jelentős túlsúlyban, 79%-ot tesznek ki. A személyes adatokra vonatkozó kérdések közé tartoznak a vádlottak esetében a névre, életkorra, vallásra, lakóhelyre irányuló kérdések, a tanúk esetében pedig tipikusan a vádlottal való kapcsolatra utaló elemek. A személyes adatok kikérdezése a vádlottaknál többször jelenik meg; a tanúknál erről nem mindig tudunk, de tipikus, hogy amennyiben kevésbé dinamikus lejegyzéssel találkozunk, az adatokat a jegyző a tanú megjelölésénél közli. A vád szempontjából fontos lehet, hogy a személyes adatok közé kerülhet a kihallgatott vallásának kérdése is.

30 Az információra vonatkozó kérdéseket az anyag feldolgozása során az egyszerűbb címkézés kedvéért gyakoriságuk miatt alapbeállításnak tekintettem, és utólag, az összes fordulóból következtetve számítottam ki.

A lefolyást segítő kérdések közül a legjellemzőbb a más tanúk ajánlásának kérése volt. A további tanúk kérése gyakran a tudásra vonatkozó formulával valósult meg, mint az (1)-es példában:

(1) *kit tud jó Tanunak ellene lenni* (1753, TMK Bosz. 348.)³¹

(2) *Vigtére Octavo. Ezen Materiában még masok is kik lehetnének jó bizonyságok, hűti után a Tanu vallya megh.* (1745, TMK Bosz. 292.)

A tudás formulájának kérdésbe foglalása azonban nem kizárólagos; érdekes megfogalmazást őriz meg a (2)-es kérdőpont is Sopron vármegyéből. Ebben a hivatali nyelvhasználat és az *i*-zés írásba kerülése alkot elegyet, a jegyző műveltségéről vagy a nyelvi kontaktusról is tanúságot tesz a németben is meggyökerezett *Materia* helyesírásában a főnév nagy kezdőbetűje (vö. ÚESzWeb. *matéria*). Az összefoglaló, vallomástételre való felszólítás a megelőző kérdőpontban is megjelenik, amellet, hogy a helyzet formalítására utal, a hatalmi viszonyokat is tükrözi (a mai kihallgatási kérdésekbe ágyazott felszólítások arculatfenyegető jellegéről l. VARGA MARIANNA 2016: 88–89). A kérdőpontokat bevezető *vigtére*, illetve az előző kérdőpont *hát Septimo* (vö. TMK Bosz. 292.) kezdete az írásbeliség és szóbeliség nagyfokú keveredését példázza. Nagyobb mintában emellett is előfordulnak olyan kérdések, amelyek a tudásra vonatkozó formula nélkül kéri további tanúk megnevezését. A TMK-ban a *jó tanú* szókapcsolatra keresést lefuttatva két ellenpéldát látunk: *és ki lehetne ezen dologban jo Tanu* (1714, TMK, Bosz. 23.); *Ezen dologhnak ki tanolassára ki volna Jó Tanu* (1716, TMK, Bosz. 29.). A *jó tanú*, *jó bizonyság* jelzőjének értelmezésére érdemes további adatokat is segítségül hívni.

A kiemelt (1)-es kérdésben a vádhoz kapcsolódóan megfigyelhető viszont az is, hogy nem csupán a *jó tanú* formula szerepel, hanem az is, hogy a vádlott *ellen* szükségeltetik jó tanú. Érdemes ezen a ponton újra felhívni a figyelmet KONCZ korábban idézett megállapítására, amely szerint a hatóság elsősorban a terhelő tanúkat hallgatta ki (2007: 198). De másutt a boszorkányperes anyagban is találhatunk olyan eseteket, ahol a kontextust segítségül hívhatjuk a kifejezés értelmezésére: *„miólta más nagj Jánosné fogságban vagyon, kérdezte az Fáténstül: kicsoda én ellenem a leg erősebb tanú, arra felel*

31 A példák közlésekor a központoszáson a könnyebb olvashatóság érdekében változtattam, de egyéb esetekben a helyesíráson nem.

a fatens: én nem tudom; arra mond Nagy Jánosné, várjon reá, úgymond, mert a ki ellenem vall, ki tanulom még, de meg sirattya” (1716, TMK, Bosz. 61.). Ugyanebben a periratban egy másik helyen a következőt olvashatjuk iránymutató értelmezésként: „*Haragja lévén a fatens ellen Németh Dorkónak, hogy ellene Tanú volt valamelly dologban az Kis Győri Széken; tehát fenyegette az fatenst Németh Dorkó*” (1716, TMK, Bosz. 61.). Nem mindenhol tükröződik a további tanúkat kérő kérdésben a hatóság állásfoglalása vagy várakozása, a feldolgozott mintában szerepel egy helyütt például az *ezen dologban* témamegjelölés is (1739, TMK, Bosz. 87.).

Az átvezető kérdések a munka során nem alkottak teljesen egységes csoportot. Tanúnak feltéve leginkább arra irányultak, honnan, hogyan ismerte a tanú a boszorkányság hírébe keveredett személyt, így a vallomás megbízhatóságára utal. A funkció más lehet a vádlottak esetében, ahol az elfogatás okára kérdez rá a hatóság, a rész elején idézett példák mellett tipikusan: *Miért vagy fogva?* (1756, TMK Bosz. 101) vagy *Miért tétettel a Tömlöztben?* (1734, TMK Bosz. 346.). Feltételezhető, hogy a formák a kihallgatott megfélemlítését vagy bűnösként való ábrázolását is elősegítették, annál is inkább, mert hasonló kérdések koncepciók perekben is megfigyelhetők (l. 7.).

6.2. A kérdések formai jellegzetességei

A kérdés típusában változatos grammatikai kategóriák szerepeltek, a leíró grammatika minden kérdéstípusa megjelent, noha a választó kérdések száma elenyésző volt (l. lentebb a 3. táblázatban) (vö. KUGLER 2000).

Kihívást jelentett egyes esetekben a valódi nyitott és nyitott, illetve a nyitott és kiegészítendő kérdések elhatárolása. Igyekeztem a válaszokat segítségül hívni, ahol lehetett – bár ezek a kérdező szándékáról nem mindig árulkodnak. A tanúkihallgatások narratívái sem mindig jelentettek fogódzót; kérdéstől függetlenül tipikusak a hasonló kifejtettségű, egymással sok pontban megegyezően lejegyzett narratívák. Van olyan szakirodalmi vélemény is, amely funkcionálisan szinonimnak tekinti a boszorkányperes kérdéstípusokat (VARGA MÓNICA 2022b: 38). A kérdések azonban egymással összevetve különböző változatokat rajzolnak ki. A következő, Sopron vármegyében lejegyzett kérdőpontban például a kérdés egység első fele valóban eldöntendő kérdésnek minősíthető, míg a második jelen rendszerezésben (valódi) nyitottnak: *Hát Septimo. Másoktul, a kik itt Csornán, vagy máshut is ehez hasonlo, vagy még nagyob boszorkanyok is volnának, tude valamit a Tanu? és mit tud? rend szerént igazán a Tanu*

vallya meg. (1745, TMK, Bosz. 292). Más esetekben azonban, ha csak *tud-e* kezdetű kérdéssort láttunk, amelyhez tipikusan kifejtett narratívák társulnak válaszként, így feltételezhető, hogy a formai jellemzőkkel ellentétben a kérdés szándéka szerint nyitott. Ilyen esetekben a kategorizálást a sejthető funkcionális tekintve végeztem el a forma szempontjánál is.

A számszerűsíthető adatokat tehát összességében nagyban árnyalja az is, hogy a kérdésegységek összekapcsolódnak (l. a 6.5. részt a kiinduló kategóriákon túlmutató stratégiákról).

3. táblázat. A kérdések formai jellegzetességeinek aránya boszorkányperes jegyzőkönyvekben

A kérdésegység formája	A kérdésegységek száma
valódi nyitott	33 (5,16%)
nyitott	88 (13,75%)
kérdőszavas	226 (35,31%)
eldöntendő	279 (43,59%)
választó	6 (0,94%)
választ váró megnyilatkozás	8 (1,25%)

4. táblázat. A tanúkhöz és vádlottakhoz intézett kérdések forma szerinti aránya

A kérdésegység formája	A kérdésegységek száma tanúkhöz intézett kérdéseknél	A kérdésegységek száma vádlottakhoz intézett kérdéseknél
valódi nyitott	29 (8,76%)	2 (0,67%)
nyitott	29 (8,76%)	57 (19,13%)
kérdőszavas	98 (29,61%)	124 (41,61%)
eldöntendő	171 (51,66%)	105 (35,23%)
választó	4 (1,21%)	2 (0,67%)
választ váró megnyilatkozás	0 (0%)	8 (2,68%)

A kérdések formai sajátosságát áttekintve fontosnak tartom újból megjegyezni, hogy bár a számadatok informatívak lehetnek (3. és 4. táblázat), ezek nem értelmezhetők teljeskörűen a kvalitatív megfigyelések nélkül. Szakirodalmi alapvetés, hogy a nyitott kérdések kevésbé kontrollálnak, mint a kérdőszavak, de a boszorkányperes anyagban feltűnő, hogy a periratok legtöbb nyitott kérdése is kontrolláló szándékot tükröz. A véletlen mintában is jellemző volt,

hogy a kérdőszavas kérdések többszörös kérdésekként szerepeltek, hogy egy-egy esemény minden körülményét feltárják, közelítve az így összeálló egységeket, kérdőpontokat a nyitott kérdésekhez.

A valódi nyitott kérdések kategóriája lehetővé tette azon kérdések külön kezelését, ahol a hatóság a vádakkal kapcsolatban összegzően és egyértelműen saját narratívájának kifejtésére kérte a kihallgatottakat. Ahogy a kérdés címezte szerinti bontás mutatja a 4. táblázatban, ez tulajdonképpen csak tanúknál jelent meg; a vádlottakhoz címzett kérdések esetében is az eleve vádlottként kihallgatott személyt másokról kérdezik, tehát mintegy tanúi szerepbe kerül. A hatóság megnyilatkozásai alapján a tanú tipikusan egyetlen megszorítást, témabeli alapvetést kap: a megnevezett személy boszorkányságához kapcsolódó eseményekről, tudásáról kell vallania.

- (3) *Vallya meg a Tanú le tett Hite után. Új Jutkának, vagyis Zainének minémü Bubájos, s Boszorkányos Cselekedeteit tapasztalta, a vally hallotta, környül álló képen beszéllye meg.* (1754, TMK, Bosz. 158.)

A példaként szereplő (3)-as kérdés mutatja, hogy bár a tanú lehetőséget kap saját narratívájának kifejtésére, sőt ezt kifejezetten részletezően kell megtennie a hatóság kérésére, a kérdőpont logikailag abból az előfeltevésből indul ki, hogy a tanú tudhat a perbefogott személy boszorkányságát példázó cselekedeteket. A tanúra nézve azonban ez nem tűnik megszorítónak; a beszédjogaihoz kapcsolódóan semmiképpen sem, hiszen gyakran szerepel a hatósági utasítás, hogy a vallomást ‘részletesen, körülményeket megadva’ kell megtenni. Ezt tipikusan a *circumstantialiter* vagy a (3)-asban az ennek mintájára létrejött *környülállóképpen* utasítás szolgálja (vö. ÚESzWeb. *körülmény*). Az ilyen kérdések, kérdésesegységek periratokban való elhelyezkedéséről diskurzusban betöltött szerepre is következtethetünk. Tipikusan felvezetik vagy pedig lezárják a kérdések sorát, összegzően felszólítva a tanút, hogy a hatóság számára fontos témában tegyen vallomást. Az azonban, hogy a tanú a vallomás formáját tekintve részletekbe menően vall, nem feltétlenül árulkodó ezen vallomások jogi folyamatban betöltött szerepére nézve.

Nyitott kérdésekkel találkozhatunk a tanúknál és a vádlottaknál is. Ha csak abból a feltevésből indulunk ki, hogy ezek kifejtettebb vallomástételre adnak lehetőséget, talán meglepő is, hogy számszerűsítve gyakoribb a vádlottaknál a kérdéstípus (4. táblázat). Ennek oka lehet, hogy a kérdéstípus számos megvalósulása nem jár a hatósági kontroll csökkentésével, annak ellenére

sem, hogy a típus formailag megteremti a lehetőségét annak, sőt, elvárja, hogy a kihallgatott bővebben válaszoljon. Mind tanúknál, mind vádlottaknál látunk olyan eseteket, amikor a nyitott kérdés a kontroll és a hatósági narratívával való szembesítés eszköze.

(4) *és mikint tudgya? hogy hat, vagy hét esztendővel ennek előttö Hegediüs Andrasné Jancsi névü fiát, Tott Jánoshoz szolgálatra szegőtetvin, mint hogy pinzi nem volt, Németh Jánostul, mint akkorbeli Falu csaplárosátul étszakának édejn bort kéretett volna?* (1742, TMK, Bosz. 283.)³²

(5) *Miért nyomkodtak tehát minden étczakán ugyanazon Menyedet tőled el válása után* (1741, TMK, Bosz. 358.)

A tanúnak címzett (4)-es kérdés esetében láthatjuk, hogy a hatóság a saját narratívájának egy elemét kívánja tesztelni.³³ A hatóság a kérdéskonstruálásban kihasználja, hogy vannak részletes előzetes információi, amelyeket feltehetően megerősíteni szeretne csupán ezzel az egyébként nyitott kérdéssel. Bár a tanúnak lehetősége van kifejtően reagálni, a hatósági kérdés az első viszonyítási pont ehhez. Az (5)-ös, vádlottnak szóló nyitott kérdés már tartalmaz egy olyan előfeltételt, amely szerint a meny biztosan rontás áldozata lett, bár expliciten – legalábbis ebben a kérdőpontban – nem kötik az ártó szándékot a vádlotthoz. A kérdés önmagában nem gyanúsítja a vádlottat, de érzékelhető fenyegetőként. Előzménye ugyanis, hogy a perbefogott tagadja, hogy ő rontotta volna meg a menyét, így a korábbi tagadásokra válasz az a színlelt feltételezés, hogy elfogadja a tagadásokat a hatóság, a nyitott kérdésben azonban impliciten a vélt ellentmondással szembesítik a vádlottat.

Érdemes tehát mindenképpen a fenti megkötésekkel és a tágabb kontextust is bevonva kezelni a kérdéstípusokra vonatkozó számszerűsített adatokat és a kérdésekbe foglalt előfeltevéseket is figyelembe venni; a nyitott vagy kérdészavas kérdések is értelmezhetők fenyegető hatásúként vagy éppen kereszt-kérdésként, sőt, a teljesen szabad vallomástételre felszólító kérdések kiindulópontja is lehet a vádlott bűnössége. Érdekes, hogy a kérdések legnagyobb

32 Az idézett kérdés egy többszörös kérdésbe ékelődik be. A többszörös kérdéseket terjedelmi okokból nem idézem egészében mindig, hanem az elemzett kérdésegységet emelem ki.

33 A kötetben használt *hatósági narratíva* terminus a vádak keletkezése felől egyszerűsítő, de nem célja a kutatásnak, hogy ezen szempontokat is figyelembe vegye.

része a hatóságnak formailag legnagyobb kontrollt engedő eldöntendő kérdés. Az elemzett mintában a tanúkhöz intézett kérdésekben az eldöntendő kérdések relatív többségben vannak, az összes többi kérdéstípus együttesének gyakoriságát is felülműlják. Ehhez képest a vádlottakhoz intézett kérdésegységek esetében a kiegészítendő kérdések aránya a legnagyobb a mintában, ami esetleg azzal is összefügghet, hogy a Praxis Criminalis is többségében nyitott kérdéseket fogalmaz meg. Semmiképpen sem mondhatjuk azonban a részletes adatokat látva, hogy a hatóság kevésbé kontrollálóan lépne fel a vádlottakkal szemben; a boszorkányperekben nyitott kérdéseket is befolyásolóként, a bűnösségről való vélekedést megkonstruálva tudja alkalmazni, ennek eszöke a részletes narratíva, illetve az előfeltevés kérdésbe iktatása.

6.3. A kérdésekben megjelenő vádak részletezettsége

Sokatmondó lehet az eldöntendő kérdések aránya, az előzőekben is látszódtott, hogy a kérdéstípusok számszerűsítése nem önmagában hordoz információt a hatalom megjelenéséről, a hatóság saját narratívájának, illetve a bűnösség nyelvi megkonstruálásáról.

Feltűnő az az anyag alapján kirajzolódó jelenség, hogy egyes boszorkányperes kérdések nagyon általánosak, csak a boszorkányságot nevezik meg, míg mások részletekbe menő narratívákat is felvázolnak. A hatósági narratíva és konkrétumok kérdésbe foglalásának vizsgálatára skálaszerű címkecsoportot alakítottam ki az elemzés során. Amennyiben nem volt utalás konkrétumra, hanem a boszorkányság, rontás, gyógyítás, ördögszövetség vádja szerepelt a kérdésben, azt általános vádként kódoltam. Ezzel szemben a többi esetben valamiféle konkrétum szerepelt – előfordult, hogy nem részletesen, csupán utalás szintjén kifejtve, ami még nem jelent előre megadott narratívát. A konkrétumokra történhet utalás hely vagy idő, illetve személy kérdésbe foglalásával is – ha például valakinek a megrontására vagy gyógyítására vonatkozik a kérdés, akkor a konkrétum alatt a személy címkét használtam. Bevett az is, hogy az esemény részletezve szerepel, és már a hatósági kérdésből kiderül, hogy pontosan mi történt a hatóság narratívája szerint: ekkor a kérdésegységet részletes eseményként kódoltam. Ennél még részletezőbb lehet, amikor a hatósági kérdésbe idézés is foglaltatik. Az idézés esetében kifejezetten a boszorkányokhoz kötődő elemek, beszédaktusként tipikusan fenyegetések kerülhettek a kategóriába, amelyek szinte megfelelnek a bűnösség állításának. A konkrétumok kérdésbe foglalásának címkekategóriájában a konkrétum jelöltsége nem kívánta lefedni az összes

kérdésegységet, mert azokat a kérdőpontokat, amelyek az adott diskurzus során már korábban szereplő információkat tartalmaztak, nem kódoltam, csupán azokat, amelyek valamilyen előzetes, a diskurzuson kívüli ismeretre támaszkodtak. Így ebben a kategóriában összesen 390 esetben osztottam ki címkét, ami ebből az okból jóval alacsonyabb az eddig látott kategóriákban lévő kérdésegységeknél. Ha a legkevesebb kérdésegységgel számolok, akkor a kérdések 70%-át címkéztem ebben a kategóriában. Hogy ezek az információk milyen részletesen vannak be előzetes narratívát, azt az 5. táblázat szemlélteti.

5. táblázat. A hatósági narratíva részletezettségének típusa a boszorkánysághoz kapcsolódó kérdésekben

A boszorkányvádhoz kapcsolódó részletezettség típusa	A kérdésegységek száma
részletes narratíva	74 (18,97%)
idézet vagy beszédaktus megnevezése	40 (10,26%)
személy	52 (13,33%)
idő, hely	6 (1,54%)
egyéb utalás konkrétumra	64 (16,41%)
általános vádak	154 (39,49%)

Megfigyelhető, hogy a kérdésekben leginkább az általános vádak felsorolása gyakori, amelyekben a hatóság nem ad részletes narratívát. Másrészt viszont a részletezett események kifejtése is nagy arányban szerepel, tehát a skála két végpontját alkotó kérdéstípus fordul elő leggyakrabban. Ennek oka abban kereshető, hogy a hatóságnak fontos kihallgatási stratégiája – legalábbis konkrét vádlott esetén – a közösség információinak, a vádlott boszorkányhírének mintegy tesztelése. Így a korábban megképződött narratíva mellé tanúkat sorakoztatnak fel – jogtörténeti szempontból ennél a kérdéstípusnál a tanúvallomás esetében nem feltétlenül a vallomás maga lesz a lényeges, hanem a tanú, illetve a tanúk száma hitelesítheti az információt, amely a hatóság rendelkezésére áll. A vádlott esetében jogtörténeti szempontból a beismerés kikényszerítése a cél. Másrészt viszont az általános vádak megjelenése is nagyban meghatározza a kihallgatásokról alkotott képet: ide tartoznak konkrétumok nélkül az olyan kérdések, mint hogy a boszorkánysággal vádolt személy megrontott-e, fenyegetett-e másokat, általánosságban milyen boszorkányos cselekedetei voltak,

illetve hogy kötött-e szövetséget az ördöggel.³⁴ Ezen kérdések viszonylag magas arányában tükröződhetnek a Praxis Criminalis kérdőpontjai, amelyek között szerepel a fenyegetések témája, a magyar perekben is felbukkanó boszorkányság tanításának vádja, illetve kiemelten az ördögszövetség kérdése. Az általános vádokról kijelenthető, hogy összhangban állnak a korszak jogi előírásaival, míg a részletes narratívák kérdésbe foglalása nem követi a Praxis Criminalis előírását. Ezek hátterében a kötött, formális bizonyítási rendszerek nyoma is sejthető (a fogalomhoz l. pl. KIRÁLY 2000), amennyiben a tanúk valamása inkább számszerűsíthető, megerősítő funkcióban szerepel.

6. táblázat. A tanúkhöz és a vádlottakhoz intézett kérdésekben megjelenő hatósági narratíva részletezettsége

Részletezettség típusa	Kérdésegységek száma a tanúkhöz intézett kérdéseknél	Kérdésegységek száma a vádlottakhoz intézett kérdéseknél
részletes narratíva	43 (19,5%)	37 (20%)
idézés vagy a boszorkányság vádjához kapcsolódó beszédaktus megnevezése	16 (7,3%)	25 (13,5%)
személy	19 (8,6%)	33 (17,8%)
idő, hely	6 (2,7%)	0 (0%)
egyéb utalás konkrétumra	24 (10,9%)	41 (22,2%)
általános vádak	112 (50,9%)	49 (26,5%)

A narratívák részletezettségének szempontját a vádlottaknak és a tanúknak címzett kérdések mentén bontva a kihallgatott szerepe szerint eltérőnek mutatkozik a kihallgatás (6. táblázat). A tanúkhöz intézett kérdésekben ugyanis kiemelkedik az általános vádak kategóriája, míg a vádlottaknál egyenletesebben oszlanak el a különböző részletezettségű kérdések. Az adatokat közelebbről nézve a tanúkhöz intézett kérdések fele általános vádakot tartalmaz, a másik fele különbözőképpen részletezett konkrétumokat. Ezzel szemben a vádlottakhoz szóló kérdéseknek csak körülbelül negyede jelenít meg általános vádakot, a fennmaradó kérdések hozzávetőleg azonos arányban valamilyen konkrétumra utalnak. Ebben a csoportban kétszer annyi egyéb utalást

34 A fenyegetőzés kifejezetten boszorkánysághoz kötődő értelmezéséhez l. ILYEFALVI (2010), ennek kritikáját kívánja adni VARGA MÓNICA (2019b: 176–177).

tartalmazó kérdést találunk, aminek az is oka, hogy itt címkéztem azokat az eseteket, amikor a hatóság valamilyen boszorkányosnak ítélt tárgy azonosítását kéri a vádlottól.

A részletes események, narratíva mellett az idézés megjelenése is arról árulkodik, hogy ezekben az esetekben a hatóság bőséges előzetes információval rendelkezik, és ezeket tesztelni kívánja. A vádlottakhoz intézett kérdésekben a hatóság tipikusan a perbefogottnak tulajdonított terhelő szavakkal szembesíti a vádlottat, illetve ide sorolhatók azokat a részletes eseményleírások is, amikor fenyegetés vagy kérés beszédaktusa jelenik meg az adott esetben egyébként részletező kérdésben. A (6)-os példában vádlottnak tesz fel a hatóság olyan eldöntendő kérdést, amelyben nagyfokú konkrétumot, idézést találunk. Ugyanez a jelenség, bár kevésbé jellemző, a tanúknál is megjelenik, mint a következő (7)-es példaként jelzett kérdőpontban. A perben korábban is zajlott kihallgatás, így ezekből is rendelkezhetett a hatóság előzetes információkkal.

(6) *Te dicsekedtéle Kulcsár András házánál, hogy Hallason Zseni János háza előtt vacsorálván ezüst Tanyérok, és Poharak előttetek voltak, és Eszékre mentetek, és onnét vissza jöttetek?* (1753, TMK, Bosz. 348.)

(7) *Tudgyaé Hallottaé a Tanú? midőn Deutralis Horvath Mihálljné Szekérre ültették, hogj Várda felé vigjék, hogj azt mondotta Szücs István Horváth Mihálljnének; régen halásztalak, de most horgomra kerételek?* (1751, TMK, Bosz. 328.)

A kiemelt adatokból látható, hogy ezek a kérdések ugyanazt a célt szolgálják: a hatóság előre meglévő információjának ellenőrzését. Részletező kérdéseket tanúknak és vádlottaknak is feltettek, bár az elemzett minta alapján vádlottnak feltéve inkább jellemző valamilyen konkrétum megjelenése, tőlük kevésbé kérdeznek általános megfogalmazású vádakot a kérdésegységek arányait tekintve. Számos esetben, legalább a kérdések mintegy 20%-ában igazolódni látszik TÓTH G. PÉTER megfigyelése, hogy a hatóság képviselői „a tanú szájába adták” a szót (2001: 213). Emellett viszont általános kérdések is megjelennek. A vádlottaknál utóbbi kevésbé jellemző; az esetükben a cél a korábbi információkra, vallomásokra való reagálás, szembesítés is lehetett vádlott tagadása után. Amennyiben a tanúk nem igazolták a vádakot, az általában nem kerül részletesen a periratokba. A (7)-es példa esetében több tanúnál az *[a]d 2um nihil* ('a második kérdőponthoz semmit') összefoglaló megjegyzés szerepel, tehát

a lejegyzés során hatósági feltevéseket nem igazoló kijelentések tipikusan kevésbé hangsúlyosak. Számos esetben, bár konkrét – a vonatkozó hatósági kérdésre utalva nyilvánvalóan a boszorkányságot alátámasztó – tudása nincsen a tanúnak, gyanúnak gondolja a vádlottat, ennek részletei is szerepelnek. Ha az igazmondás kötelezettségére figyelmeztetett tanúk egy kérdésre nem tudtak válaszolni, a *nihil* ('semmit') bejegyzés került a jegyzőkönyvbe (HAJDU 1985). Ez azonban gyakran kétségeket ébreszt afelől, hogyan kell interpretálni a bejegyzést: azért nem tud a tanú semmit (elmondani) a vádlott boszorkányságáról, mert nem ismeri eléggé, vagy pedig akár ártatlannak is tarthatja a vádlottat? Azáltal tehát, hogy a hatóság latin formulával rögzíti annak tényét, hogy nem tud a boszorkányságról a tanú, egy olyan perirat áll elő, amelyben a hatóság egyrészt kontrollálja a tanúk válaszáinak lejegyzési részletességét tartalmi szempontok szerint – de akár az is lehetséges, hogy voltak olyan esetek, amikor a kihallgatások során nem kapott teret az, ha a tanú nem a hatósági narratívával összhangban lévő ismeretekkel rendelkezett. Ez nem minden esetben áll azonban szoros összefüggésben a bűnösséggel: olyan periratot is láthatunk, ahol a boszorkányság hírének hamissága felé hajlik a hatóság, a lejegyzés pedig itt is az előfeltevésekre koncentrál.

6.4. Formulaszerű kérdések és az evidencia forrása

A szakirodalomra és az előzetes kategorizálásra alapozva munkám során kezdetben a tudást, a látást és a hallást címkéztem mint az evidencia típusának megjelenítőit a boszorkányperes kérdésekben. Az elemzés során szükség volt azonban további kategóriák kialakítására is, amelyek ezekhez hasonlóan tipikus formulaszerű kérdésként működhetnek, bár azoknál kisebb számban. Az evidencia forrásának megnevezésével konstruálódó kérdések mellett hasonló formulák előfordulását is bemutatja a 7. táblázat.

A tudás motívuma kiugróan gyakran szerepel, az ezzel sokszor kombinálódó látás és hallás mint az evidencia forrása is ismétlődő formulaként épül a kérdésekbe. Hasonló gyakoriságú a vallomástétel és mondás megjelenése – ennek oka, hogy a hatóság a kihallgatottat részben a beszédjog átadására emlékeztető gesztussal, részben a kihallgatási szituációra felhívva a figyelmet felszólítja a vallomástételre. Az ilyen felszólítások szövegbeli elhelyezkedése a kérdésszerűségek lezárását is mutatja. Némely előfordulás emellett a vallomástételre való hajlandóság tesztelése, ezek az esetek dinamikusán lejegyzett periratokból származnak.

7. táblázat. A formulaszerű kérdések megjelenési aránya az összes hatósági fordulóhoz képest

Formulaszerű kérdések és az evidencia forrásának megjelenése	Kérdésegységek száma	Megjelenési arány az összes hatósági fordulóban
tudás	154	27,9%
látás	59	10,7%
hallás	95	17,2%
tapasztalás	5	0,9%
vélekedés	1	0,2%
emlékezés	4	0,7%
igazság/valóság	8	1,4%
vallomástétel, mondás	84	14,9%

A formulákat a jogtörténeti szakirodalom a befolyásoló szándékkal is társítja. KATONA szerint noha a 18. században „a perjog következetesen tiltotta a fogós, vagy szuggesztív kérdések feltételét”, viszont azt is megjegyzi, hogy a kérdésfeltevés a tanú értelmi, majd érzelmi befolyásolása után „becsapós (többértelmű) kérdések” következhetnek, amelyek „olyan feltételt tartalmaztak, amelyeknek alapján csak a kérdező szándékának megfelelő választ lehetett adni” (1977: 133, vö. még 3.7.). Sajnos leírásában ezen a ponton példával nem szolgál, azonban feltehetően az előfeltevések kérdésbe foglalásáról lehet szó. ELEK (2007) a jogtörténeti áttekintést érintve átveszi a szuggesztív kérdések kategóriáját KATONÁ-tól, példaként pedig „a »*Tudgya-e azt...*« kezdetű” kérdéseket hozza, „ahol a kérdés nem hagy kétséget a kihallgató által elvárt választ illetően” (ELEK 2007: 181).

A boszorkányperes iratokban is elkülöníthető kérdéstípusként a fenti stratégia. Azonban nem egyedül a tudás tényére kérdezhet rá ilyen típusú megnyilatkozás, hanem az evidencia más forrásai (látás, hallás) is megjelennek. Ha az ELEK által az előzőekben idézett formát tekintjük, ez valóban alkalmas arra, hogy a hatóság részletes narratíváját – amelyet az előzetes eljárás során már megszerezhetett – ismertesse maga a kérdés, és erre mintegy csupán a tanú megerősítését kérje. VARGA MÓNIKA elemzése szerint azonban nem indulhatunk ki abból, hogy a hatósági szereplők bűnösnek tekintenék a vádlottat (2022b: 46). Árnyalhatják a kérdést a múlt bizonyítási eljárásai: eskütársakkal történő bizonyítás esetén például az számított egy per során, hogy a felek hány, a becsületességükre, ártatlanságukra megesküdni kész embert tudtak toborozni;

a 16. században pedig a bíróknak még nem volt más dolguk, mint számszerűsíteni a felek mellett felsorakozó tanúkat (KATONA–KERTÉSZ 1979). Talán tárgyi bizonyíték hiányában visszaköszönhet a tanúk számának fontossága.

A periratok részletesebb, pragmatikai fókuszú vizsgálatát tekintve felvetődött még egy értelmezési lehetőség a leggyakoribb formulaszerű kérdések kapcsán. Kétségtelen, hogy a forma alkalmas arra, hogy a hatóság a saját, előre adott narratíváját tesztelje a tanúkon, ugyanakkor TÓTH G. megfigyelése szerint a részletes kérdések a pontos rekonstrukciót szolgálhatták, az evidencia forrásának kérdésbe foglalása mögött pedig a fikció és a valóság közötti fokozati különbség tükröztetését látja (2001: 213).

További szempont lehet, hogy a formulaszerű kérdések formai jegyei azt eredményezik, hogy a tanú könnyedén vissza tudja utasítani a vallomást ezen a ponton úgy, hogy az együttműködését ne vonják kétségbe. Így a tanú arculatfenyegetése csökkenthető volt a kérdés alkalmazásával, hiszen az erre adható válasz hasonló ahhoz, mint amikor egy udvarias, az előkészítő stratégiába tartozó, a képességet tesztelő kérdésformát utasítunk vissza (utóbbihoz vö. SZILI 2002). Egy ilyen visszautasítás olvasható a következő, tanútól származó válaszban (8).

(8) *Semmi diffamációjokat nem tudom, sem hallottam.* (1727, MBF. III. 593.)

(9) *Én egyebet nem tudok mondani, hanem [...] de hiták-e vagy nem, én nem tudom, elég az, hogy nem jöve fel Oláh Jánosné.* (1728, MBF. III. 599.)

A (9)-es számú válaszban úgy érzékelhetjük, a tanú a saját felelősségét kívánja csökkenteni. A válasz az anyagban egyébként tipikusnak is tekinthető; *az egyebet nem tudok* formulával vezetted be, amelyet a következő tagmondatban a tulajdonképpeni vallomás követ. Az információért való felelősség kérdése összességében is fontos lehet a formulaszerű kérdéseket tekintve. Az evidencia forrására kérdező típussal ugyanis a válaszban a tanú átvállalja a felelősséget az információért, akkor is, ha a hatóság részletesen kifejtett narratívát ismertet.³⁵ Így a kérdőpont és megválaszolása hitelesítési gesztusként értelmezhető.

35 A tapasztalat típusa (pl. látás, hallás, egyéb érzékelés) KUGLER (2015) evidencialitást leíró modelljének egyik dimenziója. Az, hogy mennyire tartható meggyőzőnek egy evidencia,

Részben már a fenti részletekben is láthatóan nem csupán a tudásra, hanem az evidencialitás más forrásaira is vonatkozó kérdésformulákat is találni: főként a hallás és a látás jelenik meg, illetve gyakori ezek kombinációja. BÓNIS a korszak büntetőeljárásairól azt írja, hogy két olyan tanúvallomás volt bizonyító erejű, amelyek nem hallomásra, hanem tudomásra támaszkodtak (1962: 80) – az evidencia forrásának megjelölése tehát a szó szoros értelmében perdöntő lehetett. Másutt a szakirodalom azonban éppenséggel a látást és a hallást emeli ki a tudással szemben (TÓTH G. 2020: 234). KATONA (1977) magyarázata szerint a megismerési tevékenység korszakbeli fontosságát hangsúlyozza, az uralkodó felfogás szerint a tanúnak tudatosnak kellett lennie, ezért kellett képesnek lennie annak meghatározására, hogy ismereteit látás vagy hallás útján szerezte. Úgy vélekedik viszont, hogy az alapelveket a gyakorlat megcáfolja, éppen egy boszorkányperre hivatkozva állapítja meg, hogy ott is szemtanúsággal találkozhatunk a rögzítésben, ahol a vád jellege ezt nem tenné lehetővé. TÓTH G. is kiemeli a Carolinából eredeztethető tudás fontosságát, amelyet az érzéki észlelés tudatosságával, az ismeretszerzés módja meghatározásának képességével azonosít – a hallás, ha nem párosult a történetek látásával, kisebb fokú bizonyító erővel rendelkezett (2020: 234).

A szakirodalomban gyakran együtt leírt tudás, látás és hallás kategóriái mellett szükséges további esetek megjelölése is, amelyek az előbbiekhöz hasonlóan formulaszerűen működtek a mintában, bár azoknál kisebb számban: ilyen volt az emlékezés (*a Varga Mártont ösméri, jutte Eszében, mikor iczaka a Rabot az Utzán előll találta*; 1755, TMK, Bosz. 296.), illetve a tapasztalás megjelenítése (*Tapasztaltaé a Tanu, hogy említett Kiss Ferencz magának az Fatensnek, vagj másoknak Bubájos Boszorkánysághával tudtára és láttára vitt vólna, avagy csak gyanakodásbul költötték reája*, 1755, TMK. Bosz. 296.) és az igazságtartalom ellenőrzéseként létrejövő forma (*Valóe, hogy Csanadit te itattad meg méreggel? beszeld meg circumstantialiter*; 1756, TMK, Bosz. 101.). Bár nem az evidenciához kapcsolódott, de stratégiaként hasonlóképpen működött a vallomástétel képességének tesztelése (*Mit tud az Husosné*

nem eleve adott. Ha az informátor tudásának alapja, hogy látott valakit énekelni, kevésbé meggyőző, mintha hallotta és látta volna (2015: 48). De nemcsak az egyes esetek függvényében lehet változó súlyú az evidencia, hanem kultúránként is eltérhet az információ forrásának súlya (KUGLER 2015: 53). GRUND (2012) a salemi boszorkányperes anyagon, azon belül is tanúvallomásokon végzett kutatásában az evidencialitás jelölőihez kétfelől közelít, egyrészt grammatikai konstrukciókat vizsgál, másrészt szemantikai alapon elkülöníti a tapasztalatot, az inferenciát, a feltételezést és az idézést. VARGA MÓNICA (2019a) GRUND nyomán szintén boszorkányperes tanúvallomásokban vizsgálja a jelenséget.

Gyermekerül szollani, hited után vald meg; 1756, TMK, Bosz. 101.), illetve megjelentek kifejezetten a vallomástételre való felszólítások is. Tehát noha az evidencia forrását tartalmazó kérdések vannak legnagyobb számban, nemcsak ezek működnek kérdésstratégiaként, hanem részét képezhetik egy nagyobb, formulatív kérdésfeltevési kategóriának is. A megfogalmazásmódon keresztül lehetőséget adnak a tanú arculatának védésére az emlékezést magukba foglaló kérdések is. Ehhez társult hasonlóképpen a vallomástétel képességét magába foglaló stratégia, amelynek működésmódja megegyezik az előzőekkel. A különböző formulák gyakoriságát a 8. táblázat mutatja be.

8. táblázat. Az evidencia forrását tartalmazó kérdésegységek és egyéb formulaszerű kérdések megjelenési aránya az összes tanúhoz, illetve az összes vádlotthoz címzett beszédfordulóhoz képest

Formulaszerű kérdések és az evidencia forrása	Tanúhoz intézett kérdésegységek száma	Megjelenési arány a tanúknak címzett fordulókban	Vádlottakhoz intézett kérdésegységek száma	Megjelenési arány a vádlottaknak címzett fordulókban
tudás	145	52,8%	9	3,1%
látás	54	20,4%	5	1,7%
hallás	88	33,2%	7	2,4%
tapasztalás	4	1,5%	1	0,3%
vélekedés	0	0%	1	0,3%
emlékezés	1	0,4%	3	1,0%
igazság/valóság	5	1,9%	3	1,0%
vallomástétel, mondás	72	27,2%	12	4,2%

Az elemzés során azonban olyan esetek is megjelentek, amelyekben ezek a formulák a vádlottakhoz intézett kérdésekbe épültek, noha az elemzett mintában jóval kisebb számban, a leggyakoribb *tud* esetében is mindössze kilenc alkalommal. Ebben az esetben viszont más célokat szolgálhat a stratégia alkalmazása, ezt a kontrasztot szemlélteti az először közölt, tanúnak (10), majd az ezután szereplő, vádlottnak feltett két kérdés (11), (12).

- (10) *Tudjaé? avagy hallottaé a Tanu, hogy itten Mintszenten Lakó Dohor Panna Nehaj Szőke Mátyás Eözvegye, Büjös Bájos Mesterséget üzött volna, és micsoda moddal és eszközökkel* (1739, TMK Bosz. 87.)
- (11) *Eöreibbik Vámossi Györgyöt soha nem fenegete é a Rab, és ha fenyegette mi okra nézve? nem esete emlétet Vámosi Györgynek vagy magában vagy marhájában kár? nem tudjaé, vagy valakitiül nem hallotta e a Rab?* (1755, TMK Bosz. 296.)
- (12) *Mivel a Rab azt mondgya, hogy soha senkit nem gyógyított, ösmérie tehát a Csordos Mihált, ha ösmiri, tudjaé hogy beteg volt, és miképpen gyógyult meg.* (1755, TMK Bosz. 296.)

A (11)-es és a (12)-es példa a (10)-es tipikus megvalósulással összevetve más-ként működte a formulát, a kérdőpontbeli elhelyezkedése is más a motívumnak. Egyikben sem a tipikus helyzetben, nem a kérdőpont élén, a narratíva kifejtése előtt szerepel. A tanúkhöz szóló kérdések esetében valóban a megszerzett információkra kíváncsi a hatóság – vagy legalábbis annak megerősítésére, hogy megtörténhetett az információszerzés. Az evidencia forrásának megadása sem véletlen, az esemény típusának függvényében a tanú hitelesítésére van szükség, arra, hogy átvállalja az információért való felelősségét. A vádlottnak feltett kérdés esetében a formula nem így működik. Nem önmagában az információra kíváncsi a hatóság, hanem a beismerést szeretné elérni. A látott (11)-es példában a fenyegetés gesztusa egyértelműen a rontásnarratíva forgatókönyvét idézi fel; ennek következő eleme, hogy a fenyegetettet kár éri, amelyet nyilvánvalóan a vádlottnak tulajdonítanak (l. 4.1.2.). A kérdés erre vonatkozik, és nem teszi ugyan explicitté, hogy a vádlottat egy rontásért teszi felelőssé, de implikálja azt. A fenyegetés megtörténtéhez kapcsolódó eldöntendő kérdés negatív, ami a bűnösség érzetét erősíti, ráadásul a tudásra vonatkozó formula is negatív kérdésként formálódik meg, ez szintén hangsúlyozza a bűnösség feltételezését (vö. VARGA MARIANNA 2022). Az előzetesen várt, tipikus, az evidencialitás forrását magukba foglaló fordulatok mellett tehát további formulákat is találunk. Elvértve, de vádlott is lehet ezek címzettje. Akár az is lehetséges, hogy a tanúkhöz intézett kérdések hatására terjedtek át a formulák, de a bűnösség sugalmazása miatt a perbefogotthoz intézve kevésbé arculatvédő gesztusként, inkább fenyegető hatásúnak érzékelhetők.

Hasonlón működik az emlékezés tényére kérdező stratégia, amely bár rendkívül kis elemszámmal fordult elő a mintában, úgy tűnik, inkább vádlottaknál szerepel.³⁶

- (13) *Ha Varga Mártont ösméri, jutte Eszében, mikor iczaka a Rabot az Utzán előll találta, és mit beszéltek együtt, az a Tüz pedig, kit emlétet Varga Márton az Rab udvarában látot, micsoda Tüz lehetet, vallya meg az Rab?* (1755, TMK, Bosz. 296.)

Ebben az esetben az, hogy a hatóság a kérdésstratégiában az emlékezés tényére kérdező rá, az eseményeket – a (13)-as példában már a találkozás és a beszélgetés tényét is – megtörténtként feltételezi. Ezáltal az emlékezés motívumával megkonstruálódó formulák arculatfenyegetőnek tűnnek, ami összefügghet a vádlottaknál való tipikus megjelenéssel.

Összességében az evidencialitás forrását tartalmazó kérdések lehetőséget adnak arra is, hogy részletes narratívát formáljon meg a hatóság, mint a (14)-es példában.

- (14) *Tudja é vagy hallotta é, hogy Orbán Jánosné száraz betegségben volt, és azon betegséginek ideje alatt felebaráti szeretetből Muza Erzsébet sokat szolgált nékie, ágyat vetett, azt tisztította, sőt amidőn a borbély gyógyította orvosságnak való birsalmát is adott a borbélynak és jót tett vele.* (1753, MBF. II. 305.)

Érdemes lehet megemlíteni, hogy a befolyásolás nyelvileg a faktív igék szerepeltetésével, egyszersmind faktív előfeltevések létrejöttével függ össze. Ezekben az esetekben logikailag fel kell tennünk a mellékmondat igazságtartalmát, amelynek a kognitív faktív előfeltevés esetében legalább a beszélő tudatában van (KIEFER 1983b). ÁRVAY (2003) a faktív igék használatában manipulációs potenciált lát, és úgy vélekedik, hogy ezek az előfeltételeket a befogadó számára igaznak láttatják, mert formailag a tagadás a preszuppozíciót nem érintheti. TÁTRAI azonosít egy olyan megoldást, amellyel az előfeltevés felszámolódik a faktív igék esetében: amennyiben a megnyilatkozó a tagadással azt

36 A mintában az egyetlen tanúnak címzett előfordulásban is csak inkább felbukkan az emlékezés motívuma, nem pedig formulaként alkalmazza az emlékezésre való rákérdezést a hatóság: *Ha isméri, valla megh, minémü életett viselt, a Tanu emlékezetitül fogva?* (1747, TMK, Bosz. 422.)

jelzi, hogy elhárítja a felelősséget (*Nem emlékszem arra, hogy hatra találkozózt beszéltünk meg.*) (2017: 1029). A boszorkányperes példaknál kérdéses lehet, hogy a faktív előfeltevés létrejöttét mennyiben érinti, hogy éppen az válik a mondat tárgyává, a hallgató tudatában van-e a mellékmondatban foglaltaknak. Az előző szakirodalmi megállapítások tükrében érvelhetnénk amellet, hogy a vád tényszerűen fogalmazódik meg. Valószínűbbnek tartom ugyanakkor, hogy óvatosabban kell bánni a faktivitással a boszorkányperes kérdések esetében. A (10)-es példa *Büjös Bájós Mesterséget üzött volna* állítása ugyanis, ha a mellékmondatban feltételes módot azonosítunk, nem feltétlenül tényként konstruálódik meg, így csökkentheti a befolyásolást.³⁷

A tudás-látás-hallás tipikus hármasára hivatkozó jogi és néprajzi munkák a látottak szerint más, bár kevésbé gyakori elemekkel is kiegészíthetők. Amellet, hogy a részletes rontásnarratíva kérdésbe foglalását teszik lehetővé, az ismeretszerzés bizonyosságára, fokozataira, tudatosságára utalnak, a pragmatikai elemzés még egy jegyét felveti ezeknek a kérdéseknek: a visszautasíthatóság formai megvalósítása közös pontként szintén indokolja a kérdéstípus bővítését. Az adott konstruálástól is függ, hogy a formulaszerű kérdések mennyire arculatfenyegetők, de az ismereteket erősen feltételezők (pl. az emlékezés motívuma) erősebben arculatfenyegetőnek tűnik. A kérdés kikerülését lehetővé tevő formulák esetében felvethető az arculatfenyegetés csökkenése.

6.5. Kirajzolódó stratégiák boszorkányperekben

A kérdések formai kategorizálását érdemes kiegészíteni kitekintő szempontokkal, stratégiákkal. A következőkben azokat a jelenségeket ismertetem, amelyeket a címkekészlet segítségével nem elemeztem a MAXQDA szoftverben, így számadatokkal nem egészülnek ki. Itt kapnak helyet a kutatás kezdetén

37 TÁTRAI előző idézett példájához kapcsolódóan gyakoribbnak látja a *beszéltünk volna meg* szerkezet alkalmazását, amely nem tényként konstruálja meg a mellékmondatban foglaltakat (2017: 1029) – ez grammatikailag a boszorkányperes (10)-es példával párhuzamba állítható. Meg kell azonban emlékezni arról, hogy a feltételes mód a korban a konjunktívusz (kötőmód) variánsa is lehet, de még ebben az esetben is számolhatunk azzal, hogy nem szakad el az eredeti funkciójától, és kapcsolatban áll az állítólagosság kifejezésével (TERBE 2013).

felvett nyelvi-pragmatikai szempontokon túlmutató jelenségek is, amelyek egy részére a további forráscsoportok hívták fel a figyelmet. A kérdések besorolása számos esetben a többszörös kérdések miatt is okozott nehézséget.³⁸

- (15) *Tudgyaé, láttaé, vagy hallottaé a Tanu Damian Illonának, néhai Égetü András özvegyének boszorkányságot, vagy ahoz czélyozó gyanuságát, és ha látta s tudgya, miképen? hol és kitül! circims-tantialiter beszéllye megh? (1734, TMK Bosz. 85.)*

A (15)-ös példában is látható, hogy a kérdőpont többszörös kérdésekből áll, amelyeket a címkézés során külön kérdéseségeeknek tekintettem, azonban érdemes lehet a kérdőpontot is szemügyre venni. Az eldöntendő kérdést a részletek kikérdezése követi. Az *és ha látta s tudgya* feltételelessége a lejegyzés sajátosságának, a kérdés előre eltervezettségének tűnik – ezt a jegyet a továbbiakban, más korszakokban is *lejegyzésszerű kérdésnek* nevezem. Mindamellet, hogy a kérdéssor – megszorítónak feltételezhető – eldöntendő kérdésként indul, három kérdőszavas kérdést, illetve a részletességre való felszólítást is láthatunk, amiből nyilvánvaló, hogy a hatóság szándéka nem lehet a tanúvallomás terjedelmi megszorítása. Jóval inkább a téma feletti kontrollt sejthetjük, az események ismeretének előadása mellett a tanú tudatosságára hívja fel a figyelmet, hogy az információszerzés módjáról is be kell számolnia.

Nemcsak kérdőszavak halmozásával, hanem több konkrétumot tartalmazó kérdésekkel is fenntarthatja a hatóság a téma feletti kontrollt.

- (16) *11mo. Varga Mihálal mi történt légyen enyihány Esztendők előtt, a midőn tudniillik a Rab kérte volt, hogy mivel kertében sziváit őrizi, szomszédgya livén, vigyázon az ő szivajra is, tudgya e a Rab, nem de nem hogy az Borgyak kárt tettek az Rabnak kertyében, máss nap mindgyárst Varga Mihálynak hasa utálattossan ki fakadott? (1755, TMK, Bosz. 296.)*

- (17) *3tio. Vallya meg azt, mi okbul támasztották azon gyanus hirt említett Hajdu Jánosra. nem de nem valakik ezt ellene hordozzák, és azon dologban ellene esküdtek, mind azok ellenségi és ellene tussakodok voltak eleitül fogva (1732, TMK, Bosz. 411.)*

38 VARGA MÓNKA részben ezért el is veti tanulmányában a forma szerinti kategorizálást (2025: 93).

A (16)-os és (17)-es példában ugyanazt a jelenséget figyelhetjük meg: a kérdőpont valódi nyitott kérdésként indul, azonban a lejegyzett megnyilatkozás második része sugalmazónak érzékelhető eldöntendő kérdést tartalmaz. Utóbbi egyértelműen megjeleníti a hatóság álláspontját, legyen az a vádlott számára kedvező (17) vagy kedvezőtlen (16) – ennek tényét mutatja, hogy mindkét-szer a kor retorikai kérdésének partikulája, a *nemdenem* olvasható (vö. PÓLYA 2008: 123). A stratégiát *példaadás*-nak nevezem a továbbiakban; a nyitott kérdést zártabb, konkrétabb példa követi, amely a hatóság feltételezését vagy ismeretét jeleníti meg. A (16) és a (17) konkrétumaikat tekintve különbözik; a (16)-osban egy nagyon részletes narratíváról kell véleményt nyilvánítania a tanúnak, míg a (17)-es általános megfogalmazás, a vádlott ellenségei sincsenek konkrétan megnevezve.

A példaadás stratégiája másutt sem feltétlenül kimondottan részletes narratívák tesztelésére szolgál. A fenti két példával ellentétben vádlotthoz szól a (18)-as példa.

(18) *5to. Mivel az Bizonyságok a Rab ellen közönségessen azt vallyák, hogy mindenkör bubájos Embernek tartatott, és azon okbul féltek és tartottak is tüle, vallya megh a Rab, hogy honnend gyanakodnak ugy ellene. talántán gyógyétot valamikor valakit. és ha gyógyétot, mi modon? és mely mesterséggel?* (1755, TMK, Bosz. 296.)

A példaadás stratégiájában (18)-asban nem sejthetünk segítő szándékot, hiszen az előfeltevések a perbefogott bűnösségét sugallják. A többszörös kérdések összekapcsolódása tehát arra is lehetőséget ad, hogy a formailag kevésbé kontrolláló kérdéseket olyanok kövessék, amelyek még inkább egyértelműsítik a hatóság feltételezéseit. A lejegyzés záró kérdései is fokozzák ezt a hatást, hiszen a bűnösséggel számolnak – bár a kérdés ilyen megformálása megszo-kottnak tekinthető a korabeli kikérdezési előírásra hagyatkozva, illetőleg az előzetes lejegyzés indokolttá is teheti; az kérdéses, hogy szóban hogyan han-gozhatott el a kérdőpont.

6.6. Következtetések

A kötet annak igényét hordozza magában, hogy számszerűsíthető kategóriákkal jellemezze a boszorkányperes iratokat, de a számadatok bemutatása mellett kvalitatív leírás árnyalja az elemzéseket, ami át is értelmezheti az egyes formákhoz társuló várakozásokat.

A boszorkányperes iratok feldolgozásakor feltételeztem, hogy a szövegekre oly jellemző, az evidencialitás forrásával kapcsolatban álló formulaszerű kérdések – a tudás, látás, hallás stb. motívumának kérdésbe foglalása – a tanúk arcultát védő formulák. Nem bizonyult igaznak, hogy ezek a vádlottak esetében egyáltalán ne jelentek volna meg, azonban vádlottak kihallgatásában nem voltak tipikusak. Vádlottaknál kifejezetten fenyegető, kontrolláló hatással a TMK anyagában az emlékezés tényére való rákérdezés is szerepel formulaszerűen. Túlnyomó többségében azonban a tanúk kikérdezésekor találkozhatunk formulaszerű kérdésekkel, így akár az is felvethető, hogy innen terjedtek át más funkciókra a formulák. A tanúknál a tipikus formulákkal megvalósuló kérdések formailag egyszerű visszautasíthatósága miatt feltételezhető arcultvédő jelleg, emellett fontos elem az információért való felelősség átvállalása is, amit megerősít, hogy az evidencialitás forrásának pontosítása is elvárás. A formulaszerűség és az arcultfenyegetés kapcsolata nem általánosítható azonban, az emlékezés tényére vonatkozó kérdések kifejezetten arcultfenyegetőnek tűnnek. Ugyanakkor ezek jóval ritkábban fordulnak elő, nem számíthatók tipikus megvalósulásnak.

Feltételeztem továbbá, hogy a hatóság az eldöntendő kérdéseket részesíti előnyben, aminek háttérében az áll, hogy pontos, előre adott narratíváját tesztelni kívánja a tanúkon, illetve megszorító kérdéseket tesz fel a vádlottaknak. A hatóság az eldöntendő kérdéseket valóban a tanúk esetében alkalmazta nagyobb arányban, vádlottak esetében feltehetően nem elhanyagolható a *Praxis Criminalis* (illetve a *Ferdinanda*) útmutatásának megfelelő általánosabb kérdések beiktatása sem. A kikérdezésben mintha két tendencia uralkodna, és a hatóság egészen pontos feltételezéseit részletes narratívák mutatnák be, amelyek a magyar anyagra nézve akár néprajzi szempontból is specifikusak lehetnek, míg az általánosabb kérdések az előírásokat követik, és ezek jelenítik meg az ördögszövetség vádját is. A vádlottak kikérdezésében nem dominálnak ugyan az eldöntendő kérdések, de a hatóság a kérdés típusától függetlenül egyéb eszközökkel: diskurzusjelölőkkel, a példaadás stratégiájával, előfeltevéssel is képes nagyfokú kontrollt megvalósítani. A téma feletti kontroll megjelenése azzal is kapcsolatba hozható, hogy a tanúk mintegy

hitelesítési gesztusként szerepelhetnek, inkább számuk fontos, mintsem vallo-másuk szövege részletekben menően. A hatóság kérdéseinek megkonstruálásával kontrollálja a témát, potenciálisan sugalmazhatja várakozását, és előzetes narratíváinak vagy feltételezéseinek igazolására törekszik, ennek nyelvi eszközei változatosak.

Mind a számszerűsíthető eredményekre, mind a stratégiák értelmezésére rávilágíthat, hogy kihallgatási stratégiák hogyan változnak, vagy éppen hogyan élnek tovább a diakroniában, más kikérdezési helyzetekben, így a fenti adatokat az összevető fejezetek (7., 8.1.) is árnyalják.

6.7. Esettanulmányok és kiegészítő szempontok

A következő részek a TMK-ban rendelkezésre álló szövegkörnyezet alapján megkísérlik két esettanulmánnyal szemléltetni, hogyan érvényesíthetők az eddig felvázolt szempontok, ha a kihallgatások alakulását dinamikájában tekintjük (6.7.1., 6.7.2.), illetve hogy a kategóriarendszer szempontjai mellett milyen egyéb nyelvi jellemzőket érdemes még figyelembe venni egy kimerítőbb elemzéshez (6.7.3.). A következő példákban nagyobb hangsúlyt fektetek a kihallgatottak válaszainak elemzésére is.

A szisztematikusan elemzett ötven véletlenszerűen választott irat dinamikusabban lejegyzett részeiből válogattam példákat, hogy a kontextus bővebb ismeretében, a kihallgatás menetét előtérbe helyezve, illetőleg a történeti kihallgatási diskurzusok hatalmi viszonyai vizsgálatának egyéb lehetséges szempontjaira kitérve is megmutatkozhasson a pragmatikai fókusz.

6.7.1. Újrakeretezési kísérletek megghiúsulása

Vigh Jutka *benignum examene*, jóindulatú kihallgatása (19), (20) során a szerelmi varázslatokra összpontosít a hatóság – kifejezetten ilyen praktikák példaként említi meg a pert forrásként KIS-HALAS (2020: 102). A jegyzőkönyv szerint a kihallgatást a szokásoknak megfelelően olyan, a személyes adatokra vonatkozó kérdésekkel kezdi a hatóság, mint a vádlott életkora, vallása, családi állapota. Így a férjre vonatkozó kérdések megjelenése nem kirívó, azonban más perekhez képest részletesebbnek mondható: a kérdések kitérnek a házasság

idejére, a férj adataira, illetve Vigh Jutka lakóhelyére a házasságkötés idején. Ezután a szokásos felépítésnek megfelelően az elfogatás okára vonatkozó kérdés következik, amely át is vezet a vélt boszorkányos praktikák taglálásához.

- (19) 1 *Miért fogattattál megh, és ki által?*
Tekéntetes Uraságh Nyers Ferencz Uram Istantiájára mi okért,
nem tudom.
Éltéle valamikor valamely Babonasággal?
- 5 *Soha sem.*
Az Uraddal nem kerültél eöszve babonasággal által?
Nem kerültem.
Valami pogácsát nem attál é az Uradnak?
Nem attam.
- 10 *Másokat valamely babonaságra nem tanetottálé?*
Nem tudom, hogy tanétottam volna.
Nem de nem az Csiti Böskét nem tanétottadé valamire, hogy
férhez mehessen, a vagy hogy eötet valaki szeresse?
Én ugyan nem tanétottam, hanem eő mondot valamit, hogy
- 15 *hallot.*
[...]
Mégh is az Csiti Böset nem tanétottade arra, hogy a hószámos
üngét mossa ki, és annak vizével pogácsát süssön, adgya annak, a
ki által akarja magát szerettetni? (1756, TMK, Bosz. 442.)

A kihallgatás alakulásának tükrében talán nem alaptalan azt feltételezni, hogy a személyes adatok kikérdezése között a korábbi, férjre vonatkozó kérdések (*Hány Esztendeje, miulta férhez mentél?; Micsoda rendbéli Ember az Urad, és kinek hivattatik?*), amelyek részletesebbek a szokásosnál, a szerelmi praktikákat célzó kérdések megalapozásának számíthatnak (4., 6., 8. sor). Vigh Jutka azt vallja, nem tudja, miért fogták el (3. sor), így a következő kihallgatási kérdésben impliciten magyarázatot is kapunk erre, azonban még általánosan és eldöntendő, de nem sugalmazó kérdés formájában tudakolódik a hatóság képviselője, hogy *valamely babonaság* Vigh Jutka számlájára írható-e (4. sor). Ennek határozott tagadása után következnek a kifejezetten sugalmazó negatív eldöntendő kérdések (6., 8., 10. sor), egymás után három. A formai egyezés mellett mindnek közös vonása, hogy valamely szerelmi praktikát társít a vádlothoz. Ez a *Másokat valamely babonaságra nem tanetottálé?* (10. sor) kérdésnél utólag válik egyetelművé a következő kérdés (12. sor) tükrében.

A leginkább sugalmazó, retorikai kérdés értékű *nem de nem* kezdetű (12.) sor már egy konkrét személy megnevezését is a kérdésbe vonja, így specifikálva az előző hatósági fordulót. A kérdések sorozata az adott válasz visszautasítására, hiteltelenítésére is szolgálhat funkciójában, hiszen az újonnan elhangzó kérdések implikálják, hogy az előző kérdésre adott választ figyelmen kívül hagyja vagy hazugságnak értékeli a kérdező. A hatóságnak rendelkezésére állnak olyan vallomások, információk, amelyekkel gyanúsítja a kihallgatottat, azonban ezeket szándékosan visszatartja, hogy egyre specifikusabb információkkal és megszorítóbb kérdésekkel szembesíthesse a tagadások után. A fenti részlettel kezdődően négy részletes, kérdésként megfogalmazott narratívát is a vádlottnak szegez a hatóság (17–19. sor), amelyeket a perbefogott a részletekre is reagálva, viszonylag kifejtetten tagad, viszont elismeri, hogy egy kapcsolódó praktikáról szóbeli útmutatást adott, erről együttműködően beszámol. Ezután ismételtén általánosabb kérdések következnek.

(20) 1 *Kitül hallottad, vagy tanultad azon Mesterséget, vagyis babonaságot?*

Nyers Ferenczé Aszonyom tanétot reája.

Ezen babonaságot cselekedted valaha valakinek?

5 *Nem cselekedtem.*

Fajtalan életet éltél valamikor?

Nem éltem.

Tolvajságban tapasztaltattál valamikor?

Nem tapasztaltattam.

10 *Tehát a Porrer Csizmaziánénak két Tyuktyát mert loptad el, és azon Tyukokath Vidáné Aszonyomnak el adád?*

Mint hogy emlétet Porrer Csizmaziánénak Háza mellet laktam az magam Tyuktyaival edgyüt az ételre bé jöttek, Vidáné Aszonyom ott lévén, úgy kért tülem egy párt, s nem mertem előtte azt

15 *mondani, hogy nem az enyim, úgy fogot maga Vidáné Aszonyom egy párt az kiket mutattam, és azon két Tyuk többször is emlétet Porrer Csizmaziájéé volt.*

Ezen Tolvajságodért szenvedtél e valamely büntetést?

(1756, TMK, Bosz. 442.)

A kihallgatói kérdéseket láncolatukban úgy is tekinthetjük, mint a vádlott narratívájának eltérő keretezését: azzal, hogy a *Kitül hallottad, vagy tanultad azon Mesterséget, vagyis babonaságot?* (1–2. sor) forduló a Vigh Jutka által

elmondott praktikát *mesterségnek* vagy *babonaságnak* minősíti, egyértelműen a bűnhöz kapcsolja az elmondottakat anélkül, hogy ezt külön, a megelőző válasz értékeléseként tenné meg. Ugyanakkor a megnyilatkozás felidézi a jogi előírásoknak való megfelelést, hiszen az ördögszövetség vádján alapuló kihallgatásoknak a Praxis Criminalis által előírt kérdőpontja a boszorkányság tanulásának módja. Így a tipikusan a boszorkányság bűncselekményéhez kapcsolódó kérdések is a vádat és a boszorkányperes kihallgatás forgatókönyvét erősítik a vádlotti narratíva keretezésével szemben.

A (20)-as példaként jelölt részletben ezután ismételten általánosabb kérdéseket láthatunk (4., 6. sor), majd a fenti stratégia dinamikája ismétlődik, azzal a formai különbséggel, hogy a kérdések nem negatívak, így kevésbé sugalmazónak tarthatók (8., 10–11. sor). A lopás vádjának tagadását a hatóság ismételten nem fogadja el; ennek módja egy következő kérdés, amely a tolvajlásról való állítást fogalmaz magában (10–11., 18. sor). Formailag itt is, mint az előző témánál *tehát* vezeti be a vádlott tagadására felelő, vallomást kikényszeríteni óhajtó, feltehetően a kihallgatottat tanúvallomásból származó információkkal szembesítő kérdéseket (10. sor). Az állítást a körülményeket kiemelő, a tényeket újrakeretező vádlotti narratíva követi (12–16. sor), azonban ez az újrakeretezés sikertelen – hiszen a hatóság ismételten *tolvajságnak* minősíti a történeteket; a részlet elejével megegyező módon nem performatívummal, hanem impliciten, a kérdések láncolatába illesztve azt, és folytatva a kikérdezést.

A kihallgatók stratégiája a látott boszorkányperészletben tehát az, hogy néhány általános, azonban a konkrét vádakra rámutató, utaló kérdés után egészen konkrét eseményekhez kapcsolódó, mintegy példaként megjelenő kérdésekkel „szembesítik” a boszorkánysággal perbefogott Vigh Jutkát. Ezek nemcsak tartalmilag egyre specifikusabbak, hanem formailag is megszorító kérdésekké válnak, nyelvi eszközeik a *tehát*, *nemde nem*, *mégis* diskurzusjelölőként való használata, valamint a negatív, sugalmazó kérdések. A vádlott stratégiája, hogy részletesebb, kifejtett vallomásokat, narratívákat ad, amelyek a kérdésekhez kapcsolódnak, de nem minősülnének bűncselekménynek, így a saját szerep diszkurzív megváltoztatására törekednek. Ezeket a hatóság nem fogadja el. Terminológiája változatlan marad, és a narratívák után következő kérdésekkel a kihallgatott narratíváját újrakeretezi; *babonaságnak* és *tolvajságnak* minősíti a vádlott által elmondottakat. Így a dialógusban a boszorkányperes kihallgatási szituáció újrakeretezési kísérlete és ezen próbálkozás meghiúsítása zajlik le azáltal, hogy a hatóság figyelmen kívül hagyja Vigh Jutka próbálkozásait arculatának helyreállítására. A kihallgatók reakciói

„mikrofon mellé” stratégiaként is értékelhetők (vö. BROWN–LEVINSON 1978, a stratégiákról magyarul I. SZILI 2007), hiszen implicitek maradnak, azonban nagyfokú arculatfenyegetést éppen azért valósítanak meg, hogy a vádlott újrakeretezési kísérleteit teljes mértékben figyelmen kívül hagyják, és tetteit az addig is adott módon a boszorkányság tevékenységtípusába illesztik. Ezáltal a jogi szituáció definiálása is diszkurzív, és egy olyan kiegyenlítetlen színtérként konstruálja meg azt a hatóság, amelyben a kihallgatottnak egyáltalán nincsen lehetősége a diskurzus befolyásolására, illetve a saját tetteinek átértelmezésére. A kihallgató szerepű megnyilatkozó a saját arculatának védelmét is megvalósítja a diskurzusban úgy, hogy a kiegyenlítetlen hatalmi viszonyokat fenntartja, és nemcsak nem enged a boszorkánysággal perbefogott vádlott újrakeretezési kísérleteinek, de expliciten még csak nem is reagál azokra.

6.7.2. Dinamikus kihallgatotti szerep megvalósítása

1741-ben – februártól decemberig – egy Tolna megyei boszorkányper-sorozatban kilenc vádlottat fogtak perbe boszorkányság vádjával, „mely egy boszorkányüldözéses járvány vagy hisztéria kiteljesedését is jól példázza” (TÓTH G. 2002: 113). TÓTH G. (2002) ezzel az esettel szemlélteti, hogy a rontásnarratívák mágikus elemeit is reálisnak értékeli a bíróság, illetve kitér arra is, hogy nem a tanúk egyenkénti vélekedése, hanem a közvélemény megkonstruálódása volt fontos. A következőkben az egyik vádlott, Pader Antal kihallgatását elemzem a (21)-es és (22)-es diskurzusrészlet segítségével.

(21) 1 *Holl fogattattal megh, es mi okra valo nizve.*

Foldvárott fogattattam megh, és nem tudom, mi okra nizve hozattattam ide.

Hiszen megh volt néked akkor mondvá, hogy mi okra nizve

5 *fogattattal megh.*

Igenis megh mondatattott, tudni illik hogy ezekkel a Boszorkanyokkal lettem volna.

Tehat voltale ezen megh fogattatott boszorkanyokkal, és hány-szor, minemü alkalmatossagal.

10 *Egyszer voltam velek az Bölcskei Hegyre, és engemet, midün kilencz órakor tajban aludnyi akartam volna mennyi, S. V. Vizelesben lévén ugyan akkor megh kapattattam tülok, el vitettem az Vasy Tobias Uram udvaraban.*

Köllött azért látnod, ki vitt el Tegetet, es megh is ismerned.

- 15 *Nem lathattam, mivel raitam últ, es a fejemet föl tartotta, es nem is ismertem.* (1741, TMK, Bosz. 358.)

Az ügyben az egyedüli férfi perbefogott, a tizenhét esztendő Pader Antal jóindulatú kihallgatásakor (*benignum examen*) határozottan vádlotti szerepben kerül a szituációba. A megszokotaknak megfelelően a hatóság a személyes adatok kikérdezése után az elfogatás okáról kérdezi (1. sor). Feltehetőleg ártatlansága hangsúlyozására vall úgy a kihallgatott, hogy nem tudja, miért tartják fogva (2. sor). A hatóság képviselője ezt a választ (impliciten) nem fogadja el – azt gondolhatjuk, hogy korábról értesülhetett arról, vagy jelen volt, amikor közölték az elfogatás okát Paderrel; ezt a diskurzusjelölő funkciójú *hiszen* kezdetű megnyilatkozás fejezi ki (4. sor). A hatósági szereplő reakciója annak a képzetét is kelthetné, hogy a kihallgatott nem szavahihető, a továbbiakban azonban a kihallgató – az előző esettanulmányban látottakkal ellentétben – több ponton elfogadja a vádlott narratíváját, és a kihallgatott válaszainak megfelelően keretezik az eseményeket a további kérdések is.

Nem derül ki a kiadott szövegből, pontosan hogyan került vádlotti szerepbe Pader, de a hatóság a következő forduló kérdéskonstruálásával (*ezen megh fogattatott boszorkanyokkal*, 8. sor) elfogadja az erről szóló narratíváját, azaz azt a kijelentést, hogy *ezekkel a Boszorkanyokkal* volt (6. sor), és a többi perbefogott miatt vádolták meg, akiket a kihallgatott személyétől elkülönülő csoportként értelmez a rámutatás. Ezen a ponton két tényezőt tekintve is együttműködik a hatósággal. Pader sikeresen egyezkedik, illetve felismeri a hatóság szándékát, és megkísérel – arculatát védve, de mégis a hatóság által elvártaknak kapcsolódva – magyarázatot adni az elfogatására. Másrészt pedig a boszorkányper menetében a hatósággal való együttműködését még egy ponton implikálva a kihallgatási kérdésekkel összhangban a boszorkányság tevékenységtípusaként értelmezi a történeteket, és *boszorkánynak* nevezi a többi perbefogottat, miközben megkezd saját maga áldozati szerepének narratív felépítését. A hatóság további kérdéseiből ítélve a kihallgatott stratégiája sikeresnek mondható; a kihallgatói kérdések és az ezekre érkező válaszok dinamikusan inkább tanúi szerepben kezdik el feltüntetni Padert: így a következő kérdések a kihallgatottak a boszorkányok közösségéhez képest kívülállónak konstruálják meg nyelviileg (22), emellett az evidencialitás forrásának, tapasztalásainak kiemelt szerepe is a tanúi szerepet hangsúlyozza (8–9., 14. sor).

- (22) 1 *Halottad tehát, hogy tanczoltak es musikaltak megh ismérhetted valamelyiket közülök.*
*Mivel sokan voltak, nem ismertem, hanem a többi között egyet szintén olly személy Aszont lattam ottan, mint akit tegnap Föld-
 5 varul hoztak, nevezett szerént Horvátnét, masképpen Ördögh Aszonynak akit neveznek*
Nem voltale inkább te tarsok azoknak vagy Dobossok.
Nem voltam, hanem oda hozván nékem egy Aszony egj fel Dio hejját, de hogy rea sem tekintettem, meginten el vitte.
 10 *Ezen Boszorkányos Aszonyokat annak előtte ismertede, tarsalkodtál e velek.*
Soha sem ismertem, nem is társolkodtam vélek.
Hanyan voltak azon Boszorkanyok.
Voltak circiter tizen ketten.
 15 *Mit observaltal köztök.*
Két fekete Gyermeket latott köztök Tüzes Szemekkel, a kik is, ha köztök voltak, leg nagyobaknak latzotak, ha pedig ki mentek az Szeregh közül, kitsinnek latzottak lennj. (1741, TMK, Bosz. 358.)

A hatóság tehát elfogadja Pader keretezését, és ennek megfelelően a (többi) boszorkányról és a boszorkányszombatként leírt eseményekről kérdezi (1–2., 13., 15. sor). A kérdések kifejezetten arculatfenyegetőek abból a szempontból, hogy expliciten kifejezik, a kihallgatottnak mindenképpen be kell tudnia számolni az eseményekről, ha igaznak fogadjuk el a narratíváját (21-es példa 14. sor: *köllött neked látnod*; 22-es példa 1. sor: *megh ismérhetted*). Egy esetben láthatjuk a „mikrofonba pőrén” stratégiával a tanúszerep felszámolására vagy megingatására tett kísérletet (7. sor: *Nem voltale inkább te tarsok azoknak vagy Dobossok.*), amelynek elhárítására Pader tanúi együttműködését és hozzájárulását emeli ki impliciten azzal, hogy újabb adalékokkal szolgál a boszorkányszombatról (8–9. sor). Hasonló bűnrészességgel való gyanúsítást egy másik perhez kapcsolódóan VARGA MÓNika (2018: 422) is bemutat. A forduló magyarázható a korszak „csatázó kihallgatási metódus”-ával is, amely KATONA leírásában a gyanúsítottak szegezett értelemre ható érvek felsorolását jelenti

(1977: 174).³⁹ Pader kihallgatásában ugyan nem egyértelmű, hogy szerencsétlen stratégia volna a boszorkányok megvádolása, viszont a betöltött szerep diszkurzívan formálódik meg.

A lejegyzés utolsó sorai a jegyzői munka szempontjából is érdekesek: a szó szerinti rögzítés minden bizonnyal háttérbe szorul. A *circiter* lehet ugyan a vádlott szóhasználata is (vö. ÚeszWeb. *cirka*), a periratot záró leírás azonban egyes szám harmadik személybe vált, vélhetően összefoglaló megfogalmazását adja a kihallgatott által elmondottaknak.

A kihallgatás során a perbefogott személy sikeresen hangsúlyozza tanúszerpét, ennek megfelelően bár kontrolláló kérdéseket tesznek fel neki, azok tanúi szerepbe helyezik. A kihallgatott részéről fontos az együttműködés hangsúlyozása a keretezés és a tanúi szerep diszkurzív megvalósításában; boszorkánynak minősíti a többi elfogottat és mágikus részletekkel szolgál a tetteikhez. Bár nem kivétel vagy kifejezésre juttatott kétely nélkül, de a hatóság elfogadja a kínált tanúi szerepet, és az evidencialitáshoz kapcsolódó tipikus formulaszerű kérdésekkel a tanúkihallgatás diskurzustípusához kapcsolja az aktuális jogi eseményt.

6.7.3. Kiegészítő szempontok

A vizsgálódás fókusza miatt a monográfia szisztematikus elemzéseiben a kérdések formai-funkcionális jellemzői kerültek előtérbe. Ezekkel érintkezve azonban más témákat is feldolgoztam, ilyen volt az evidencialitás vagy egyszerre a műfajiságról és a sok esetben a hatalmi viszonyokról is árulkodó lejegyzésbeli sajátosságok. A tárgyalótermi hatalmi viszonyok leginkább kézenfekvően a kérdésfeltevésekben nyilvánulnak meg, azonban a kapcsolódó nyelvi jegyek köre tovább bővíthető (vö. pl. FOWLER 2008).

Tipikusan a kérdés eleji diskurzusjelölő-használatra térek ki az elemzésekben (részletesen l. még 8.1.4.), de a téma ezen túl is vizsgálható volna. Tanúvallomáson belül az elemzett anyagban a narratíva élethű előadását, a tanú érzelmi állapotának kifejezését is szolgálhatják (*felelven az Tanú, jaj az Istenert mi lelet*, 1745, TMK, Bosz. 325.), az érzelmek kifejezésének visszaadásáról l. még VARGA MÓNKA írását (2018: 424).

39 KATONA konstruálásában egyező kérdést is hoz példaként a csatázó jellegű vallatási módszerre: „Ok nélkül semmi sem történhet, kellett tehát valami okodnak lenni, mert a leányt megsebesítettet?” (1977: 174).

A boszorkányperes kihallgatások fontos, az udvariassággal és az arcuati munkával is összefüggő jellemző jegye a tegezés, magázás és megszólítások kérdésköre, bár ez a jegyzői munka miatt nem mindig vizsgálható jól. A jelenséget tovább árnyalja, hogy a lejegyzésekben a közvetlen megszólítások és az egyes szám harmadik személyű kihallgatási feljegyzések is keveredhetnek a szó szerinti lejegyzések attitűddeixiseivel. Egyes esetekben azonban éppen a két forma vegyülése árulja el, hogy milyen személydeixisek jelenhetnek meg, és melyek azok, amelyek közvetlen megszólításokba kerülő attitűddeixisek (vö. TÁTRAJ 2010: 215–218). Utóbbiak közé tegező formulák kerülhettek. A szokásos, lejegyzésszerű *a tanú* megjelölés helyett Győrszentmártonban például a tegező első kérdőpont közvetlen: *Tudode, hogy az ti Falutokban uolnanak ollian ördöggel hatarozott szemeliek* (1648, TMK, Bosz. 126.), ezután viszont többes szám harmadik személyben (*Tudnake ezen Tanuk*, 1648 TMK, Bosz. 126.) rögzíti a jegyző a deutrális kérdéseket, ami ritkának számít az adatok tükrében. Másutt is van példa a közvetlen tegező alakra: *Tudode, hogy az folyü megh irt Szemillyeknek Felesigek Boszorkányok* (1665, TMK, Bosz. 245.).

A dinamikusan lejegyzett kikérdezésekben a vádlottakat rendszerint tegezik. Ez alól is van kivétel: Kiss Ferencet lejegyzési sajátosságként következőképpen *a rab* főnévvel nevezi meg a hatóság a kérdésekben, ezzel párhuzamosan a kérdések lejegyzése is függőbeszéd első szám harmadik személyben. Halason egy több vádlott elleni perben (a dokumentumról l. részletesen VARGA MÓNKA 2018) a jegyzőkönyv első felében a vádlottakat következőképpen *kegyelmed* megszólítással illetik, a második felében tegezik. A perirat a szóbeliséghez rendkívül közel áll, a vádlottak diszkurzív identitáskonstruálási kísérletei is jól követhetők, ezeknek része a hatóság megszólítása is.

Egy kérdésen belül is lehet következetlen a jegyző. A következő kérdőpontnak inkább a második része hangozhatott el szóban: *Mit tud az Husosné Gyermekerül szollani, hited után vald meg?* (1756, TMK, Bosz. 101.). Szintén ugyanez a jegyzői pontatlanság vagy rontás figyelhető meg a *Vagyone szövetsége az ördöggel? az mikor lett megh, hol, mely módal, és ki ingerlett rea?* (1742, TMK, Bosz. 283.) kérdőpontban is.

Az evidencialitás a formulaszerűség, begyakorlottság mellett változatosságot is mutat. Ehhez kapcsolódóan érdemes lehetne pontosabb fokozatosságot felállítani (vö. TÓTH G. 2002), és a tanúkhöz intézett kérdésekben, esetleg a kihallgatások menetében értékelni, milyen állítások milyen súllyal eshettek latba. Példaként álljon itt: *a hallottaé eleitül fogva* (1740, TMK, Bosz. 322), illetve *a valamit világossan tudé hozzájok?* (1714, TMK, Bosz. 209) fordulata valószínűleg a bizonyosság nagyobb fokát, illetve erősebb boszorkányos

hírt feltételez a szokásos fordulatoknál. Szintén a beszámoló tudatosságának nagyobb kontrolljáról árulkodik az evidencialitás forrásának pontos megnevezésével operáló, az átlagosnál részletesebb sőjtöri kérdésforma: *Tudgya e, és honnéd, vagy hallotta e és kitűl?* (1746, TMK, Bosz. 421). A vallomásokban (vagy ezek lejegyzésében) azonban már nem köszönnek vissza a pontos válaszelemek, a hallomás forrása néhány kivételtől eltekintve nincs megnevezve, vagy nem kerül rögzítésre (*hallotta másoktul is; köz hirrel*). A *Valya megh hitti utan az Tanu, mit halot? latot, tud? vagy tudhat? nevezet Toman Kata, Varga Gjör-gjné ellen* (1730, TMK, Bosz. 217) kérdés *tud* és *tudhat* formái is eltérő bizonyosságot hordozhatnak magukban. A vallomásokban viszonylag következetesen lehet is követni – talán a jegyzői összefoglalónak is köszönhetően – hogy a vallomástevő bizonyosan *tud* vagy *hallott* egy-egy elemet a narratívában.

Külön elemzések tárgya lehetne, hogy a feltűnően egyező tanúvallomások milyen hatásokat mutatnak, ez mennyiben számíthat a jegyző stratégiájának, egyszerűsítésének, vagy pedig mennyiben lehet a hasonló kérdésfeltevés következménye. A jegyzői munka másutt is kérdéses. A Veszprém megyei Ete hatóságának vádlotthoz intézett kérdését tekintve: *Móriczné ott volte a Biró Házánál, midőn Kiss Éva felüle föllebb irtt mód szerint beszéllett?* (1756, TMK, Bosz. 404.) például gyanakodhatunk, hogy a kérdés nem feltétlenül ebben, az írásbeliségre utaló formában hangozhatott el... A kikérdezéshez valószínűleg fogódzót jelent a zempléni Ladamócon lejegyzett *Tugyaé etc.* (1736, TMK, Bosz. 449.) bevezető formula is. Kérdéssé az teszi a jelenséget, hogy a negyedik kérdőpontban már *Halotaé etc.* változat szerepel – a két kérdésbevezető formula eltéréséből viszont arra következtethetünk, mégsem biztos, hogy ezeket a szokásos *tudja-e, látta-e, hallotta-e* felsorolással ekvivalensként kell feloldanunk.

A kérdésfeltevésekkel hol szorosabban, hol lazábban érintkezve számos más nyelvi jegy tanulmányozása gazdagíthatja a boszorkányperes iratok, de akár további tárgyalótermi diskurzusok vizsgálatát is. Az evidencialitás és a diskurzusjelölők nemcsak a kérdésekben, de a válaszokban is vizsgálhatók. A társas deixis, beszédpartnerekre utaló jegyek vizsgálata a lejegyzési sajátosságok miatt korlátozott, bár ezek tanulmányozása nem példa nélküli, hasonlóképpen a jegyző munkája is fókuszba állítható.

7. Konceptiós eljárások kihallgatási jegyzőkönyvei összevetésben boszorkányperekkel

Kézenfekvő volt napjaink tárgyalótermi diskurzusai mellett összehasonlítás-ként a boszorkányperes anyag mellé állítani egy olyan forráscsoportot, ahol a hatóság részéről a bűnösség feltételezése, sugalmazása a tárgyalások kiindulópontja volt: ilyenek a modern kor koncepciós peres kihallgatásai. A kínálókozó összehasonlítás ellenére azonban már előjáróban is fontos kitérni arra, hogy a jogi szituáció maga a kihallgatók szempontjából különbözhet. Míg a boszorkánypereknél valószínűsíthető, hogy a boszorkányságot a korban érvényes tevékenységtípusnak látva a kihallgatók elképzelhetőnek tarthatták a vádakat, a koncepciós pereknél ez nem feltétlenül van így. A jogi színterek diskurzusainak célja azonban feltehetően közös: a vádlott beismerő vallomásának kikényszerítése akár embertelen eszközök árán is (vö. ZINNER 2013: 331). HORVÁTH az eljárások közötti jogtörténeti párhuzamot felhasználva egyenesen „inkvizitórius jellegű”-ként mutatja be a kommunista éra büntetőeljárásai jogrendszerének szovjet mintára történő átalakítását (2015: 53). A „bűnösség vélelmére épülő” *inquisitio* fogalmához ugyanis – másképpen *nyomozóelvi eljárás* vagy *faggató-per* – „a középkori boszorkányperek képe kapcsolódik, a bírói önkényé, a kínvallatásoké, a józan ész és a humánus megcsúfoló »igazságszolgáltatásé«” (KIRÁLY 2000: 33).

A hagyományos nyelvtörténetírás szempontjából ugyan az 1950-es évek koncepciós pereit óta eltelt idő csekély, ugyanakkor napjainkénál a kihallgatási szituáció, illetve műfajisága nyomán is a boszorkányperes eljárások kihallgatási dokumentumaihoz közelebb állónak feltételeztem a forráscsoportot; ebben az esetben is jegyzőkönyvekkel dolgoztam. Az összehasonlításhoz tíz koncepciós eljárás kihallgatási jegyzőkönyvét elemeztem. A szisztematikusan elemzett anyagból származó eredményeket érdemesnek láttam kiegészíteni más forrásokkal, jogtörténeti és történeti munkákból származó példaanyaggal. A jogtörténeti szakirodalomból CZIPA (2018) kifejezetten kérdésekre fókuszáló

tanulmányának példáira és megállapításaira hagyatkoztam, aki az 1950-es évek koncepciók pereit a kérdésfeltevésre koncentrálva elemzi. Az általa leírt kérdéstípusokat, kapcsolódó meglátásokat egyszersmind a boszorkányperes anyagban lévő párhuzamok segítségével árnyalni is próbálom. Emellett forrásértékűként is használható ZINNER (2013) Rajk-pert feltáró monumentális munkája. Érdeemesnek látszott áttekintésként a koncepciók perek bírósági szakaszát is néhány példa formájában bevonni (PAIZS összeáll. 1989), noha ezen diskurzusok konstruáltsága nem kérdéses.

7.1. A forrás sajátosságai

A tíz kihallgatási jegyzőkönyvet elemeztem szisztematikusan, kiegészítésképpen az elemzésekhez korábbi forrásfeldolgozásokat választottam. A szisztematikus elemzés során a Magyar Nemzeti Levéltár Koncepciók perek Magyarországon 1945 után projektjének digitalizált iratgyűjteményéből válogattam (MAJTÉNYI–MIKÓ–SZABÓ 2012). Olyan iratokat választottam az adatbázisból, amelyek tanú vagy terhelt kihallgatását rögzítik, a hatósági kérdések mellett pedig az adott választ is megjelenítették. Számos kihallgatási terv is helyet kap az adatbázisban, ezekben hatósági kérdések sorakoznak. Figyelemre méltó ennek hasonlósága a boszorkányperes szituációval, ahol a kérdéseket vagy azok egy részét szintén előre rögzíthették. A peres eljárás ebben a forráscsoportban is tágan értelmezendő, hiszen itt sem feltétlenül a büntetőeljárás bíróság előtti szakaszát érdemes elemezni: a bírósági kihallgatások megkonstruáltsága miatt a lényegi részek, a perbefogottak és tanúk valódi manipulációja a koncepciók anyagban mindenképpen a korábbi szakaszokban keresendő.

A koncepciók perek közös vonása, hogy ezek háttérben politikai igény húzódik meg. Elsősorban a szovjet típusú diktatúrához kapcsolható a fogalom – az akkori terminussal élve *államvédelmi perek* jelölésére (BÓCZ 2016: 66). De ez nem kizárólagos megfeleltetés, mert a jogi háttér, megvalósítás szempontjából sem egységes az ügyek csoportja. HORVÁTH definíciója szerint „[k]oncepciók pernek nevezzük azokat a büntetőeljárásokat, amelyekben a politikai cél elérése érdekében jogsértő módon, megalapozatlanul, bűnösség nélkül hoznak elmarasztaló ítéletet” (2015: 53). BÓCZ megfogalmazásában „a részben vagy teljesen alaptalan, és rendszerint politikai indíttatású büntetőpernek a jelölésére használatos” (2016: 66). Noha a koncepciók per fogalmát legfőképpen a kommunista idősakkal asszociáljuk, más korszakokban lefolyt eljárásokat is jellemeznek a fogalommal a fenti definíciók mentén a politikai

indíttatás, illetve a jogi-morális megalapozottság hiányának jelzésére. Koncepciónak tekinthető például az 1849-es Batthyány Lajos elleni per is (HORVÁTH 2008). A korszak mellett a jogi megvalósítás mikéntje is változhat. Bócz hívja fel a figyelmet arra, hogy a koncepciók megnevezés csupán ’álper’-t jelent, és jogi szempontból azt mutatja, hogy így az ítélet sem tekinthető érvényesnek, azonban „magáról a perről nem mond semmit” (2016: 80). A jogi kategorizálások alapján tehát többféle forgatókönyv állhat a kifejezés mögött; HORVÁTH négy csoportot különböztet meg (2008: 12–20; 2015: 55). A koncepciók perek első fajtájában hamis vádakra és hamis bizonyítékokra, például megzsarolt tanúkra alapozzák a büntetőeljárást. Ide sorolható a Rajk-per (1949) is, az ehhez kapcsolódó kihallgatásokat jelen kötet is felhasználja. A második típusban egy olyan tett elkövetése áll a per középpontjában, amely nem számítana bűncselekménynek, de törvénytelennek állítják be azt, mint az 56-os elítéltek esetében. A harmadik csoportba a szintén valóban elkövetett bűncselekmények átminősítése és felnagyítása tartozik – ilyen a gyűjtogató kulákok (1950) és Mansfeld Péter pere (1958–59) méltánytalanul súlyos ítéletekkel. A perhez kapcsolódó kihallgatások is megtalálhatók a szisztematikusan elemzett anyagban. A koncepciók perek negyedik típusában a perek háttérében egy jogos eljárás mögött rejlik egy erkölcsstelen törvény, amelyre az ítéletet alapozzák.

Mind az iratok, mind a szakirodalom alapos feltárásai nyomán fokozottan számolhatunk a forráscsoportban a szóbeliség és az írásbeliség egymásra hatásával. A kérdések megfogalmazásáról a MOL archívumban található kihallgatási tervek szempontjából például árulkodó lehet, hogy előzetes kérdésösszeállítás is szerepel ezek között, de ZINNER kutatásai nyomán elmondható, hogy Rajk kihallgatásakor cédulákon keresztül kapták meg a kihallgatók a Rákosi instrukcióinak megfelelő kérdéseket (2013: 324).

A MOL iratai közül válogatott jegyzőkönyvek között találhatók géppel és kézzel írottak is. A jegyzőkönyveket feltehetően jóvá kellett hagyniuk a kihallgatottaknak – erre az enged következtetni, hogy több esetben utólagos javítások láthatók az iratban. Nagy Imre például április 15-ei kihallgatási jegyzőkönyvét hét helyen is javította, az írógéppel készült dokumentumban utólagosan áthúzásokat és kézzel írott korrekciókat találunk. A javítások a megfogalmazást érintik – amelyek sokatmondók lehetnek, kifejezetten személyes kapcsolataira, ezzel összefüggésben attitűdjeire irányulnak. A jegyzőkönyvben a hatóság megfogalmazása szerint például Vásárhelyi Miklós újságíróval *külpolitikai problémákat beszéltek meg*, Nagy Imre utólagos kézírásos javítása szerint *ezekről vitatkoztak*. Ezekből az esetekből a javítások miatt gyanítható, hogy valóban szóbeli feleletet olvashatunk a hatóság rögzítésében, hiszen így

lehetett érdeemes a kihallgatottnak javítani azokat. Rajk esetében azonban ZINNER aprólékos feltárására hagyatkozva találkozhatunk olyan mozzanatokkal a kihallgatás során, amikor Rajknak magának kellett írásba foglalnia a vallomását, általában a politikai vezetés elvárásainak – sőt, szó szerint vett diktálásnak – megfelelően; hiszen a kihallgatás és tortúra célja a perbefogott megtörése, egy ilyen beismerő vallomás létrehozása volt (l. 2013: 326–327). A tanúk, mellékperek vádlottjainak vallomását egyenesen a bűnösséget bizonyító dokumentumokat előállítva írta át az ÁVH: *a maga vallomását itt egy kicsit világosabban fogalmaztuk át [...] most felolvasom, aláírja és ez lesz az, amivel szembesíteni fogjuk [...] így volt ez a jegyzőkönyv?; a vallomásod egy kicsit világosabban fogalmaztuk meg. Felolvasom neked* (1949/1955, idézi ZINNER 2013: 332). Számos helyen tehát okkal gyaníthatjuk, hogy a hatóság megfogalmazása került a vallomásokba. Az általam elemzett jegyzőkönyvek rögzítéseinél a szakirodalomban feltárt amorális háttérrel összevetve valószínűsíthető, hogy úgy foglaltattak írásba a vallomások, hogy azok szabályos kihallgatás látszatát keltsék; ezt a különbséget és a lehetséges eltéréseket az elemzések során megkíséreltem szem előtt tartani.

7.2. A kategóriarendszer szerinti eredmények

A jegyzőkönyveket a boszorkányperekhez hasonlóan MAXQDA kvalitatív elemző szoftverrel dolgoztam fel és láttam el manuálisan a rendszerben kialakított címkékkel. A kategóriák kialakításánál igyekeztem a boszorkányperek esetében használt kategóriarendszert alapul venni, illetve, ahol lehetett, a 2000-es évek pereihöz kapcsolódó saját elemzés funkcionális kategóriáit is beilleszteni. A címkézést összességében az anyag is vezérelte – ügyeltem arra, hogy az ismétlődő sajátosságok kapjanak címkét.

A kategorizálás során a következő kategóriarendszerrel és címkekészlettel dolgoztam:

I. A nyelvi elemzést segítő szituációleíró kategóriák:

I. a) A pragmatikai szerepek szempontjából a kérdés címzettje lehetett tanú vagy terhelt.

I. b) A pragmatikai szerepek szempontjából a kérdező minden esetben az államvédelem tisztje, vizsgálója (a dokumentációban az Államvédelmi Hatóságban, illetve a Vizsgálati Főosztályon betöltött beosztás látható).

II. A kérdés nyelvi-pragmatikai jellemzőit leíró kategóriák:

II. a) A kérdés témája szerint átvzetető, lefolyást segítő, illetve a vádakhoz/ „bűncselekményhez” kapcsolódó kérdések jelentek meg. A személyes adatokra irányuló kérdések tipikusan nincsenek rögzítve; az adatok dokumentálva vannak ugyan, de kikérdezésük nincsen.

II. b) A kérdés formai jellegzetességei szerint: eldöntendő kérdés, kiegészítendő, nyitott vagy valódi nyitott kérdés, illetőleg választ váró megnyilatkozás volt azonosítható. Az anyagban választó kérdés nem jelent meg.

II. c) A kérdés funkciója szerint pedig: az ellentmondások tisztázása (keresztkérdés), korábbi vallomás tisztázása, figyelmeztetés, a beszédjog átadása, a kihallgatott megértésének ellenőrzése, korábbi vallomás tisztázása, egyértelműsítése, a korábbi eljárásokra irányuló kérdés, illetőleg alapesetként a tényálláshoz kapcsolódó információra irányuló kérdés kategóriáit jelöltem meg.

II. d) A boszorkányperek mintájára jelöltem továbbá a formulaszerű kérdések és az ezekhez részben kapcsolódó evidencialitás megjelenését, amelyek a következő motívumok voltak: mondás/állítás (vallomástétel), tudás/ismeret, meggyőződés, emlékezés, érzés, tapasztalás.

A címkék tipikus példáit a 9. táblázat mutatja be.

9. táblázat. A koncepciók eljárások kihallgatásait leíró kategóriarendszer és címkékészlet példákkal

	Szempon	Kiosztott címke	Tipikus példák
Szerepek	Címzett szerint	tanú	Mennyi ideig volt Rajk a rendőrségen. (1954, MOL, tanúkihallgatás, Szántó) ⁴⁰
		terhelt	Mikor, hol szereztek fegyvert, annak megszerzésével mi volt a céljuk? (1958, MOL, terhelti kihallgatás, Mansfeld)
Nyelvi-pragmatikai jellemzők	Téma szerint	személyes adatok	Mondja el életrajzát! (1958, MOL, terhelti kihallgatás, Mansfeld)

40 A dokumentumokat a táblázatban a kihallgatott vezetéknévvel és szerepével jelölöm, a részletes adatok a Függelékben olvashatók.

	Szempont	Kiosztott címke	Tipikus példák
		átvezető	Ön ellen szándékos emberülés, dem. államrend elleni izgatás, [törlés] büntettének gyanuja miatt folyt a vizsgálat. A gyanúsítást megértette e és <i>a fenti cselekményekben bűnösnek érzi e magát?</i> (1956, MOL, terhelti kihallgatás, Tóth); Tegyen vallomást arról, hogy milyen viszonyban volt ön Rajk Lászlóval, mielőtt őt letartóztatták? (1954, MOL, tanúkihallgatás, Timár)
		lefolyást segítő	Önnek átadtuk a vizsgálata során keletkezett anyagokat tanulmányozás végett. Áttanulmányozta e Ön azokat? (1956, MOL, terhelti kihallgatás, Tóth)
		a vádak-hoz/bűncselekményhez kapcsolódó	Miben állapotok meg, hogy a tervbe vett rendőrök lefegyverzésénél kié lesz a pisztoly amit elvesznek? (1958, MOL, terhelti kihallgatás, Mansfeld)
	Forma szerint (a kérdés típusa)	eldöntendő	Tapasztalt-e ön Rajk Lászlónál nacionalista beállitottságot? (1954, MOL, tanúkihallgatás, Timár)
		kiegészítendő	Ki hallgatta ki Rajk Lászlót? (1954, MOL, tanúkihallgatás, Szántó)
		nyitott	Mit közöltek Önnel a Fikkert elvtárs által vezetett küldöttség tagjai az egyetemen folyó gyűlésről, az ott felvetett problémákról és miért kellett a diákokat megnyugtadni? (1957, MOL, terhelti kihallgatás, Nagy)
		valódi nyitott	A feltett kérdéssel kapcsolatban mit kíván még elmondani? (1958, MOL, terhelti kihallgatás, Mansfeld)
		választ váró megnyilatkozás	Visszatérve egy korábbi kérdéshez. Ön azt vallotta, hogy László öccsét 1931-ben Bokor Lajos közbenjárására engedték szabadon. (1954, MOL, tanúkihallgatás, Rajk Gy.)

	Szempont	Kiosztott címke	Tipikus példák
	A kérdés feltehető funkciója szerint (egymást nem kizáró kategóriák)	az ellentmondások tisztázása	Mivel magyarázható az a tény, hogy magát bevonták Rajk László beszervezésébe, hiszen egész más munkaterületen dolgozott abban az időben? (1954, MOL, tanúkihallgatás, Borszéki)
		korábbi vallomás tisztázása, egyértelműsítése	Ön azt is mondta, hogy Bokor kezességet vállalt László öccsért, hogy nem fog többé belekeveredni kommunista ügybe! (1954, MOL, tanúkihallgatás, Rajk Gy.)
		figyelmeztetés	Figyelmeztetem Önt, hogy az igazat vallja, mert a hamistanuzást a törvény szigorúan bünteti! (1954, MOL, tanúkihallgatás, Rajk Gy.)
		a beszédjog átadása	Folytassa barátainak és közeli ismerőseinek felsorolását! (1954, MOL, terhelti kihallgatás, Nagy)
		a kihallgatott megértésének ellenőrzése	Ön ellen szándékos emberülés, dem. államrend elleni izgatás, [törlés] büntettének gyanuja miatt folyt a vizsgálat. <i>A gyanúsítást megértette e és a fenti cselekményekben bűnösnek érzi e magát?</i> (1956, MOL, terhelti kihallgatás, Tóth)
		a korábbi eljárásokra irányuló kérdés	Kihallgatták e Önt ezzel kapcsolatban egy korábbi időpontban? (1954, MOL, tanúkihallgatás, Losonczy)
		a tényálláshoz kapcsolódó információra irányuló	1956. október 20. és 23.-a hol volt, kikkel találkozott és kikkel tárgyalt? (1957, MOL, terhelti kihallgatás, Nagy)

	Szempont	Kiosztott címke	Tipikus példák
	Formulaszerű kérdések és az evidencia forrása	tudás/ismeret	Van-e Önnek tudomása arról, hogy László öccse a rendőrségen nyilatkozatot adott, mely szerint a rendőrség részére szolgálatokat tesz a jövőben? (1954, MOL, tanúkihallgatás, Rajk Gy.); Rajk László későbbi tevékenységét ismeri? (1954, MOL, tanúkihallgatás, Szántó)
		tapasztalás	Gyanús körülményt nem észlelt Rajk Lászlónál? (1954, MOL, tanúkihallgatás, Szántó)
		meggyőződés (vélekedés)	Meg volt Ön győződve arról, hogy Rajk László azonos azzal a személlyel, akinek a beszerzése az Ön jelenlétében történt? (1954, MOL, tanúkihallgatás, Borszéki)
		emlékezés	Ön most is határozottan emlékszik arra, hogy László öccse 1931-ben is le volt tartóztatva? (1954, tanúkihallgatás, Rajk Gy.)
		érzés	Ön ellen szándékos emberülés, dem. államrend elleni izgatás, [törlés] büntettének gyanuja miatt folyt a vizsgálat. A gyanúsítást megértette e és <i>a fenti cselekményekben bűnösnek érzi e magát?</i> (1956, MOL, terhelti kihallgatás, Tóth)
		vallomástétel (mondás/állítás)	Mit kíván védelmére előadni? (1956, MOL, terhelti kihallgatás, Tóth)

Az anyagban dominál a tanúkihallgatás a kérdések száma alapján: 27 terheltnek feltett mellett 84 tanúnak feltett kérdéssel dolgoztam. Itt is szerepelnek a kérdőpontokhoz hasonló tematikus egységek, de könnyebbiséget jelentett, hogy ez az anyagban jobban megfeleltethető az ortográfiai mondathatároknak, mint a boszorkányperek esetében.

A személyes adatok kikérdezése a jegyzőkönyvekben elmarad. A jegyzőkönyv szövegtípusa a forrásban úgy valósul meg, hogy a személyes adatok kikérdezését a jegyzőkönyvek első lapján található adatlapok helyettesítik. Egyetlen alkalommal rögzítettem a per folyamán mégis személyes adatokra

vonatkozó kérdést. Mansfeld Péter terhelt esetében az adatlap nem kerül a kihallgatási jegyzőkönyv elejére, viszont a kihallgatás a *Mondja el az életrajzát!* (1958, MOL, BFL-XXV. 4. f. 8084/1958) direktívummal indul, ezután tér rá a hatóság a tényállásra. Emellett elenyésző a lefolyást segítő kérdések megjelenése is, amelyet két alkalommal vettem fel, és az ügyirat áttanulmányozásának megtörténteire vonatkozik.

A vádakra vonatkozó kérdések mellett számottevően csak az átvezető kérdések, azaz a bűnösség megvallására vonatkozó, emellett a tanú vagy a vádlott megítélését segítő kérdéskategória jelenik meg 23 előfordulással. Ez a kérdéskategória összekötő elemként mutatkozik meg a diakróniában; mind a boszorkányperekben találkozhatunk a jelenséggel, mind napjainkban szokásos elem a bűnösségről való nyilatkozás kérése. Ezt a kihallgatásokon Péter Gábor visszatérő jelleggel, a nyomásgyakorlás, megtörés eszközeként is alkalmazta. (pl. *Péter [Gábor]: Mit gondolsz, miért hoztak ide?*, idézi ZINNER 1949: 343). A kérdések témáját a 10. táblázat számszerűsítve is bemutatja.

10. táblázat. A kérdések témájának aránya koncepció peres kihallgatási jegyzőkönyvekben

A kérdés témája	A kérdésegységek száma ⁴¹
személyes adatok	1 (0,81%)
átvezető kérdés, tanú/vádlott megítélése	22 (17,89%)
lefolyás segítése	2 (1,63%)
a vádakhoz/bűncselekményhez kapcsolódó	98 (79,67%)

A 10. táblázat számadataiból kitűnik, hogy a kérdések többségében a bűnösséghez kapcsolható információ megszerzésére irányulnak. A személyes adatok kikérdezésének rögzítése a fentebb ismertetettek szerint rendszerint elmarad, ezt pótolják az adatlapok. Lefolyást segítő kérdésekről – legalábbis rögzítve – nem igazán beszélhetünk. Akár az is feltételezhető, hogy a jegyzőkönyvekbe csupán az ÁVH szerint vállalható, jegyzőkönyvezhető részek kerültek be. Hiszen téma szempontjából alighanem az ügy menetét segítik elő a zsarolások, fenyegetések, amelyek ZINNER (2013) ismertetése szerint végigvonulnak például a Rajk-ügyön. Az általam ide sorolt egyetlen technikai jellegű kérdés az annotált anyagban Tóth Ilona tanúkihallgatásáról származik. A jegyzőkönyv

41 A vádakhoz kapcsolódó információra vonatkozó kérdéseket utólag, az összes kérdésegység alapján számítottam.

kifejezetten rövid, aminek oka, hogy a gyanúsítottat az eddigiekben elkészült anyagok véleményezésére, jóváhagyására kérik. Számottevő az átvezető, tanú vagy terhelt megítélésre irányuló kérdések megjelenése az elemzett jegyzőkönyvekben: *A gyanúsítást megértette és a fenti cselekményben bűnösnek érzi e magát?* (1956, Tóth Ilona kihallgatása, MOL BFL-XXV. 4. a. 164/1957); *Mikor, milyen körülmények között ismerte meg Rajk Lászlót?* (1956, Szántó Piroska kihallgatása, ÁBTL-2.1.-I/1-e[V-142673/3]/15).

A boszorkányperekkel ellentétben a koncepciós peres eljárások kihallgatási anyaga lehetővé tette a kérdés funkcióinak hozzávetőleges tanulmányozását, azonban ezek a műfaji sajátosságokból nem olyan jól megismerhetők, mint a pontos átiratok alapján lennének. Megkísértem számos kérdéskategóriát tükrözni a 2000-es évek pereihöz tartozók közül. Ismétlődően előfordulnak az anyagban a beszédjog átadására megjelenő formák, a korábbi vallomások tisztázására, illetve a (hatóság szerinti) ellentmondások tisztázására irányulók. A számarányokat a 11. táblázat mutatja be.

11. táblázat. A kérdés feltételezhető funkciója koncepciós peres kihallgatási jegyzőkönyvekben

A kérdés feltételezhető szerepe, funkciója	Kérdésegységek száma
figyelmeztetés	1 (2,33%)
retorikai	1 (2,33%)
beszédaktus megvalósítását kezdeményezi	1 (2,33%)
megértés ellenőrzése	1 (2,33%)
beszédjog átadása	9 (20,93%)
korábbi kihallgatásról információszerzés	16 (37,21%)
korábbi vallomás tisztázása	5 (11,63%)
feltételezett ellentmondások tisztázása	9 (20,93%)

Bár megvalósítható a funkciók mentén vett kategorizálás, jóval kisebb változatosságot mutat, mint napjaink peres átiratai esetében. Ennek oka alighanem a műfajiságban keresendő: a jegyzőkönyvek csak elvétve jelenítik meg dinamikusan a kihallgatást. A beszédjog átadása funkciójának viszonylagos kiemelkedése azzal magyarázható, hogy a jegyzőkönyvek rutinszerűen tartalmaznak egy olyan utolsó kérdést, amely a kihallgatottnak lehetőséget ad szabad információátadásra, amennyiben élni kíván ezzel. Az elemzett iratokban számottevők azok a formák is, ahol a hatóság olyan információra kérdez rá, amelyet valószínűleg akár könnyedén ellenőrizhetne más forrásból, például

a következő esetekben: *Kihallgatták e Önt ezzel kapcsolatban egy korábbi időpontban?* (1954, Losonczy Endréné kihallgatása, MOL, ÁBTL-2.1.-II/44-a[V-142777/1]/1); *Rajk Endre milyen vallomást tett a tárgyaláson?* (1954, Rajk Lászlóné kihallgatása, MOL, ÁBTL-2.1.-I/1-b[V-142673/2]/126); *Ön pontosan határozza meg, hogy László öccsét mikor vitték őrizetbe a felszabadulás előtt?* (1954, Rajk Gyula kihallgatása, ÁBTL-2.1.-I/1-b[V-142673/2]/125).

Ezekben a kérdésekben közös, hogy olyan információkra irányulnak, amelynek legbiztosabb forrása feltehetően nem a kihallgatott személy. A magyarázat azonban a Rajk-per ismeretében az ide tartozó kihallgatásokban (pl. fentebb Rajk Lászlóné és Rajk Gyula kikérdezése) nem itt keresendő, hanem a koncepciók per jellegében. Az ÁVH célja ugyanis az volt, hogy Rajkot már fiatal kora óta árulóként tüntesse fel, ennek fontos elemeként pedig a horthysta rendőrséggel kötött alkut tette meg (ZINNER 2013: 376, 411). A koholt vádakon alapuló koncepciók perek sajátja, hogy az elítélés érdekében – lévén a tárgyi bizonyíték kevés – hamis tanúvallomásokra alapoznak (vö. HORVÁTH 2008: 18). Így ezen kérdések feltűnő megjelenését, hiszen összesen 16 esetben jelöltem a 10 kihallgatás anyagában, az magyarázhatja, hogy további gyanús jeleket kíséreltek meg Rajkhoz társítani a tanúkihallgatások alapján, ha már bizonyíték nem állhatott rendelkezésre: „nem támasztható alá, hogy Rajk aláírt valamit 1931-ben” (ZINNER 213: 425). Az összes példát (l. Losonczy Endréné kihallgatási kérdése) azonban nem lehet így magyarázni, és akár egy kihallgatási stratégia részét is képezhetik az adatok (vö. 7.3.4.).

A formai vonások mentén alapvetően alkalmazható volt a hagyományos grammatikai kategorizálás néhány kiegészítéssel. A korábbiakban látottakhoz hasonlóan itt is elkülönítettem a nyitott és a valódi nyitott kérdéseket. Problematikus azonban az előbbieket elválasztása a kiegészítendő kérdésektől. Az elemzés során a kategóriákat a válasz kifejtettségének tükrében is megkíséreltem mérlegelni. A válasz kifejtettsége azonban a hatóság szándékáról nem feltétlenül árulkodik. Mansfeld Péter kihallgatása esetében a jegyzőkönyv alapján például a kérdőszavas kérdésekre adott válaszként is ugyanolyan kifejtett narratívát látunk, mint a nyitott kérdéseknél. Az anyagban választó kérdés nem volt, amiből messzemenő következtetés ugyancsak nem vonható le. Az eldöntendő kérdések mellett megjelentek a kijelentések is. Utóbbiak az ellentmondásokra való figyelemfelhívást hivatottak kiemelni – másrésztől a boszorkányperekhez hasonló módon látható olyan példa is, ahol a hatóság hazugságnak bélyegzi a kihallgatott válaszát. A kérdések formai kategorizálását a 12. táblázatban mutatom be számadatokkal.

12. táblázat. A kérdés formai jellegzetességei koncepció peres jegyzőkönyvekben

A kérdés formai jellegzetességei	A kérdésegységek száma
valódi nyitott	26 (20,97%)
nyitott	32 (25,81%)
kérdőszavas	34 (27,42%)
eldöntendő	26 (20,97%)
választ váró megnyilatkozás	6 (4,84%)

Ha csak a fenti kategóriákat tekintjük, a 12. táblázat adatai alapján a jegyzőkönyvek nem mutatnak olyan képet, mintha nagyban kontrollálóak lettek volna a kihallgatások, sőt, a kihallgatottak az utolsó egységekben rendszerint lehetőséget kaptak arra, hogy szabadon beszéljenek... Az elemzett iratok azonban a kihallgatások legsötétebb oldalát nem tudják megmutatni. Ez a nyilvánvaló bántalmazások, manipulálások mellett még a jogtörténeteszi leírások szerint másutt a kérdések formai jellemzőiben is megmutatkozhatott: a szovjet állambiztonsági tisztek kérdéseiből egy „jellemzőnek tűnő esetet” ír le ZINNER feljegyzések alapján. Mintegy félóraig tartott, amíg a szovjet kihallgató megfogalmazta a terjedelmes jegyzőkönyvezett kérdéseket! A kihallgatott válasza pedig csupán egy *igen* vagy *elismerem* lehetett (2013: 392–393). Nem lehet kérdéses a válasz alapján, hogy kizárólag eldöntendő kérdésekkel vagy kijelentésekkel számolhatunk, a részletesség pedig a leginkább bőséges információkkal ellátott boszorkányperes kérdéseken is túltehet, ha a fenti információkat vesszük alapul. Így bár a kérdések eloszlása a MOL anyagán alapulva akár viszonylag korrektnek tűnhet, valószínűsíthető, hogy a jegyzőkönyvek az érvényes per látszatát fenntartandó rögzítései a lezajlott eseményeknek. Néhány helyen így is találkozunk sugalmazó kérdésekkel, de nem ezek dominálnak feltétlenül. Nagy Imre kihallgatásának jegyzőkönyvében a negatív eldöntendő kérdés sugalmazó használata látható.

(23) kihallgató: Ezen kívül tudott-e Ön arról, hogy az országban az egyetemi fiatalság mozgolódik?

Nagy Imre: A fenti értesítésen kívül, nem volt tudomásom, hogy akár a Műszaki Egyetemen, akár más egyetemeken a fiatalság mozgolódott volna.

kihallgató: Az ujságban sem értesült ehhez hasonló dolgokról?
(1957, MOL, MNL OL-XX-5-h-003-1958-V150000\35.)

A fenti (23)-as diskurzusrészletben látható, hogy a kihallgató(k) – a jegyzőkönyvben aláírójaként két tiszt szerepel – rögzíteni kívánják, Nagy Imrének milyen értesülései lehetnek a forradalom kezdetéről. A téma fenntartását, specifikusságát biztosítja az eldöntendő kérdések használata, a második, negatív eldöntendő kérdés sugallja, hogy a miniszterelnöknek tudnia kellett az eseményekről legalább a sajtóból, amit el is ismer.

A formulaszerű kérdéseket tartalmi elemek mentén kíséreltem meg azonosítani. A hasonló konstruálásokat kódoltam, még akkor is, ha esetlegesen tűnt az előfordulásuk a kiválasztott tíz dokumentumban.

13. táblázat. A formulaszerű kérdések megjelenési gyakorisága a koncepciók eljárások jegyzőkönyveiben

Formulaszerű kérdések és az evidencia forrásának megjelenése	Előfordulások száma	Előfordulási gyakoriság az összes kérdésben
tudás, ismeret	17	15,32 %
tapasztalás	3	2,70 %
meggyőződés, megítélés	2	1,80 %
emlékezés	1	0,90 %
érzés	1	0,90 %
magyarázat	4	3,60 %
vallomástétel, mondané	21	18,92 %

Ahogy a 13. táblázatban is látható, az evidencia forrásának megjelenése a beszorkányperekkel ellentétben nagy hangsúlyt nem kap. Egyedül a tudás jelenik meg, az evidencia egyéb forrásai (hallás, látás) egyáltalán nem. Ide sorolható még a többi, egy-egy előfordulással megjelenő egyedinek tűnő eset, mint az emlékezés és az érzés. A válogatott anyagban a magyarázat motívuma jelenik meg többször – olyan esetekben, amikor a kihallgatók valamely, a hatóság által megállapított ellentmondás tisztázását kérik a kihallgatottól, így a funkció és a forma transzparensen összekapcsolódik (pl. *Mivel magyarázható az a tény, hogy magát bevonták Rajk László beszervezésébe, hiszen egész más munkaterületen dolgozott abban az időben?*, 1954, Borszéki Oszkár kihallgatása, MOL, ÁBTL-2.1.-I/1-c[V-142673/3]/3). A tudásra, ismeretre való kérdés jelenik meg legtöbb előfordulással általános formulaként, tipikusan a *tud-e, mit tud arról, ismerte-e* stb. visszatérő konstrukciókkal: *Mit tud Ön*

Rajk László és Rajk Endre kapcsolatáról? (1954, Rajk Lászlóné kihallgatása, MOL, uo.); *Az 1933-as lebukással kapcsolatban mit tud még Rajk Lászlóról?* (1956, Szántó Piroska tanúkihallgatása, uo.).

A példákön is látható, hogy a tudás/ismeret tartalomeleme egyrészt valóban formulaszerűen, udvariassági formulára emlékeztető módon szerepel. Jellemzően tartalmi szempontok kerültek ide, amelyek azt firtatják, hogy a kihallgatottnak miről volt ismerete a kihallgatás fókuszában álló időszakban.

Emellett jelentős a vallomástételre felszólító utasítások megjelenése. Ezeket udvariassági elemnek nem tekinthetjük napjaink kihallgatásaival ellentétben, hiszen semmiféle tompító formulát nem tartalmaznak, kifejezetten felhívják a kihallgatott figyelmét arra, hogy kötelessége egy adott témában vallomást tenni. Ugyanígy elmarad a kérdés, kikérdezés tartalmi eleme a kérdésekben, hiszen a hatalmi viszonyokkal összefüggésben napjaink diskurzusaival ellentétben soha nem kér engedélyt pragmatikai értelemben a hatóság egy kérdés feltételére. A forma sokkal inkább rokonítható a boszorkányperek *vallja meg* formuláival, mintsem napjaink udvariassági elemeivel, így nyelvileg leplezetlen kontrollt reprezentál az úgy résztvevői fölött.

(24) *Tegyen vallomást arról hogy milyen viszonyban volt ön Rajk Lászlóval, mielőtt őt letartóztatták?* (1954, Timár István kihallgatása, MOL, ÁBTL-2.1-I/1-b[V-142673/2]/138).

A fenti, (24)-es példában is látható módon a kihallgatási szituációra vonatkozó tartalmi elemek a formalitást hangsúlyozzák, a kikérdezés szituációjának kényszerítő erejét nyelvi szinten is megjelenítik.

7.3. Összevetés boszorkányperekkel

Már az előzőekben is szerepet kapott a boszorkányperes kihallgatásokkal való összevetés, ahol arra lehetőség kínálkozott. A következő részek a szisztematikusan elemzett szempontrendszeren túlmutató olyan jelenségeket és kihallgatási stratégiákat emelnek ki a koncepciók kihallgatási anyagból, amelyek boszorkányperekben is megjelennek. Bemutatom azt is, az adott kérdéstípusok miként illeszkedhetnek kihallgatási stratégiákba, hogyan valósíthatják meg a kikérdezés feltehető céljait.

7.3.1. Befolyásolás nyitott kérdésekkel

Formai szempontból az elemzett minta alapján nem mondhatjuk, hogy a koncepciók peres kihallgatások jegyzőkönyveiben a megszorító eldöntendő kérdések aránya kirívó lenne. Feltételeztem, hogy az elemzett anyagban a feltűnő befolyásolási technikák hiányának hátterében a korrekt jogi eljárás fenntartásának látszata is állhat. A befolyásolásnak azonban nem egyetlen módja volna a megszorító kérdések használata. Bár a keresztkérdezéses eljárásokban kitüntetett szerepet kaphatnak a zárt kérdések, a kontextustól függően más kérdéstípusokkal is elérhetik a jogi szereplők a kívánt hatást (ILIE 2015: 2–3). CZIPA is megjegyzi, hogy az „1950-es években még ezeket a nyitott és a kihallgatás során javasolt kérdéseket is a manipulációra használták, mivel a gyanúsított beszélgetésével arra törekedtek, hogy egy-egy szót kiragadjanak a vallomásból, majd csak arra fókuszálva befolyásoló kérdéseket tegyenek fel számára” (CZIPA 2018: 28).

Az elemzések során a CZIPA által leírt stratégiával tipikus jellemzőként nem találok az elemzett koncepciók peres anyagban – ennek hátterében akár a lejegyzésbeli sajátosságok vagy az eltérő ügyek, diskurzustípusok is állhatnak. Losonczy Endréné tanúkihallgatása során feltételezhetjük esetleg a stratégia megvalósulását. A tanút Dietrich Lajossal kapcsolatban kérdezik ki; először a kettejük kapcsolatára irányuló kérdések láthatók a dokumentumban. A következő, a bevezető rész és a kiváltott terjedelmes válasz tükrében az elemzés során nyitottnak címkézett kérdést teszi fel ezek után a kihallgatótiszt:

(25) *Beszéljen arról, hogy találkozásai alkalmával miről beszélgettek az Ön lakásán, és azon kettőjükön kívül ki vett még részt?* (1954, Losonczy Endréné kihallgatása, MOL, uo.)

A (25)-ös kérdést követő fordulóval a hatóság az elmondottakkal eltérően szembeállítja a tanút a Dietrich-től kapott információkkal. Így bár az eredeti kérdés nem volt formailag feltűnően kontrolláló, a szekvenciába beépítve az ellentmondások kiélezésére, illetve a vádlottnak tulajdonított állítások kiemelésére használják. Felvetődik annak a szempontja is, hogy a megnyilatkozás a *beszéljen* felszólítás révén a direktíva illokúciós erejére is felhívja a figyelmet, expliciten utasításként jelenik meg.⁴² Ez alapvetően a megnyilatkozás értelmezésén

42 Az ilyen példák az elemzés során a formulaszerű elemek között a vallomástétel/mondás szempontjánál jelennek meg a címkekezelésben.

nem változtat, a jogi szintér, kihallgatási szituáció miatt mindenképpen direktívumként, a vallomástételre való felszólításként lenne értelmezhető a kérdés. Azonban a szituáció a hatalmi viszonyok, az illokúciós aktus tudatosítása mellett hathatott esetleg a vallomás kifejtettségére is, ezáltal érhetle el a hatóság, hogy a kifejtett válasz hangsúlyosan ellentétbe kerül a következő két forduló kérdéseit megelőző közlésekkel, illetve kérdés feltételezi, hogy a vádlott a tanútól adatokat tudott meg.

A boszorkányperes számadatok hasonlóképpen nem értelmezhetők teljesszörűen a kvalitatív megfigyelések nélkül; ez különösen a nyitott kérdések és a kifejtendő kérdések közötti átjárást érinti. A következő esetben (26) egy vádlottnak feltett nyitott kérdéssel szemléltetem, hogy ez a kérdéstípus hogyan valósíthat meg manipulációt a boszorkányperes anyagban.

(26) *Ha a Rab olly ártotlan, minek tartott tehát Házánál holt Embe-
reknek koponyáját, Csontait, mindenféle füveket gyökereket,
bizonyós porokat, és mindenféle illyes babonás Eszközöket?*
(1755, TMK, Bosz. 296.)

A (26)-os kérdés nagyban tükrözi a hatóság álláspontját, a kihallgató viselkedésében a vádló attitűd egyértelműen kitűnik. Magában foglalja annak állítását, hogy a hatóság szerint a vádlottnak tulajdonított eszközök *babonásak*, ráadásul a vádlott előző állításaira a *Ha a Rab olly ártotlan* tagmonddal reagál, ami világossá teszi, hogy a felsorolt tárgyakat a bűnösséggel társítják, egyúttal kifejezi, hogy a kihallgató nem tartja hihetőnek a vádlott korábbi tagadását. Noha formailag nyitott kérdésről van szó, a fenti jellemzők alkalmazásával ezt a kérdéstípust is könnyedén a hatósági befolyásolás eszközévé lehetett tenni a boszorkányperes anyagban is.

A nyitott és kevesebb válaszlehetőséget megengedő kérdések megjelenése tehát önmagában nem alkalmas a kontrollálás fokának megállapítására, bár például a koncepciós anyagban a kihallgatási jegyzőkönyveket a feldolgozott visszaemlékezésekkel, jogtörténeti leírásokkal összevetve akár az is sejtethető, hogy a nyitottabb kérdések nagy száma a jegyzőkönyvek korrektként való beállítását szolgálja.

7.3.2. Előfeltevés kérdésbe foglalása

A jogi szakirodalomban élő (vö. ELEK 2007) *fogós kérdés* kategóriájával jelöli CZIPA azokat a kérdéseket, amelyek a bűnösségre vonatkozó előfeltevést tartalmaznak.⁴³ A pragmatikai leírás ugyan nem jelenik meg, de a tanulmány 1954-es példáiból is sejthető ez az értelmezés. A bemutatott diskurzusrészletben a kihallgatott vádlott korábbi tagadása ellenére hangzik el ugyanis a következő kérdés: *Őn a tszcs. tagsága közül név szerint kiket beszélt rá a tszcs.-ből való kilépésre és milyen szándékból tette azt?* (CZIPA 2018: 27). Hasonlóképpen a boszorkányperekben is a bűnösség tényéhez kapcsolódó előfeltétel kérdésbe foglalásával találkozunk: *Az ördöggel hogy szövetkezteél össze* (1734, TMK, Bosz. 346.), *Hát a magad Menyedet miért rontottad meg, azt inkább oltalmaznod köllött volna* (1741, TMK, Bosz. 358.). Ugyan felvetődik, hogy a történeti anyagban kevésbé ismerhetők meg a körülmények, és a hatóság a közösség vagy a sértett által elfogadott álláspontot közvetítheti, de a diskurzusokban a lejegyzések szerint a kérdések mindenképpen a perbefogottak korábbi, a boszorkányság vádját tagadó állításai után következnek. A hatóság mindkét korszakban nyitott kérdéseket képes befolyásolóként, a bűnösségről való vélekedést megkonstruálva alkalmazni. A vizsgált anyagban a tanúknak feltett kérdésekben is előfordulnak a vádlott bűnösségre vonatkozó előfeltevések. Ezek esetében jellemző típusként rajzolódik ki az szerkezet, hogy a vád birtokos személyjeles alakban kapcsolódik a perbefogotthoz.

(27) *Mit tud, látott, s mit hallott, mostan Kis Vardáj Tömlőezben raboskodó Bernát Clára, Boszorkányságához, Kurvaságához, Lopásához, hiti után mondja meg a Tanu* (TMK, Bosz. 313.)

Amennyiben a (27)-es számmal jelzett kérdésre tagadólag válaszol is a tanú, a kérdésben már létrejött birtokos személyjeles alak miatt a vádlott boszorkánysága – így maga a kérdés eleve bűnösnek láttatja a vádlottat. Hasonlóképpen érvel PETYKÓ is, aki szerint a birtokos személyjeles szóalak a boszorkányságot a vádlott tulajdonságaként jeleníti meg, és teszi nyelvtanilag hozzáférhetővé a vádlott jogilag még nem érvényes, de már feltételezett boszorkányidentitását

43 Az anyag feldolgozása során megkíséreltem kategorizálni azokat a kérdéseket is, amelyek a bűnösséggel kapcsolatos előfeltevést tartalmaztak. Azonban az egyes periratok és kihallgatások jóval részletesebb ismeretére lett volna szükség ahhoz, hogy ezeket teljes bizonyossággal azonosítsam. Így néhány esetet mutatok be, azonban számszerűsíthető leírást nem adok a jelenségre.

(2015: 154). VARGA MÓNKA vitatja a PETYKÓ-féle értelmezést, és úgy magyarázza a jelenséget, hogy a kérdések éppenséggel arra irányulnak, van-e boszorkánysággént leírható jellemzője a vádlottnak. Példát hoz arra, hogy az ártatlanság hangsúlyozása mellett is használták a birtokos személyjeles formát (2019b: 26). Érdemes lehet kitérni a különböző konstruálási lehetőségekre, illetőleg az ezekhez kapcsolódó előfeltevésekre. Ha különböző konstruálási lehetőségeket tekintünk, akár az ártatlanságot hangoztató példákön: a *gonosz hirit előbb nem hallotta* megformálás a *nem is vólt felölle soha ezen gonosz hir előb* változattal szemben az *előbb* nélkül is előfeltevést váltana ki (1755, TMK, Bosz. 296.). Ha a megnyilatkozó itt nem is tartja érvényesnek (legalábbis egy adott esemény előtt) a vádlott rossz hírét, magának a hírnek a létezését állítja. A példákban összességében tipikusabb, hogy az ellenséges, bűnösséget feltételező beállítódás a hatóság kiindulópontja, mint a következő, értelmezést is segítő adatban.

(28) *1mo. Mit tudd? Látott, hallott a Tanú Horvált Mihályné Orbány Ersébett Aszszony ellen olly dolgott és cselekedetett, amelybüil világossan a boszorkányságátt ki hozhattni.* (1751, TMK, Bosz. 328.)

(29) *Ártatlanságát tudgya ugyan, mind azon által azt is tudgya, hogy Sipőczné Ilonának Fiai panaszt tettek reája, mind ha az Annyokat valamely bubájos Mesterséggel megh rontotta volna, és azért tétetet ezen Rabságban* (1755, TMK, Bosz. 296.)

A fenti (28)-as példa kifejtettebb; mind a valaki *ellen*, mind a valaki *boszorkányságát* kifejezéseknek világosan negatív konnotációjára enged következtetni. A (29)-es számmal jelzett, tanútól származó válasz pedig azt mutatja, hogy a vádlott szempontjából kedvező válasz nem a *boszorkánysága* fordulattal van kifejezve, ami az ellen szólhat, hogy neutrálisnak tekintsük a birtokos személyjeles formát.

A kérdéstípus pragmatikai megközelítésére, egyértelműbb nyelvi elkülönítésére az *előfeltevés kérdésbe foglalása* körülírást javaslom; az angol nyelvű szakirodalomban az esetleg *megterhelt* kérdésként fordítható *loaded question* terminussal találkozunk (DURANT-LEUNG 2016: 124). Hasznos lehetne akár a terminus alkalmazása, mert ahogy már a korábbiakban is látható volt, a jogi szakirodalom nem határolja el jól ezt a jelenséget. Részben a *fogós kérdéssel* jelöli, ahogyan az imént CZIPA példájában is láttuk. Hasonlóképpen KATONA

jogtörténeti munkája is használja a *fogós kérdés* kategóriáját, amelyet a vallo-más kinyerésére alkalmaztak a 18. században. Meglévő tiltásokra utal, hogy az ilyen kérdés feltevése „bocsánatos bűnnek” számított (1977: 134). Valószínűleg a bűnösségre vonatkozó előfeltevést tartalmazó kérdéseket értjük itt is a leírás alatt, de ennek tisztázatlansága éppen a nem nyelvészeti megközelítésből fakad. ELEK (2007) egyrészt összetettebb kikérdezési stratégiaként láttatja a fogós kérdést, másrészt kifejezetten előfeltevéseket tartalmazóként mutatja be ezeket. Ugyanakkor használja a nyelvészeti terminusra már utaló *feltételező kérdés* kategóriáját is ugyanennek a jelenségnek a leírására a szuggesztív kérdések altípusaként.

Napjaink tárgyalótermében a hatóság kifejezetten kerülni igyekszik az ilyen típusú kérdésfelvetést, olyan esetet is leírtak, amikor a bíróban tudatosul, hogy előfeltevést tartalmazó kérdést készült feltenni, és önmagát javítja a beszédprodukciónak a folyamatában (VARGA MARIANNA 2020).

7.3.3. Az elfogás okára vonatkozó kérdések

Akár történelmi korszakokon is átvélhet egy-egy tipikus kérdés – ilyen volt az elemzésben általam *átvezető* kérdéseként címzett kategória, ezen belül a vádlott és a tanú kapcsolata mellett az elfogás, perbefogás okára vonatkozó kérdések jelennek meg. A jelenségre a jogtörténeti szakirodalom nyomán lettem figyelmes, ugyanis mind a koncepciók perekkkel foglalkozó, mind a 18. századi jogot feltáró munkák leírnak hasonló eseteket.

CZIPA egy 1954-es perről készült esettanulmánya szerint a vizsgáló *Ön mit gondol, miért lett őrizetbe véve?* kérdése vezeti be a félelemkeltő kérdések sorát, hasonlóképpen Rajkkal szemben visszatérően alkalmazza ugyanezt az elemet a kihallgató Péter Gábor (ZINNER 2013: 343). A kérdéstípussal találkozhatunk a 18. században is (pl. *Miért fogták el?*, KATONA 1977: 171). HAJDU (1985) szerint a vallatásban az elfogatás körülményeire vonatkozó kérdéseknek meg kell előzniük a lényegi kérdéseket. KATONA munkájában másutt azonban már nem szerepel leírásban külön kategóriaként a tárgyalt típus, és két fő részről, személyi adatokat gyűjtő perszonáliákról vagy generáliákról és „a bűntett bizonyításához kapcsolódó különös kérdőpontok”-ról, specialiakról vagy particularis kérdésekről ír a kódexek alapján (1977: 169).

Az elfogatásra vonatkozó kérdések sokszor fenyegető erejét árnyalhatja, hogy a tanúkhöz intézett kérdőpontokba is kerülnek hasonlóak. KATONA itt már nem különíti el teljesen, hanem átmeneti jelenségként írja le a típust, olyan

példákkal illusztrálva, mint *tudja-e a tanú, miért idézték be* vagy *Ismeri-e a tanú N. N.-t?* (KATONA 1977: 137). A két fő kategória a gyanúsítottak kihallgatásával párhuzamban szintén *Personalia*, valamint *Partikuláris* vagy *Speciális* kérdés megnevezéssel szerepel. Nem minden átvezető kérdést, de az elfogatás okára vonatkozókat tipikusan a hatalom kontrolláló eszközének és mentális megtörésnek tarthatjuk – hiszen miért tudna erre a legjobban a kihallgatott felelni?

7.3.4. A korábbi jogi procedúrára vonatkozó kérdések

A kategorizálás bemutatásánál röviden kitértem már az elsőre tesztkérdésnek tűnő kérdéscsoportra, amely hasonlósága felvetődik a két korszakban: egyes esetekben a hatóság olyan, a korábbi eljárásokra vonatkozó kérdéseket tesz fel, amelyek legjobb forrása feltehetően nem a kihallgatott. A következő kérdések például Rajk László a folyó eljárást megelőző letartóztatására vonatkoznak: *Rajk László milyen tevékenységet fejtett ki amiért letartóztatták?*; *Ki hallgatta ki Rajk Lászlót?*; *Rajk László milyen ítéletet kapott?* (1956, Szántó Piroska kihallgatása, uo.).

Rajk esetében a már fentebb írtak szerint sejthető, hogy bizonyítékok hiányában a tanúktól próbáltak olyan információt szerezni, amely alapján Rajk árulónak volt bélyegezhető. Másokhoz hasonlóan például Szántó Piroska tanúként való kihallgatásakor a dokumentum szerint kizárólag Rajk korábbi letartóztatásához kapcsolódó kérdéseket tettek fel. Szántó a jegyzőkönyv mutatta formák szerint viszonylag szűkszavúan vallhatott. Együttműködő volt, de számos kérdésnél nem tudott tájékoztatást nyújtani a körülbelül húsz évvel korábbi eset részleteiről; hangsúlyozottan a saját emlékezetére hivatkozik.

A kihallgatók aktuális kihallgatási céljaira viszonylag kevés utalást láthatunk, formailag egyetlen potenciálisan sugalmazásról árulkodó megfogalmazás emelhető ki: *Gyanus körülményt nem észlelt Rajk Lászlónál?* (1956, Szántó Piroska kihallgatása, uo.).⁴⁴ VARGA MARIANNA (2022) a negatív eldöntendő kérdést napjaink bírói kihallgatásaiban elemezve a létrejött ellentmondás

44 Hogy mit kell *gyanus körülmény* alatt érteni, az kétséget kizáróan egy másik, menetében és kérdéseiben rendkívül hasonló tanúkihallgatásból is kiderül. Rajk Gyulát a munkásmozgalmi tevékenységhez kapcsolódó *gyanus* rendőrségi körülményekről kérdezik, amelynek ő az *ellenkezőjéről tud*: azaz hogy Rajk Lászlót a 30-as és 40-es években történő rendőrségi kihallgatások alatt is súlyosan bántalmazták. *Gyanus* tehát a korábbi rendőrségi kivételezés vagy elnéző bánásmód volna (1954, Rajk Gyula kihallgatása, uo.). A kérdés hátterében Rajk árulóként való megjelenítése állhat (vö. ZINNER 2013).

feltárását látja a kérdéstípus hátterében. A nyelvi elemzés ezen a ponton a történeteszi megállapításokat árnyalhatja; nem nehéz akként magyarázni a kérdéseket, hogy Rajk korábbi elfogatásával kapcsolatban árulkodó vagy a fennálló rendszer számára kétes mozzanatokat keres a kihallgatótiszt, amelyek létezését sejtí vagy sejteti is, így pedig a kihallgatott tanú számára sugalmazza a formával. Ha így tekintünk a kihallgatás során feltett, más forrásból valószínűleg sokkal könnyebben feltárható kérdések sorára, akkor ezeket is könnyen olyan összefüggésben magyarázhatjuk, mint lehetőségeket arra, hogy a számos korábbi részlet valamely mozzanatában a tanú megfogalmazásában a terhelt kedvezőtlen színben tűnjék fel – amire a korábbi jegyzőkönyvek felkutatása valószínűleg nem adna megfelelő lehetőséget.

Másutt a kihallgatottnak arról kell számot adnia, az éppen szóban forgó ügyben kérdezték-e már ki, ezekben az esetekben pedig akár eltérő funkciót is feltételezhetünk. Koncepciók per tanúkihallgatásában például ekként szerepel: *Kihallgatták e Önt ezzel kapcsolatban egy korábbi időpontban?* (1954, Losonczy Endréne tanúkihallgatása, uo.). Nem egyedülálló a koncepciók peres anyag ebben a tekintetben, hiszen boszorkányperben is akad hasonló jelenség. A boszorkánysággal vádolt személyt a vádak kapcsán arról is kérdezhetik, szembesült-e már hatósági lépésekkel a vádak, gyanú megjelenése óta (*Törvényessen meg láttatotte az ulta a te dolgod és hol.*, 1756, TMK, Bosz. 101.).

A boszorkányperek esetében még csak-csak hihetnénk azt, hogy a háttérben a joggyakorlat szabályozatlansága vagy a lejegyzések alkalmoszerűsége is állhat. Az 50-es évekkel összevetve azonban akár felvethető, hogy a jelenség olyan esetekben is felbukkan különböző célokkal, amikor a dokumentáció könnyebben hozzáférhető is lehet. Így az iménti utolsó két példa leginkább egy olyan szekvenciába épül, amelyben a kihallgatottnak az esettel kapcsolatos általános meglátásai felől egy lépéssel közelebb kerülünk a konkrétumokhoz, és az elfogatás okára vonatkozó kérdésekhez hasonló átmenet épülhet ki, ami akár a nyomásgyakorlás eszköze is lehet.

7.4. Kirajzolódó stratégiák

A koncepciók perekben néhány nyelvileg megragadható vonás rokonítható a boszorkányperekkel. Azonban nyelvi szempontból olyan példák is akadnak, amelyek napjaink pereiben is megjelennek szórványosan – természetesen jogi és erkölcsi szempontból nem folytatva a párhuzamot. Egészen nyilvánvaló formája a hatalmi helyzettel való visszaélésnek az a jelenség, amikor a kihallgató

expliciten visszautasítja a kihallgatott vallomását, vagy konkrétumok nélkül meghazudtolja őt. CZIPA gyűjtésében az 1950-es évekből is hoz ilyen példákat: *Ne hazudozzon itt össze vissza* (1954, idézi CZIPA 2018: 28); *Miért nem tud mást vallani, talán fél és nem akar őszinte lenni?* (1954, idézi CZIPA 2018: 30).

A doktori kutatás keretében elemzett anyagban Nagy Imre rendőrségi kihallgatásakor fordulókön keresztül találkozhatunk azzal, hogy a tiszt hazugságnak nevezi a feleletet. Úgy tűnik, a kihallgatónak az 50-es évek intézményes diskurzusaiban joga van expliciten nemcsak kétségbe vonnia a kihallgatott állítását, de olyan beszédaktusokat is megvalósíthat, amelyekkel érvényteleníti a vallomást.

(30) *kihallgató: Válaszát nem fogadom el és felszólítom, hogy ebben a kérdésben tegyen őszinte vallomást! A birtokunkban lévő ellenőrzött adatok bizonyítják, hogy ebben a kérdésben ön nem őszinte.*

Nagy Imre gyanúsított: Határozottan kijelentem, hogy a fent említetteken kívül október 20.- és 23.-a között sehol nem voltam és senkivel nem tárgyaltam olyan kérdésekről, amely részemre számottevő lett volna.

*kihallgató: Válaszát nem fogadom el! Erre a kérdésre visszatérünk.*⁴⁵

Nagy Imre kihallgatásakor, ahogy a (30)-as példában látható, röviden indokolja a kihallgató, miért nem tartja igaznak az elhangzottakat, de a részleteket nem árulja el. A CZIPA (2018) által idézett 50-es évekbeli koncepciók perekben – esetleg az ügyek kisebb súlya miatt kevesebb energiát fektetve a vélekedés indoklásába – rövidebben láthatjuk a vallomás visszautasítását. Nagy Imre lejegyzett válaszából, legyen az utólagos rövidebb megfogalmazás vagy szó szerinti lejegyzés, mindenképpen kitűnik, hogy a válasz megerősítésére szolgál a *határozott kijelentés* formulája, amely az elhangzottakat végérvényes vallomásként jelöli meg.

Mindkét forráscsoportban visszatérő megfogalmazásnak tűnik az őszinteség–hazugság tartalmi elem formulája. Szóhasználatban kifejezetten a koncepciók perek sajátja; ismétlődően visszatér a megfogalmazás a (31)-es és (32)-es példában Rajk kihallgatásában is, mikor fizikai bántalmazások közepette egyenesen diktálni kívánják a vallomását.

45 A jegyzőkönyvben a kérdés–válasz formulák szerepelnek a fordulók lejegyzésének jelölésére, ezt egységesítettem.

(31) *Péter [Gábor]: Hogyan írnád ezt meg őszintébben? Úgy Spanyolországban, mint Franciaországban, a táborban, ott, ahol voltam, vezető ereje és irányítója voltam a frakcióharcoknak, a villongásoknak. Ez a valóság. Hogy írnád te ezt le őszintén?* (1949, idézi ZINNER 2013: 326)

(32) *hiszed-e, hogy inkább tudnál a Párt részéről, mondjuk egy vezető elvtárral őszintébben beszélni?* (1949/1956, idézi ZINNER 2013: 334)

A későbbi bíróság előtti vallomások betanultságát filológiai szempontból mutatja, hogy a fordulat nemcsak a kihallgatók megnyilatkozásaiban bukkan fel: A Rajk-perhez kapcsolódó Szőnyi Tibor bíróság előtti vallomásában is szerepel például (33) az utolsó szó jogán.

(33) *Szőnyi [Tibor]: Tisztelt Népbíróság! Vallomásom során itt, a dolgozó magyar nép színe előtt teljes őszinteséggel és nyíltsággal feltártam azokat a súlyos bűnöket, amelyeket én a magyar népi demokrácia erőszakos megdöntését célzó összeesküvéssel, valamint kémtevékenységgel az amerikai és jugoszláv hírszerző szervek részére elkövettem. [...] Azért tudtam őszinte lenni, mert bűnös cselekedeteimet megbántam, mert felismertem cselekedeteim súlyosságát.* (1949, PAIZS összeáll. 1989: 168)

A megfogalmazás háttérében nem nehéz meglátni a vallomás összekapcsolódását a hasonló eljárások tendenciózus kérdéseivel. Az őszinteség megjelenése nem egyedülálló eset: ZINNER filológiai szempontból a *beismerem* kezdő formula, a *fasiszta* és *reakciós* kifejezések vallomásbeli használatánál gyanítja, hogy azok nem a perbefogott, hanem az ÁVH megfogalmazását mutatják a kihallgatási jegyzőkönyvekben (2013: 351).

A koncepciók perekhez hasonlóan azonban már a boszorkányperekben is megszokott volt, hogy hiába vallotta magát ártatlannak a megvádolt, a hatóság képviselőinél expliciten hazugsággal vádolják (34) vagy újból felteszik a kérdést (35), így implikálva, hogy nem fogadják el a kapott választ.

(34) *Kiket vesztettél megh, és kiknek ártottál, számláld elő és segíthecz e azokon vagy sem?*
Soha senkit sem.
Hát Gyógyítottál?

Nem.

Nem igaz, mert te rontottad meg a Gattyás Leányát. (1750, TMK, Bosz. 95.)

(35) *Vald meg már utollyára, ha nem rontotale vagyis masokat gyógyítottale.* (1741, TMK, Bosz. 359.)

Úgy tűnik, a boszorkányperes és koncepciók eljárások kihallgatásaiban is él a hatóság azzal az eszközzel, hogy expliciten vagy impliciten sikerületlennek tekinti a vallomástételt. AUSTIN írásában felveti annak lehetőségét, hogy a beszédaktusok érvénytelenné válásában a semmisnek tekinthető beszédaktus hátterében lévő dimenziók listája bővíthető (1990: 48) – erre a gondolatra építve elemzem a következő példát, amelyben a koncepciók perek esetében a hatóság a sikerületlennek minősítést beszédaktussal is kifejezi, és jogi szempontból is értelmezi (30). A (30)-as példában látható, hogy a koncepciók peres kihallgatások esetében kifejezetten a hatalmi viszonyokat konstruáló kihallgatói stratégiaként is működik a vallomástétel explicit sikerületlennek minősítése.

A koncepciók eljárás stratégiájával szemben a másik két vizsgált anyagban az jelenti a különbséget, hogy utóbbiakban a vallomástétel aktusa a kihallgató jóváhagyása nélkül is megtörténik. A koncepciók kihallgatásokban azonban a kihallgató jóváhagyása a rákövetkező forduló alapján boldogulási feltételnek értékelhető.

A kihallgatói szándékok összevetése nélkül álljon itt a (36)-os példa a 2000-es évekből is annak megmutatására, hogyan működhet pragmatikailag egy kikérdezés napjainkban, ahol az is felvethető, hogy a kihallgató erős fenntartásokkal fogadja a gyanúsított által elmondottakat.

(36) *kihallgatótízt: akkor szeretném hogyha elmondaná hogy hogy történt ez az eset azon túl hogy önök összeverekedtek há akkor kezdjük az elején ön úgy emlékszik hogy ez nem ötödikén hanem hatodikán történt igaz*

gyanúsított: öö ötödikén támadott meg

kihallgatótízt: ühüm akkor még egyszer figyelmeztetném nyomatékosan aki mást hatóság előtt hamisan vádol bűncselekmény elkövetésével az bűncselekményt követ el tehát ha ön most azt mondja hogy ez az úriember rátámadott egy baltával akkor s meg akarta önt akkor ezzel megvádolja őt elég rendesen
(2000, MJK, Disc8)

Fontos felhívni a (36)-os diskurzusrészlet kapcsán arra a figyelmet, hogy a terhelt védekezés korlátját jelenti, hogy a terhelt mást hamisan bűncselekmény elkövetésével nem vádolhat, amire figyelmeztetni is kell. Ennek ellenére is felvethető a hazugságra utalás mint kihallgatási stratégia megjelenése a részletben, amelyet már pusztán az a tény is támogat, hogy a kapcsolódó interjúból kiderül, hogy a kihallgatótiszt meg van győződve a gyanúsított bűnösségéről, és úgy gondolja, a terhelt hazudik. A figyelmeztetés diskurzusbeli pozíciója is árulkodó. Az 1973-as Be. értelmezhető úgy, hogy a figyelmeztetésnek elegendő a hamis vád megtörténtekekor szerepelnie, azonban a gyakorlatban a kihallgatások megkezdésekor hangzik el az MJK hangfelvételeinek tanúsága szerint (VINNAI 2017: 174–175). Ahogy a (36)-os részletből is kiolvasható (*űhűm akkor még egyszer figyelmeztetném nyomatékosan*), korábban már eleget tett ezen kötelezettségének a kihallgatótiszt. Az *űhűm akkor* diskurzusjelölő funkciója értelmezhető úgy, hogy hazugságnak tekinti az elhangzott állítást, az interjú tükrében valószínűsíthető, hogy nem csupán a hamis vád lehetőségét figyeli meg. A hamis tanúzásra való figyelmeztetés gyakorlata egyébként a jogi szakirodalom alapján vitatható; BÓCZ – talán a fenti (36)-os példához hasonló esetekre gondolva – „gyakorlatilag üres fenyegetés”-nek minősíti a kioktatást, és vitatja helyénvalóságát (2019: 308). Összességében annak példáját láthatjuk, hogy a kihallgató azáltal, hogy figyelmeztetési kötelezettségének megismételten eleget tesz, nem fogadja el a kihallgatott választ, nem ad hitelt annak. A példa bár más szándékkal, de hasonló funkció – a válasz visszautasítása – megvalósítója egy mai jogi szintéren.

A nyelvi-kihallgatási stratégiák egybeesésével természetesen nem szeretném azt sugallani, hogy a napjaink bírói vagy kihallgatói gyakorlatában amorális elemeket feltételeznék. Ezeket a megfeleléseket egy kontrolláló kihallgatói attitűd részeként mutattam be. A koncepciók perekben elrettentő és embertelen, a beismerő vallomást kikényszerítő módszerek, hasonlóképpen a már a boszorkányperekben is általános bántalmazás, kínzások is a kihallgatás részét képezték. Emellett megjelent az a fenyegetés is, hogy a hozzátartozónak – a jogi eljárásban gyakran tanúnak – is bántódása fog esni. A fenyegetések a (37)-es és (38)-as példában olvasható utalások formájában valósultak meg például Rajk kihallgatásakor.

(37) Péter [Gábor]: Tudod, mit vall ezzel kapcsolatban a feleséged, akit ha így viselkedel, idehozunk szembesíteni? (1949, idézi ZINNER 2013: 326)

(38) *ha mondatonként leírod, ezt és ezt követtem el, ebbe és ebbe vagyok bűnös, akkor sok mindentől megmenekülsz. Ha nem, ezen az éjjelen bent lesz a feleséged is [...]* (1949, idézi ZINNER 2013: 340)

A koncepciók eljárások diskurzusaiban a kikényszerített hamis vagy hamisított vallomásokra való hivatkozás is megtalálható. Szintén a pszichológiai hadviselés része volt a vádlott folyamatos lekicsinylése, verbális becsmérlése, az addigi közösségből való kitagadás, amely bár impliciten, de megképződik a (39)-es példában diszkurzívan. Az egyén közösségi identitásának megkérdőjelezésére alkalmazott inzultus jól megragadható CULPEPER (2011b) intézményi udvari atlanság fogalmával. Az általa a katonai közegben megfigyelt udvari atlanság a címzett kiképzésben részt vevő katona arculatát (többek között az amerikai polgár szerepének megkérdőjelezésén keresztül) rombolja (CULPEPER 2011b: 245–253). Ezekhez hasonlóan a (39)-es példa esetében is felvethető, hogy az inzultusok nem az egyén szintjén, hanem egy közösségi mechanizmus részeként értelmezendők. Az adat mutatja nemcsak a közösségből való kirekesztés megkonstruálását, hanem a saját vallomás relativizálását és az eljárás végkimenetelének sugalmazását is.

(39) [Kádár János:] *te nem a mi emberünk vagy, hanem az ellenség embere vagy [...]* ami kárt te életedben a magyar munkásmozgalomnak tettél, azt, ha tíz életed volna, nem tudnád letörleszteni (1949, idézi ZINNER 2013: 337)

A szovjet kihallgatótisztek is mentális megtörést alkalmaztak a kérdésfeltevéséssel. Egy beszámolóból például kiderült, a tényleges kihallgatás egy őrizetessel csak akkor kezdődött, mikor az a *Hol folyik a Tisza a Marosba?* újra és újra elhangzó kérdés hamis előfeltevését meg sem próbálta tagadni, hanem Szeged megnevezésével válaszolt a kérdésre (1949?/1990 idézi ZINNER 2013: 393).

7.5. Következtetések és részösszegzés

A fejezetben az 1940-es, 50-es évek koncepciók peres eljárásainak jegyzőkönyveiből vett mintát tekintettem át összevetésképpen a boszorkányperes iratokkal. Az anyagot szakirodalmi példákkal is kiegészítettem CZIPA (2018) és ZINNER (2013) gyűjtéséből, ami kifejezetten előnyös volt a kutatás szempontjából,

hiszen a jogi szintér diskurzusainak típusait egészítette ki. A bevont példák és visszaemlékezések gazdagítják, és más fényben mutatják be a jegyzőkönyvek alapján levonható következtetéseket. Sejthető, hogy a jegyzőkönyvek éppen a kihallgatások embertelen módját fedik el, így a levéltári tíz jegyzőkönyv elemzését a kiegészítő idézetek nagyban árnyalják.

Ahol lehetett, megkíséreltem a dolgot egészen végigvonuló szempont-rendszert alkalmazni. A kérdések formai tekintetben nem tűnnek kifejezetten kontrollálónak az elemzett mintában, azonban ennek hátterében vélhetően a műfaji és speciális jogi sajátosságoknak állnak. A befolyásolás azonban nyitott kérdésekkel is megtörténhetett, illetve az ezekre épülő további kérdésekkel – CZIPA leírása nyomán egy hasonló példát találtam az elemzett iratokban. A szakirodalomból kiindulva megkíséreltem a *fogós* kérdések kategóriáját árnyalni – itt előfeltevést tartalmazó kérdésekről beszélhetünk nyelvészeti szempontból. A boszorkányperekben számos ilyen példát láthatunk. Az elemzett koncepciós eljárásokban használt kikérdezési formulákban az evidencia forrása nem jelenik meg, sem a kikérdezésre való reflektálás, a helyüket kvázi-udvariasági formák veszik át, jellemzően a *tudás* tartalmi elemével. A *magyarázat* eleme formailag akkor került a kérdésbe, ha a kihallgatók ellentmondásra kívántak rámutatni. A boszorkányperes anyaggal rokonnak mutatkozott, hogy néhány esetben az elfogadás okára vonatkozó kérdések, illetve a korábbi jogi procedúra kikérdezése esetén megfélemlítő hatást tételezhetünk fel – ezekről sejthető, hogy éppenséggel nem a kihallgatott tudja a legmegbízhatóbb információt adni. A kihallgatott gyanúsított vagy vádlott hazugsággal való explicit vagy implicit megvádolása is megjelent mindkét percsoporthoz. Napjainkban is akadt olyan példa, ahol a kihallgatótiszt nem hitt a gyanúsítottban – ekkor azonban utalással oldotta meg nyelvi a helyzetet egy gyökeresen más jogi-társadalmi környezetben. A koncepciós perekben kifejezetten a vallomás visszautasításának stratégiájához tartozik az őszinteség fogalma, számos esetben *őszinte* vallomásra szólította fel a bíró vagy az ÁVH tisztje a kihallgatottat, amikor nem az elvárt választ kapták. Filológiai szempontból fontos lehet – és nem egyedi eset –, hogy a kifejezés és az ezzel alkotott szókapcsolatok bíróság előtti vallomásokba kerülése így a megkonstruáltságra is felhívja a figyelmet.

Az elrettentésnek és a vallomások kikényszerítésének számos módja a kihallgatott testi-lelki kínzására épült. Nyelvi szempontból kiemelendő a nyilvánvalóan hamis előfeltevést tartalmazó kérdések elfogadtatása a kihallgatás kezdetén a kihallgatott megtörésére, valamint a vádlott diszkurzív kirekesztése a közösségből. A boszorkányperek és koncepciós perek közös eleme, hogy a fenti eszközök a beismert vallomás kikényszerítését szolgálták – hiszen tárgyi bizonyítékról az esetek többségében nem beszélhetünk.

8. Napjaink kihallgatásai és elvárásai – összevetések és metanyelvi reflexiók

A történeti adatok értelmezéséhez két kiindulópontot mutatok be: a kevésbé befolyásolóként feltételezett mai kihallgatási kérdéseket (8.1.), illetve mai nyelvhasználók vélekedését (8.2.). A monográfia elemző fejezetei között a jogi szintér kikérdezései különböző korszakokban, a társadalmat és az adott intézményes diskurzust jellemző eltérő hatalmi viszonyokban mutatkoznak meg, mindeközben a korszakok és az ezekhez kapcsolódó társadalmi kontextus mellett az egyes kihallgatások rögzítéséhez kötődő szövegtípusok közötti különbségekkel is érdemes számolni.

A jogi szintér kihallgatási diskurzusainak áttekintésekor a modern előírásokon, illetve történeti jogi szakírói értékeléseken keresztül megjelentek metanyelvi reflexiók, a kismintás kérdőíves vizsgálat a mai nyelvhasználók állásfoglalásának irányított feladattal történő elicitálására is kísérletet tesz.

8.1. Mai kihallgatási kérdések összevetésben történeti adatokkal

Kézenfekvőként kínálkozott az összevetés napjaink büntetőperes eljárásainak lefolyásával. A jelenhez az időben legközelebb álló forráscsoport arra szolgál, hogy a boszorkányperekből és kiegészítésképpen a koncepciók perekből megmutatkozó számszerűsített és kvalitatív adatokat egy összevetési pont mentén lehessen szemlélni. A szövegcsoportokat a maguk szociokulturális-jogi beágyazódása is erőteljes befolyásolja, tehát az eredményeket nem lehet csupán nyelvi és pragmatikai változásként leírni.

A jogi szintér tipikus kihallgatási diskurzusainak összevetése minden korlátjával együtt előremutatónak tűnik, hiszen a változás, a jelenkor horizontját vetíti a történeti elemzésekre, miközben a kézenfekvő modern összehasonlítást nemcsak elméleti leírások, hanem szisztematikusan elemzett példaanyag is szolgáltatja. Az elemzett példák sokfélesége és szociokulturális távolsága miatt azonban az általánosítást érdemes kerülni.

8.1.1. A forrás sajátosságai

Napjaink hatósági kihallgatásainak szemléltetésére tíz, a 2000-es évekből származó tárgyalótermi és rendőrségi kihallgatás részletét elemeztem – az előző két forráscsoporttól eltérően nem a jegyzőkönyv alapján, hanem nyelvészeti célú lejegyzésre támaszkodva. A 2000-es évek anyagának lejegyzésbeli sajátosságai, tipikus szóbelisége és a korábbi forráscsoportok között műfaji eltérések is számottevőek lehetnek. Míg a boszorkányperek és koncepciók eljárások kihallgatásainak elemzéséhez jegyzőkönyvek, periratok szolgáltatnak adatot, és ezekből következtethetők ki többé-kevésbé a dialógusok, addig napjainkban a tárgyalótermi diskurzusok és rendőrségi kihallgatások lejegyzett változataival dolgoztam.

A nyelvi anyag forrása a Miskolc Jogi Korpusz 10 átirata olyanformán válogatva, hogy tanú és/vagy terhelt kihallgatása szerepeljen benne, miközben a kihallgató elsősorban: bíró vagy rendőrtiszt.⁴⁶ A jelenhez legközelebb álló forráscsoport a jogi szintéren belül így kétféle szituációt foglal magába, rendőrségi kihallgatásokat és bíróság előtti perek összevethető kihallgatásait. A kihallgatók aktuális céljai eltérhetnek. Az 1998. évi XIX. büntetőeljárásról szóló törvény mind a bíró, mind a nyomozó hatóság esetében rögzíti, hogy nem járhat el olyan személy, „akitől az ügy elfogulatlan megítélése” nem várható [21. § (1) bek. e, 38. § (1) bek. d]. A korábbi szocialista jogelméletek alkalmazásának következménye a nyomozás túlsúlyát eredményezte az eljárásokban, az 1998. évi Be. felfogása az előzmények tükrében a bírósági szakasznak nagyobb teret adott. Ezzel párhuzamosan a nyomozás célja is világosan elkülönült; ekkor már nem a bizonyítás, hanem a bizonyítékok felkutatása volt (BADÓ–BÓKA 2002: 136). A rendőrségnek és a bíróságnak tehát már a „rég” Be. szerint is más-más feladata volt, ezzel párhuzamosan feltehetően a diskurzusbeli aktuális céljaik is különböznek, azonban a vonatkozó jogszabályok értelmében a rendőrtisztnek is elfogulatlanul kellett nyomoznia.

Az MJK átiratainak készítői röviden megadták a pragmatikai szerep mellett a megszólalók néhány jellemzőjét. Az anyagban sok esetben találkozzunk metanyelvi adatokkal is, amelyek nagyban segítik a pragmatikai elemzést. Ahol kapcsolódó interjút is felvettek, vagy az átirók bevezetésként az ügy kontextusát is bemutatták, ott ezek az adatok is hozzájárulnak

46 Elenyésző számban, de előfordulnak olyan kérdések is a kihallgatásokban, amelyet ügyész vagy valamelyik fél védője tesz fel, ezeket elkülönítettem a címkekészlet segítségével, hiszen céljukban, így nyelviileg is más jellemzők társulhatnak hozzájuk.

a diskurzusok vizsgálatához. Előfordult például olyan eset, amikor a terhelt beismerte a vádak elkövetését, és kihallgatás már erre a szituációra reflektálva zajlik. A kapcsolódó interjúrészletből kiderül, hogy egy másik kihallgatáson a kihallgatótiszt meg volt győződve a gyanúsított bűnösségéről; vélekedésének ismerete nagyban megkönnyíti a feltételezhető szándékok vizsgált megnyilatkozásokhoz való társítását.

Annak ellenére, hogy pontos lejegyzésről és nem kihallgatási jegyzőkönyvről van szó, mégis többet megtudhatunk a jegyzőkönyvezésről is azokban az esetekben az MJK anyagából, amikor a jegyzőkönyvbe diktálás a kihallgatás részét képezi, így a dokumentum létrehozásának folyamata beépül a diskurzusba. A diktálás a következő, (40)-es példaként jelölt részletben is jól követhető.

(40) *kihallgatótiszt: nem ütötte meg az a lényeg [gépelés, diktálva]
nem ütöttem meg, tehát nem bántalmaztam, sem ököllel sem
lábbal rugdosás nem volt,
gyanúsított: semmi nem volt.
kihallgatótiszt: [gépelés, diktálva] sem ököllel nem ütöttem, sem
nem rugdostam, egy alkalommal lökte oda, a falhoz?
gyanúsított: [bólintás].⁴⁷ (2000, MJK, Disc2/1)*

Jól illusztrálja a (40)-es példa is azt a sokszor hangoztatott szakirodalmi állítást (pl. KOMTER 2010; VINNAI 2017, l. részletesen a 3.4. részben), hogy a jegyzőkönyvbe a kihallgató kérdései, megfogalmazása kerülnek voltaképpen; ebben az esetben is láthatjuk azt a vonást, hogy a kihallgatás és szóbeli diskurzus az írásbeli produktumnak rendelődik alá.

8.1.2. $\mathbb{A}$ kategóriarendszer szerinti eredmények

Jelen fejezet nem a jog és nyelv kutatások átfogó leírásait kívánja szinkrón szempontból gyarapítani, hanem a boszorkányperes adatok jobb megvilágítása miatt, azzal összevethetőnek kínálkozó kérdéstípusokat mutat be. Azonban a korábbi kérdéstipológiákat egészében átvevő csoportosítás a diakrón szempontok miatt nem vezetett volna eredményre. Ahol az anyag megengedte,

47 Az átiratban szereplő megszólalókra vonatkozó rövidítéseket feloldottam. Az átiratokon az egységesség és könnyebb olvashatóság érdekében egyszerűsítettem, ha az átíró feljegyezte a szüneteket, intonációt.

ott összehasonlítható kérdéstípusokkal dolgoztam. A szerepek mellett az egyszerűbb tematikus szempontok is rögzíthetők voltak; a személyes adatokra vonatkozó kérdések napjainkban pontosan előírtak (a kötelezően rögzítendő adatokról részletesen l. VINNAI 2017: 171–172). Megkíséreltem a boszorkányperes példákbl kiindulva az evidencialitás megjelenésének eseteit, illetve ezekhez hasonló formulaszerű kérdéseket is rögzíteni. A formai szempontok mellett azonban lehetőség nyílt funkcionális kategóriák kialakítására is, ami a koncepciók eljárások kérdéseivel kínál kismintás összevetési lehetőséget. A címkék ugyanakkor a jogi szereplők pontos céljainak feltárását nem kísérlik meg leírni, hiszen az ügyeket behatóan nem volt módom megismerni. A koncepciók eljárásokkal egyező címkék mellett azokat az előbeszédre jellemző jegyeket is jelöltem, amelyek az anyag a másik két csoport jegyzőkönyveitől eltérő, a szövegtípus jellemzőinek tekinthető sajátosságaira hívják fel a figyelmet.

Az előző elemzésekhez hasonlóan az összevetés célját szem előtt tartva napjaink kihallgatásait is a MAXQDA kvalitatív adatelemző szoftverben kialakított címkekészlettel kódoltam manuálisan. A címkézés szintén részben előzetesen adott kategóriákra támaszkodott, másrészt pedig az anyag sajátosságait is tükrözi, mint az eddigi forráscsoportokban nem megjelenő formulaszerű kérdések vagy némely visszatérő kérdésfunkció.

Összességében a kategorizálás során a következő kategóriarendszerrel és címkékkel dolgoztam. A példákat a 13. táblázat mutatja be:

I. A nyelvi elemzést segítő szituációleíró kategóriák:

I. a) A pragmatikai szerepek szempontjából a kérdés címzettje lehetett tanú vagy a vádlott/gyanúsított hozzátartozója, vádlott/gyanúsított, valamint sértett.

I. b) A pragmatikai szerepek szempontjából a kérdező lehetett független hatóság (bíró, kihallgatótiszt), védőügyvéd, az ellenérdekű fél ügyvédje, ügyész.

II. A kérdés nyelvi-pragmatikai jellemzőit leíró kategóriák:

II. a) A kérdés témája szerint lehetett személyes adatokra irányuló, átvetető, lefolyást segítő, illetve a vádakhöz/bűncselekményhez kapcsolódó.

II. b) A kérdés formája szerint utókérdés, eldöntendő kérdés, választó, kiegészítendő, nyitott vagy valódi nyitott kérdés, illetőleg választ váró megnyilatkozás.

II. c) A kérdés funkciója szerint a teljesség igénye nélkül felvettem a téma kijelölése vagy felvezetése, az ellentmondások tisztázása (keresztkérdés), figyelemztetés, érzelmkifejezés (retorikai kérdés), a korábbi kérdés pontosítása, a beszédjog átadása, a kihallgatott megértésének ellenőrzése, a viselkedés befolyásolása és a kihallgatott részéről beszédaktust kezdeményező kérdés, a korábbi

válaszelem összegzése vagy egyértelműsítése, a feltételezés vagy következtetés megfogalmazása, a válasz sürgetése vagy megszorítása, illetőleg alapesetként a tényálláshoz kapcsolódó információra irányuló kérdés kategóriáit.

II. d) A boszorkányperek mintájára jelöltem továbbá a formulaszerű kérdéseket és az ezekhez – történeti példákban látható módon – részben kapcsolódó evidencialitás forrásának megjelenését, amelyek a következő tartalomelemek voltak: lejegyzés, kikérdezés, mondás/állítás, hallás, tudás/képesség, látás, igazság/valóság.

14. táblázat. A 2000-es évek elemzéséhez használt kategóriarendszer és címkézészet tipikus példákkal

	Szempont	Kiosztott címke	Tipikus példák
Szerepek	Címzett szerint	tanú vagy hozzátartozó	A B. E.-nek [keresztnév törlése H. Zs.] milyen sérülései keletkeztek? Mi derült ki? (2016, MJK Disc9/12.)
		terhelt	De Ön nem avatkozik bele? (2000, MJK Disc2/1.)
		sértett ⁴⁸	Amikor a rendőr ezt kérdezte, azt tetszett mondani, hogy a hálósobában volt a do-log. Akkor rosszul emlékezett vagy mi volt az oka? (2016, MJK, Átirat1)
	A kérdező szerepe szerint	bíró vagy kihallgató-tiszt	Oké, ezeket már elmonda. De egyébként monda, hogy Ön befogadta őt. Mert egyébként ő hol lakott? (2017 MJK Átirat2, bíró); jó [gépel] öö még egy kérdésem lenne így hirtelen hogy amikor öö amikor maga kiment az előszobába akkor a H. S. maga után ment a baltával a folyosóra vagy ő benn maradt a szobába (2000, MJK Disc8., kihallgatótiszt)

48 A címkézés során a sértetti szerepet a tanúi szereptől elkülönítettem, noha az egy kategóriaként való kezelés mellett szólna, hogy a sértett tanúként hallgatható ki (vö. BÁRÁNY 2015: 96–97, 109), illetve a szerepek a boszorkányperek esetében is szorosan összekapcsolódnak. Érdemesnek tartottam mindazonáltal a lejegyzett diskurzusokban mindkét kategóriát megartani, így a számadatok a későbbiekben külön is vizsgálhatók.

	Szempont	Kiosztott címke	Tipikus példák
Nyelvi-pragmatikai jellemzők		ügyvéd ⁴⁹	Arra esetleg emlékszik, hogy a rendőrség abban a helyiségben tartott-e helyszínelést? (2016, MJK, Átirat1)
		ügyész	Azt szeretném kérdezni a bácsitól, hogy ezek a szerszámok amik, amik a bódében voltak ezek a fémkeretes fűrés, meg balta, meg... [...] Tessék mondani, ezek hol voltak? (2003, MJK, Disc16)
	Téma szerint	személyes adatok	Mi a foglalkozása? (2016, MJK, Átirat1)
		átvezető	Ismeri-e őket? Perben, haragban, rokonságban a vádlottal áll-e? Vagy a sértetthez fűzi-e valamilyen kapcsolat? (2016, MJK, Átirat1); A-t, őt honnan ismered? (2000, MJK, Disc9/12)
		lefolyást segítő	Most felolvasom azt, amit a rendőrségen mondott, jó? (2016, MJK, Átirat1)
		a vádakhoz/bűncselekményhez kapcsolódó	Jó, volt akkor a telefonban valami vita, veszekedés? (2003, MJK, Disc00)
	Forma szerint (a kérdés típusa)	utókérdés	tehát akkor nem kíván védőt igaz (2000, MJK, Disc8)
		eldöntendő	Vérzett esetleg? (MJK, 2000, Disc2/1)
		választó	Tehát akkor, a szobában, vagy a klubszobában ütötte meg magát? A hálósobában, vagy a klubszobában? (2016, MJK, Átirat1)
		kiegészítő	És akkor hol tartózkodott? (2016, MJK, Átirat1)

49 A kérdező és címzett szerepeit érdemes összefüggésben vizsgálni (pl. védőügyvéd vagy az ellenérdekű fél ügyvédje). Az átiratokban azonban elenyésző volt az ügyvédi kérdések száma, így ezt a táblázatban nem részletezem. Az összehasonlításban megfontolandó az ügyvédi és ügyészi kérdések elhagyása, a kihallgatásról alkotott összkép miatt azonban a szerepeltetésük mellett döntöttem az elemzés során; a további kategóriákban megjelenő számadatokat alig befolyásolja a kevés ügyvédi és ügyészi kérdés.

	Szempon	Kiosztott címke	Tipikus példák
		nyitott	Milyen vallomást tett? (2003, MJK, Disc15)
		valódi nyitott	Mit tud elmondani erről? (2003, MJK, Disc16)
		választ váró megnyilatkozás	Nem, még aznap megjelentek. Meghallgatták Önöket (2016, MJK, Átirat1)
	A kérdés funkciója szerint	a téma kijelölése vagy felvetése	jó hát megmondom őszintén hogy mi igazandiból ő jelen pillanatban egy dologgal szeretnék én különös ő foglalkozni ez pedig ő az amikor el akarta az úriember vinni a holmiját [...] az albérleti szobájából [...] ő össze vissza ennyire lennék majd jelen pillanatba majd kíváncsi az hogy önök között korábban milyen jellegű veszekedés verekezés volt ez (2000, MJK, Disc8)
		az ellentmondások tisztázása	most azt mondta hogy megfenyegette vagy hogy magára támadt döntse el hogy most melyik a kettő közül (2000, MJK, Disc8)
		figyelmeztetés	szomszédasszonyt ki fogom hallgatni a szomszédasszony ébresztgette állítólag az urat mer ki volt feküdve ott földön én megmondom őszintén ha ki fogom hallgatni ha a hölgy azt mondja hogy az úriember ott ki volt terülve mint a béka meg eszméletlen volt akkor az gáz tudja úgyhogy jól gondolja meg hogy (2000, MJK, Disc8) tudja hogy mást hamisan bűncselekmény elkövetésével nem vádolhat, [...] a törvény szigorúan bünteti. ezt mindig el kell mondanom [minden]képpen, (2000, MJK, Disc2/1)
		retorikai, érzelemkifejezés	Még az se? (2003, MJK, Disc15)

	Szempont	Kiosztott címke	Tipikus példák
		korábbi kérdés pontosítása	Úgy értem az ápolók ezt nem hallották, ezt senki nem vette észre? (2016, MJK, Átirat1)
		a beszédjog átadása	Na. Akkor mondja el, hogy mi nem úgy volt, ahogy a B. E. elmondta! (2016, MJK, Átirat1)
		a kihallgatott megértésének ellenőrzése	ezt is megértette, jó [...] és ennek tudatában tesz vallomást. igaz? (2001, MJK, Disc01)
		a viselkedés befolyásolása és a kihallgatott részéről beszédaktust kezdeményező kérdés	B: Itt vannak az aláírásai. Nem emlékszik erre? (2017, MJK, Átirat2); Ön fenntartja azt, hogy ütés volt, hogy tarkón ütötte többször is, és igazából a féltékenykedés volt az oka? (2017, MJK, Átirat2)
		korábbi válaszelem összegzése vagy egyértelműsítése	Azt mondta az előbb, álljon meg egy pillanatra, azt mondta, hogy Önök szedik a barackot, odaérnek kocsival, már serkenedett? Hogy mondta? (2003, MJK, Disc15)
		feltételezés vagy következtetés megfogalmazása	Tehát ez a vita először a szobában zajlott, majd fent a dohányzóhelyiségben. (2016, MJK, Átirat1)
		a válasz sürgetése vagy megszorítása	A bíróság kérdése az, hogy miért kanyarodtak le az aszfalt útról a földútra. Arra laktak amerre a földút vezetett? (2003, MJK, Disc15)

	Szempont	Kiosztott címke	Tipikus példák
		a tényál- láshoz kapcsolódó információ- ra irányuló kérdés	tehát igen, és <i>mennyi raklapot kapott?</i> (2001, MJK, Disc01)
	Formulasze- rű kérdések és az eviden- cia forrása	hallás	Nem volt olyan, hogy ennek a fának nekiesett esetleg a sértett? <i>Nem hallott ilyesmiről?</i> (2016, MJK, Átirat1)
		látás	Nekem az a kérdésem van, azt szeretném Öntől megkérdezni, hogy a padlón kívül máshol látott-e vérfoltot, a falon például látott-e vérfoltot? (2016, MJK, Átirat1)
		tudás/ké- pesség	Mit tudsz R.-ről [vezetéknév törlése H. Zs.]? (2000, MJK, Disc9/12)
		kérdés, kikérdezés	jó. akkor meg kell kérdeznem hogy G. B.-hez van e valamilyen rokoni ilyesmi kapcsolat (2001, MJK, Disc01)
		lejegyzés	[jaj az nem] kell köszönöm elég lesz egy (nevet) <i>munkahelynek mit írjak egyéni vállalkozó?</i> (2001, MJK, Disc01)
		emlékezés	Vissza tud-e esetleg arra emlékezni, hogy tavaly decemberben, amikor volt ez az eset, akkor ön ügyeletes volt, ugye? (2016, MJK, Átirat1)
		vallomásté- tel (mon- dás/állítás)	Arra kérném Önt, ha nincsen akadály, hogy vallomást tegyen, hogy mondja már el, legyen szíves, hogy mire emlékszik visz- sza B. I. és B. E. között 2015. december 8. napján történetekkel kapcsolatban (2016, MJK, Átirat1); tehát akkor kijelenti hogy nem tartotta vissza a tárgyakat erőszakkal nem lökte meg se a H. urat se a barátnő- jét (2000, MJK, Disc8)
		igazság/ valóság	Tehát akkor mindaz, amit ideáig elmon- dott a rendőrökről, hogy megverték, azért tette a vallomását, az nem igaz? (2000, MJK, Disc15)

A címkézésnél igyekeztem a kérdésegységeket ebben az esetben is rugalmasan kezelni, tehát a kérdésegységek határai az éppen áttekintett kategóriától függően is változhattak. Ez pontosabb címkézést, de a számadatok rosszabb összevetését jelenti. Az előző forráscsoportokhoz képest többféle kihallgatói és kihallgatotti szerep látható az MJK anyagában. A kihallgatások szekvenciális rendezettsége összetettebb az írásbeliséghez gyakran közel álló jegyzőkönyvekéhez képest, összességében a címkekészlet bővítésére volt szükség.

Az anyagot jellemzi, hogy a terheltet megszólító kérdések vannak túlsúlyban (l. a 15. táblázatot), ennek oka, hogy a korpuszban a gyanúsított kihallgatások és a vádlottakat is szerepeltető tárgyalótermi diskurzusrészletek dominálnak.

15. táblázat. A kérdések címezettjének megoszlása a 2000-es évek átírataiban

Címzett	Kiosztott címkék száma (kérdésegységek)
tanú, terhelt hozzátartozója	262 (26,33%)
sértett	134 (13,47%)
terhelt	599 (60,20%)

A kérdés témája stabilabb, a jogi és jogtörténeti munkákra épülő elemnek mutatkozott az anyag feldolgozása során (l. a 16. táblázatban). A jogtörténeti munkák hatására itt is elkülönítettem az átvezető funkciót, amely a bűnösségről való nyilatkozásra ad alkalmat, illetve ismételten ide soroltam a tanú és a terhelt kapcsolatára irányuló kérdéseket is. Elkülönülnek továbbá a lefolyást segítő kérdések, amelyek például irányulhatnak itt is további tanúk szavahihetőségére vagy a tárgyalás lefolytatását is segíthetik. A kihallgatások derekát pedig természetesen a bűncselekményre irányuló kérdések teszik ki. A kódolt részletek kiválasztásakor nem törekedtem reprezentativitásra, az elemzett átiratok a kihallgatásban, perben elfoglalt szakasz szerint változatosak lehetnek, így a bemutatott 15. és 16. táblázat adatai inkább a további eredmények háttéréül szolgálnak.

16. táblázat. A kérdések témájának megoszlása a 2000-es évek átírataiban

A kérdés témája	Kiosztott címkék száma (kérdésegységek)
személyes adatok	157 (15,78%)
átvezető	43 (4,32%)
vádakhoz/bűncselekményhez kapcsolódó	682 (68,54%)
lefolyás segítése	113 (11,36%)

A tematikus felosztással némileg átfedésben lehetnének a kérdés funkcióit leíró kategóriák, de ezek elkülönített kezelése mellett döntöttem. A funkcionális felosztásban a kategóriák nem minden esetben zárták ki egymást, előfordult, hogy egy kérdésegységhez több feltételezhető diskurzusbeli funkciót is társítottam. Alapvetően az információszerzésre irányuló kérdéseket tekintettem „alapbeállításnak”. Az ettől való elkülönülést pedig az adott forduló célja tette ki a fentiekben (l. a 14. táblázatot) megnevezett esetekben. A jogi nyelvi szakirodalom alapján célszerűnek láttam felvenni a megértés ellenőrzését és a kérdés pontosítását célzó újbóli kérdéseket. A megjelenő *becsapós* kategória többértelműsége helyett általánosabban az ellentmondás tisztázását jelöltem meg funkcióként, amely önmagában attitűdöt nem foglal magában. A pragmatikai fókusz miatt került a kategóriák közé a beszédaktus megvalósításának kezdeményezése, amelyben például egyértelmű vallomástételre szólít fel a hatóság képviselője. Feltűnő jellegzetességként állapítottam meg a válasz sürgetését és megszorítását célzó kérdéseket. Ezekben a kihallgató vagy nem hagy teret a kapott válasznak, hanem a saját céljainak megfelelő információt szeretne megtudni, vagy pontosítaná a kapott válaszokat. Kifejezetten a hatalom szempontja miatt láttam előremutatónak ezen kategória beillesztését, hiszen a felek egyenlőtlenségét is mutathatja a diskurzusban. A belső hangsúlyok, arányok miatt volt fontos a feltételezések, következtetések megfogalmazását jelentő kategória, illetve az egyértelműsítés kategóriája. Ezek tipikusan szekvenciájában láttatják jól a kihallgatási diskurzusokat, illetve sokszor a jegyzőkönyv rögzítését szolgálják. A hatóság ismereteit, a kihallgató kognitív folyamatait is tükrözi a feltételezések megfogalmazása és az ezeket tesztelő kérdés. Részben biztosítja a kihallgató következtetési folyamatának ellenőrzését, így korrektebbé teszi a kihallgatást. Másrészről viszont mindkét kérdéstípus azt is eredményezi, hogy a kihallgató megfogalmazása áll előtérben a diskurzus folyamán, valószínűbb lesz annak jegyzőkönyvbe kerülése. Érzelmi reakciókhoz kapcsolódnak az érzelemkifejező retorikai, illetve részben a kihallgatott fél viselkedésének befolyásolására irányuló kérdések is. Utóbbiak szorosan érintkeznek a kihallgató feltételezéseinek megfogalmazásával, valamint az ellentmondások tisztázásával – a kihallgató ugyanis általában akkor él ezzel a típussal, ha valamit nem talál helyénvalónak.

17. táblázat. A kérdés feltételezhető funkciója szerinti megoszlás a modern kihallgatási átiratokban

A kérdés feltételezhető funkciója	A kérdésegységek száma ⁵⁰	Megjelenési arány az összes hatósági kérdésben
téma kijelölése, felvezetése	11	1,11%
ellentmondások tisztázása	69	6,93%
figyelmeztetés	12	1,21%
érzelekmifejezés, retorikai kérdés	20	2,01%
korábbi kérdés pontosítása	30	3,02%
beszédjog átadása	22	2,21%
a kihallgatott megértésének ellenőrzése	33	3,32%
a kihallgatott részéről beszédaktust kezdeményező kérdés, a viselkedés befolyásolása	31	3,12%
korábbi válaszelem összegzése, egyértelműsítése	189	18,99%
feltételezés vagy következtetés megfogalmazása	66	6,63%
válasz sürgetése vagy megszorítása	81	8,14%
tényálláshoz kapcsolódó információra vonatkozó kérdés	431	43,32%

A 17. táblázatban láthatók az anyagban ismétlődő funkciókkal címkézett kérdések. Érdekes külön kitérni részletesebben a leggyakoribb kategóriákra. Az ellentmondások tisztázása tartozik ide 69 előfordulással, amelyet akkor vettem fel, ha a diskurzusból kiderült, hogy a hatósági személy a korábbi információkkal ellentmondást vélt felfedezni, és ehhez kapcsolódóan keresztkérdést tett fel vagy rávilágított a fennálló ellentmondásra. Ez a funkció már a boszorkányperes kérdéseknél is feltételezhető a gyanúsítottak kikérdezésénél, illetve láthattuk a koncepciók perekben is direkter változatban, a vallomás visszautasításaként. Természetesen önmagában a funkció megszorítást vagy fenyegetést nem jelent. A feltételezések megfogalmazása és a korábbi válaszelem egyértelműsítése némileg rokon – mindkettő a hatósági személy éppen aktuális

50 A tényállásra/információkra vonatkozó kérdések számát a dokumentumok könnyebb kezelhetősége érdekében „alapbeállításnak” vettem, és praktikus okokból utólag számítottam ki az összes kérdésegység számára alapozva. Ettől a kategóriától eltekintve egy-egy kérdés többféle címkét is kaphatott.

vélekedéséhez, illetve a legutóbbi elhangzó információkhoz csatol vissza, és azt garantálja, hogy a kihallgatottat jól megértse a kihallgató. Kiemelt szerepet játszik abban, hogy a jegyzőkönyvbe korrektnek elfogadott információk kerüljenek; össze is mosódott a kérdéstípus a diktálással. Érdekes még kitérni a választ sürgető, megszorító kérdéselemre, amely kifejezetten biztosítja, hogy a bíró vagy kihallgatótiszt által kért információk kerüljenek tisztázásra, azokat ne kerülje ki a kihallgatott, másrészt pedig hogy a kihallgató vezesse és határozza meg a kikérdezés menetét. Ez egyes esetekben már bírhat arculat-fenyegető hatással.

A következő, (41)-es számmal jelzett részletben a megszorító kérdések alapját az adja, hogy a kihallgatótisztnek a kihallgatás folytatása előtt nyilatkoztatni kívánja a kihallgatottat, él-e panasszal a gyanúsítás ellen.

- (41) *kihallgatótiszt: ezt értem egy kérdésem lenne megértette-e amit elmondtam és hogy él-e panasszal a gyanúsítás ellen*
gyanúsított: hát leírtam nem tudom mihez kapcsolódik az a gyanúsítás
kihallgatótiszt: önbíráskodás ez azt jelenti hogyha valaki vélt vagy valós vagyoni követelését érvényesíti meg nem engedett módon akkor ezt a bűncselekményt elköveti ő is na úgy néz ki hogy ezt ön elkövette azzal hogy erőszakkal megakadályozta hogy a H. úr elvigye az albérletéből ezeket a dolgokat tehát él panasszal vagy nem él panasszal
gyanúsított: hát a szemüveget is összetörte
kihallgatótiszt: jó nem a szemüvegről van szó hanem arról van szó hogy él-e panasszal vagy nem
gyanúsított: nem élek panasszal (2000, MJK, DISC8)

A kihallgatótiszt szempontjából látható, hogy a kihallgatás menetét követve szüksége van a válaszként kért beszédaktus egyértelmű megvalósítására. Azonban a kihallgatott nem ismeri fel, milyen jellegű választ várnak tőle, esetleg implikálni próbálja panaszát. Két fordulón keresztül sikerületlennek tűnik ugyanis az elvárt deklarativum, ami fakadhat abból, hogy a gyanúsított nincs tisztában a jogi szintéren elvártakkal, de a diskurzusrészlet alapján akár az is feltehető, hogy kerülni próbálja a válaszadást, és ezzel kíván létrehozni egy olyan társalgási implikaturát, amely mutatja, hogy nem ért egyet a gyanúsítással. Először hangot is ad annak, hogy nem érti a gyanúsítást, majd az ügy részleteihez szeretne kapcsolódni. A megszorító hatás azokból a tényezőkből következik, hogy

a kihallgatótiszt az ügy részleteihez kapcsolódó információk megosztásának nem ad teret, illetve a kérdését nem a laikus számára adekvát módon magyarázza el, így kiszorítva őt a diskurzus menetének megértéséből.⁵¹ Másrészt nem ad lehetőséget arra, hogy a kihallgatott az őt foglalkoztató részleteket közölhesse, vagy hogy ennek saját narratívája keretezésében hangot adhasson.

A kérdések formáját tekintve az előző forráscsoportokhoz képest a szóbeli diskurzusok lehetővé tették az utókérdések felvételét is. Bár ez a csoportosítás a magyar grammatikai hagyományt nem tükrözi, a típusban rejlő sugalmazás lehetősége miatt érdemesnek láttam külön felvenni a kategóriát.

18. táblázat. A kérdés formai jellemzői szerinti megoszlás a modern kihallgatási átiratokban

A kérdés formai jellemzői	Kérdésegységek száma
valódi nyitott	23 (2,09%)
nyitott	87 (7,90%)
kiegészítendő	210 (19,07%)
választó	63 (5,72%)
eldöntendő	470 (42,69%)
utókérdés	79 (7,17%)
választ váró megnyilatkozás	169 (15,35%)

Érdemes a grammatikai jellemzőket (18. táblázat) a funkciók gyakoriságának (17. táblázat) függvényében szemlélni. Látható, hogy a kihallgatások során megjelennek a nyitott kérdések, ezzel teret adva annak, hogy a kihallgatott a saját narratívájában ismertesse az eseményeket. Terjedelmileg azonban nem ezek dominálnak, mert ezek után az egyértelműsítések, a feltételezések tesztelésére irányuló megnyilatkozások eldöntendő kérdések formájában szerepelnek. Így a kihallgatások terjedelmileg legmeghatározóbb részét az adja, hogy a kihallgató feltételezéseinek, aktuálisan általa megértettnek megfelelő narratívára visszacsatolás érkezzon. A formai jellemzőket a funkciókkal részletesen is összevetve az anyag alapján úgy tűnik, a zártabb kérdések tipikusak napjainkban

51 Az anyag feldolgozása során az *él panasszal vagy nem él* kérdésegységet formai szempontból a választó kérdések között tüntettem fel, és a megszorító, sürgető hatás leírását funkcionális kategóriaként kódoltam. Emellett azonban ezen kérdéstípus külön is kezelhető, a szakirodalom *negatív választó kérdés* (MOLNÁR 2019: 213), illetve BIEZMA (2009) nyomán *sarokba szorítás* terminussal tárgyalja – részletesen I. GYURIS (2019), SZABOLCSI (2015), jogi szintéren való elemzését VARGA MARIANNA (2020: 65–71).

a hatóság következtetéseit ellenőrző funkciókban, ezen kérdések mintegy harmada eldöntendő, emellett utókérdések jelennek meg még nagy számban. Összesen ez a két formai kategória teszi ki az ezen funkcióban címkézett kérdések felét. A másik fele választ váró megnyilatkozás. A válasz sürgetését, megszorítását szolgáló megnyilatkozások viszont, ahol szintén ilyen tendencia lenne várható, különböző formákban jelennek meg. A legnagyobb részt az eldöntendő kérdések alkotják kb. 35%-kal, de a nyitott kérdések is mintegy 20%-ot tesznek ki a csoportban – utóbbiak azonban vélhetően az egyik bíróhoz kötődő egyéni nyelvhasználatot, kikérdezési stratégiát is tükrözhetnek.

A boszorkánypereknel látottakhoz hasonló módon a diskurzusok nyitó kérdései a kihallgatott személyes adatira irányulnak. A 2000-es évek kihallgatásain gyakran elliptikusak, a kérdőszó elmaradhat. Kiegészítendő kérdésnek minősítettem ezeket az eseteket is, hiszen az elvárt válasz tipikusan egyetlen szó.

19. táblázat. A kérdés formai jellemzői a személyes adatokra irányuló kérdések esetében

A személyes adatokra vonatkozó kérdések formai jellemzői	Előfordulások száma
valódi nyitott	1 (0,64%)
nyitott	3 (1,91%)
kiegészítendő	54 (34,39%)
választó	3 (1,91%)
eldöntendő	66 (42,04%)
utókérdés	8 (5,10%)
választ váró megnyilatkozás	22 (14,01%)

A személyes adatokat kikérdező megnyilatkozások formai jellemzőit a 19. táblázat mutatja be. A kiegészítendő típus mellett az eldöntendő kérdések dominálnak, alig fordulnak elő nyitott formák a személyes adatok kikérdezésekor. A hatékonyság szempontja indokolhatja a formailag kevesebb válaszlehetőséget megengedő kérdések alkalmazását, hiszen a cél az adatok egyértelműsítése, felvétele. Az alábbi, (42)-es példában szereplő adatban a megértést nehezíti, hogy a kihallgatótiszt a gyorsaságra törekszik.

- (42) kihallgatótiszt: további életrajzi adatok
gyanúsított: tessék
kihallgatótiszt: további életrajzi adatok kíván róla nyilatkozni
(2000, MJK, DISC8)

Feltehetően a rendőrtiszt számára nagyban begyakorlott a kikérdezés menete, elliptikusan fogalmazza meg az ügy lényegét nem érintő kérdést. A gyanúsított azonban, aki nem tudja a helyzetről való ismeretét hasznosítani a megnyilatkozás értelmezéséhez, ahogy a fenti fordulóból kitűnik, nem is érti először, hogy milyen információval kellene szolgálnia.

A formulaszerű kérdések szempontját tekintve az evidencia kérdésbeli megjelenése a modern perekben a történetiséghez képest kevésbé tűnik hangsúlyosnak, néhány elem azonban napjaink kihallgatásaiban is megjelenik. Magára a kihallgatási szituációra való reflektálás új konstruálási módokat tesz lehetővé; a kérdés, kikérdezés, mondás, állítás tartalmi kategóriái felől valósul meg a megnyilatkozás. Ezzel párhuzamosan az evidencialiás megjelenése formulaszerűen nem mutatható ki, valóban az evidencialitás rögzítésének pontos igénye áll az előfordulások mögött (*Más olyan tanú, aki az utcán lehetett esetleg, és látta ezt az egész dolgot, vagy hallotta?*, 2017, MJK, Átirat3). A tudás tartalmi eleme utalhat valóban a bizonyosságra, más esetekben megmarad azonban kérdésformulaként, kifejezetten az udvariasságot, a másik arcúlatát védő megoldással (*Mit tetszik tudni, hogy a B. E. mit csinált hajnal kettő-három körül, amikor ez a dolog történt?*, 2016, MJK, Átirat1). Hasonlóképpen, de nem kizárólagosan a kihallgatási szituációra való reflektálás is udvariassági formulákban látható (*ezekre a dolgokra szeretnék még néhány öö választ kapni*, 2000, MJK, DISC8). Az udvariassági formulák egyáltalán nem zárják ki viszont, hogy a kihallgató kontrollálóan lépjen fel (*inkább arról van szó hogy szeretnék néhány részletet tisztázni amire ön nem igazán tért ki*, 2000, MJK, DISC8).

20. táblázat. Formulaszerű kérdések és az evidencia forrásának megjelenési gyakorisága a modern kihallgatási átiratokban

Formulaszerű kérdések és az evidencia forrása a kérdésben	Az előfordulások száma	Előfordulási arány a hatósági kérdésekben
tudás és képesség	31	3,11%
látás	23	2,31%
hallás	12	1,21%
emlékezés	23	2,31%
igazság, valóság	29	2,91%
kérdezés, kikérdezés	35	3,52%
mondás, állítás	55	5,53%
lejegyzés	9	0,90%

A 20. táblázat számszerűsítve is bemutatja a formulaszerű kérdések előfordulási arányait. A formai jellemzőket tekintve bár az evidencia kérdésbe épülése a diakróniában átívelő jellegzetességnek tűnhet, az evidencia nemcsak formulaként, hanem hangsúlyosabban, egyes esetekben kulcsfontosságú elemként előtérbe helyezve is szerepet kapott a modern perekben.

- (43) *kihallgatótiszt: tehát szerződést nem kötöttek szóba állapodtak meg de ebbe a harminc nap felmondásba biztos hogy megállapodtak gyanúsított: hát (nyög)*
kihallgatótiszt: hallotta ezt még valaki (MJK, 2000, DISC8)

A fenti, (43)-as példával jelzett diskurzusrészletben a gyanúsított bizonytalan válaszát követve lesz fontos az evidencia forrását is tartalmazó elem. Mivel írásos szerződés a diskurzus szerint nem áll rendelkezésre, a bizonyításban kiemelkedővé válik a szóban elhangzottak szerepe, ezek alapján a gyanúsított által elmondottak igazságtartalmát tanúk erősíthetnék meg. Itt nem kérdésbe ékelődik, hanem az esetlegesen továbbiakban kikérdezhető tanúkra irányul az evidencia forrásának megjelenése, mégpedig az adott információ típusának megfelelően. Napjaink pereiben elmondható, hogy a címkekészlettel egységesen kezelt kategória a kihallgatások története során elkülönül, és az evidencia forrása kevésbé rutinszerű, hanem a kérdés központi eleme megjelenésekor. Ezzel párhuzamos a tipikus kérdéskonstruálást a kikérdezés szituációjára való reflektálás veszi át, amely az intézményes diskurzus kényszerítő jellegét az udvariasság szempontjából látszólag enyhíti, de ezen formulák előfordulási arányai messze elmaradnak a középmagyar kor formulaszerű kérdéseinek megjelenési arányaitól.

8.1.3. ⌘dalékok a kategorizáláshoz

Legyenek egyéni nyelvhasználattól függőek vagy esetleg tágabban megfigyelhető jelenségek, a tíz átirat alapján felvázolhatók nemcsak a kikérdezésekre vonatkozó kategóriarendszer mutatta jegyek, hanem ezek alapján nagyobb diskurzusstratégiák is. Az átirat szövegtípusának esetében a rögzítettség arra is lehetőséget adott, hogy metanyelvi megjegyzések, illetve a diskurzusra való metanyelvi reflexiók is a perbe épüljenek.

- (44) 1 *bíró: Köszönöm szépen! V. Á., kérem, álljon fel! Megértette, hogy mivel vádolja Önt az Ügyész Úr?*

vádlott: Igen, megértettem.

bíró: Elfogadja, vagy vitatja?

5 *vádlott: Vitatom, így van. Tisztelt Bíró Úr, tisztelt Ügyész Úr, Ügyvédnő, annyi kérésem van...*

bíró: Oké, erre majd mindjárt visszatérünk. Vannak, van egy sorrend, amit be kell tartani. Először a személyadatokat rögzítjük és akkor, majd ha szeretne, akkor majd elmondja,

10 *hogy hogy történt, mi történt, jó? Tehát V. Á. a teljes neve, igaz? (2017, MJK, Átirat2)*

A fenti, (44)-es számmal jelölt esetben például jól látható, hogy a vádlott a bíró kérésére úgy nyilatkozna, ártatlan garázdaság vétségében (5. sor). Talán nem alaptalan feltételezés a hétköznapi diskurzusok szempontjából logikus válasznak gondolni, hogy a vádlott szívesen indokolná a választó kérdésre adott válaszát – hogy vitatja bűnösségét. Azonban ezt, amint a bíró is felhívja rá a figyelmet (7–9. sor), az intézményes diskurzus rendje ezen a ponton nem engedi, hanem a személyes adatok következnek.

Másutt (45) a csatornajelzések is biztosabb kategorizálást, címkézést eredményeznek. A következő szekvenciában például a félbeszakítás nagyban segíti a kérdés formai meghatározását.

(45) *bíró: Igazat köteles mondani, bünteti a törvény a hamis tanúzást.*

Tudja milyen ügyben van idézve?

sértett: Tudom a...

bíró: Mit tud elmondani erről? (2003, MJK, DISC16)

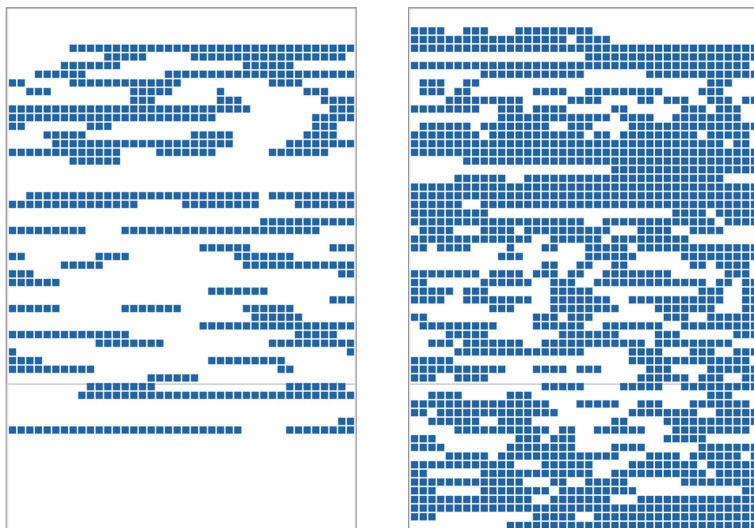
Abból, ahogy a bíró a fenti harmadik fordulóval (4. sor) félbeszakítja a vádlott válaszát, arra lehet következtetni, hogy valóban csak az igenlő válaszra volt kíváncsi, tehát az első fordulóban (1–2. sor) látott kérdést jogosan tekinthetjük eldöntendő kérdésnek. A további részletekre nem ez, hanem a harmadik forduló irányul. Számos esetben azonban hasonló, tipikusan a *tud* formulával alkotott kérdéseknél még a válasz tükrében is nehezen eldönthető marad, vajon valóban eldöntendő-e a kérdés vagy inkább egy részletes narratívát váró nyitott kérdésként értelmezhető. Az átiratokban szereplő közbevágások kontextualizálják is a hatósági megnyilatkozásokat, így metanyelvi jelölőként értékelhetők, amelyhez hasonló jelzéseket a másik két forráscsoport szövegtípusaiban csak áttételesen találunk.

8.1.4. Kirajzolódó stratégiák

Míg kérdés–válasz szomszédsági párok néhány kivételtől eltekintve az írásbeliséghez közel álló periratokban, jegyzőkönyvekben mintegy egyfokú tematikus tömböket alkotnak, általában további, a válaszra adott reakció nélkül, az átiratokban a szóbeliség dinamizmusa reagáló fordulókat is eredményez.

A boszorkányperek esetében egy hatósági kérdés(csoport) és több tanútól származó válasz lejegyzésében, illetve a koncepciók perek írásosságában nem jelentkezett a fordulók hosszában hatósági dominancia. A szövegtípus eltérését is feltételezhetjük a háttérben, mindazonáltal napjaink kihallgatásait nézve egyes esetekben a hatósági dominancia a fordulók hosszában is megnyilvánul. A következő dokumentumportrén két bírósági kihallgatás virtuális képén szürkével színezve a vádlottnak feltett kérdések aránya látható.

A 3. ábra bal oldali portréja mutatta kihallgatás során a kapcsolódó interjú szerint a gyanúsított úgy érezte, hogy „belé fojtották a szót” – ez már csak a kihallgatói kérdések arányát tekintve is jogos meglátásnak tűnik. A kihallgatótiszt pedig a leírás alapján „szeret beszélni, szinte előadja magát, fiatal pályakezdő, fél éve tart kihallgatásokat”, emellett meg volt győződve a vádlott bűnösségéről is (2000, MJK, DISC8). A jobb oldali dokumentumportréhoz tartozó kihallgatás oldottabb hangulatban telt, a lejegyzésből is kitűnik, hogy

3. ábra. Dokumentumportrék gyanúsítottak kihallgatásáról (MJK DISC8 és DISC00; VERBI Software 2019)

még tréfálkozott, nevetett is a kihallgató. A gyanúsított korábban beismerte bűnösségét, és élettársával, a sértettel a történetek óta kibékült. A látott esetekben a dokumentumportré jól szemlélteti, hogy a beszédfordulók hossza ebben a két kihallgatásban párhuzamba állítható a hatalom kérdésével, egyszersmind a kihallgatott megéléséről is árulkodhat.

A kihallgatásra való felkészülést tekintve napjainkban is számolni kell a szóbeliség és írásbeliség egymásra hatásával, a kérdésekből is kitűnik, hogy a szóbeli kihallgatást írásos tervezés előzhette meg. A boszorkányperek és a koncepciók perek ehhez kapcsolódó jellegzetességével a 2000-es években is találkozhatunk lejegyzésszerű kérdések formájában. Azt a kérdésstratégiát nevezem így, amikor a fordulóban a kihallgató többszörös kérdést tesz fel, így nem várja meg az első kérdésre adott választ, hanem azonnal az igenlő választ feltételező, részletekre irányuló részkérdéssel folytatja a fordulót.

(46) *kihallgatótiszt: jó következő kérdésem (gép) jó (sóhajt) következő kérdésem amikor védekezéséppen verte a sértettet az megütötte e önt a baltával és ha igen akkor hol sérült meg* (2000, MJK, DISC8)⁵²

A boszorkánypereknél ilyen, a kérdés egységeket *ha* kötőszóval elválasztó lejegyzéseket is találhatunk. Ezek esetében viszont tudható, hogy a kérdéseket tipikusan papírra vetették a szóbeli elhangzást megelőzően.

(47) *Primo. Tudgyaé, láttaé, hallottaé a Tanu, hogy az aláb nevezendő személlyek Boszorkányok vólnának, és valamit világossan tudé hozzájuk? Ha ugy, mitsoda jelekbül? okokbül? látásokbül s bizonyságokbül tudgya, látta, avagy tapasztalta, vallya meg hiti utan?* (1714, TMK, Bosz. 209.)

52 A kérdések halmozásának egyszersmind a kihallgatás felgyorsítása is lehet a célja – erre a jellemzőre utalhat a lejegyzésben nonverbális jegyként megjelenő sóhajtás. Ezt erősítheti a *jó* diskurzusjelölő az előző téma lezárásaként és az új téma felvezetéséként. Diskurzusjelölők periratokban is megjelennek, vizsgálatukra napjaink kihallgatási lejegyzései is lehetőséget adnak. A tíz kiválasztott átirat alapján nagy ívű következtetéseket ugyan nem vonhatunk le, viszont egyéni sajátosságok mindenképpen sejthetők. Másrésről a boszorkányperek dinamikusabban lejegyzett részei is összevethetők a diskurzusjelölők alkalmazásával, amit a fejezet végén egy további példával is bemutatok.

A fenti, (47)-es számú, tanúkhöz szóló kérdés a gyanú tárgyát képező boszorkányság meg tapasztalása körülményeinek részleteire tér ki a forduló második kérdés egységében. Feltételezhetjük a grammatikai hasonlóságok alapján, hogy a 2000-es évekből hasonló szerkezetű (46)-os kérdés is előzetes jegyzetek eredménye. Akár a nonverbális jelzéseket is interpretálhatjuk úgy, hogy a kihallgatót mintegy kötelességszerűen követi az előre feljegyzett kérdéseket – amelyek ebben az esetben látszólag spontaneitás, az előbeszéd helyzetére való alkalmazás nélkül artikulálódtak. Így bár lehetséges, hogy a boszorkányperekben ugyanígy az előre lejegyzett kérdőpontok részei voltak az ilyen, többszörös, előfeltételezést tartalmazó kérdések, a kihallgatások egy a diakroniában állandó vonását mutatják, hogy a kihallgató az elképzelt választ előfeltételezve megfogalmazott további kérdését is felteszi. A jelenség háttérében írásbeliség és szóbeliség összekapcsolódása állhat.

A boszorkányszer vádlottjának címzett következő kérdésben hasonló esetben a *ha* feltételeességet kifejező kötőszó is elmarad.

(48) *Te rontottad meg néhai Orbány feleségét, miért? és miképpen,
öszönözven Kovács Örsébeth, hogy kezét agyon.
Sem nem rontottam, sem pedig kezét nem kértem.
Nemdenem Tenéked néhai Kovács Ersébeth szemtől szemben meg
mondotta sok Ember előtt, hogy te rontottad meg őtett.
Ő maga Kovács Ersébeth nem mondotta, hanem mások mondatták
véle. (1753, TMK, Bosz. 348.)*

A jegyzőkönyv szerint a (48)-as részletben már grammatikai utalást sem látunk arra a hatóság kérdésében, hogy feltételezné, a kérdőpont első kérdés egységére tagadó választ adna a boszorkánysággal perbefogott személy. Így még inkább feltűnővé válik, hogy a kérdőpont második felében előfeltevést tartalmazó kérdésekre kell(ene) válaszolnia a kihallgatottnak. A példában dinamikusabb boszorkányszeres lejegyzés jelenik meg; olvashatók a vádlott válaszára adott hatósági reagáló fordulatok is. A fenti első kérdés előfeltevést tartalmazó részleteire nem válaszol a boszorkánynak tartott vádlott, hiszen a megrontás megtörténtét tagadja. Ezt a választ nem fogadja el a hatóság, hanem ellentétes értesüléseit hangoztatja. A lejegyzésszerű, részleteket magukba foglaló kérdések tehát magukban hordozzák azt az elemet, hogy a megtörténést feltételezi a hatóság, amit az jelez, hogy további részletekre kérdez, mielőtt megvárná az első kérdés egységre kapott válaszelemet. A modern diskurzusrészlet (46) esetében

a kihallgatótiszt meg van győződve arról az előzmények alapján, hogy a gyanúsított igenlő választ fog adni, ami nem a bűnösséget bizonyítaná, hanem a gyanúsított vallomásában lévő esetleges ellentmondásokra hívná fel a figyelmet.

A kihallgatások reagáló fordulói tipikus szekvenciákat rajzolnak ki, ez pedig a hatóság stratégiáira való következtetést enged meg. Már egy fordulón belül is felvázolhatók jellegzetességek. A következő megnyilatkozás (49) például összetételében is figyelemre méltó: a tanúnak címzett kérdést felvezető nyitott elemet kevesebb válaszlehetőséget megengedő, eldöntendő rész követ. Majd a fordulón belül a bíró az evidencia forrására is kitér, végezetül pedig újra nyitott kérdés formájában átadja a beszédjogot.

(49) *bíró: Jó, akkor arra kérném Önt, hogy mondja már el, legyen szíves, hogy mire emlékszik vissza B. E., és B. I. milyen viszonyban voltak, volt-e közöttük valaha valamilyen konfliktus, hogyha volt, akkor ez miben merült ki? Akkor éppen Ön mit csinált? Láta-e, hogy szerzett erről tudomást? Mindent, ami az esetleges közöttük lévő kapcsolatról eszébe jut, mondja már el, legyen szíves.* (2016, MJK, Átirat1)

A (49)-es példában olvasható forduló összetétele, ha az evidenciát taglaló elemet most nem tekintjük, nyitottabb – zártabb – nyitottabb kérdéselemekből áll össze, ezeket jelen esetben a valódi nyitott, illetve kevesebb reakciót megengedő eldöntendő és választó kérdések közötti különbségre értve. Hasonló összetételű kérdőpontokat boszorkányperek esetében is találni (50).

(50) *Tudgyaé a Tanu? és hallottaé eleitül fogva a Király Istvánné Leány-nya mit mondott szélylél a Faluban, hogy az Annyával ide s tova szélylél járhatnak, és az Annyanak olyan Paripája vagyon kin ugy ragyog a szerszám éttzaka rajta, ezekben ki mitt hallot, mongya megh.* (1740, TMK, Bosz. 322.)

Nemcsak fordulókon belül, hanem szekvenciálisan is mutatnak elrendeződést a kérdések. A kérdésre adható válaszlehetőségek fokozatos megszorításától várhatja a kérdező, hogy az általa kívánt választ váltsa ki. A következő példa kapcsán azonban érdemes kiemelni, hogy nem a bírótól, hanem az ügyésztől származnak a kérdések, így a kérdező célja is eltérhet.

- (51) 1 *ügyész: Igen, a vádbeli napra kérdezek. Milyen kijelentéseket tett, mit mondott az A. Juditnak, amikor az utcán találkoztak?*
vádlott: Én semmit. Csak megkérdeztem, hogy hova tette ezeket a cuccokat, hova tette az innivalómat, miért törte rám az ablakokat? Miért nem hagy már nekem békét? Ennyi volt.
ügyész: Ezt milyen hangnemben mondta?
vádlott: Hát, milyen hangnemben? Szépen mondtam neki, hova rakta?
ügyész: Értem, de hangosan, normál hangon?
 10 *vádlott: Nem, normálisan megkérdeztem, szépen. Én nem tudok hazudni.*
ügyész: Kiabálás?
vádlott: Nem.
ügyész: Szidalmazás?
 15 *vádlott: Az én részemről nem volt. Meg az ő részéről sem. Hát nem hazudok. Most miért hazudjak? Ő sem. (2017, MJK, Átirat2)*

Az (51)-es diskurzusrészletben szereplő terheltet garázdasággal vádolják; a hatóság szerint közterületen bántalmazta a sértettet. Az ügyész a szóváltást feldehítendő nyitottabb kiegészítendő kérdésekkel kezdi a szekvenciát (1. és 6. sor). A terhelt válaszaiból (3. sor, 7. sor) nem tükröződik, hogy hogyan jutottak el a vádban szereplő bántalmazásig, így az ügyész egyre megszorítóbban folytatja a szekvenciát, először választó kérdésben felkínálja azt a narratívát, hogy kiabált a gyanúsított (9. sor), majd eldöntendő kérdések formájában külön ki is tér erre (12., 14. sor). Figyelemre méltó a gyanúsított stratégiája: visszakérdezéssel (7. sor, 13–14. sor), őszinteségének folyamatos hangsúlyozásával védi arculatát, próbálja fenntartani a magáról kialakítani kívánt képet, illetve saját narratíváját.

Ugyanezen diskurzus folytatásában (52) egy újabb stratégiával találkozunk. Itt már nemcsak az egyre zártabb kérdések felé haladással, hanem a kérdések megismétlésével is megszorító hatást kelt a kihallgató.

- (52) *ügyész: Hány esetben lökte meg?*
vádlott: Én? Én egyszer löktem meg így, én meglöktem. Tisztelt Ügyész Úr! Én meglöktem így, és megkérdeztem, hogy miért csinálja ezt velem?
ügyész: Egyszer lökte meg?
vádlott: Igen.

ügyész: Tehát, többször nem.

vádlott: Hát, persze, hogy nem.

ügyész: Jó, köszönöm, nincs több kérdésem. (2017, MJK, Átirat2)

A fentiekben tehát a megszorítás a kérdés funkciója mentén érzékelhető. Ugyanarra a tényre vonatkozhat több kérdés, ha például a jegyzőkönyvezés miatt volna fontos egy-egy részlet tisztázása. Az is indokolhatná az információra való az újbóli rákérdezést, hogy a kikérdező számára nem világos az adott válasz. A látott példában feltehetőleg hangsúlyosabbá kívánja tenni az elhangzottakat az ügyész – hiszen az esetet nemsokára videófelvételből származó információkból is megismerhetik a jelenlévők.

Tipikusan fordulókön belüli kérdéseket kapcsol össze a példaadás stratégiája. Itt is a fentiekben látható, hogy a kihallgató konkrét(abb)an fogalmaz a megnyilatkozása folytatásaként vagy lezárásaként. A kérdések sorozatában ugyanazon információ kikérdezéséhez több és kevesebb válaszlehetőséget megengedő kérdések is kapcsolódnak. Az egyértelműsítés vagy a verbális segítségnyújtás szándékát láthatjuk, ha zártabb, példászerű kérdések vegyülnek a megnyilatkozásba.

(53) *kihallgatótízt: (gép) ő hol volt ágyon ült ágyon feküdt széken ült hol volt a úriember (2000, MJK, Disc8)*

(54) *kihallgatótízt: Ismered mind a két személyt?*

tanú: Nem. Csak az egyiket.

kihallgatótízt (diktálás): Közölük az egyiket ismerem.

kihallgatótízt: Név szerint, látásból, barátod, ismerősöd?

tanú: Hát, ilyen ismerősem. (sic!) (2000, MJK, Disc9/12)

Az (53)-as és (54)-es számú diskurzusrészletekben a kihallgatótízt a példát a válaszadás elősegítésére használják. Felmerülhet a kérdés pontosítása funkcióként, másrészt pedig a grammatikai kérdést helyettesítő példa a kihallgatás szekvenciájában nézve a megelőző kérdést egészíti ki, és szintén a válaszadást ösztönzi. Hasonló példaadó stratégia a boszorkányperes eljárások perirataiban is megjelenik.

(55) *Tudgyae a Tanu, hogy azon üdő közben, a midőn tudni illik maid
Böitben leszen esztendeje, öreg Szijártó Istvánnét eltemettek
volna, mostanságh Kapuvárt fogságban lévő Szeker Eörse
boszorkany Aszony Csornán volte, ha masut volt, hol, talám
Váczon?* (1733, TMK, Bosz. 272.)

(56) *Ismirtee a Tanu most Kapuvárot raboskodo Hegedüs Andrásné?
ha ismiri? tudgyae: hogy miért tartatik fogságban? nem de azért,
hogy Barbaczi lakosoknak nem csak testekben, de marhájok-
ban is maga bubájos es ördögös tudományival sok izben ártot
volna?* (1742, TMK, Bosz. 283.)

Felvethető, hogy a periratokban a példaadás nemcsak egyszerűen pontosítja a kérdést vagy tükrözi a hatóság előzetes ismereteit, hanem egyenesen tesztelni kívánja azokat, de ebben is különböző fokozatok jelennek meg. Az (55)-ös és (56)-os kérdőpontokban látható, hogy kérdőszavas kérdéseket eldöntendők következtek. Az (55)-ös részletben a *talám* utal a feltételezett válaszra. A sugalmazásnak jóval erőteljesebb megnyilvánulása az utóbbi (56)-os példában a *nemde* partikula megjelenése. A boszorkányperes anyagban is megfigyelhető tehát az egyre zártabb kérdések és az ezekhez kapcsolódó példaadás stratégiája, bár itt dinamikus lejegyzés hiányában tanúk kihallgatásakor nehezebb ezeket elkülöníteni.

A példaadás stratégiája a modern anyagban befolyásoló vagy a hatóság ismereteit tükröző szándék nélkül is jelentheti azt, hogy a címzett egy általánosabb után úgy szembesül kevésbé nyitott kérdéssel, hogy nincsen lehetősége válaszolni a formailag szabadabb választ megengedő kérdéselemre. A diskurzusrészletek alapján úgy tűnik, hogy kifejezetten segítő szándékú, nem eldöntendő vagy nem sugalmazó kérdések is limitálhatják a kihallgatott választ.

(57) *kihallgatótiszt: akkor mondja már el úgy saját szavaival hogy mi
történt mire emlékszik hogy zajlott mi volt az oka
gyanúsított: az ok az hosszúra nyúlik vissza úgy kezdődött hogy
belgiumba mentem november 15-én cégemtől hivatalos úton egy
hónapra és hazajöttem üres lakásra. akkor a kiliánba laktunk
albérletbe teljesen üres lakásba mentem haza. onnan kezdődött
az egész onnantól vagyunk külön* (2003, MJK, Disc00)

Az (57)-es diskurzusrészletben arra kéri a bíró a gyanúsítottat, aki beismerte, hogy feleségét bántalmazta, hogy ossza meg saját narratíváját a történekről. Kifejezetten támogató gesztust feltételezhetünk a kihallgató részéről, aki a fő kérdést azonban további példaadó kérdésekkel támogatja. A gyanúsított az utolsó kérdéselemre reagál csupán, a korábbiakra nem. A kihallgatótisz megnyilatkozásában a kérdések nyitottak, nem sugalmazóak, így feltételezhető, hogy példakérdésekkel inkább támogatni kívánta a vallomástételt. A látott részlet megerősítheti azt a szakirodalmi megállapítást, hogy a kérdések halmozása befolyásoló (VARGA MARIANNA 2016).

(58) bíró: Arra kérném Önt, ha nincsen akadály, hogy vallomást tegyen, hogy mondja már el, legyen szíves, hogy mire emlékszik vissza B. I. és B. E. között 2015. december 8. napján történekrrel kapcsolatban. Ön akkor hol volt, mit csinált, mit észlelte ki, kereste meg Önöket azzal kapcsolatban, hogy bármilyen probléma van? Tehát, mindent, ami ezzel kapcsolatban eszébe jut, mondja már el, legyen szíves!

tanú: Akkor az ápolóhelyiségben tartózkodtunk a kollégáimmal együtt. (2016, MJK, Átirat1)

A kiváltott válasz rövidege miatt talán még inkább szembeötlő a jelenség az (58)-as diskurzusrészletben, amely a (49)-es példa folytatása. Az összefüggő előadást megcélzó kérdést további példakérdésekkel segítené a bíró. A példák közül csupán a megadott elsőre reagál a kihallgatott tanú, feltehetően nem segíti a vallomástételt, hogy a kérdőszavas kérdések esetében memóriájára kell támaszkodnia. A korábbiakban már látható módon itt is nyitottabb, majd formailag kevesebb válaszlehetőséget megengedő, megszorítóbb, majd ismét nyitottabb szekvenciával találkozhatunk, így az utolsó egység a kérdés összegzése. A kihallgatás hatékonyságát azonban ez sem növeli, így a megnyilatkozás leginkább a téma megadásaként tud csak szolgálni, hiszen a diskurzus a továbbiakban is rövid kérdés–válasz fordulókkal folytatódik.

Olyan kérdés egységeket vettem számba, amelyek nyitott(abb) kérdéseket eldöntendő kérdés segítségével pontosítanak, vagy pedig további, kiegészítendő vagy konkrétabb, de nyitott kérdésekkel kívánnak magyarázni. Ezek hasonló mintázatoknak tűnnek, a modern átiratokban kifejezetten támogató stratégiaaként is érzékelhető volt a példakérdések megadása. Azonban a kihallgatás hatékonyságát ronthatja az eszköz: kontraproduktív lehet, hiszen a kihallgatott figyelme könnyen egyetlen kérdéselemre terelődhet. Másrészt viszont

lehetőséget ad a téma és kihallgatás nagyobb fokú kontrollálására is a kihallgatóknak. Ugyan valószínűsíthető, hogy a példában a kihallgató az előírásoknak megfelelően biztosítani óhajtotta a vallomás összefüggő előadását, de a példaadással ugyanolyan választ váltott ki, mint egy kiegészítendő kérdéssel, így a kihallgatás rövid fordulókkal folytatódott tovább a narratíva kifejtése helyett.

Formailag több és kevesebb válaszlehetőséget megengedő kérdések kombinálásával a hatósági kontroll kifejezetten növelhető is. A korábban (36)-os számmal idézett diskurzusrészlet ebből a szempontból is érdekes lehet. Álljon itt ismét a kihallgatótiszt reakciót kiváltani óhajtó fordulója: *akkor szereztném hogyha elmondaná hogy hogy történt ez az eset azon túl hogy önök összeverekedtek há akkor kezdjük az elején ön úgy emlékszik hogy ez nem ötödikén hanem hatodikán történt.* A gyanúsítottat a kutatás dokumentációja alapján bűnösnek gondoló kihallgatótiszt összefüggő vallomás előadására kéri, mégis maga lehetetleníti el ezt a kérdezőzéssel. A kapott válasz valóban csupán a dátumra vonatkozik. Az egyébként beszédfordulók hosszát tekintve is kifejezetten domináns kihallgatótiszt a korábbiakban látott példaadáshoz hasonlóan, de annál sokkal kontrollálóbban szűkíti az eredeti, a kihallgatás során jogosan várható nyitott kérdést egy utókérdésre. Az adott instrukció *hát akkor kezdjük az elején* növeli a hatalom érzetét, utasításként értelmezhető. A válaszra reagáló harmadik forduló kifejezetten mutatja, hogy a vallomást nem tudja elfogadni a kihallgatótiszt. A boszorkányperes és a koncepció peres példákkal ellentétben itt olyan explicit állítással nem találkozunk a diskurzus során, hogy a hatóság képviselője kifejezné, szerinte a gyanúsított hazudik, azonban a figyelmeztetés beszédaktusa a körülmények megnevezésével ezt implikálja. A két stratégia – a kevesebb válaszlehetőséget megengedő kérdésekkel való irányítás és a szavahihetőség megkérdőjelezése – egymást erősíti.

Feltehetően egyéni jellegzetességet mutathat, de érdemes lehet kitérni a diskurzusjelölők használatában megmutatkozó sajátosságokra is. Ezek egyrészt jó fogódzót jelentettek a kérdés funkciójának megismerésére, másrészt a funkcióval összekapcsolódva tipikus mintázatokat alakítanak ki.

A *hát* már a középmagyar korban is tipikus elem volt a kérdés bevezetésére, ellenvélemény nyomatékosításának kifejezésére is szolgált (SCHIRM 2008: 191). A boszorkányperes kihallgatások alapján úgy tűnik, hogy a *hát* diskurzusjelölő használata a vádlott kihallgatásakor a vádlott szavahihetőségének megkérdőjelezésére, a válaszelem és a tanúvallomások, a sértettekkel történtek kontrasztjának előtérbe állítására is szolgál. A *hát* hasonló alkalmazása megjelenik napjaink pereiben is. Egy tárgyalás alkalmával például a bíró kérdésének jellemző indítása a *hát* partikula. Két jellemző funkció társul hozzá

jelen adatok alapján: az ellentmondások tisztázása és a kihallgatott válaszá-
nak megszorítása, sürgetése, emellett érzelmkifejező szerepe is megjelenik,
amikor nem kérdés indításakor szerepel. SCHIRM (2008) úgy látja, a *hát* dis-
kursusjelölő hitvitákban az alapvetően arculatromboló helyzetben az arculat
védésére is alkalmas lehet, mert kevésbé direkt ellentmondás kérdéssel történő
kinyilvánítását teszi lehetővé, mint az állítással történhetne. A vitától eltérő
kihallgatási helyzetben azonban az ellentmondás nyomatékosítása kifejezet-
ten arculatfenyegetőnek tűnik a boszorkányság főbenjáró bűnének témájában.
Modern kihallgatásokban is megfigyelhető nyomatékosító funkcióban a par-
tikula, választ váró egyéb megnyilatkozások esetében is, így a jogi színtereken
az adatok alapján kifejezetten arculatfenyegetőnek tartható.

- (59) 1 *bíró: Hát azért a bíróságnak joga van megtudni, hogy ötpercen-
ként valaki egy tárgyalóteremben miért változtatja vallomását,
még akkor is ha vádlott, mert akkor a bíróságnak minden joga,
oka, alapja megvan arra, hogy valóban büntetőeljárást eredmé-
5 nezzzen Önökkel szemben.
vádlott: Hát nem sötétbe, még-még nappal vót...
bíró: Hát most mondja, hogy serkenedett? Vagy mit csinált?*⁵³
[...]
*bíró: Ez egy új dolog. Hát azt mondja, hogy a fa alatt maradtak
10 a vödrök. Nem ezt mondta?*
[...]
*bíró: Hát azt most mondta az előbb, hogy a vödrök már hama-
rabb széthányódtak menet közben.*
[...]
15 *bíró: Hát pedig a rendőrök azt észlelték, hogy pakoltak be alumí-
niumlemezeket a kocsiba. (2003, MJK, DISC15)*

Az (59)-es példában idézett tárgyalásrészletek mutatják, hogy a bíró visszatérő-
en használja a *hát* diskursusjelölőt, amikor az elhangzottak vagy a rendelke-
zésére álló információk és a legutolsó válaszelem között ellentmondást érzékel
(6., 8., 12., 15. sor). Ilyen használatra a boszorkányperekben is láthattunk már
korábbi példát (vö. *Hát a magad Menyedet miért rontottad meg, azt inkább*

53 A nyelvi-jogi szempontból kifejezetten érdekes részletben a bíróság kérdésére a vádlott maga adja meg a *serkenyedik ~ serkenedik* szó jelentését, amelyet utána a kihallgatás során a vélt ellentmondások felmutatására használtak.

oltalmaznod köllött volna (1741, TMK, Bosz. 358.). Látható olyan használata is a diskurzusjelölőnek, amelyet az érzelmi töltet indokol (1. sor), viszont itt is felvethető, hogy a bíró által éppen elmondottak, elvárhatónak tekintett magatartás és a vádlott magatartása közötti ellentmondás fogalmazódik meg a fordulóban.

Másutt is találkozhatunk hasonló együttállásokkal, a *tehát* kifejezetten összegző kérdéseket, az egyértelműsítést vagy a kihallgató következtetéseinek ellenőrzését szolgálja, a *jó* gyakran szerepel – egyéni változatosságot mutatva – a válasz tudomásulvételének és új téma bevezetésének jelölésére.

8.1.5. Következtetések

Napjaink tárgyalótermi diskurzusaiból mintaképpen tíz, a Miskolc Jogi Korpuszból származó bírósági és rendőrségi kihallgatás részletének átiratát helyeztem a korábbi elemzések mellé. Az összehasonlításnak korlátjai is voltak, hiszen az idő, a szociokulturális és a jogi háttér, így a szerepek, aktuális kihallgatói célok és az ügytípusok különbségei mellett szövegtípusbeli különbségek is megjelentek.

A jogi környezet új szereplőkkel egészíti ki a kérdéstípusokat. A kérdés témái a diakronián átívelőnek tűnnek, a formai szempontok hasonló limitációkkal alkalmazhatók. A kijelentések aránya növekszik, illetve az utókérdés tisztábban kezelhető megjelenése is felbukkan. A formulaszerű kérdések egyszerűsödése látható akképpen, hogy az evidencia valóban a kérdés előterébe kerül, vagy pedig az udvariassági formula a kérdezés, kikérdezés helyzetére reflektál. A szövegtípus miatt jól követhető kérdés–válasz fordulónak köszönhetően a kérdések funkciója részletesebben is elemezhető és kategorizálható volt.

Mind a boszorkányperes iratoknak, mind napjaink kihallgatásainak fontos eleme a hatóság tudására, ismereteire való reflektálás és fókuszálás, azonban ez más-más formában valósul meg. A saját vélekedés tesztelésére a boszorkányperes jegyzőkönyvekben a részletes narratíva kérdésbe foglalása adott terepet, míg a lejegyzett modern diskurzusokban számos visszacsatoló, ellenőrző kérdést láthatunk. A korábbi információkkal való ellentmondás tükrözésére is láthatunk példát a különböző korszakokban, ennek jó megvalósítójának tűnik a *hát* diskurzusjelölő szerepben, amelynek történetiségéhez is kiegészítést nyújthat a jogi szintéren való előfordulása. Visszatérő stratégiának mutatkozott a példaadás és a nyitott és kevesebb válaszlehetőséget megengedő

kérdések kombinálása, ezen stratégiák célja azonban változatosságot mutat. Lejegyzésszerű kérdések műfaji eltérések ellenére is megjelentek mindkét példacsoportban, ezek hátterében a szóbeliség és írásbeliség nehezebb elválaszthatósága, a tárgyalótermi diskurzus beszédhelyzete is állhat.

8.2. Metanyelvi reflexiók régi és mai tárgyalótermi kérdésekhez

A jogot és az udvariasságot összekapcsoló munkák (l. 3.3.) megállapították, hogy a jogi színtereken érzékelt udvariasság vagy arculatfenyegetés az értékelőnek a szituációban betöltött szerepének függvénye is lehet. A magyar jog és nyelvi kutatások esetén a Miskolc Jogi Korpusz is kísérletet tett azon kérdéskör bemutatására, hogy a kihallgatott nyelvi oldalról hogyan értékeli a kihallgatást, erre irányuló interjúkérdésekkel is kiegészítették a kutatók a hangfelvételeket. A következőkben a kötetben feldolgozott anyagból válogatott kérdések bölcsész- és joghallgatók általi megítélését mutatom be – a hatalom nyelven keresztüli érzékelésének középpontba állításával.

8.2.1. A kiegészítő kérdőíves kutatás módszertana

A történeti kutatások korlátja, hogy a nyelvhasználók értékelései véletlenszerű metanyelvi megjegyzéseken kívül nem hozzáférhetők. Ezeket természetesen nem pótolhatja, de az eddigi elemzéseket árnyalhatja, hogyan vélekednek mai magyar anyanyelvű beszélők egy-egy kihallgatási kérdésről. A szakirodalmi megállapítások mentén kísérletet tettem egy kismintás kutatásban metanyelvi reflexiók bevonására is a tárgyalótermi kihallgatási kérdések megítéléséhez kapcsolódóan. Mivel a jogászok és nem jogászok vélekedése eltérhet a tárgyalótermi kérdésfeltevés helyénvalóságával kapcsolatban, két csoportot vontam be.

A történeti adatok kezelése a metanyelvi reflexiók szempontjából limitált, így KUNA (2019) mintájára mai beszélőket kértem meg történeti adatok értékelésére. Ügyelni kell ugyan arra, hogy a történeti szövegekkel foglalkozva ne vetítsük vissza mai nyelvi kompetenciákat a múltba (vö. FORGÁCS 1994: 19) – azonban a történeti szövegek hatásosságának vizsgálata empirikus kutatással „szükségszerűen és kizárólagosan a mai perspektívából történhet” (KUNA 2019: 161). KUNA (2019) vizsgálatában olyan eredményeket is kapott, amelyekben a meggyőzés kortól, kontextustól való függését mutatta, hogy az adatközlők nem tudtak vagy nem kívántak a nyelvi anyag közvetítette helyzetbe

belehelyezkedni. Jelen kutatásban az instrukcióban kértem a kitöltőket, hogy a helyzet számunkra adott történeti visszasságaitól (pl. a boszorkányokba vetett hit) próbáljanak meg eltekinteni, hogy a kikérdezési stratégiák hangsúlyosabbá válhassanak a lehetőség szerint párhuzamosnak feltételezett kihallgatási szituációk között.

A dolgozatban feltárt összehasonlítások mentén az adatközlők három időszakból származó kérdéseket értékelték aszerint, hogy a kihallgatás során mennyire érzékelik ezeket korrektnek vagy manipulatívnak. A kérdések 17–18. századi boszorkányperes iratokból (TMK), az 1950-es évekbeli koncepciók peres anyagából (a MOL anyaga mellett CZIPA 2018 és gyűjtéséből is nyelvi példákat választva), valamint a 2000-es éveket feltáró MJK rendőrségi kihallgatásokat és büntetőperes eljárásokat tartalmazó alkorpuszából származtak. A kérdések minden esetben a kontextus rövid leírásával és az évszám megadásával együtt szerepeltek. A történeti adatoknál értelmezések és rövidítésfeloldások is segítettek a megnyilatkozásokkal való munkát. (A kérdőívek anyagát l. a *Függelék*ben.)

A válaszadásnál a kérdések megítélésekor a tipikusan attitűd mérésére használt ötfokozatú Likert-skálát alkalmaztam (l. pl. FORGÁCS 2017). Mindazonáltal lehetőség van az eredmények árnyalására kvalitatív szempontok mentén, mert a kérdőív rövid, szöveges választ igénylő kérdésekkel is kiegészült. A kitöltésre reflektáló, szöveges választ igénylő kérdések segítségével árnyalhatók az adatközlői megközelítések.

Az elemzett nyelvi anyagból a sokféleségre törekedve – mind formai szempontból, mind a kérdés funkcióját tekintve – összesen tizenöt kihallgatási kérdést válogattam ki, ötöt minden tárgyalt időszakból, illetve szövegtípusból. A megnyilatkozásokat a kontextus bemutatásával együtt kapták meg a kitöltők, akiknek kétféle feladatuk volt: 1-től 5-ig terjedő Likert-skálán értékelték, mennyire tartják sugalmazónak az adott kihallgatási kérdést, majd reflektálniuk kellett saját kitöltésükre, és beszámolni arról, milyen tényezőket vettek figyelembe. A jelenséghez munkadefiníciót nem kaptak, három jelzőre tudtak támaszkodni. A Likert-skála 1-es értéke *sugalmazó/befolyásoló/manipulatív* kérdést jelentett, ennek értelmezése a válaszadó megítélésén múlt. Az 5-ös érték a *korrektséget* mutatta, amelyet a megadottak ellentétéként, azaz mint *nem sugalmazó/befolyásoló/manipulatív* megnyilatkozást értelmezett a skála magyarázata. Jelen fejezetben az adatok elemzésekor ezeket a kifejezéseket használom – hétköznapi jelentésükből kiindulva a nyelvhasználók megítélésére utalva. A kérdőívet egy a kitöltők tanulmányaira vonatkozó blokk zárta, amelyből kiderülhetett, hagytak-e egyetemi kurzusokon megszerzett

ismeretekre a kitöltés során. Az adatközlők célcsoportjának meghatározása egyrészt azt biztosította, hogy ne jelentsenek értelmezési nehézséget a kitöltők számára a szövegek, másrészt pedig, bár a vizsgálat nem reprezentatív, abba is bepillantást nyújthat, hogy megmutatkoznak-e a mintában szembeötlő különbségek a nyelvészetet és jogot hallgatók megítélései között, amelyek további kutatásra is érdemesek lehetnek.

A kérdőívet az Eötvös Loránd Tudományegyetem huszonnégy magyar szakos, éppen nyelvtörténeti kurzust végző hallgatója töltötte ki 2023 tavaszán. A joghallgatók a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának hallgatói közül kerültek ki, tizenhárman töltötték ki elektronikus formában a kérdőívet a 2024-es tavaszi szemeszterben. Összesen tehát harminchét kitöltéssel dolgoztam, ezek közül azonban néhányat (5) részben használtam csak fel – azaz a Likert-skálával dolgozó megítéléseket vagy az indoklást ki kellett zárnom a vizsgálatból. Két magyar szakos hallgató esetében nem tudtam a számadatokkal dolgozni, mert a szöveges indoklás ellentétben állt a megadott értékelésekkel, így feltehetően a skálát nem az instrukciónak megfelelően használták. Ezekben az esetekben a szöveges részeket viszont feldolgoztam. A joghallgatók közül hárman egyáltalán nem adtak szöveges indoklást a kitöltéshez, így itt a számadatokkal tudtam csak dolgozni. A kérdőív szempontjai a tanult diszciplínákra kérdeztek rá, azaz hogy a kitöltő hallgatott-e nyelvtörténetet, diskurzuselemzést, történelmet vagy jogot. Összesen tizennégyen jelezték, hogy tanultak az egyetemen történettudományt, négy bölcsész és tíz jogász. Előbbiek esetében feltehetően szakpár része volt a történettudomány, míg utóbbiak tipikusan két félévnyi történelmi ismeretet adtak meg, amely a tantervbe illeszkedhet. Egy bölcsészhallgató jelezte, hogy az egyetemen kívül hallgatott kommunikációelméletet, tízen pedig a tanterv részeként vagy egy-egy kurzus tematikájában ismerkedtek meg a diskurzuselemzéssel.

A kutatás mind célja szerint, mind az adatközlők száma miatt a korábbi elemzéseket kiegészítő lehetőség, nézőpont, illetve egy újabb kutatási irány tesztelése. A két kitöltői csoport száma nem egyezett meg, amit az eredmények összevetésekor szem előtt kell tartani.

8.2.2. A kérdések megítélése

A kérdések megítélését csoportokra bontva, tehát a bölcsészhallgatók és joghallgatók kitöltéseit külön feltüntetve mutatom be. A leíró statisztika eszköztárából a móduzt és az átlagot választottam az adatok leírására. Emellett a szórás segíti a megítélések esetleges különbözőségének jellemzését. A kérdések értékelésekor a hallgatók láthatták, hogy a Likert-skála 1-es értéke a leginkább befolyásoló, az 5-ös értéke pedig a leginkább korrekt (azaz itt a legkevésbé befolyásoló) kérdést jelölte. A 3-as érték a nehezen megítélhető kérdést mutatta. Időszak szerint elkülönítettem a kérdéseket az értelmezés megkönnyítésére, viszont a kérdés formája szerint hasonlóakat nem szerepeltettem együtt. A koncepciók perек esetében az évszám vagy a megnyilatkozás utalhatott a történelmi háttérre, de a kihallgató és a kihallgatottak nevét sehol sem tüntettem fel, hogy ez ne befolyásolhassa a kitöltést.

A kérdések megítélését a 21. táblázat foglalja össze.

21. táblázat. A kihallgatási kérdések megítélése bölcsész- és joghallgatók csoportjában

A kérdés száma	Kérdés ⁵⁴	Módusz (ny) ⁵⁵	Átlag (ny)	Módusz (j)	Átlag (j)	Szórás (ny; j)
1	<i>Mit tud s mit látott a tanú, avagy mit hallott Kalos Pálné Vadász János mostohaleányára, s úgy Szabó Miklósné és Lovász Mátyásné boszorkányságuk felől. (1709)</i>	4	3,43	5	3,61	1,29 (1,22; 1,39)
2	<i>Hiszen boszorkány vagy te? (1741)</i>	1	1,90	1	1,85	1,02 (1,06; 0,95)

54 A kérdéseket ezen a ponton röviden a követhetőség kedvéért a táblázatban közlöm. Rövid kontextusukkal együtt, a kitöltők számára olvasható változatban a *Függelék*ben találhatók meg.

55 A nyelvtörténetet tanuló bölcsészhallgatók csoportja (ny) jelöléssel, a joghallgatóké (j)-vel szerepel itt és a későbbi táblázatokban.

A kérdés száma	Kérdés	Módusz (ny)	Átlag (ny)	Módusz (j)	Átlag (j)	Szórás (ny; j)
3	<i>Vallja meg a tanú hite után azt is, hogy megírt pünkösdi éjszakán Babóton lakozó Horváth Mihálynak Petrőcz Mihály nevű szolgája, nemde a babóti háztárban a Fekete-érnél lévő ároknál feküdt, és azon szekérnek, melyen tudniillik a megírt négy boszorkány asszonyok mentek a szentmiklósi szőlőhegyre, nemde a két kereke által ment rajta, az említett [...] szolgán? (1741)</i>	2	2,38	3	2,54	1,12 (0,95; 1,34)
4	<i>Hát a magad menyedet miért rontottad meg? Azt inkább oltalmaznod kellett volna. (1741)</i>	1	1,43	1	1,61	0,94 (0,79; 1,61)
5	<i>És kiket rontott meg, vagy micsoda boszorkányságát tudja, vagy egyéb gonosz cselekedetét, s kivel? (1715)</i>	2	2,67	3	2,92	1,33 (1,36; 1,26)
6	<i>Ön a termelőszövetkezeti csoport tagsága közül név szerint kiket beszélt rá a termelőszövetkezeti csoportból való kilépésre és milyen szándékból tette azt? (1954)</i>	2	2,67	2	2,69	1,37 (1,38; 1,36)
7	<i>Ismertesse részletesen ezt az esetet! (1954)</i>	5	4,52	5	4,46	0,94 (1,00; 0,84)

A kérdés száma	Kérdés	Módusz (ny)	Átlag (ny)	Módusz (j)	Átlag (j)	Szórás (ny; j)
8	<i>Kitől érdeklődött ön, hogy ezt a földet művelésbe veheti? (1954)</i>	5	4,14	5	4,31	0,93 (0,72; 1,03;)
9	<i>Ön évekig dolgozott együtt Hetényivel, igen sokszor beszélgettek egymással. Így egyes alkalmakkal, beszélgetések során nem szerzett tudomást arról, hogy kik Hetényinek az ügynökei? (1954)</i>	4	3,24	2	3,38	1,23 (1,27; 1,15)
10	<i>Ezen kívül tudott-e Ön arról, hogy az országban az egyetemi fiatalság mozgolódik? (1957)</i>	5	3,67	4	3,92	1,00 (1,08; 0,83)
11	<i>Előbb azt állította, hogy a rendőrök bántalmazták, azért tett hamis tanúvallomást. Hányszor bántalmazták kihallgatás során? (2003)</i>	5	3,29	3	3,15	1,35 (1,42; 1,23)
12	<i>Hanem? Hát akkor miért kanyarodtak le? Ha nem kanyarodtak volna le, akkor nem csúsztak volna meg a gépkocsival a földön. Viszont nem kellett volna lekanyarodni, hiszen nem arra laktak. Így van? (2003)</i>	1	1,35	1	2	0,89 (0,57; 1,11)
13	<i>Akkor mondja már el úgy saját szavaival, hogy mi történt, mire emlékszik. Hogy zajlott? Mi volt az oka? (2003)</i>	5	4,05	5	4,54	1,10 (1,28; 0,63)

A kérdés száma	Kérdés	Módusz (ny)	Átlag (ny)	Módusz (j)	Átlag (j)	Szórás (ny; j)
14	<i>Ez a kistermetű, vékony ember? (2000)</i>	1	1,55	2	2,46	1,89 (0,78; 1,28)
15	<i>De amikor a nyomozók hallgatták ki, már nem bántották? (2003)</i>	2	3,19	5	3,38	1,29 (1,33; 1,18)

A leíró statisztikával bemutatott adatok alapján is szembeötlő, hogy tendenciaszerűen nem feltételezhető alapvető különbség a két csoport értékelése között. Bár viszonylag kis számú kitöltővel dolgoztam, a várakozások ellenére nem látható, hogy a joghallgatók tipikusan korrektebbnek ítélték volna meg a kérdéseket. A móduszok alapján a 15-ös kérdésnél vehető észre nagyobb eltérés a két csoport között. Itt a közvetlen szövegelmélet és a kérdezői szándék megítélése állhatott a háttérben, bár az átlagokat tekintve ennél a kérdésnél sem nagy az eltérés. Hasonló a 9-es számmal jelzett negatív eldöntendő kérdés értékelése, amely kevésbé expliciten kapcsolódik a tágabb kontextus ismerete nélkül a bűnösséghez. A bölcsészhallgatók által legkevésbé korrektnek ítélt modern kérdések (napjainkból a 12. és a 14.) valamivel kedvezőbb értékelést kaptak a jogászoktól, ugyanez mondható el a 4-es boszorkányperes kérdéstről. A 2-es, vádlott tagadását figyelmen kívül hagyó kérdés esetében viszont a joghallgatók értékelése a szigorúbb.

Kifejezetten negatívan, tipikusan 1-es értékkel vádlottak kihallgatása szerepelt boszorkányperekéből és napjaink pereiből. A boszorkányperekben a 2. és a 4. egyaránt negatív értékelést kapott, ezekben közös, hogy a hatóság a vádlott tagadását nem vette figyelembe. Úgy tűnik, ezen tényező mellett eltörpült a kérdés típusa, és az adatok alapján a forma nem befolyásolta elsődlegesen a kitöltőket. Ez megerősíti a kötet azon megállapítását, hogy a kérdés formája a hatósági kontroll egyes eseteiben nem számottevő; nyitott kérdéssel is megvalósítható sugalmazás vagy befolyásolás. A koncepciók perekben a 6-os kérdés kontextusából lehetett hasonló jelenségre következtetni, azonban ennek megítélése kevésbé negatív a válaszadók körében, feltehetően azért, mert itt a kihallgatott állításainak való ellentmondás kevésbé volt nyilvánvaló a kérdőívben megadott kontextusból. A kihallgatottat szintén nem feltűnően megkérdőjelező 9-es koncepció peres kihallgatási részletet sem ítélték kirívóan negatívnak. Az egyik leginkább sugalmazó kérdés a válaszadók szerint a 2000-es évek 14-es számmal ellátott megnyilatkozása volt, ahol szintén nem

expliciten, de viszonylag nyilvánvalóan vonta kétségbe a kihallgató a vádlott által elmondottakat. A negatív értékelések alapján kitűnik, hogy az ellentmondásokat feltárni kívánó kérdéseket nem ítélték meg korrektnek az adatközlők.

Inkább sugalmazónak ítélték összességében a válaszadók az előfeltevést tartalmazó, de a kihallgatottnak expliciten nem ellentmondó kérdéseket, ilyen volt az 5-ös és a 6-os. Az is állhat a kedvezőbb értékelés hátterében, hogy a be nem bizonyított tény állítását nehezebb volt feltételezni, hiszen a kitöltők röviden olvashatták csak a kontextust, a diskurzus egésze nem állt rendelkezésükre. Inkább negatív értékelést kapott a 3-as is, ahol a tanúnak a kérdés formai jellemzőiből kiindulva kevesebb szerepe volna szabad vallomástételre. Lehetséges, hogy itt a kedvezőbb megítélésben a címzett szerepe is fontos lehetett, és a tanúnak feltett kérdést kevésbé gondolták fenyegetőnek az adatközlők a szituációból adódóan. A két, hatóság feltételezéseire fókuszáló eldöntendő kérdés, a 12-es és a 3-as negatív megítélést kapott. A 12-est kifejezetten sugalmazónak értékelték a válaszadók, ennek magyarázata lehet, hogy a 2000-es évek kihallgatási szituációja közelebb állt a kihallgatottakkal empatizáló adatközlőkhöz, vagy pedig a kihallgatott vádlotti szerepe miatt érzékelhették fenyegetőbbnek a kérdést. A boszorkányperes 3-as megítélése is negatív összességében, de a tanút kérdező megnyilatkozás több esetben, inkább joghallgatóknál semleges értékelés kapott.

A számszerűsíthető választások alapján a kitöltők mindkét csoportja azokat a kérdéseket ítélte legnagyobb arányban korrektnek, amelyek tanú vagy vádlott számára az események szabad előadását biztosították – a 7-est és a 13-ast. Formailag ilyen lehetett volna a boszorkányperes 1-es kérdés is, azonban ez jobban megosztotta a válaszadókat. Az indoklásokból arra következtethetünk, hogy sokan elfogultságnak ítélték, a bűnösség állításaként értették a *boszorkánysága* formulát (ennek vitatottságáról l. 7.3.2.).

Más-más tényezőkre figyelhettek fel a megítélésnél a válaszadók, hiszen a kiegészítendő – ilyen volt az 5-ös, 8-as és 11-es – kérdéseket nem ítélték meg egységesen. Az 5-öst kevésbé korrektnek értékelték, ebben esetleg az előfeltevés felfedezése játszhatott szerepet, de az is lehetséges, hogy a boszorkányság vádjá befolyásolta a kitöltőket. A 8-as inkább korrektnek számított, talán ezen látható leginkább, hogy a kérdést összességében pozitívan ítélték meg a kitöltők, de nem annyira korrektnek, mint a nyitott kérdéseket. A 11-es megosztó volt, a joghallgatók tipikusan nem tudták értékelni a megnyilatkozást, feltehetően a témája vagy a részlet és a rövid kontextusleírás alapján nehezebben megíthető beszélői szándék miatt.

8.2.3. A kérdések megítélésekor figyelembe vett tényezők

A saját kitöltésre való reflektálást három különböző, kifejtett indoklást kívánó kérdéssel kívántam előhívni: összességében a döntésben segítő tényezők felsorolásával, a legkorrektebb kérdés és a legsugalmazóbb kérdés kiválasztásával, valamint a választás indoklásával. A kérdőív legvégén pedig expliciten is kértem a kitöltőt, hogy reflektáljon arra, a tanulmányai befolyásolták-e a kitöltést. Voltak hallgatók, akik röviden az erre a kérdésre adott válaszukat is indokolták. Emellett a feldolgozásnál megfigyeltem, a tanulmányok tükröződnek-e a szöveges indoklásban használt terminusokban is, ez mennyire van összhangban a kitöltő saját értékelésével.

A kapott indoklásokat kérdésenként (általános reflexió, legkorrektebb kérdés, legsugalmazóbb kérdés), a megjelenő szempontokat összegezve csoportosítottam. Az általános összegzéseket az általam megállapított kategóriák szerinti bontásban a 22. táblázat mutatja be. Az indoklásként idézett elemek száma nem egyezik meg a válaszadók számával, mivel voltak olyan kitöltők, akik egy-egy kérdést átugrottak, félreértettek vagy éppenséggel több válaszelemet is adtak. A papíralapon dolgozóknak lehetőségük volt a kérdések mellé is megfigyeléseket, indoklásokat jegyzetelni, ezeket is feldolgoztam.

22. táblázat. A kérdések megítélésénél figyelembe vett tényezők

Szempont	Indoklás	Előfordulás
téma	– <i>milyen tényezőre kíváncsi (ny)</i>	1
adható válasz kifejtettsége vagy sugalmazása	– <i>Amikor részletesen, konkrét élethelyzetet ír le a kérdés és a végén csak egy „Így van?” kérdés került feltevésre, az például maximálisan manipulatívnak hatott. (j)</i> – <i>mennyire ad szabadságot a válaszadónak (ny)</i> – <i>mennyire enged meg a kérdés nyitott gondolkodást, mennyire zárja be a lehetőségeket, mennyire részletez, adja az ember szájába a szavakat, zár be egy struktúrába (ny)</i> – <i>A felszólításokra és arra, hogy bizonyos kérdésekbe a válasz is bele volt foglalva, és bizonyos kérdésekre ezekre a válaszokra rámutatásként működtek. (ny)</i> – <i>A manipulálás szintjén mennyire szerepel a kérdésben az elvárt válasz. (ny)</i>	7

Szempont	Indoklás	Előfordulás
	– <i>a kérdés sugalmazta a választ vagy be nem bizonyított bűnösségre épített</i> (ny) – <i>hagyja-e beszélni</i> (ny)	
tartalmaz-e előfeltevést vagy állítást	– <i>ártatlanság vélelme, mennyire foglal magában előzetes ítéletet</i> (ny) – <i>szubjektív megállapítások, a vád tényként kezelése a kérdés felvetésénél is, válasz figyelmen kívül hagyása</i> (ny) – <i>mintha biztosak lennének a bűnösségében</i> (ny) – <i>a kérdés sugalmazta a választ vagy be nem bizonyított bűnösségre épített</i> (ny) – <i>Leginkább a személyes jellegű, értékítéletet tartalmazó kijelentések segítettek megítélni egy adott kérdést. Illetve az, hogy mennyire hagyatkozott kizárólag a tényekre a kérdező.</i> (j) – <i>értékítélet</i> (ny)	6
udvariasság	– <i>A befolyásoló, indulatos szavakat vizsgáltam, illetve, hogy a mondatok milyen érzelmi irányban haladtak.</i> (j) – <i>szóhasználat, tegeződési és magázódási formák</i> (ny)	2
explicittség	– <i>kifejtett a kérdés</i> (ny) – <i>mennyire pontos a kérdés</i> (ny)	2
egyéb nyelvi szempont	– <i>igemódok, kötőszavak, túl sok kérdés van egymás után</i> (ny)	1
a kérdés funkciója, a kérdező szándéka	– <i>a kérdés mögött lehet-e valami hátsó szándék</i> (ny) – <i>pragmatikai tényezők; implicit, explicit funkciójú igék (ami elősegítette a kérdés funkcióját eldönteni)</i> (ny) – <i>a kontextusra és az alapján a kérdezői szándékra</i> (ny) – <i>mire akarnak kilyukadni; próbálják csőbe húzni</i> (ny)	4
intuíció és empátia, az ezeket segítő tényezőkre való hivatkozás	– <i>az ítélőképességemre</i> (j) – <i>saját ítélőképességemre, képzelőerőmre</i> (ny) – <i>megérzés</i> (ny) – <i>Engem mennyire befolyásolnának a válaszomban.</i> (j) – <i>körülmények ismertetése hasznos volt</i> (ny) – <i>pusztán megválaszolásával is negatívan jöhet ki</i> (ny) – <i>beleképzeltem magam az adott szituációba</i> (ny) – <i>sokat segített a kontextus</i> (ny)	8

A válaszokat áttekintve elmondható, hogy kiemelkedik indoklásként a szakmai megközelítés helyett a szituációba való belehelyezkedés, illetve az intuíción említése. Az ilyen szempontokat megadó kitöltők általában nem reflektáltak a megnyilatkozások megformáltsága.

A további szempontok a kérdések vagy a tágabb értelemben vett kontextus elemeire fókuszáltak. Az adható válasz kifejtettségének szempontja és az előfeltevés, kérdésbe foglalt állítás megléte mind a szakirodalommal, mind jelen monográfia fő szempontjaival összhangban áll. A kitöltők érzékenyek voltak arra, hogy a kérdés formája alapján mennyire enged teret a saját narratíva bemutatására, illetve hogy érzékelhető-e benne a válasza való iránymutatás. A válaszok még a bölcsészek esetében sem tartalmaztak azonban grammatikai kategóriákat ennek kifejtésére, tehát a nyitott, eldöntendő stb. típusok nem jelennek meg bennük. Érdekes lehet azonban kiemelni az egyik bölcsész-hallgató válaszát, aki a fenti nyelvészeti terminus metaforáját attól függetlenül alkalmazta, és a *struktúrába való bezárás – nyitott gondolkodás* kettősségét emelte ki. Szintén figyelemfelkeltőek voltak a kitöltők számára azok az esetek, ahol tény állítását feltételezi a kérdés. Fontos lehet, hogy itt a laikus megítélés is összhangban áll tehát a mai törvénykezéssel, amely szerint ezek a kérdések kerülendőek volnának. A bölcsészek mellett a joghallgatók közül egy adatközlő hivatkozik a szempontra, aki viszont reflexiója szerint nem a tanultakra támaszkodott a kitöltéskor.

Nemcsak összességében reflektáltak kitöltésükre a válaszadók, de a legkorrektebb és legsugalmazóbb kérdések kiválasztásakor választásukat indokolták, azaz egy-egy konkrét megnyilatkozást röviden szövegesen is értékelték. A 23. táblázat a legalább két kitöltő által leginkább korrektnek ítélt kérdéseket mutatja be a kérdés száma szerint. Az indoklásokat itt is kategorizáltam, és a közös szempontokat feltüntettem.

23. táblázat. A legkorrektebbnek ítélt kérdések és a vélekedés indoklása⁵⁶

Kérdés	Megjelenő szempontok	Indoklás	Válaszadók száma
7	téma adható válasz kifejtettsége vagy sugalmazása tartalmaz-e előfeltevést vagy állítást a kérdés funkciója, a kérdező szándéka összbenyomás (korrektség, semlegesség)	– <i>nincsen semmi előfeltevés, az illető szemszögére, tapasztalatára kíváncsiak, nem érződik semmi manipuláció, hátsó szándék</i> (ny) – <i>korrekt kérdés</i> (ny) – <i>elmondhat a vádlott minden körülményt, amit ő tapasztalt</i> (ny) – <i>egyszerű, információutakoló kérdés</i> (ny) – <i>mivel csak a részletek felől érdeklődik</i> (ny) – <i>semmi manipuláció, csak a tanú kérdezése</i> (ny) – <i>megadja a lehetőséget a magyarázatra, kifejtésre, a kérdés teljesen neutrális, álláspont nélküli</i> (ny) – <i>A részletes ismertetés, ami a felszólításban nyilvánul meg, hosszabb vélemény- és gondolat kifejtést vár el a válaszadótól. Ezáltal, nem manipulatív a kérdés, mert nem célirányosan kérdez rá a tárgyra.</i> (ny) – <i>a legsemlegesebb felszólítás</i> (ny) – <i>A 7. pont [kérdés áthúzva] a legkorrektebb, mert egy egyszerű kérdés, ami mögött nincs hátsó szándék.</i> (ny)	16
		– <i>nem kérdez rá a kérdező direkt módon, hagyja, hogy kifejtse álláspontját</i> (ny) – <i>teljesen semleges kifejtős kérdés</i> (j) – <i>semmilyen személyes jellegű értékítéletet nem tartalmaz, csupán az eset körülményeinek az ismertetését kéri</i> (j) – <i>semmilyen irányba nem viszi el az esetet, csak a tanú tudomását szeretné megtudni</i> (j) – <i>itt a saját álláspontja szerint el tudja mesélni az esetet</i> (j)	

⁵⁶ A 23. és 24. táblázatba azokat a kérdéseket vettem fel, amelyeket legalább két válaszadó a legkorrektebb, illetve legsugalmazóbb kérdésnek választott. Előfordult, hogy egy válaszadó több kérdést is feltüntetett, vagy elhagyta az indoklást.

Kérdés	Megjelenő szempontok	Indoklás	Válaszadók száma
13	téma adható válasz kifejtettsége vagy sugalmazása tartalmaz-e előfeltevést vagy állítást a kérdés funkciója, a kérdező szándéka összbenyomás (objektivitás)	– <i>mert megkéri a gyanúsítottat, hogy a saját szavaival írja le az eseményeket, nem hangzik el befolyásoló mondat</i> (ny) – <i>nem tartalmaz semmiféle állítást</i> (ny) – <i>nem mond semmilyen értékítéletet, hanem megkéri, hogy a gyanúsított mondja el</i> (ny) – <i>teljesen nyitva hagyja a lehetőséget, hogy azon az úton menjen a válaszadásban amerre szeretne</i> – <i>semmi konkrétumra nem kérdez rá</i> (ny) – <i>Mert nem vetít előre semmi konkrétumot, amit a megkérdezett személy mondhat.</i> (j) – <i>itt nem manipulálják semmivel a gyanúsítottat, csak arra kíváncsiak hogy ő hogy emlékszik a történetekre</i> (j) – <i>Egyszerű objektív kérdéseket tesz fel.</i> (j)	12
8	téma és stílus a kérdés funkciója, a kérdező szándéka	– <i>tárgyias, nincs személyeskedés, a tényekre kérdez rá</i> (ny) – <i>semmiféle manipulatív szándékot nem vélek felfedezni</i> (ny)	3
10	téma tartalmaz-e előfeltevést vagy állítást	– <i>csupán a vádlott háttértudása iránt érdeklődnek</i> (ny) – <i>nem fejez ki vádat, inkább érdeklődést fejez ki, pártatlanul</i> (ny)	2

A nyelvhasználói indoklásokhoz a korrektség fogalma felől közelítve azt látjuk, hogy a kitöltők összességében a fenti általános reflexiókhoz hasonló szempontokat alkalmaztak. Talán a kérdés konkrét volta segíthetett abban, hogy itt már elmaradtak a saját megítélési folyamatot összességében leíró, részletekre nem kitérő válaszok. Ehelyett megjelenik azonban, hogy összefoglalóan értékelik a kérdést egy-egy jelző segítségével: így vettem fel az összbenyomás szempontját olyan tényezőkkel, mint a korrektség, semlegesség és az objektivitás – azonban ezekhez nyelvi jegyeket nem társítottak a kitöltők. Két válaszadó tett kísérletet a kérdéstípus megragadására; egy bölcsészhallgató az

információtudakoló kérdés terminusalkotással próbálta megragadni a kérdező szándékát, míg egy jogászhallgató talán az oktatásból ismerős *kifejtős kérdés* kifejezést alkalmazta, minden bizonnyal a nyitott kérdés típusának megragadására. Mindegyik kérdésnél volt egy-egy adatközlő, aki a kérdés témájával érvelt. Annak ellenére, hogy az általános elvek között megadták, nem látjuk megjelenni a nyelvi jegyeket, viszont az adható válasz milyensége, kifejtettsége, a pozitívként értékelt szabad válaszadás lehetősége, valamint a kérdésbe foglalt állítás vagy előfeltevés hiánya visszatérő szempontként jelenik meg a konkrét választáshoz kapcsolódó indoklásokban is.

A leginkább sugalmazónak gondolt kérdéseket és az indoklásokban megjelenő szempontokat a 24. táblázatban gyűjtöttem össze.

24. táblázat. A legsugalmazóbbnak ítélt kérdések és a vélekedés indoklása

Kérdés	Megjelenő szempontok	Indoklás	Válaszadók száma
14	a kérdés mint az elmondottakat kétségbe vonó beszédaktus a kérdés szerepe a jogi procedúrában	– <i>a kihallgatótiszt egyenesen megkérdőjelezi a történeteket</i> (ny) – <i>túl manipulatív, a külsőségek alapján hitetlenkedik a tiszt</i> (ny) – <i>mert egyben ítélkező is, tehát nem veszi komolyan az esetet [...] nem biztos, hogy vallomást tennék neki. Vegyék az ügyemet komolyan.</i> (ny) – <i>kizárja a gyanúsított elmondását, sztereotípiáról</i> (ny)	8
	összbenyomás a kérdésről és a megnyilatkozóról (manipulatív, ítélkező, részrehajló, ellenséges) empátia	– <i>egyértelműen érzékelhető a bíró részrehajlása és/vagy ellenségessége</i> (ny) [együtt a 4-es és a 12-es kérdéshez] – <i>Teljesen elrugaskodva a puszta tényektől, személyes és már sértő jelzőket használt a kérdésében a kérdező, amely az információ megszerzése szempontjából teljesen indokolatlan, nem segíti a folyamatot.</i> (j) – <i>Mivel kétségbe vonja a vádlottat teljes mértékben.</i> (j)	

Kérdés	Megjelenő szempontok	Indoklás	Válaszadók száma
12	az adható válasz sugalmazása a kérdés mint az elmondottakat kétségbevonó beszédaktus tartalmaz-e előfeltevést vagy állítást	– a bíró felválaszolta szinte az elején [a] választ a kérdésre (ny) – olyan kérdést tesznek fel a vádlottnak, ami egyrészt megkérdőjelezi, amit ő mondott, másrészt úgy kérdőjelezi meg, hogy az általa ismertetett eseménysor ellenére invaliddá váljon, azok [?] amit a vádlott mondott (ny) – a bíró explicit olvassa a vádlottra a saját álláspontját (ny) – „Így volt, igaz?” – Előre elmondják a választ, amit hallani szeretnének. (j)	6
1	tartalmaz-e előfeltevést vagy állítást	– a kérdés feltevése előtt állítja a vádlottak boszorkányságát (ny) – rögtön boszorkányként hivatkozik a kérdésben (ny)	2
5	tartalmaz-e előfeltevést vagy állítást többszörös kérdések	– egyértelműen manipulatívak, mert nem maradnak pártatlanok [...] egyértelműnek veszi, hogy a vádlott boszorkány (ny) – tényként kezel nem bizonyított esetet (ny) – mert túl sok kérdés fogalmazódik meg egy kérdésen belül, a gyanúsított pedig, ha nem gondolja végig a kisebb kérdéseket is, könnyen egyik problémából a másikba sodorja magát. [tanú] (ny)	3

Kérdés	Megjelenő szempontok	Indoklás	Válaszadók száma
4	a kérdés mint az elmondottakat kétségbe vonó beszédaktus tartalmaz-e előfeltevést vagy állítást a kérdés által kiváltott hatás (manipulál, beismerésre késztet, büntudatot kelt)	– <i>nem csak meghazudtolja, de manipulálja is</i> – <i>talán itt kezelik leginkább evidensként a vádat, és itt hagyják leginkább figyelmen kívül a kérdést</i> (ny) – <i>nagyon nem volt szimpatikus, úgy állította be, hogy megrontotta, pedig előtte mondta, hogy nem</i> – <i>van benne értékítélet</i> (ny) – <i>Ez egyrészt beismerésre készíti az elkövetőt, másrészt rögtön büntudatot is kelt benne.</i> (j) – <i>mert itt nem kérdeznek, csak állítanak</i> (j)	7
3	adható válasz kifejtettsége vagy sugalmazása tartalmaz-e előfeltevést vagy állítást	– <i>felszólítják a tanút, hogy valljon egy bizonyos történetről, nem az ő álláspontja fontos</i> (ny) – <i>a legzártabb lehetőség, nehéz új útra térni</i> (ny) – <i>konkrétan a kérdésben olyan állításokat fogalmaz bele, amelyek nem hagynak igazi válaszadási lehetőséget a kihallgatottnak</i> (ny) – <i>mert maga a kérdés konkrétan elmondja az esetet és a tanúnak igazából nincs választási lehetősége, mert szinte mindent tud a hatóság</i> (j)	5

A sugalmazónak ítélt kérdések választása változatosabb volt, mint a legkorrektebb kérdéseké. Egy új szempont is megjelent: a válaszadók dinamikájukban, a kontextust nagyban figyelembe véve szemlélték a megnyilatkozásokat, és kiemelték azokat az eseteket, amikor a hatóság képviselőjének reakciójából kitűnik, hogy kétségbe vonja a kihallgatott által elmondottakat, vagy éppen egyáltalán nem veszi figyelembe a tagadását a boszorkányperes példában. Ezt a korszaktól függetlenül negatívan ítélték meg a kitöltők. Természetesen az is szerepet játszhatott, hogy a hatóság vélekedéséről, céljairól kevesebbet tudtak, és az empatizáló megjegyzéseikből kiderül, hogy egyértelműen a kihallgatottak helyzetével tudtak azonosulni a válaszadók. A hatósággal való azonosulás,

például a hatékony kihallgatás gondolata sehol sem jelenik meg, sőt, még egy joghallgató is kifejezetten a kihallgatotti szituációba belehelyezkedve indokolta a válaszát. Az összegző szempontokban is felsoroltakból számos példát látunk az előfeltevés vagy állítás kérdésbe foglalásának negatív megítélésére. A boszorkányperes eldöntendő kérdés negatív megítélésében a példán keresztül is megmutatkozik, hogy sugalmazónak tartják, amikor a hatóság a saját narratíváját részletesen fejti ki. Nem jellemző, hogy nyelvileg ragadnák meg a jelenségeket a válaszadók, bár itt is láthatunk a korábban ezzel az eszközzel élő válaszadótól metaforikus kifejezést (*a legzártabb lehetőség*). Emellett a kérdés által kiváltott hatást ragadják meg (*manipulál, beismerésre késztet, bűntudatot kelt*), illetve a kérdést vagy a kérdezőt jellemzik (*manipulatív, ítélkező, részrehajló, ellenséges*).

Indoklásaikat a válaszadók inkább laikusként fogalmazták meg. A bölcsészek esetében jelentek meg alkalmazott szakterminusok, amelyekkel a kitöltési folyamataikat összességében reflektálták (*igemódok, pragmatikai tényezők, felszólítás, kontextus*), amelyek azonban a konkrét indoklásoknál, azaz a legkorrektebb és a leginkább sugalmazó kérdés választásának magyarázatokor már nem köszöntek vissza. Tipikusan az előfeltevés és a nyitott kérdés jelenségét vették figyelembe, de erre nyelvészeti megközelítésből általában nem reflektáltak. A tanultakra tudatosan nem támaszkodtak; a 24-ből három kitöltő (12,5%) érezte úgy, hogy az egyetemen tanultakat alkalmazásba tudta venni a jelenség megközelítésében, egy kitöltő pedig máshol tanult kommunikációelméleti ismeretekre hivatkozott. A retorika, a verbális manipuláció és a tárgyalástechnika diszciplínáit jelölték meg, emellett egy magyar szakos hallgató hivatkozott a boszorkányperekről tanultakra, de őt ez a kérdések megítélésekor nem segítette; feltehetően a megnyilatkozások értelmezését könnyíthette meg a hasonló diskurzustípusok ismerete. Előfordult olyan kitöltés is, ahol a válaszadó saját bevallása szerint nem támaszkodott a tanultakra, összefoglaló indoklásában mégis pragmatikai fogalmakat adott meg.

Összességében a joghallgatók kompetensebbnek ítélték meg magukat a kitöltés során, bár mindenképpen figyelembe kell venni, hogy ők nagyobb arányban ugrották át az indoklást kérő kérdéseket, talán a kitöltés körülményei miatt. A 12, erre a kérdésre választ adó kitöltő közül 7 (58,3%) úgy vélekedett, segítették tanulmányai a kitöltéskor. Egy kivételével a büntetőeljárásról tanultakat, illetve a büntetőjog diszciplínáját adták meg. Ennek ellenére, ahogy a fenti táblázatokban is megfigyelhető, nem hivatkoztak jogi alapelvekre a válaszadáskor, sőt, ugyanúgy megjelenik az empátia és az intuíció szempontja, mint a bölcsészek csoportjában.

9. Összegzés

A kötetben boszorkányperes iratok anyagát középpontba állítva kíséreltem meg a jogi szintér kikérdezési gyakorlatát felvázolni, a hatalmi viszonyok megjelenítésének lehetőségét a kérdések formai és tartalmi jegyei, konstruálása, valamint az ezek nyomán kirajzolódó mintázatok, stratégiák mentén feltárni. A monográfia célkitűzése egyszersmind az is volt, hogy olyan, a számszerűsítés lehetőségét is megengedő adatokkal szolgáljon, amelyek a magyar boszorkányperes anyag zömében vizsgálhatók. Nem szorítkozhatott ezért a kutatás csupán azokra a periratokra, amelyek lejegyzésüknél fogva alkalmasabbak komplex történeti szociopragmatikai kutatásokra, hiszen ezek nem jellemzőek egészében a fennmaradt iratokra. Így igyekeztem egy olyan megközelítési módot kialakítani, amely többet árulhat el a magyarországi boszorkányperekről – a nem dialogikusként lejegyzett periratok kutatásáról sem tartottam érdemesnek lemondani, vállalva az anyag és a munkamódszer jelentette limitációkat. Az adatok értelmezéséhez összevetésként a jogi szintér más korszakokból származó kihallgatási kérdéseit használtam. Emellett kísérletet tettem arra is, hogy a kihallgatási kérdések megítélését kismintás kérdőíves kutatással teszteljem.

A monográfiának mind az anyaga, mind a módszertana összetett volt. A módszertani összetettség indoka és célja az volt, hogy a formális kategóriákat, illetve a nyelvi-jogi kérdéstípusokat működésükben is láttassa. Ezért bár az eredmények bemutatása számadatok mentén történik, a kutatás lényegében kvalitatív elemzését adja a számadatok mögötti tipikus és kevésbé tipikus formáknak. A boszorkányperes kérdéseket leíró számadatok értelmezésére, másrészt a diakrón szemléletmód kiemelésére vontam a vizsgálatba két másik forráscsoportot, amely összevethető kikérdezésekhez kapcsolódik, noha mind a kikérdezés kontextusának különbözőségével, mind a forráscsoportok szövegtípusaiból adódó eltérésekkel számolni kellett. A boszorkányperes iratok csoportját ötven TMK-ból véletlenszerűen kiválasztott perirat alkotta, az elemzés kiegészítésére tíz az 1950-es évekből származó koncepciós peres iratot (MOL) és tíz 2000-es évekből származó kihallgatásrészletet (MJK) választottam. A koncepciós perek jegyzőkönyveinek forráscsoportját az intézményesült elnyomást

megjelenítendő, illetve a kihallgatói elfogultságot példázandó választottam. Az írásbeliséghez rögzítettségükben közel álló jegyzőkönyvek műfajilag rokonságot mutattak a boszorkányperes iratokéval, így összevetésre alkalmasnak kínálkoztak. Az összevetés másik pólusaként, illetőleg a diakrónia ívének felvázolására kézenfekvő megoldásként vontam a vizsgálatba napjaink kihallgatási szövegeit, amelynek további előnye a feldolgozottságban, a szinkrón jog és nyelv kutatások biztosította leírásokban is megmutatkozott. Az összevetés során a műfaji jegyeket szem előtt kell tartani, hiszen a 2000-es évekből származó kihallgatási anyagot nem jegyzőkönyvek, hanem lejegyzett kihallgatásrészletek alkotják, így tipikus szóbeli diskurzusokkal dolgoztam. Azonban még ezzel együtt is mutatnak olyan jellemzőket a diskurzusok, amelyeken az írásbeliség hatását feltételezem – ilyenek voltak azok az összetett kérdések, amelyek második része az első eldöntendő kérdésre épült, és amelyeken a kikérdezési terv rögzítésének hatását feltételeztem. A kötet fókusza miatt a 2000-es évekből származó anyagban rendőrségi és bírósági kihallgatásokkal is dolgoztam. Az elemzett adatokat érdemes a konkrét résztvevői szerepek tükrében szemlélni. A kétféle szituáció elkülönítése mellett is szólnak érvek, azonban a kutatás megkezdésekor nem lett volna észszerű csak az egyik kihallgatási típusból válogatni.

A történeti szociopragmatikai kutatás egyszersmind a kritikai diskurzuselemzés szemléletmódjával közelített az elemzett megnyilatkozásokhoz, szövegekhez. A történeti szociopragmatika a kutatás és példaelemzések módszertanára, míg a kritikai diskurzuselemzés szemléletmódja a témaválasztás és az elemzői pozíció megválasztására, tudatosítására volt hatással. A kihallgatási kérdéseket kvalitatív elemző szoftverben a kötet anyaga szerint kialakított, amellet mindig az adott a forráscsoport jellemzőinek tükrében is módosított kategóriarendszerrel kódoltam úgy, hogy az összevethetőséget szem előtt tartottam.

A kötetben felvetett első kérdés (1. Hogyan jellemezhetők magyar nyelvű boszorkányperes iratok nyelvészeti kérdéstipológiák felhasználásával?) az angolszász történeti szociopragmatikai kutatásokhoz kívánt csatlakozni (vö. ARCHER 2005). Az elemzés alapjául a magyar anyag jelentős részének eltérő természete miatt egy olyan kategóriarendszert alakítottam ki, amely a kérdőpontokat szükség esetén részekre, kérdésegységekre bontva kezelte, egy kérdésegység alatt egy-egy leíró címkével való jellemezhetőséget értve különböző szempontok szerint. Egy kérdőpont így több kategóriát is kapott, illetve a szempontok szerint különböző tagolású kérdésegységekből is állhatott. A boszorkányperes példaanyagot a következő kategóriák mentén rendeztem el: a pragmatikai szerepek szempontjából a kérdés címzettje szerint (tanú vagy boszorkánysággal

vádolt személy), a kérdés témája szerint (személyes adatokra irányuló, átvezető, lefolyást segítő, a vádakhöz/bűncselekményhez kapcsolódó), a kérdés formai jellegzetességei (eldöntendő kérdés, választó, kiegészítendő, nyitott vagy valódi nyitott kérdés, ezen szempont alatt kódoltam a választ váró egyéb megnyilatkozásokat is), jelöltem az evidencialitás forrásának megjelenését, illetve ehhez hasonló formulaszerű kérdéseket (hallás, látás, tudás, tapasztalás mint az evidencia forrásának megjelenése, ezek mellett a vélekedés, emlékezés, vallomástétel gesztusa, igazság/valóság fogalmainak formulaszerű kérdésbe épülése), illetve kísérletet tettem a kérdések részletesség szerinti csoportosítására (általános vádak, idő, hely vagy sértett személy megjelenése, egyéb konkrétum megjelenése, idézet vagy a vádakhöz/bűncselekményhez kapcsolódó beszédaktus kérdésbe foglalása, részletes narratíva vagy konkrét esemény kérdésbe foglalása). Noha az elemzés a fenti kategóriákból indult ki, és a címkekészlet a megnyilatkozások elemzését segítette, azonban az eredmények bemutatásának nem kizárólagos szempontjaiként jelentek meg a meghatározott kérdéstípusok. Fontosnak tartottam azt is hangsúlyozni, hogy a kérdéseknek tulajdonítható befolyásoló szándék nem merülhet ki egy-egy formai kategóriában, így a contextus lehetőség szerinti felvázolásával mutattam be az eredményeket, amelyek egyszersmind arra is felhívják a figyelmet, hogy a számadatok kellő körültekintéssel kezelendők. Emellett a kategóriák segítségével, de szűkebb értelemben nem ezek mentén stratégiákat, mintázatokat is megállapítottam, ilyen volt a példaadás kihallgatási stratégiája vagy a lejegyzésszerű kérdések (pl. *és ha látta s tudgya, 1734, TMK, 85.*) feltételezése.

A második kérdés (2. Milyen nyelvi jegyekben érhető tetten a hatalom kontrollja?) az első kérdés leíró kategóriái segítségével célozza meg a kritikai diskurzuselemzésen alapuló célkitűzés működtetését, nyelvi jegyek megragadásával a hatalmi viszonyok feltárását. Így a könyv elemző részeiben kitértem arra, hogy az adható válaszokat grammatikailag megszorító kérdések mellett más jegyek is alkalmasak lehetnek a hatalom kontrolljának közvetítésére. A formai szempontok felől közelítve akár nyitott kérdések háttérében is elképzelhető befolyásoló szándék, ha a megnyilatkozások a bűnösséget feltételezik, esetleg részletes rontásnarratívát foglalnak magukban. A hatóság jellemző kikérdezési stratégiájaként mutattam be azokat a kérdéseket, amelyek részletességükkel arra engednek következtetni, hogy a kihallgatás során a hatóság előzetes információinak tesztelése kiemelt fontosságú lehetett. A hatalmi viszonyok a téma feletti kontrollban is megjelennek, a részletek kérdésbe foglalása mellett ezt szolgálhatja a kérdések halmozásának stratégiája is. A néprajzi és nyelvtörténeti szakirodalom is felfigyelt az evidencialitás fontosságára

a boszorkányperekben, jogtörténészek is kitérnek az információ forrásának szerepére a korabeli büntetőeljárásban. Nem meglepő így, hogy az evidencialitás forrását tartalmazó formulaszerű kérdések elsősorban tanúknál voltak használatosak. Ezeket a kérdéseket formailag könnyű visszautasítani, így egyúttal akár a tanú arculatát is védhetik. A szakirodalom által gyakran leírtak (tudás, látás, hallás) mellett azonban más tartalmi elemek is hasonló konstruálást tesznek lehetővé. Nem általánosítható az összes formulaszerű kérdés esetében az arculatvédelem, a terheltekkel szemben használt, az emlékezés tényére kérdező formák fenyegető hatásának tűnnék.

A kutatói kérdésfelvetés kifejezetten a hatóság kontrollálási törekvéseit kívánta feltárni; ezt a kiinduló pozíciót az eredmények bemutatásakor is tudatosítottam. A vizsgálat megközelítésében a hatóság feltételezhető nyelvi kontrollját emeltem ki, azonban azon tényezőket nem állt módomban vizsgálni, illetőleg nem kapcsolódott a kérdésfeltevéshez sem, hogy a hatóság esetleges befolyásoló szándéka vagy a befolyásolásra alkalmas nyelvhasználat milyen hatást vált ki a tanúknál, terhelteknél. Szisztematikusan azt sem vizsgáltam ugyan, hogy milyenek a terheltek megnyilatkozásai, megkísérlik-e meggyőzni a hatóságot ártatlanságukról, de két esettanulmányban felvettem, hogy a kihallgatás kontextusának vagy a kihallgatási kérdésekben megjelenő cselekedeteiknek az újrakeretezésére tettek kísérletet.

A kiinduló kérdések (3. Ezen jegyek közül melyek azok, amelyek a korszakra, szociokulturális háttérre jellemzők, ha a koncepciók perек jegyzőkönyveit és napjaink kihallgatásait használjuk viszonyítási pontként?) annak szükségességét vetik fel, hogy az előzőekben feltárt jelenségek közül ki kell emelni a csupán a középmagyar kor jogi nyelvi viszonyaira jellemzőket, illetőleg azokat a jegyeket is be kell mutatni, amelyek állandónak tűnnek a kihallgatások történetében (4. Vannak-e a diakroniában jól vizsgálható nyelvi jellemzők a forráscsoportok alapján, akár korszakok összehasonlítására, és melyek ezek? 5. Vannak-e a diakronián átívelő kihallgatási stratégiák a három korpuszban, és melyek ezek?). A forráscsoportok részben szövegtípusból fakadó különbségei az elemzésre használt kategóriák segítségével is jól láthatók. Kiindulópontként megtartottam a középmagyar kori periratokra alkalmazott szempontrendszert az összevethetőség kedvéért, azonban ezekhez, ha az anyag indokolta, újabb szempontokat adtam, másrésről a csak a boszorkányperes anyagot jól jellemzőkkel nem dolgoztam a továbbiakban. A boszorkányperek tanúkihallgatási kérdéseiben, mivel az eljárás tipikus menetében előre rögzítettek, diskurzusbeli funkciókat nem jelöltem. A másik két forráscsoportban megkísértem ezeket követni; inkább a 2000-es évek kihallgatásaiban volt jól kezelhető a kategória,

de átmenetként már a koncepciós peres jegyzőkönyvekben is szerepeltettem. A boszorkányperek részletezettségének kategóriáját nem tudtam a továbbiakban használni, bár a modern perekben is találhatók konkrétumokat tartalmazó kérdések, ezek rendszerbe foglalása nehézkesebb, a nyomozati szakasz kihallgatásait követő bírósági perszak esetében nem is tűnt célravezetőnek. A műfajiságból fakadó kisebb eltérésekkel is számolnom kellett a kategorizálás során, ilyen volt a 2000-es években az kérdések elliptikus megfogalmazása. Az evidencialitás forrására való kérdezést, bár tipikusan a középmagyar kori kihallgatásokra jellemző, a további forráscsoportokban is jelöltem, hiszen ezek mellett a hasonló formulaszerű konstruálásokat is címkéztem. Összességében célravezetőnek tűnt a szerepek mellett a téma, a grammatikai formai szempontok mellett a formulaszerű elemek szempontja is.

A boszorkányperes anyag jellemzőjének tűnik a rontáselbeszélés vagy más korábbi narratíva elemeinek kérdésbe foglalása. Ezen kérdések esetében kiemeltem, hogy a hatóság mintegy csak megerősítést kér, aminek jogtörténeti magyarázata is lehet. Emellett tipikusan a középmagyar kor büntetőeljárássainak sajátja a tanúkihallgatás kérdései esetén az evidencialitás forrásával megkonstruált kérdésforma. Az evidencialitáshoz kapcsolódó formák helyét napjainkra formulaként részben a kihallgatási szituációra való reflektálás (*még egy kérdésem lenne így hirtelen*, 2000, MJK, Disc8), a vallomástételhez és rögzítéséhez, mondáshoz kapcsolódó nyelvi konstruálás veszi át (*Tessék már nekem elmondani, mit ábrázolnak ezek a képek?*, 2016, MJK, Átirat1), jöllehet ezek aránya nem olyan kiugró az anyagban, mint a középmagyar korban az evidencia forrásának kérdésbeli megjelenéséé, másrésről a középmagyar korban is meglévő sajátosság a vallomástételre való felszólítás.

A koncepciós perek és a boszorkányperek menetében is fenyegető hatásúnak tűnik az elfogás okát tematizáló kérdés. CZIPA (2018) példáival összhangban kiemeltem, hogy a koncepciós perek mellett a boszorkányperes kihallgatásokon is megvalósulhatott befolyásolás nyitott kérdésekkel és a bűnösséget feltételező kérdésekkel. Bár a diskurzusjelölők kapcsolatban állhatnak a szövegtípussal (szinkrón példákon vö. pl. SCHIRM 2019), így a szóbeliséghez vagy írásbeliséghez való közelség is befolyásolhatja ezek megjelenését, boszorkányperes és modern példákban is egyformán mutatott a *hát* diskurzusjelölő a kihallgatott állításaival való ellentmondást kiemelő, a bűnösség állításához kapcsolódó funkciót. A jogi szintér kihallgatásainak vizsgálata a diskurzusjelölőkről való tudásunk gazdagítására is szolgálhat. Míg SCHIRM (2008) hitvitákat elemezve a *hát* partikula megjelenését az arculatfenyegetőbb kijelentések megformálásánál kevésbé arculatrombolónak értékelte, addig a kihallgatási

kérdések alapján jogi szintéren kifejezetten arculatfenyegetőnek tűnt alkalmazásuk, különösen, hogy az ellentmondást kifejező elemként választ váró megnyilatkozáshoz is kapcsolódott. Bűnösséget feltevő hatósági fordulók mindhárom vizsgált korszakban megjelennek, ezekhez kapcsolhatók azok a megnyilatkozások is a boszorkányperes és koncepciók jegyzőkönyvekben, amelyekben a hatóság expliciten hazugsággal, őszintétlenséggel vádolja a kihallgatottat. Ugyan az ilyen fordulókat a kritikai diskurzuselemzés szemszögéből kiemeltém, és a hatalomgyakorlás eszközeként írtam le, ez még nem jelenti az ilyen kérdésfeltevés jogszerűtlenségét – a hazugsággal való vádolás egy mai nyomozás során sem minősülne szabálytalannak (vö. Bócz 2019).

A kategóriák mellett a korszakok összehasonlításakor megállapítottam összetettebb stratégiákat, mintázatokot is. A műfajisággal is kapcsolatban áll a lejegyzésszerű kérdések megjelenése, amely a korszakokon átível; a kihallgatások nyelvhasználatával és kommunikációs helyzetével, a kihallgatásra való felkészüléssel állhat kapcsolatban, ezáltal jelenhet meg végig a forráscsoportokban. A kérdések nyitottságával való operálást is kiemeltém a korszakokban, amely egyrészt kapcsolatban állhat a direkt kontrollálással, és a beismerés kinyerésének stratégiája is lehet. Másrésztől kontrolláló szándék nélkül is elérhet befolyásoló hatást, ha a nyitottabb kérdéseket konkrétabbak követik, úgy inkább utóbbiakra válaszol a kihallgatott.

Végezetül a monográfia kitekintésként célul tűzte ki a sugalmazó jegyeiről való vélekedések gyűjtését is (6. Kitekintésképpen: milyen kihallgatási kérdéseket tartanak sugalmazónak nyelvi elemzésben vagy jogban jártas hallgatók?). Mind a történeti pragmatika, mind a kihallgatásokhoz kapcsolódó helyénvalóság értelmezésének szempontjából releváns az értékelések bevonása. A kutatási kérdés felvetésében a sugalmazás és a hatósági kontroll szempontjának ismételt kiemelése a kritikai diskurzuselemzés szempontját mutatja. A leíró statisztikai eszközökkel bemutatott adatok alapján a két megadott csoport, azaz joghallgatók és bölcsészhallgatók között nagyfokú eltérés nem feltételezhető. Értékelésükben számottevő különbség az elvégzett kismintás kutatásban nem tükröződött, a szöveges indoklásaik szempontjai is hasonlóak voltak. Megközelítésében mindkét csoportra jellemző volt, hogy a kihallgatottal empatizált, így nem jelentkeztek a szakirodalom alapján várt különbségek. Elképzelhető, hogy ettől eltérő eredményt kaptam volna, ha a képzésüket már lezárt vagy gyakorló jogászok töltik ki a kérdőívet. A kitöltők a kérdések korrektségét leginkább az adható válasz milyensége felől közelítették meg; a kérdések formai megközelítése közvetetten jelent meg. A kihallgatottal való azonosulás a kérdések számértékkel történő értékelésében is megfigyelhető. Leginkább korrektnek

a válaszadók a nyitott kérdéseket ítélték meg. Ezt nem közvetlenül a grammatika felől közelítették meg, hanem a kihallgatott szabad vallomástételre való lehetőségére reflektáltak. Sugalmazónak minősítették azokat a kérdéseket, amelyek a kihallgatott állítását kétségbe vonták, megkérdőjelezték. Emellett a mai törvényi szabályozással egyébként összhangban kiemelték azokat az eseteket a válaszadók, amikor a kérdés előfeltevést vagy állítást tartalmazott – bár előbbire nyelvi szempontból a magyar szakos hallgatók sem hivatkoztak. Szintén negatív megítélést kaptak a vádlottnak vagy tanúnak kevésbé szabad megnyilatkozási lehetőséget biztosító, a hatóság feltételezéseit részletező kérdések. A jog és nyelv kutatások meglátásaival összhangban kiemelték, korrektnek látták, ha a kihallgatott szabadon beszélhet. A sugalmazást, manipulatív jelleget tipikusan a kihallgatott állításainak kétségbe vonása, a bűnösség kérdésbeli feltételezése, állítása jelentette. A válaszadók szándéktulajdonításhoz kapcsolódó megjegyzései gyakoriak voltak, nyelvi kategóriák, nyelvészeti terminusok azonban még a magyar szakos kitöltők körében sem voltak jellemzőek. Mindenképpen szükséges hangsúlyozni, hogy az empirikus kutatás kérdéseinek megfogalmazása (l. a kérdőív által megadott *korrekt*, *sugalmazó* kategóriákat) befolyásolhatta a kitöltőket, hiszen a sugalmazás jelenségében a kihallgatotti nézőpont erősen megjelenik. A kismintás kutatás válaszai alapján a válaszadók által preferált kérdések megfelelnek a Be. azon előírásának, hogy lehetőséget kell adni a kihallgatottnak a válasz szabad megfogalmazására. Ez VINNAI (2017) szerint nem valósul meg a gyakorlatban, az első eredmények alapján azonban mindenképpen szorgalmazandónak tűnik.

A három korpusz egymás mellé állítása egyrészt azt a célt szolgálta, hogy a boszorkányperes iratokat a tárgyalótermi kommunikáció fejlődésének történetében előzményként láttassam, másrészt egyszersmind azok a jegyek is kiemelkedjenek, amelyek napjaink eljárásával szemben a hatósági kontrollt mutatják. A boszorkányperek jól feldolgozott forráscsoportként könnyen hozzáférhetőek voltak a munka során. A Praxis Criminalis javaslatot ad a boszorkányperek esetében a tortúra alatti vallomás kérdőpontjaira, az eljárás menetét is megszabja, viszont a per szakaszai, a kihallgatás menete, ha a konkrétumoktól eltekintünk, más bűncselekmények esetében is hasonló. A két másik feldolgozott forráscsoport inkább a korszakot reprezentálja, mintsem a bűncselekményt magát. További elemzések tárgya lehetne, hogy a koncepciók perek kihallgatási kérdései mennyiben különböznek más kihallgatások stratégiáitól.

Diszkurzívan képződhetek meg a boszorkányhit diabolikus elemei, ezek feltehetően a hatósági kérdések révén kerültek a néphitbe. A kihallgatás menete a boszorkányperekben alapvetően a hatóság elvárásait tükrözi (vö.

jó tanú, a vádlott elleni kihallgatások), előzetes tudásuk fontosságát jelenítik meg a részletes kérdések. Jövőbeli kutatási terület lehet, különbözőek-e nyelvi-eg a vádlott számára kedvező tanúkat kihallgató contra inquisitio kérdései. A vádlott boszorkánysága felől nem valló vagy kitérő válaszok gyakran csekély terjedelemben és latin összefoglalás formájában jelennek meg, ami a létrejövő periratban a hatóság által megadott és tisztelni kívánt narratíva fontosságát emeli ki. A hatalmi viszonyok diszkurzív megkonstruálására való törekvés-ként értelmeztem, hogy a hatóság többszörös kérdésekkel öleli fel a kihallgatás témáját. Az elfogatás okára vonatkozó kérdéseket a koncepciók eljárások példáival összhangban a középmagyar korban a vádlott arculatát fenyegető formaként írtam le. Szintén a koncepciók anyaggal párhuzamban úgy tűnik, hogy nyitott kérdések is megvalósíthatnak nagyfokú kontrollt, esetleg kihallgatási stratégia részeként – így a számszerűsíthető eredmények és a kvalitatív elemzés együttesen adhat képet a kihallgatásokról. A boszorkányperes kikérdezések nem mindig adnak lehetőséget az eljárások dinamikájának, a reagáló fordulókat tipikusan nem tükrözik, azonban az esettanulmányokban komplexebb pragmatikai lehetőségeket is vázoltam. Ezek alapján a lehetőségekhez mérten érdemes nemcsak a formai jellemzőket, de más bemutatott kérdéskategóriákat is a kvalitatív elemzés fényében láttatni: a hatóság például a személyes adatokra vonatkozó kérdéseket is a bűnösségről való narratívával kapcsolhatja össze.

A hatalmi viszonyok megnyilvánulása is látszik azokban az esetekben, ahol a kihallgató expliciten vagy impliciten nem fogadja el a kihallgatott vallomását. A koncepciók eljárásokban kifejezetten direkt formákat is alkalmaztak a kihallgatók annak kifejezésére, hogy nem fogadják el a vallomást. Hasonlóan direkt példák a középmagyar korban nem jelentek meg, ami mutathatja, hogy a koncepciók perekben nagyobb hatalmi aszimmetriával kell számolni. Úgy tűnik, a koncepciók eljárás sajátossága a vallomások visszautasításának lehetősége, így ebben a szociokulturális háttérben a jogi színtérhez kötődő speciális beszédaktust mutatnak a példák, illetve a vallomástétel beszédaktusa sikerességének helyi feltételei is eltérőek. Az átiratból megismert modern kihallgatások lehetőséget adtak arra is, hogy a közbevágásokat mint hatalmi eszközt lehessen láttatni.

A boszorkányperes kihallgatások kontextusának felvázolása érdekében bemutattam a monográfia adta keretek között büntetőjog-történeti, a perjog történetéhez kapcsolódó vonatkozásokat is a jegyzőkönyvvezetés története mellett. Ha a kínvallatás a közvélekedésben a boszorkányperekhez kapcsolódik is, nem egyedülálló, hanem az adott korszakhoz, azon belül is a vallomás kinyerését célzó inkvizitórius rendszerhez kötődik. A nyomozó elv részben

jellemzi napjainkig a büntetőeljárás egyes szakaszait: a mai büntetőeljárás előkészítési szakaszánál is kihallgatási cél lehet a beismerő vallomás elérése (vö. Bócz 2019). Egyes kikérdezési stratégiák hasonlósága így nem véletlen, hanem sejtetően a jog sajátosságainak lenyomataként jelenik meg a diakroniában, legyen az a nyomozó elv bizonyos fokú érvényesülése vagy az előzetes kérdőpontok előkészítése – amely a mai kihallgatási tervekkel is rokon lehet egy-egy adat alapján.

A példaelemzések az iratok kapcsolódási pontjaiként az eljárások körültekintő felderítésével, illetve a korszak eljárásokhoz kapcsolódó diszkurzív elvárásainak részletes feltárásával is gazdagíthatók a későbbiekben. Történeti szociopragmatikai alapelveként is fontos a kontextus minél pontosabb leírása, erre a példák elemzése során a korpuszok adta lehetőség mentén tértem ki, noha elképzelhető, hogy a bemutatott szövegrészletek levéltári-filológiai feldolgozása újabb következtetésekkel gazdagíthatná az eredményeket. KOCSIS ANNAMÁRIA (2024) például három különböző boszorkányper iratanyagait tárja fel annak bemutatására, hogy egy per vádlottja milyen szerep(ek)-et töltött be korábbi eljárásokban, hogyan mutatkozik meg folyamatában a boszorkányság híre. A kihallgatásokról, büntetőperes eljárásokról származó dokumentumok körének bővítése mellett árnyalhatná a kutatást a jogforrásokkal való részletes összevetés is. BATÓ SZILVIA történeti kriminológiai kutatásaiban a jogforrásokat számba véve vázolja fel a kora újkor normáit; egy olyan megközelítést javasol, ahol a büntető törvénykönyv hiányában a bírósági döntések mérlegelését a törvények, rendeletek mellett „a korabeli büntetőjogi szakirodalom és a hasonló jogesetek megismerése” is segítheti (BATÓ 2012: 11, l. még BATÓ 2009 megközelítését). Úgy tűnik tehát, mintha a jogtörténész is a nyelvtörténészhez hasonlóan járhatna el; amiként a régi szövegek nyelvi jegyeinek megismerését is a történeti szövegekben való jártasság segíti – főleg leíró munkák hiányában, úgy tulajdonképpen jogi szempontból is felvetődik a kodifikálatlanság miatt a más jogesetekkel való összevetés szükségessége a történetiségben. Sajátos itt az eljárásjoghoz is kapcsolódó pragmatikai téma helyzete: mind a nyelvi oldalról értett helyénvalóság, mind az eljárás, kihallgatás jogi oldalról történő megítélése tehát nagy mennyiségű korabeli szövegre, szerencsés esetben metapragmatikai vagy éppen a kikérdezést kommentáló írásokra támaszkodhat. A történeti pragmatika szempontjából is lényeges a jogforrásokkal való összevetés, hiszen ez megmutatja, mennyire számíthatnak bevetnek a kérdések, sőt, a megformálás helyénvalóságára is rámutathat. Korabeli jogi szakkönyvek tovább segíthetnék a helyénvalóság megítélését. A kötetben a diszkurzív gyakorlat bemutatásához használt, a középmagyar

kor kikérdezéseinek kíváncsáira, esetenként kritikáira is kitekintő szaktudományos munkák (BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996, HAJDU 1985, KATONA 1977, KATONA–KERTÉSZ 1979, MEZNERICS 1933) összefoglalói korábbi szakírók munkáit is idézik, így közvetve ezen meglátások is a vizsgálódásba épülnek. Mindazonáltal további kutatás tárgya lehetne a kikérdezés helyénvalóságának megítélése a jogforrások és jogi szakmunkák széleskörű feltárásával és szöveg-szintű összevetésével. A jogi kódexek segítségével egyszersmind az adott korszakok elvárásait feltárva határozottabb kijelentéseket lehetne tenni a helyénvaló vagy éppen udvariatlan megnyilatkozásokról is.

Az elméleti áttekintésből, a perek tágan vett kontextusából is kitűnik a könyv interdiszciplináris beágyazottsága. A szöveg számos pontján kitekintésként utalok a büntetőjog-történeti szakírók, mikrotörténészek, néprajztudósok által feltártakkal való kapcsolatokra. Bár készült olyan névtani munka, amely felhívja a figyelmet a mikrotörténelem szempontjainak bevonására (SLÍZ 2013), az irányzat eredményei a magyar nyelvtörténetírásban még kiaknázatlanok – a kötet egy-egy interdiszciplináris vonatkozást felvillantó bekezdése vagy lábjegyzete mögött ez a meglátás is húzódik.

Források és hivatkozott irodalom

- ÁGEL VILMOS 1988. *Überlegungen zur Theorie und Methode der historisch-synchronen Valenzsyntax und Valenzlexikographie: mit einem Valenzlexikon zu den Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin*. Lexicographica. Series Maior Bd. 25. Tübingen, Niemeyer. <https://doi.org/10.1515/9783111635620>
- ARCHER, DAWN 2005. *Questions and Answers in the English Courtroom (1640–1760). A sociopragmatic analysis*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia. <https://doi.org/10.1075/pbns.135>
- ARCHER, DAWN 2006. (Re)initiating strategies. Judges and defendats in Early Modern English courtrooms. *Journal of Historical Pragmatics* 7: 181–211. <https://doi.org/10.1075/jhp.7.2.03arc>
- ARCHER, DAWN 2008. Verbal Aggression and Impoliteness: Related or Synonymous? In: BOUSFIELD, DEREK – LOCHER, MIRIAM A. eds., *Impoliteness in Language. Studies on Its Interplay with Power in Theory and Practice*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 181–207. <https://doi.org/10.1515/9783110208344.3.181>
- ARCHER, DAWN 2011. Facework and im/politeness across legal contexts. An introduction. *Journal of Politeness Research* 7: 1–19. <https://doi.org/10.1515/jplr.2011.001>
- ARCHER, DAWN 2015. Slurs, Insults, (Backhanded) Compliments and Other Strategic Facework Moves. *Language Sciences* 52: 82–97. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2015.03.008>
- ARCHER, DAWN 2018. Impoliteness in Legal Settings. In: CULPEPER, JONATHAN – HAUGH, MICHAEL – KÁDÁR, DÁNIEL Z. eds., *The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)politeness*. Palgrave Macmillan, London. 713–737. https://doi.org/10.1057/978-1-137-37508-7_27
- ARUNDALE, ROBERT B. 2015. Face Constituting Theory. In: KAREN TRACY – CORNELIA ILIE – TODD SANDEL eds., *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*. Wiley Blackwell, Chichester. 1–9. <https://doi.org/10.1002/9781118611463/wbielsi094>

- ÁRVAY ANETT 2003. A manipuláció és a meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. In: NÉMETH T. ENIKŐ – BIBOK KÁROLY szerk., *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 11–35.
- AUER, ANITA – PEERSMAN, CATHARINA – PICKL, SIMON – RUTTEN, GIJSBERT – VOSTERS, RIK 2015. Historical sociolinguistics: the field and its future. *Journal of Historical Sociolinguistics* 1: 1–12. <https://doi.org/10.1515/jhsl-2015-0001>
- AUSTIN, JOHN L. 1990. *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ATHANASIADOU, ANGELIKI 1991. The discourse function of questions. *Pragmatics* 1: 107–122. <https://doi.org/10.1075/prag.1.1.02ath>
- BÁCSI ENIKŐ 2015. A kérészi szándék megjelenési módjainak vizsgálata egy 16. század második felében folytatott házastársi levelezésben. In: P. KOCSIS RÉKA – SZENTGYÖRGYI RUDOLF szerk., *Anyanyelvünk évszázadai 1*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 75–87.
- BÁCSI ENIKŐ 2016. A bocsánatkérés beszédaktusának vizsgálata a Nádasdy-levelezésben. In: BAGYINSZKI SZILVIA – P. KOCSIS RÉKA szerk., *Anyanyelvünk évszázadai II*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 11–29.
- BÁCSI ENIKŐ 2019. Peregrinuslevelekben szereplő kérések nyelvi megformáltsága In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 19–31.
- BÁCSI ENIKŐ 2020. Variációk a kérésre 17–18. századi levelekben. *Magyar Nyelvőr* 144: 460–473. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2020.4.460>
- BÁCSI ENIKŐ 2021. A kérések történeti mondattani vizsgálata Barkóczy Krisztina leveleiben In: NÉMETH DÁNIEL szerk., *Beszélők és szövegek – a nyelvhasználat megközelítéseinek lehetőségei a Félúton műhelyében*. Az ELTE Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi Doktori Iskolájának 13. Félúton konferenciáján (2017. október 5–6.) elhangzott előadások tanulmánykötete. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest. 7–20.
- BÁCSI ENIKŐ 2022. Kérészi és udvariassági hagyomány a középmagyar kori misszilisokban In: BENE SÁNDOR – DOBOS, ISTVÁN szerk., *Folytonosság és megszakítottság a magyar kultúrában. A doktoriskolák VI. nemzetközi magyarságtudományi konferenciája*. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest. 15–28.

- BÁCSI ENIKŐ 2024. *Kérés- és bocsánatkérés-stratégiák a középmagyar korban*. Nyelvtudományi Értekezések 172. Akadémiai Kiadó, Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789634549918>
- BADÓ ATTILA – BÓKA JÁNOS 2002. *Európa kapujában. Reform, igazság, szolgáltatás*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- BALÁZS JUDIT 1995. Megszólítás. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 80–86.
- BALÁZS JUDIT 2006. A boszorkányperek megszólításformái: a keresztnévi megszólítások. In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Kiadó, Budapest. 157–162.
- BÁRÁNY BOGLÁRKA 2015. A büntetőeljárás kihallgatás és meghallgatás összehasonlítása. *Belügyi Szemle* 63: 93–114. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2015.2.4>
- BATÓ SZILVIA 2004. Boszorkányok és/vagy magzatelhajtók, csalók, tolvajok? Megjegyzések a magyarországi boszorkányperek jogtörténeti kutatásához. *Jogtörténeti Szemle* 6/1: 34–40.
- BATÓ SZILVIA 2009. A bűnözés szerkezetének vizsgálati lehetőségei a reformkori Békés vármegyében: A „történeti kriminológia” forrásai és módszertani kérdései Magyarországon. In: MEZEY BARNA – NAGY JANKA TEODÓRA szerk., *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 352–369.
- BATÓ SZILVIA 2012. *Mert az Ördög velem volt. Élet elleni bűncselekmények a 19. század első felében*. L'Harmattan, Budapest.
- BAX, MARCEL 2001 Historical frame analysis: hoaxing and make-believe in a seventeenth-century Dutch play. *Journal of Historical Pragmatics* 2: 33–67. <https://doi.org/10.1075/jhp.2.1.03bax>
- Be. 1973 = 1973. évi I. törvény a büntetőeljárásról
- Be. 1998 = 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról
- Be. 2017 = 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról
- BEHRINGER, WOLFGANG 1990. Rossz idő, éhínség, félelem. Az európai boszorkányüldözések klíma-, társadalom- és mentalitástörténeti okai. Dél-Németország példája. *Etnographia* 101: 363–383.
- BÉLI GÁBOR – KAJTÁR ISTVÁN 1988. Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században. (A Praxis Criminalis). *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből* 19: 29–64.

- BENKŐ LORÁND 1987. *A történeti nyelvstudomány alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- BÉRCES VIKTOR 2021. *A büntetőeljárás reformja és a bizonyítás alapkérdései*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- BERENTE ANIKÓ 2021. *A szegedi boszorkányperek (1726–1744) jegyzői. Történeti dialektológiai és szociolingvisztikai vizsgálat*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Szeged. <https://doi.org/10.14232/phd.10933>
- BIEZMA, MÁRÍA 2011. Alternative vs polar questions. The cornering effect. In: CORMANY, ED – ITO, SATOSHI – LUTZ, DAVID eds., *Proceedings of semantics and linguistic theory (SALT) 19*. 37–54. <https://doi.org/10.3765/salt.v19i0.2519>
- BÍRÓ FERENC – KALCSÓ GYULA 2004. Megszólításformák Heltai Dialógusában. In: FARKAS FERENC szerk., *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl*. Magyar Nyelvstudományi Társaság – Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar – TIT Jászszági Szervezete – Jászok Egyesülete, Budapest. 32–38.
- BÓCZ ENDRE 2008. *Kriminalisztika a tárgyalóteremben*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- BÓCZ ENDRE 2016. A „konceptió per” és az önkény. *Belügyi Szemle* 64: 66–87. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2016.5.4>
- BÓCZ ENDRE 2019. Kihallgatás, kényszervallatás. In: TÓTH MIHÁLY szerk., *Gyűjteményes kötet Bócz Endre írásaiból*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest. 282–314.
- BÓNIS GYÖRGY 1962. *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708*. Budapest várostörténeti monográfiái 23. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS – VARGA ENDRE 1996. *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zala Megyei Bíróság – Magyar Jogász Egyet Zala Megyei Szervezete, Zalaegerszeg.
- BOTH ÖDÖN 1977. *A stuprum violentum a kései feudális magyar büntetőjogban (1790–1848)*. Acta Juridica et Politica XXIV. Acta Universitates Szegediensis de Attila József Nominatae, Szeged.
- BRANDL GERGELY 2023. *A szegedi boszorkányperek története és forrásai (1726–1744)*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Szeged. <https://doi.org/10.14232/phd.11872>

- BRINTON, LAUREL J. 2001. Historical Discourse Analysis. In: SCHRIFIN, DEBORAH – TANNEN, DEBORAH – HAMILTON, HEIDI E. eds., *The Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell, Oxford. 138–160. <https://doi.org/10.1002/9781118584194.ch10>
- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN C. 1987. *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813085>
- BUDAI TÍMEA 2015. Beszédpartnerre utaló nyelvi elemek a 17. század nyelvhasználatában. In: P. KOCIS RÉKA – SZENTGYÖRGYI RUDOLF szerk., *Anyanyelvünk évszázadai 1*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 89–99.
- CECCONI, ELISABETTA 2011. Power Confrontation and Verbal Duelling in the Arraignment Section of XVII Century Trials. *Journal of Politeness Research* 7: 101–121. <https://doi.org/10.1515/jplr.2011.005>
- CHAEMSAITHONG, KRISDA 2011. Accessing Identity through Face Work. A Case Study of Historical Courtroom Discourse. *International Review of Pragmatics* 3: 242–269. <https://doi.org/10.1163/187731011X597532>
- CHIANG, SHIAO-YUN 2015. Power and Discourse. In: KAREN TRACY – CORNELIA ILIE – TODD SANDEL eds., *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*. Wiley-Blackwell, Chichester. 1–17. <https://doi.org/10.1002/9781118611463/wbielsi149>
- COLLINS, DANIEL 2001. *Reanimated Voices. Speech Reporting in a Historical-Pragmatic Perspective*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/pbns.85>
- CULPEPER, JONATHAN 2010. Historical sociopragmatics. In: JUCKER, ANDREAS H. – TAAVITSAINEN, IRMA eds., *Historical Pragmatics*. Mouton de Gruyter, Berlin. 69–96. <https://doi.org/10.1515/9783110214284.2.69>
- CULPEPER, JONATHAN 2011a. Historical sociopragmatics: An introduction. In: CULPEPER, JONATHAN eds., *Historical Sociopragmatics*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia. 1–8. <https://doi.org/10.1075/bct.31.01cul>
- CULPEPER, JONATHAN 2011b. *Impoliteness. Using Language to Cause Offence*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511975752>
- CZIGÁNY LÁSZLÓ 1992. *Káromkodások a XVIII–XIX. századi Zala megyében*. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 54. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, Budapest.

- CZIPIA ZSUZSANNÁ REBEKA 2018. Az 1950-es évek kihallgatási technikái és az azt befolyásoló tényezők. *Büntetőjogi Szemle* 7/1: 26–33.
- CSONTOS NÓRA 2006. Az egyenes idézet alakulásának története In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Kiadó, Budapest. 570–579.
- CSONTOS NÓRA 2012. Az interperszonalitás kérdése a 19. századi levelező-könyvekben In: HORVÁTHNÉ MOLNÁR KATALIN – SCIACOVELLI, ANTONIO szerk., *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe. XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Szombathely, 2011. augusztus 29–31. Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE), Budapest–Sopron–Szombathely*. 215–221.
- CSONTOS NÓRA 2013. A pragmatika mint szemléletmód érvényesítésének lehetősége a történetiségben. *Magyar Nyelv* 109: 149–157.
- CSONTOS NÓRA 2025. Levelezőkönyvek és szerelmi levelezőkönyvek a 18. század végétől a 20. század első feléig. *Jelentés és Nyelvhazsnálat* 12/2: 57–69. <https://doi.org/10.14232/JENY.2025.2.5>
- CSONTOS NÓRA – TÁTRAI SZILÁRD 2008. Az idézés pragmatikai megközelítése. Az idézési módok vizsgálatának lehetőségei a magyar nyelvű írásbeliségben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 59–119.
- DÉR CSILLA ILONA 2016. A *szierintem* diskurzuszjelölő szinkrón és diakrón vizsgálata. In: REMÉNYI ANDREA ÁGNES – SÁRDI CSILLA – TÓTH ZSUZSA szerk., *Távlatok a mai magyar alkalmazott nyelvészetben*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 474–485.
- DÉR CSILLA ILONA 2020. *Diskurzuszjelölők és társulásaik a magyar nyelvben*. Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan, Budapest.
- Der Römisch-Kayserlichen, Auch Zu Hungarn, und Böheim, etc. Königl. Majestät Ferdinandi des Dritten, Erz-Herzogen zu Oesterreich, Unsers Allernädigsten Herrn Neue Peinliche Landgerichts-Ordnung In Oesterreich unter der Enns [vom 30. Dezember 1656] Erster und Anderter Theil.* <https://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/content/titleinfo/3050572> (2023. 07. 14.).
- VAN DIJK, TEUN A. 2003. Critical Discourse Analysis. In: SCHRIFIN, DEBORAH – TANNEN, DEBORAH – HAMILTON, HEIDI E. eds., *The Handbook of Discourse Analysis*. Blacwell Publishing, Oxford. 352–371.
- DOBOS CSILLA 2010a. Jogi pragmatika. A tárgyalótermi kommunikáció pragmatikai szempontú vizsgálata. In: SZABÓ MIKLÓS szerk., *Nyelvében a jog. Nyelvhazsnálat a jogi eljárásban*. Bíbor Kiadó. Miskolc. 29–63.

- DOBOS CSILLA 2010b. A diskurzusjelölők vizsgálata a tárgyalótermi kommunikációban. In: GECSŐ TAMÁS – SÁRDI CSILLA szerk., Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásokban. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 90–96.
- DÓLA MÓNICA 2006. Formulaszerű elemsorok a meghívás beszédaktusában. A formulaszerű nyelvhasználat elméletének relevanciája a magyar mint idegen nyelv tanulásában. *THL2. A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata* 2/1–2: 41–55.
- DOTY, KATHLEEN L. 2007. Telling tales. The role of scribes in constructing the discourse of the Salem witchcraft trials. *Journal of Historical Pragmatics* 8: 25–41. <https://doi.org/10.1075/jhp.8.1.03dot>
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2008a. *A hogy úgy mondjám* diskurzusjelölő. *Magyar Nyelv* 104: 427–442.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2008b. Az *úgy mond*-tól az *úgymondig*. Egy diskurzusjelölő elem története az ómagyar kortól napjainkig. *Magyar Nyelvőr* 132: 37–52.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2013a. Idéző szerkezetből diskurzusjelölő elem: a *mondván* szerepei és története. In: CSEPREGI MÁRTA – KUBÍNYI MÁRTA – JARI SIVONEN szerk., *Grammatika és kontextus – új szempontok az uráli nyelvek kutatásában III*. ELTE, Budapest. 20–30.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2013b. Idéző szerkezetből keletkezett diskurzusjelölők – és követőik. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII*. Szegedi Tudományegyetem BTK, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 29–39.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2014. Az ó- és középmagyar kori magánéleti nyelvhasználat morfológiailag elemzett adatbázisa. In: FAZAKAS ÉMESE – JUHÁSZ DEZSŐ – T. SZABÓ CSILLA – TERBE ERIKA – ZSEMLYEI BORBÁLA szerk., *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben. A 7. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus két szimpóziumának előadásai*. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. Budapest–Kolozsvár. 11–21.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2015. A *mondván* és az *úgymond* diskurzusjelölő elemek keletkezése idéző szerkezetekből. *Magyar Nyelv* 111: 21–37. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2015.1.21>

- DÖMÖTÖR ADRIENNE – GUGÁN KATALIN – NOVÁK ATTILA – VARGA MÓNICA 2017. Kiútkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és közép-magyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113: 85–110. <https://doi.org/10.15776/NYK.2017.113.3>
- DÖMÖTÖR TEKLA 1981. *A magyar nép hiedelemvilága*. Corvina Kiadó, Budapest.
- DREW, PAUL 2008. A bírósági interakciókban használt nyelv elemzése. In: SÍKLAKI ISTVÁN szerk., *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Typotex, Budapest. 273–286.
- DURANT, ALAN – LEUNG, JANNY H. C. 2016. *Language and Law. A resource book for students*. Routledge, London and New York. <https://doi.org/10.4324/9781315436258>
- EELLEN, GINO 2001. *A Critique of Politeness Theories*. St. Jerome Publishing, Manchester–Northampton.
- ELEK BALÁZS 2007. *A vallomás befolyásolása a büntetőeljárásban*. PhD-értekezés. Miskolci Egyetem, Miskolc.
- ELEK BALÁZS 2014. A jog és a nyelvészet összefüggései a büntetőeljárásban. In: SZABÓ MIKLÓS szerk., *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium. Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai* 15/1: 109–132.
- EÖRSI LÁSZLÓ 2020. A Tóth Ilona-kultusz. In: B. KÁDÁR ZSUZSANNA szerk., *Populizmus és emlékezetpolitika*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest. 59–74.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 1992. *Discourse and Social Change*. Polity Press, Cambridge.
- FAZAKAS EMESE 2014. Az erdélyi régiségben használt „szégyellni való” szavak. Mentegetőző formulák használata a 18. században. In: FAZAKAS EMESE – JUHÁSZ DEZSŐ – T. SZABÓ CSILLA – TERBE ERIKA – ZSEMLYEI BORBÁLA szerk., *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben. A 7. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus két szimpóziumának előadásai. Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest–Kolozsvár. 233–244.
- FORGÁCS ATTILA 2017. *Fejezetek a kommunikáció szociálpszichológiájából*. Akadémiai Kiadó, Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789634541059>
- FORGÁCS TAMÁS 1994. Zárt korpuszok és pótkompetencia. *Néprajz és Nyelvtudomány* 35: 17–23.

- FOWLER, ROGER 2008. Hatalom. In: SÍKLAKI ISTVÁN szerk., *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Typotex, Budapest. 231–253.
- GALGÓCZI LÁSZLÓ 1988. Régi magyar káromkodások. In: KISS JENŐ – SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *A magyar nyelv rétegződése 1*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 350–357.
- GALGÓCZI LÁSZLÓ 2003. A szitokszóvá válás útja. In: BÜKY LÁSZLÓ – FORGÁCS TAMÁS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei III. Magyar és finnugor jelentéstörténet*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged. 39–46.
- GALGÓCZI LÁSZLÓ 2008. A nyelvi agresszió és diakrón formái a magyarban. In: ZIMÁNYI ÁRPÁD szerk., *Az agresszió kutatásról – interdiszciplináris keretben*. Líceum Kiadó, Eger. 5–27.
- GALLASY MAGDOLNA 2006. Nyelvi viselkedésre vonatkozó eljárások és írásba kerülésük a hegyközségi szokás(jog)ok rögzítésekor. In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Kiadó, Budapest. 96–102.
- B. GERGELY PIROSKA 2002. A közéleti és a beszélt nyelv viszonya az erdélyi fejedelemségben. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTEK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10)*. Jyväskyläi Egyetem – Debreceni Egyetem, Debrecen–Jyväskylä. 187–199.
- GINZBURG, CARLO 2011. *A sajt és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világa*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- GOFFMAN, ERVING 1955. On Face-Work. An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction. *Psychiatry* 18: 213–231. <https://doi.org/10.1080/00332747.1955.11023008>
- GOFFMAN, ERVING 1974. *Frame analysis. An essay on the organization of experience*. Harvard University Press, Cambridge.
- GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ 2014. 17. századi szövegek vizsgálatának interdiszciplináris lehetőségei. In: FAZAKAS EMESE – JUHÁSZ DEZSŐ – T. SZABÓ CSILLA – TERBE ERIKA – ZSEMLYEI BORBÁLA szerk., *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben. A 7. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus két szimpóziumának előadásai*. Nemzetközi Magyar-ságtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest–Köszvár. 36–44.

- GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ 2015a. Női nyelvhasználat, női nyelvi magatartásformák a 17. században. *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica Tomus 19*: 217–222.
- GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ 2015b. Térbeli, időbeli és humán dimenzió XVII. századi nyelvemlékekben. In: BÁRTH M. JÁNOS – BODÓ CSANÁD – KOCSIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. 274–279.
- GRUND, PETER 2007. From tongue to text. The transmission of the Salem witchcraft examination records. *American Speech* 79: 14–66.
- GRUND, PETER 2011. Scribes and scribal practices. In: KYTÖ, MERJA – GRUND, PETER – WALKER, TERRY eds., *Testifying to Language and Life in Early Modern England*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia. 147–181. <https://doi.org/10.1075/z.162.05ch5>
- GRUND, PETER 2012. The Nature of Knowledge. Evidence and evidentiality in the witness depositions from the Salem witch trials. *American Speech* 87: 7–38. <https://doi.org/10.1215/00031283-1599941>
- GRYNAEUS TAMÁS 1990. A magyar boszorkány egyes vonásainak szociálpszichológiai értelmezése. *Ethnographia* 101: 467–474.
- GYURIS BEÁTA 2019. Két magyar kérdő konstrukció interpretációjához *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/1: 73–84. <https://doi.org/10.14232/jeny.2019.2.6>
- HAADER LEA 2004. Változások a történeti szintaxisban – pragmatikai háttérrel. *Magyar Nyelvőr* 128: 464–469.
- HAGENTHURM ENDRE 2004. A segesvári kora újkori százsz boszorkányperek nyelve. Terv egy nyelvsziget történeti kutatásához. In: PÓCS ÉVA szerk., *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Balassi Kiadó, Budapest. 644–652.
- HAJDU LAJOS 1985. *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- HAVASI ZSUZSANNA 2021. „Boszorkánynak lenni mondotta minden igaz ok nélkül”. A sértés beszédaktusáról való beszámolás becsületsértési perekben. In: F. BÁTORI GYOPÁRKA – HAVASI ZSUZSANNA – KOROMPAY ESZTER szerk., *Anyanyelvünk évszázadai 5–6. Nyelvünk változása és változatai*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 109–114.
- HAVASI ZSUZSANNA 2022a. Hatósági kontrollt tükröző kérdések – a jogi nyelv történetéből kiindulva. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 22/különszám: 8–22. <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2022.002>

- HAVASI ZSUZSANNA 2022b. Kísérlet egy boszorkányperes kérdéstipológia kialakítására. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XI.* SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 113–133.
- HAVASI ZSUZSANNA 2023. Diszkurzív gyakorlat és férfi hatalom összefüggései középmagyar kori úriszéki periratok forráskiadásában. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 12/2: 150–173. <https://doi.org/10.14232/tntef.2022.2.150-173>
- HEGEDŰS ATTILA 2017. Adalék a kérés pragmatikájához – egy 16. századi magánlevél kapcsán. *Jelentés és Nyelvhasználat* 4/1: 27–33. <https://doi.org/10.14232/JENY.2017.1.2>
- HILTUNEN, RISO – PEIKOLA, MATTI 2007. Trial discourse and manuscript context. Scribal profiles in the Salem witchcraft records. *Journal of Historical Pragmatics* 8: 43–68. <https://doi.org/10.1075/jhp.8.1.04hil>
- HOLTGRAVES, THOMAS 2019. Politeness. In: CUMMINS, CHRIS – KATSOS, NAPOLEON eds., *The Oxford Handbook of Experimental Semantics and Pragmatics*. Oxford University Press, Oxford. 512–523. <https://doi.org/10.1093/oxfordhnb/9780198791768.013.32>
- HORVÁTH ATTILA 2008. Koncepció per az első független felelős magyar kormány miniszterelnöke ellen. Gróf Batthyány Lajos pere. *Jogtörténeti Szemle* 10/1: 12–21.
- HORVÁTH ATTILA 2015. Koncepció perек Magyarországon. *Bonum Publicum* 3: 52–55.
- IDE, SACHIKO 1989. Formal Forms and Discernment: Two Neglected Aspects of Universals of Linguistic Politeness. *Multilingua* 8: 223–248. <https://doi.org/10.1515/mult.1989.8.2-3.223>
- IKLÓDI ANDRÁS 1982. A magyarországi boszorkányüldözés történeti alakulása. *Ethnographia* 93: 292–298.
- ILIE, CORNELIA 2015. Questions and Questioning. In: TRACY, KAREN – ILIE, CORNELIA – SANDEL, TODD eds., *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*. John Wiley & Sons, Boston. 1259–1271. <https://doi.org/10.1002/9781118611463/wbielsi202>
- ILYEFALVI EMESE 2010: „[...] akar mi leljen benneteket mingyart Emberre gyanakoztok”. Boszorkányfenyegetések pragmatikai elemzése. In: SZÉKELY TÜNDE szerk., *XI. Rodosz konferenciakötet*. Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatal Kutatók Szövetsége (RODOSZ) – Metaforma Kft., Kolozsvár. 75–92.

- JACOBS, ANDREAS – JUCKER, ANDREAS H. 1995. The historical perspective in pragmatics. In: JUCKER, ANDREAS H. ed., *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*. Benjamins, Amsterdam. 1–33. <https://doi.org/10.1075/pbns.35.04jac>
- JANUS, DOMINIKA 2020. Historische Text(sorten)linguistik in germanistischer Forschung in Deutschland und in Polen. *Studia Germanica Gedanensia* 43: 72–81. <https://doi.org/10.26881/ssg.2020.43.05>
- JUCKER, ANDREAS H. – FRITZ, GERD – LEBSANFT, FRANZ 1999. Historical Dialogue Analysis. Roots and Traditions in the Study of the Romance Languages, German and English. In: JUCKER, ANDREAS H. – FRITZ, GERD – LEBSANFT, FRANZ eds., *Historical Dialogue Analysis*. John Benjamin Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia. 1–33. <https://doi.org/10.1075/pbns.66.02juc>
- JUCKER, ANDREAS H. – TAAVITSAINEN, IRMA 2013. *English Historical Pragmatics*. Edinburgh University Press, Edinburgh. <https://doi.org/10.1515/9780748644704>
- JUHÁSZ DEZSŐ 2002. Magyar nyelvjárástörténet és történeti szociolingvisztika: tudomány szemléleti kérdések. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTÉK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelv szemlélet. Előadások a V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson*. Debreceni Egyetem, Debrecen – Jyväskylä. 165–172.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2011. Dimenzionális nyelvészet In: BALÁZS GÉZA szerk., *Nyelvészetéről mindenkinek. 77 nyelvészeti összefoglaló*. Inter Nonprofit Kft, Budapest. 61–64.
- KATONA GÉZA 1977. *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században. A kriminalisztika magyarországi előzményei*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- KATONA GÉZA – KERTÉSZ IMRE 1979. *A bűn nyomában. Fejezetek a kriminalisztika történetéből*. RTV Minerva, Budapest.
- KEATING, ELIZABETH 2009. Power and Pragmatics. *Language and Linguistics Compass* 3: 996–1009. <https://doi.org/10.1111/j.1749-818x.2009.00148.x>
- KERTÉSZ MANÓ 1933. *Szállok az úrnak. Az udvarias magyar beszéd története*. Révai, Budapest.
- KESZLER BORBÁLA 2014. Beszélt nyelvi tényezők a kérdés- és felelet típusok vizsgálatában. In: LACZKÓ KRISZTINA – TÁTRAI SZILÁRD szerk., *Elmélet és módszer. Nyelvészeti tanulmányok*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest. 165–175.

- KIECKHEFER, RICHARD 2013. The First Wave of Trials for Diabolical Witchcraft. In: LEVACK, BRIAN P. ed., *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Oxford University Press, Oxford. 158–178. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199578160.013.0010>
- KIEFER FERENC 1983a. A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról. In: RÁCZ ENDRE – SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 203–230.
- KIEFER FERENC 1983b. *Az előfeltevések elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KIRÁLY TIBOR 2008. *Büntetőeljárási jog*. Osiris, Budapest.
- KIS-HALAS JUDIT 2020. *Boszorkányok, gyógyítók és a gyűdi Szűz Mária. Az orvoslás piaca az újkori Dél-Dunántúlon*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Kitonich János 1650. *Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarii, incluyii Regni Hungariae*. Rövid igazgatas A' Nemes Magyar Országának es hozzá tartozó Részeknek szokott törvény folyasiról, mellyet Deákból Magyar nyelvre fordított Kaszoni Janos Varadgyan. Leutschoviae, Laurentii Breveri.
- KLANICZAY GÁBOR 1986. Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI–XVIII. században. *Ethnographia* 97: 257–295.
- KLANICZAY GÁBOR – PÓCS ÉVA – TÓTH G. PÉTER – WOLOSZ RÓBERT 2001. A Kleio boszorkányper-adatbázis. In: PÓCS ÉVA szerk., *Demonológia és boszorkányság Európában*. L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, Budapest. 293–335.
- KOCH, PETER – OESTERREICHER, WULF 1985. Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. *Romanistisches Jahrbuch* 36: 15–43. <https://doi.org/10.1515/9783110244922.15>
- KOHNEN, THOMAS 2008. Historical text linguistics. Investigating language change in texts and genres. In: SAUER, HANS – WAXENBERGER, GABY eds., *English Historical Linguistics. Selected papers from the fifteenth International Conference on English Historical Linguistics (ICEHL 15), Munich, 24–30 August 2008. Volume II: Words, texts and genres*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia. 165–188. <https://doi.org/10.1075/cilt.324.10koh>
- KOCSIS ANNAMÁRIA 2024. „Azt mondom bizony én, mert én is boszorkány vagyok, ő is.” A híresztelés és pletyka szerepe egy 18. századi boszorkányper tükrében. In: DANCs RÉKA REBEKA – KŐSZEGI MARGIT – PÁSZTOR KATALIN – NATKÓ ANNA – FISCHER VIKTÓRIA – BERTA ANDRÁS – BECZ VIKTÓRIA ILDIKÓ szerk., *MVH. A múlt (vissz)hangjai*. Martin Opitz Kiadó, Budapest. 149–159.

- KOCSIS ZSUZSANNA 2017. Fenygetőző nemesek. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX.* Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 189–199.
- KONCZ IBOLYA KATALIN 2005. Osztrák büntetőtörvény a magyar boszorkányperekben. *Korunk* 16/5: 53–56. <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00101/2005honap5cikk978.htm> (2022. 02. 15.)
- KONCZ IBOLYA KATALIN 2007. *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-római Birodalomban és a királyi Magyarországon.* PhD-értekezés. Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc.
- KOMTER, MARTHA L. 2010. Rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyvek összeállítása Hollandiában. In: SZABÓ MIKLÓS szerk., *Nyelvében a jog. Nyelvhasználat a jogi eljárásban.* Bíbor Kiadó, Miskolc. 137–151.
- KOÓS ESZTER 2008. A kérés beszédaktusa boszorkánypereinkben. In: KOZMA JUDIT – LISZNYAI-MINDÁK CECILIA – LUDÁNYI ZSÓFIA szerk., *Félúton 4.* ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest. 1–13.
- KÖVÉR GYÖRGY 2011. *A tisztaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek.* Osiris Kiadó, Budapest.
- KREPSZ VALÉRIA 2015. A kérés beszédaktusai középmagyar kori főnemesek és közrendűek levelezésében. *Magyar Nyelv* 111: 162–74. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2015.2.162>
- SZ. KRISTÓF ILDIKÓ 1990. „Orvos Asszonyok” és „Parázna Személyek” a XVI–XVIII. századi Debrecenben. *Ethnographia* 101: 438–466.
- SZ. KRISTÓF ILDIKÓ 2013. Witch-Hunting in Early Modern Hungary In: LEVACK, BRIAN P. ed., *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America.* Oxford University Press, Oxford. 334–354. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199578160.013.0020>
- KRYK-KASTOVSKY, BARBARA 2006a. Historical courtroom discourse. Introduction. *Journal of Historical Pragmatics* 7: 163–179. <https://doi.org/10.1075/jhp.7.2.02kry>
- KRYK-KASTOVSKY, BARBARA 2006b. Impoliteness in Early Modern English courtroom discourse. *Journal of Historical Pragmatics* 7: 213–243. <https://doi.org/10.1075/jhp.7.2.04kry>
- KUCKARTZ, UDO – RÄDIKER, STEFAN 2019. *Analyzing Qualitative Data with MAXQDA. Text, Audio, and Video.* Springer, Wiesbaden. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-15671-8>

- KUGLER NÓRA 2000. A mondatattan általános kérdései. In: KESZLER BORBÁLA szerk., *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 369–393.
- KUGLER NÓRA 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KULCSÁR ZSUSZANNA 1964. A tömeges boszorkányüldözések magyarázatai és okai. *Századok* 98: 158–175.
- KUNA ÁGNES 2010. A korai orvosi receptekben fellelhető beszédaktusok kognitív pragmatikai megközelítésben In: ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA – KALÓ ZSUSZANNA – KLEIN LAURA – PARAPATICS ANDREA szerk., *Félúton 5. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája*. L'Harmattan Kiadó – ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest. 109–128.
- KUNA ÁGNES 2011. A XVI–XVII. századi orvosi receptek történeti-kognitív pragmatikai megközelítése. In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE – FORGÁCS TAMÁS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI*. Szegedi Tudományegyetem Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 141–155.
- KUNA ÁGNES 2017. Történeti szövegtipológia. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 223–237.
- KUNA ÁGNES 2019. *Nyelv, meggyőzés, gyógyítás. A meggyőzés nyelvi mintázatai a 16–17. századi orvosi receptben*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KUNA ÁGNES 2024. *Fejezetek a receptirodalom történetéből. A 16–17. századi recepthagyomány nyelvészeti megközelítése*. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Budapest.
- LADÁNYI PÉTER 1962. A kérdőmondatok logikai analiziséhez (Egy interrogatív logika vázlata). *Nyelvtudományi Közlemények* 6: 187–207.
- LEECH, GEOFFREY N. 1983. *Principles of Pragmatics*. Longman, London.
- LENGYEL TÜNDE 2013. Keresd a nőt! A nők mint bűnbakok a középkorban és a kora újkorban. In: GYARMATI GYÖRGY – LENGVÁRI ISTVÁN – PÓK ATTILA – VONYÓ JÓZSEF szerk., *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat – Állambizottsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs – Budapest 135–148.
- LEVACK, BRIAN P. 1995. *The witch-hunt in early modern Europe*. Longman, London and New York.

- LEVACK, BRIAN P. 2013. The Decline and End of Witchcraft Prosecutions In: LEVACK, BRIAN P. ed., *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Oxford University Press, Oxford. 429–446. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199578160.013.0025>
- LEVINSON, STEPHEN C. 1992. Activity types and language. In DREW, PAUL – HERITAGE, JOHN eds., *Talk at work. Interaction in institutional settings*. Cambridge University Press, Cambridge – New York. 66–100.
- LIMBERG, HOLGER. 2008. Threats in conflict talk. Impoliteness and manipulation. In: DEREK BOUSFIELD – MIRIAM A. LOCHER eds., *Impoliteness in language: Studies on its interplay with power in theory and practice*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 155–180. <https://doi.org/10.1515/9783110208344.3.155>
- LOFTUS, ELIZABETH F 1975. Leading Questions and the Eyewitness Report. *Cognitive Psychology* 7: 560–572. [https://doi.org/10.1016/0010-0285\(75\)90023-7](https://doi.org/10.1016/0010-0285(75)90023-7)
- LUTZKY, URSULA 2015. Quotations in Early Modern English Witness Depositions. In: ARENDHOLZ, JENNY – BUBLITZ, WOLFRAM – KIRNER-LUDWIG, MONIKA eds., *The Pragmatics of Quoting Now and Then*. De Gruyter Mouton, Berlin–Boston. 343–368. <https://doi.org/10.1515/9783110427561-016>
- MAITZ PÉTER 2000. A nyelvtörténetírás elvi kívánalmairól a német nyelv magyarországi története kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 124: 501–513.
- MAITZ PÉTER 2008. „A szent ügy”. A dualizmus kori névmagyarosítási propaganda nyelvészeti elemzése. *Névtani Értesítő* 30: 7–33. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2008.1>
- MAITZ PÉTER – MOLNÁR ANNA 2001. Nyelvtörténetírás és történeti szövegnyelvészet. In: CSATÁR PÉTER – MAITZ PÉTER – TRONKA KRISZTIÁN szerk., *A nyelvtantól a szövegtanig. Tanulmányok Kocsány Piroska tiszteletére*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 322–335.
- MAKOLDY SÁNDOR 1926. A káromkodás elterjedése és büntetése hazánkban. *Etnographia* 37: 122–131, 169–182.
- MATSUMOTO, YSHIKO 1988. Reexamination of the Universality of Face Politeness Phenomena in Japanese. *Journal of Pragmatics* 12: 403–426. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(88\)90003-3](https://doi.org/10.1016/0378-2166(88)90003-3)

- MATTHEIER, KLAUS J. 1998. Kommunikationsgeschichte des 19. Jahrhunderts. Überlegungen zum Forschungsstand und zu Perspektiven der Forschungsentwicklung. In: CHERUBIM, DIETER – GROSSE, SIEGFRIED – MATTHEIER, KLAUS. J. Hrsg., *Sprache und bürgerliche Nation. Beiträge zur deutschen und europäischen Sprachgeschichte des 19. Jahrhunderts*. De Gruyter, Berlin–Boston. 1–45. <https://doi.org/10.1515/9783110807035.1>
- MBF. II. = *A magyarországi boszorkányság forrásai II.* Szerk. BESSENYEI JÓZSEF. Balassi Kiadó, Budapest, 2000.
- MBF. III. = *A magyarországi boszorkányság forrásai III.* Szerk. KISS ANDRÁS – PÁL-ANTAL SÁNDOR. Balassi Kiadó, Budapest, 2002.
- MEZEY BARNA 1986. A káromkodás (blaszfémia) a XVII–XVIII. század büntető jogszabályaiban. Adalékok a Rákóczi-szabadságharc jogalkotásához. *Jogtörténeti Szemle* 1/1: 56–65. <https://doi.org/10.55051/JTSZ1986-1p56>
- MEZNERICS IVÁN 1933. *A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században*. Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 1. Sárkány-Nyomda, Budapest.
- MILROY, JAMES 1992. *Linguistic variation and change: on the historical sociolinguistics of English*. Language in Society 17. Blackwell, Oxford – Cambridge.
- MJK = Miskolc Jogi Korpusz. Miskolci Egyetem, Miskolc. Kéziratok.
- MOHAY ZSUZSANNA 2015. A nehezteletstől a sértésig. A rosszallás pragmatikája középmagyar kori magánlevelekben. *Magyar Nyelv* 111: 174–188. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2015.2.174>
- MOHAY ZSUZSANNA 2020. *Múlt idők a középmagyar kori levelekben*. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Budapest.
- MOHAY ZSUZSANNA 2021. Az -ál/-é jeles múlt idő szerepe a tapasztalat és a személyesség kifejezésében boszorkányperekben. In: DÖMÖTÖR ADRIENNE – GUGÁN KATALIN – VARGA MÓNICA szerk., *Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 86–109.
- MOL = MAJTÉNYI GYÖRGY – MIKÓ ZSUZSANNA – SZABÓ CSABA szerk. 2012. *Koncepciók perек Magyarországon 1945 után* (Webes szolgáltatás). Magyar Országos Levéltár, Budapest. https://felsooktatás.oktatolapok.mnl.gov.hu/koncepcios_perek_magyarorszagon_1945_utan/tartalom/iratok (2024. 05. 29.)
- MOLNÁR CECÍLIA SAROLTA 2019. *Speciális kérdések? Az ugye partikulát tartalmazó megnyilatkozások formája és használata*. PhD-disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2019.126>

- MORTENSEN, SUNE SØNDERBERG 2020. A question of control? Forms and functions of courtroom questioning in two different adversarial trial systems. *Scandinavian Studies in Language* 11/1: 239–278. <https://doi.org/10.7146/sss.v11i1.121370>
- NÉMETH LUCA ANNA 2014. A nők megszólításának kérdése a Magyar Nyelvőr korai évfolyamaiban In: HAINDRICH HELGA – DRÁVUCZ FANNI – HORVÁTH KRISZTINA szerk., *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain*. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolája „Félúton 9.” Konferenciájának kiadványa. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest. 13–28.
- NÉMETH LUCA ANNA 2015a. A nyelvi udvariasság kérdése a Magyar Nyelvőr dualizmus korabeli évfolyamaiban. *Magyar Nyelv* 111: 189–203. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2015.2.189>
- NÉMETH LUCA ANNA 2015b. Illemtankönyvek és társalgási útmutatók mint történeti szociopragmatikai források In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 129–146.
- NÉMETH LUCA ANNA 2016. Nyelvi és nyelvhelyességi ideológiák a magyar nyelvi udvariasság interpretációjában a 19. század második felében és a 20. század első harmadában In: KOCSIS ZSUZSANNA – NÉMETH LUCA ANNA – TAKÁCS EDIT szerk., *Találkozások Félúton*. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának 10. Félúton konferenciáján elhangzott előadások tanulmánykötete. ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 130–146.
- NÉMETH LUCA ANNA 2020. Nyelvi benyomáskeltési stratégiák a 19. század második és a 20. század első felének magyar nyelvű illemtudományában. In: SCHEIBL GYÖRGY szerk., *LingDok 19. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*. Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged. 69–91.
- NÉMETH LUCA ANNA 2022. *A magyar nyelvi udvariassági fogalma a 19. század második és a 20. század első felének illemtudományában*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest.

- NÉMETH LUCA ANNA – KÁDÁR Z. DÁNIEL – MICHAEL HAUGH 2015–2016. Nyelvi udvariasság/udvariatlanság és metapragmatika. *Filológia.hu* 6–7/1–4: 4–27. http://www.filologia.hu/images/media/Onallo_cikkek_pdfben/Filologia_2015-16_1-4_4-27_NemethLucaAnna_KadarZDaniel_MichaelHaugh.pdf (2021. 05. 07.)
- NÉMETH MIKLÓS 2013. Történeti szociolingvisztika – három évtized mérlege. In: KONTRA MIKLÓS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában*. Gondolat Kiadó, Budapest. 304–323.
- NEVALAINEN, TERTTU – RAUMOLIN-BRUNBERG, HELENA 2003. *Historical Sociolinguistics. Language Change in Tudor and Stuart England*. Longman, London. <https://doi.org/10.4324/9781315840208>
- NEVALAINEN, TERTTU – RAUMOLIN-BRUNBERG, HELENA 2012. Historical Sociolinguistics. Origins, Motivations and Paradigms. In: HERNÁNDEZ-CAMPOY, JUAN MANUEL – CONDE-SILVESTRE, JUAN CAMILO, eds., *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Wiley Blackwell, Malden. 22–40. <https://doi.org/10.1002/9781118257227.ch2>
- NOVÁK, ATTILA – GUGÁN, KATALIN – VARGA, MÓNIKA – DÖMÖTÖR, ADRIENNE 2018. Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52: 1–28. <https://doi.org/10.1007/s10579-017-9393-8>
- O'DRISCOLL, JIM 1996. About face. A defence and elaboration of universal dualism. *Journal of Pragmatics* 25: 1–32. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(94\)00069-X](https://doi.org/10.1016/0378-2166(94)00069-X)
- PAIZS GÁBOR összáll. 1989. *Rajk per*. Ötlet Kiadó, Nyíregyháza.
- PELCZ KATALIN 2007. A megszólítás pragmatikai vizsgálata a 19. századi magyar nyelvoktató tankönyvekben. *THL2. A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata* 3: 76–84.
- PETKÓ MÁRTON 2015. A boszorkányperek periratai mint közösség- és identitásképző diskurzusok. *Magyar Nyelv* 111: 147–161. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2015.2.147>
- PÓCS ÉVA 1983. Gondolatok a magyarországi boszorkányperek néprajzi vizsgálatához. *Ethnographia* 94: 134–146.
- PÓCS ÉVA 1989. *Tündérek, démonok, boszorkányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PÓCS ÉVA 2004. Miért nők a boszorkányok? In: FARAGÓ TAMÁS szerk., *Magyarország társadalomtörténete a 18–19. században*. Dico Kiadó – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 388–398.

- PÓLYA KATALIN 1995. A megszólító mondatok. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 32–33.
- PÓLYA KATALIN 2008. A középmagyar kori kérdő mondatokról. In: HAADER LEA – HORVÁTH LÁSZLÓ szerk., *Tanulmányok a középmagyar mondat-tan köréből*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 120–129.
- PUSZTAI FERENC 1999. Beszélt nyelv a középmagyarban. *Névtani Értesítő* 21: 380–387. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.1999.77>
- PUSZTAI FERENC 2005. Nyelvhasználati minősítések a középmagyar beszélt nyelvben. *Magyar Nyelv* 101: 332–334.
- ROBISHEAUX, THOMAS 2013. The German witch trials. In: LEVACK, BRIAN P. ed., *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Oxford University Press, Oxford. 179–198 <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199578160.013.0011>
- ROMAINE, SUZANNE 1982. *Socio-historical linguistics: its status and methodology*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511720130>
- ROMAINE, SUZANNE 1988. Historical Sociolinguistics. Problems and Methodology. In: AMMON, ULRICH – DITTMAR, NORBERT – MATTHEIER, KLAUS J. Hrsg., *Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 1452–1469.
- RUDVIN, METTE 2005. Power behind discourse and power in discourse in community interpreting. The effect of institutional power asymmetry on interpreter strategies. *Revista Canaria de Estudios Ingleses* 51: 159–179.
- SAJGÁL MÓNika 2010. „El fogom mondani jó bőven itten az aranszép lányoknak...”. Társadalmi pozicionálás és nyelvi-interaktív cselekvési lehetőségei egy tanúkihallgatásban. In: SZABÓ MIKLÓS szerk., *Nyelvében a jog*. Bíbor Kiadó, Miskolc. 229–260.
- SANDERSON, LINDA 1995. Linguistic Contradiction. Power and Politeness in Courtroom Discourse. *Discourse and Writing/Rédactologie*, 12/2: 1–24. <https://doi.org/10.31468/cjsdwr.397>
- S. SÁRDI MARGIT 2010. A beszélt nyelv 18. századi emlékiróinknál. In: SZEMERKÉNYI ÁGNES szerk., *Folklor és nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 247–262.
- SÁROSI ZSÓFIA 1985. A személyek közötti viszony tudatosítása és nyomatékosítása néhány XVI. századi misszilisben. *Magyar Nyelv* 81: 334–342.

- SÁROSI ZSÓFIA 1988. Megszólítás és említés néhány XVI. századi misszilisben. In: KISS JENŐ – SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *A magyar nyelv rétegződése. A magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusának előadásai II.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 841–848.
- SÁROSI ZSÓFIA 2003. Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *Magyar Nyelv* 99: 434–448.
- SÁROSI ZSÓFIA 2014. A társadalmi és a személyes – két 16. századi nemesúr levelezésében. Történeti szociopragmatikai megközelítés. In: FAZAKAS EMESE – JUHÁSZ DEZSŐ – T. SZABÓ CSILLA – TERBE ERIKA – ZSEMLYEI BORBÁLA szerk., *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben. A 7. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus két szimpóziumának előadásai.* ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest – Kolozsvár. 126–139.
- SÁROSI ZSÓFIA 2015a. Grammatikai mechanizmus vagy pragmatikai döntés? Tegezés és magázás váltogatása középmagyar kori szövegekben. In: BÁRTH M. JÁNOS – BODÓ CSANÁD – KOCSIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére.* ELTE BTK Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 291–300.
- SÁROSI ZSÓFIA 2015b. Nyelvtörténet és udvariasságkutatás. In: NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII.* Szegedi Tudományegyetem BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 153–165.
- SÁROSI ZSÓFIA 2015c. Pragmatika, szociopragmatika, udvariasságkutatás a magyar nyelvtörténetben. *Magyar Nyelv* 111: 129–146. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2015.2.129>
- SÁROSI ZSÓFIA 2017. Az udvariatlanság tettenérése. *THL2. A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata* 13/1–2: 116–124.
- SÁROSI ZSÓFIA 2025. Történeti pragmatika a magyar történeti nyelvészetben. Gondolatok tudománytörténeti apropóból. *Jelentés és Nyelvhasználat* 12/2: 3–12. <https://doi.org/10.14232/JENY.2025.2.2>
- SCHENKER, WALTER 1977. Plädoyer für eine Sprachgeschichte als Textsortengeschichte. Dargestellt am Paradigma von Telefon, Radio, Fernsehen. *Deutsche Sprache* 2: 141–148.
- SCHIRM ANITA 2007a. A kérdések pragmatikája. In: VÁRADI TAMÁS szerk., *Alknyelvdok 2007. I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia.* MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 161–171.

- SCHIRM ANITA 2007b. A komplex kérdés mint nyelvhasználati stratégia. In: SINKOVICS BALÁZS szerk., *LingDok 6. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged. 131–154.
- SCHIRM ANITA 2008. A hát diskurzusjelölő története. *Acta Universitatis Szegediensis Sectio Linguistica* 3–4: 185–201.
- SCHIRM ANITA 2014. A diskurzusjelölők stilisztikai és pragmatikai megközelítése. In: DOBI EDIT – DOMONKOSI ÁGNES – PETHŐ JÓZSEF szerk., *Stílusról, nyelvről – sokszínűen. Szikszainé Nagy Irma 70. születésnapjára*. Debreceni Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet, Debrecen. 294–307.
- SCHIRM ANITA 2019. Egy szövegtípus története a diskurzusjelölők tükrében. A stand-up comedy múltja és jelene. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X. SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged*. 285–298.
- SCHIRM ANITA 2021. *Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl*. Loisir Kiadó, Budapest.
- SCHIRM ANITA 2025. A diskurzusjelölők a történeti pragmatika szemszögéből. *Jelentés és Nyelvhasználat* 12/2: 113–124. <https://doi.org/10.14232/JENY.2025.2.8>
- SCHRAM FERENC 1970. *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SCHRAM FERENC 1982. *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SEBALD, HANS 2000. *Boszorkányok hajdan és ma*. Holnap Kiadó, Budapest.
- SHOEMAKER, ROBERT 2008. The Old Bailey proceedings and the representation of crime and criminal justice in eighteenth-century London. *Journal of British Studies* 47: 559–580. <https://doi.org/10.1086/587722>
- SILVER, CHRISTIANA – LEWINS, ANN 2014. *Using Software in Qualitative Research. A Step-by-Step Guide*. Sage, London. <https://doi.org/10.4135/9781473906907>
- SINKU PÁL 2023. *Kriminalisztikai alapfogalmak*. Szent István Társulat, Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2013. Névtörténet, genealógia és mikrotörténelem. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9: 139–152.

- SOÓS VERONIKA 2021. Az egyet nem értés beszédaktusa az 1861. évi országgyűlési vitákban. In: F. BÁTORI GYOPÁRKA – HAVASI ZSUZSANNA – KOROMPAY ESZTER szerk., *Anyanyelvünk évszázadai 5–6. Nyelvünk változása és változatai*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 115–120.
- SPEER, HEINO kiad. 2013. Niederösterreichische Landgerichtsordnung 1656, *Codex Austriacus* Bd. I (1704). 659–728. http://repertorium.at/qu/1656_noestlgo.html (2023. 07. 14).
- SPENCER-OATEY, HELEN 2008. *Culturally Speaking. Managing Rapport through Talk across Cultures*. Continuum, London – New-York.
- STEGER, HUGO 1984. Sprachgeschichte als Geschichte der Textsorten/Texttypen und ihrer kommunikativen Bezugsbereiche. In: WERNER BESCH – OSKAR REICHMANN – STEFAN SONDEREGGER Hrsg., *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache*. Bd. 1. De Gruyter, Berlin. 186–204.
- SUGÁR ISTVÁN összeáll. 1987. *Bűbájosok, ördögösök, boszorkányok Heves és külső Szolnok vármegyékben*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest.
- SZABOLCSI, ANNA 2015. What do quantifier particles do? *Linguist and Philosophy* 38: 159–204. <https://doi.org/10.1007/s10988-015-9166-z>
- SZABÓ T. ATTILA 1940. Magyar szitkozódások és esküdzések a XVII–XVIII. századból. *Magyar Nyelv* 36: 269–70.
- SZABÓ T. ATTILA 1983. A boszorkány-hit XVIII. század végi dési emlékei. *Etnographia* 94: 578–580.
- SZABÓ MIKLÓS szerk. 2010. *Nyelvében a jog*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- SZABÓ MIKLÓS – VINNAI EDINA szerk. 2018. *A törvény szavai*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- SZAKOLCZAI ATTILA 2016. *Gyilkosság különös kegyetlenséggel. A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata*. Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 3. Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2017. A középmagyar múlt idők rendszerének vizsgálata dimenzionális nyelvészeti keretben In: BENŐ ATTILA – GÚTI ERIKA – JUHÁSZ DEZSŐ – SZOTÁK SZILVIA – TERBE ERIKA – TRÓCSÁNYI ANDRÁS szerk., *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében. A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016) három szimpóziumának előadásai*. Termini Egyesület, Törökbálint. 76–84.

- SZILI KATALIN 2002. A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 126: 12–30.
- SZILI KATALIN 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 36. Tinta, Budapest.
- SZILI KATALIN 2007. Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 131: 1–17.
- Szlemenics Pál 1836. *Fenyítő törvényszéki magyar törvény*. Magyar Tudós Társaság – Magyar Királyi Egyetem Könyvnyomtató Intézete, Buda.
- TAAVITSAINEN, IRMA – FITZMAURICE, SUSAN 2007. Historical Pragmatics: What it is and how to do it. In: FITZMAURICE, SUSAN – TAAVITSAINEN, IRMA eds., *Methods in Historical Pragmatics*. Mouton de Gruyter, Berlin and New York. 11–36. <https://doi.org/10.1515/9783110197822.11>
- TAAVITSAINEN, IRMA – JUCKER, ANDREAS H. 2010. Trends and developments in historical pragmatics. In: JUCKER, ANDREAS H. – TAAVITSAINEN, IRMA eds., *Historical Pragmatics*. De Gruyter Mouton, Berlin and New York. 3–33. <https://doi.org/10.1515/9783110214284.1.3>
- TAAVITSAINEN, IRMA – JUCKER, ANDREAS H. 2015. Twenty years of historical pragmatics. Origins, developments and changing thought styles. *Journal of Historical Pragmatics* 16: 1–24. <https://doi.org/10.1075/jhp.16.1.01taa>
- TAMÁS DÓRA MÁRIA 2017. *Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- TÁTRAI SZILÁRD 2003. „Vitézek, legények...”: adalékok egy lehetséges történeti szociolingvisztikai vizsgálathoz. In: HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk., *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Magyar Nyelvtudományi Társaság (MNYT) – ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 297–301.
- TÁTRAI SZILÁRD 2010. Áttekintés a deixisről. *Magyar Nyelvőr* 134: 311–332.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 131. Tinta, Budapest.
- TÁTRAI SZILÁRD 2017. Pragmatika. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 899–1058.
- TEMESVÁRY FERENC 1970. *Büntető eszközök a régi Magyarországon*. Savaria Múzeum – Franklin Nyomda, Szombathely.
- TERBE ERIKA 2013. Adalékok a feltételes mód középmagyar kori használatához. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII*. SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 169–178.

- THOMAS, JENNY 1983. Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics* 4: 91–112. <https://doi.org/10.1093/applin/4.2.91>
- THOMAS, JENNY 1995. *Meaning in interaction. An introduction to Pragmatics*. Routledge, London and New York.
- TKAČUKOVÁ, TATIANA 2010. The Power of Questioning. A Case Study of Courtroom Discourse. *Discourse and Interaction* 3/2: 49–61.
- TMK = Történeti Magánéleti Korpusz. <http://tmk.nytud.hu/> (2024. 04. 21.)
- TOPALOVIĆ, ELVIRA 2003. Konstruierte Wirklichkeit. Ein quellenkritischer Diskurs zur Textsorte Verhörprotokoll im 17. Jahrhundert. In: MOELLER, KATRIN – SCHMIDT, BURGHART Hrsg., *Realität und Mythos. Hexenverfolgung und Rezeptionsgeschichte*. DOBU, Hamburg. 56–76.
- TÓTH G. PÉTER 2001. „Mit tud, látott, avagy hallott azon tanú?” Tanúvallomások és malefícium-narratívok a magyarországi boszorkányperekben. In: PÓCS ÉVA szerk., *Demonológia és boszorkányság Európában*. L’Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, Budapest. 199–225.
- TÓTH G. PÉTER 2002. Tanúságtétel vagy tanúvallomás, szerződés vagy jegyzőkönyv. Írásbeliség és szóbeliség kapcsolata a kora újkori magyar büntetőperekben. *Acta Papensia* 2: 99–124. <https://doi.org/10.55954/AP.2002.1-2.99>
- TÓTH G. PÉTER 2020. *Boszorkánypánik és babonatéboly*. Balassi Kiadó, Budapest.
- TÓTH LORETTA 2016. Arculat és udvariatlanság a társalgási interakciókban. *Magyar Pszichológiai Szemle* 71: 497–511. <https://doi.org/10.1556/0016.2016.71.3.5>
- TÖRÖK GÁBOR 1969. A XVII–XVIII. századi palóc szitkok és káromkodások. *Magyar Nyelv* 65: 86–87.
- TRACY, SARAH J. 2010. Qualitative quality: Eight „big-tent” criteria for excellent qualitative research. *Qualitative Inquiry* 16: 837–851. <https://doi.org/10.1177/1077800410383121>
- TRAUGOTT, ELIZABETH 2004. Historical pragmatics. In: HORN, LAURENCE R. – WARD, GREGORY eds., *Handbook of Pragmatics*. Blackwell, Oxford. 538–561.
- ÚESzWeb. = Új magyar etimológiai szótár – online kiadás. Szerk. GERSTNER KÁROLY. Nyelvtudományi Intézet/ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, MTA, Budapest. 2011–2024. (2024. 05. 31.)

- VARGA MARIANNA 2016. Választ kiváltó stratégiák bírói kérdésfeltevésekben. In: VÁRADI TAMÁS szerk., *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből* 2016. X. *Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 81–91.
- VARGA MARIANNA 2020. *Magyar büntetőperes bírósági kihallgatások komplex nyelvészeti elemzése*. Doktori értekezés, Szeged.
- VARGA MARIANNA 2022. Kést nem vett magához? A nem tagadószt tartalmazó eldöntendő kérdő mondatok szerepe a magyar büntetőperes bírósági tanúkihallgatásokban. *Jelentés és Nyelvháználat* 9/1: 1–13. <https://doi.org/10.14232/jeny.2022.1.1>
- VARGA MARIANNA 2025. Kérdésben a válasz? Gondolatok a kihallgatás büntetőeljárás-jogi szabályozásához. *Magyar Jogi Nyelv* 9/1: 26–30. <https://doi.org/10.59851/mjny.9.1.3>
- VARGA MÓNKA 2015. „Ezen szódnak ura légy!” – Megszólalásokról boszorkányperekben. In: BÁRTH M. JÁNOS – BODÓ CSANÁD – VARGA MÓNKA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest, ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke. 143–154.
- VARGA MÓNKA 2018. „Egyik sem jár az ördögsséggel, édes jó Uraim” – Boszorkány-kihallgatások kommunikációs kontextusáról *Magyar Nyelv* 114: 411–427. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2018.4.411>
- VARGA MÓNKA 2019a. Az evidencialitás kifejezéséről boszorkányperekben: következtetés, értékelés és újraértékelés. *Jelentés és Nyelvháználat* 6/1: 99–127. <https://doi.org/10.14232/jeny.2019.1.4>
- VARGA MÓNKA 2019b. *Középmagyar kori világi szövegek nyelvtörténeti vizsgálata, különös tekintettel a szövegtani és pragmatikai sajátságokra*. Doktori disszertáció, Budapest.
- VARGA MÓNKA 2021. Történeti pragmatikai variációról a regiszter tükrében. A feltételt kifejező határozói igenevek esetei. *Jelentés és Nyelvháználat* 8/1: 81–104. <https://doi.org/10.14232/jeny.2021.1.5>
- VARGA MÓNKA 2022a. A Fatensnél nem konstál – Boszorkányperes tanúvalomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése. *Argumentum* 18: 144–171. <https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2022/8>
- VARGA MÓNKA 2022b. *Kommunikáció és szövegformálás boszorkányperekben*. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Budapest.
- VARGA MÓNKA 2025. Boszorkányportrék a történeti pragmatika tükrében. *Jelentés és Nyelvháználat* 12/2: 87–111. <https://doi.org/10.14232/JENY.2025.2.7>

- VARGA MÓNICA – BÁCSI ENIKŐ 2020. Mit keres(s)ünk a múltban? Adatbázis a történeti magánéleti nyelvhasználatról In: FÓRIS ÁGOTA – BÖLCSKEI ANDREA – M. PINTÉR TIBOR – SZOTÁK SZILVIA – TAMÁS DÓRA MÁRIA szerk., *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. I. Terminológia, lexikográfia, fordítás.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 110–118.
- R. VÁRKONYI ÁGNES 1990. Közgyógyítás és boszorkányhit. *Ethnographia* 101: 384–437.
- VAN DE VELDE, ROGER G. 1971. *Zur Grundlegung einer linguistischen Methodik. Gezeigt am Beispiel der altfriesischen Syntax.* Conunentationes Societatis Linguisticae Europae IV. Hueber, München.
- VERBI Software 2019. MAXQDA 2020. VERBI, Berlin.
- VINCZE VERONIKA 2018. A Miskolc Jogi Korpusz nyelvi jellemzői. In: SZABÓ MIKLÓS – VINNAI EDINA szerk., *A törvény szavai.* Bíbor Kiadó, Miskolc. 9–36.
- VINNAI EDINA 2017. *Jog és nyelv határán. A jogi nyelvhasználat nemzetközi és hazai kutatása.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- WATTS, RICHARD J. 1992. Linguistic politeness and politic verbal behaviour: Reconsidering claims for universality. In: RICHARD J. WATTS – SACHIKO IDE – KONRAD EHLICH eds., *Politeness in Lanuguage. Studies in its History, Theory and Practice.* Berlin. Mouton de Gruyter. 43–69. <https://doi.org/10.1515/9783110886542-005>
- WATTS, RICHARD J. 2003. *Politeness.* Cambridge University Press, Cambridge.
- web1 = Magyar Jogi Nyelv. *Beköszöntő.* <https://joginyelv.hu/bekoszonto/> (2024. 05. 28.)
- WEINREICH, URIEL – LABOV, WILLIAM – HERZOG, MARVIN I. 1968. Empirical foundations for a theory of language change. In: LEHMANN, WINFRED P. – MALKIEL, YAKOV eds., *Directions for historical linguistics. A symposium.* University of Texas Press, Austin – London. 95–195.
- WIERZBICZKA, ANNA 1985. Different cultures, different languages, different speech acts. *Journal of Pragmatics* 9: 145–178. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(85\)90023-2](https://doi.org/10.1016/0378-2166(85)90023-2)
- WODAK, RUTH 1999. Critical Discourse Analysis at the End of the 20th Century. *Research on Language and Social Interaction* 32: 185–193. https://doi.org/10.1207/S15327973RLSI321&2_22

- WODAK, RUTH 2015. Critical Discourse Analysis. Discourse-Historical Approach. In: KAREN TRACY – CORNELIA ILIE – TODD SANDEL eds., *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*. Wiley-Blackwell, Chichester. <https://doi.org/10.1002/9781118611463/wbielsi116>
- WOOD, JOHANNA L. 2007. Text in context. A critical discourse analysis approach to Margaret Paston. *Journal of Historical Pragmatics* 5: 229–254. <https://doi.org/10.1075/jhp.5.2.05woo>
- ZALATNAY LÍDIA 2018. Nyelvhasználati minősítések boszorkányperes iratokban. In: BAGYINSZKI SZILVIA – P. KOCSIS RÉKA – SZABÓ GERGELY szerk., *Anyanyelvünk évszázadai 3. Az ELTE Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhelye által szervezett 2016. június 10-i nyelvtörténeti konferencia előadásaiból készült tanulmánykötet*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1999. Gondolatok a magyar nyelvtörténet szociolingvisztikai szempontú megközelítéséhez. *Magyar Nyelvjárások* 37: 505–512.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2002. A történeti szociolingvisztika egyetemi oktatása. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTEK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debrecen–Jyväskylä. 303–307.
- ZINNER TIBOR 2013. „A nagy politikai affér”. *A Rajk-Brankov-ügy. I. kötet*. Saxum Kiadó, Budapest.

Függelék

A kötetben használt fontosabb kérdéstípusok és kikérdezési stratégiák

Megnevezés	Jellemzők	Példa szakirodalmi alagra vagy párhuzamra	Használat a kötetben
Kérdéstípusok			
valódi nyitott kérdés	Olyan kérdés, amely jogi környezetben az események szabad előadását várja el a kihallgatottól.	Vö. KRYK-KAS-TOVSKI (2006a) példáit. A fogalmat a szakirodalom nem használja.	Számszerűsített kérdéstípusként használok.
nyitott kérdés	Olyan kérdés, amely hosszabb kifejtést igényel.	ELEK 2014, KUGLER 2000: 384	Számszerűsített kérdéstípusként használok. KUGLER (2000: 384) kategorizálását nem követtem abban, hogy a jogi környezet miatt elhatároltam a valódi nyitott kérdéstől.

Megnevezés	Jellemzők	Példa szakirodalmi alapra vagy párhuzamra	Használat a kötetben
kiegészítendő kérdés	Egy mondatrésze vonatkozó kérdés, amelyet így formájából kiindulva egy mondatrésszel vagy szintagmával lehet megválaszolni.	ELEK 2014, KUGLER 2000: 384	Számszerűsített kérdéstípusként használom. A kötetben a kérdőszavas kérdés terminusa helyett azért választottam, mert a nyitott kérdés is tartalmazhat kérdő névmást. KUGLER (2000: 384) kategorizálását nem követtem abban, hogy azt a kérdéskonstruálási módot is ide soroltam, amikor a kérdő névmás elmarad (l. a 8.1. alfejezetet).
választó kérdés	Olyan kérdés, amelyet formájából kiindulva a felkínált lehetőségekkel, illetőleg azok igenlésével vagy tagadásával lehet megválaszolni.	ELEK 2014, KUGLER 2000: 384	Számszerűsített kérdéstípusként használom. A negatív választó kérdés külön is csoportosítható, de ezt a kötet csak említi (l. az 55. lábjegyzetet).
eldöntendő kérdés	Olyan kérdés, amelyet formájából kiindulva igenléssel vagy tagadással lehet megválaszolni.	ELEK 2014, KUGLER 2000: 384	Számszerűsített kérdéstípusként használom.

Megnevezés	Jellemzők	Példa szakirodalmi alagra vagy párhuzamra	Használat a kötetben
negatív eldöntendő kérdés	Olyan kérdő mondat, amely negatív polaritású.	KUGLER (2000: 384) alapján nem lenne önálló kategória, de kifejezetten a jogi nyelvi szakirodalom külön is tárgyalja (l. pl. VARGA MARIANNA 2022).	Számszerűsítve nem, de elemző részekben használok.
utókérdés	Egy kijelentő tagmondatot az utótag alakít kérdéssé.	KUGLER (2000: 384) felosztásában az eldöntendő kérdések között szerepel, de ARCHER (2005) bevezető felosztása külön csoportosítja.	Számszerűsített kérdéstípusként használok.
választ váró megnyilatkozás	A kihallgatási diskurzus olyan hatósági fordulója, amely formailag nem sorolható be kérdésként, de kihallgatotti reakciót vár el.	Vö. pl. VARGA MARIANNA (2020: 98–102).	Számszerűsített típusként használok.
vezető kérdés (leading question)	A kérdés a válaszra iránymutatást tartalmaz, vagy szűkebb értelmezésben előfeltevést foglal magába.	Pl. KEATING (1975), magyarul rávezető kérdésként l. ELEK (2014: 125).	Saját elemzésben nem használok, csak szakirodalmi összegzés kapcsán.

Megnevezés	Jellemzők	Példa szakirodalmi alapra vagy párhuzamra	Használat a kötetben
„fogós” kérdés (hasznólóképpen „szuggesztív” kérdés), amely „becsapós” többértelmű kérdés „alkalmazásába torkollik” (KATONA 1977: 133)	A tanú értelmi vagy érzelmi befolyásolására irányuló kérdés. Becsapós kérdés esetében csak a kérdező szándékának megfelelő válasz adható.	KATONA 1977: 133	Saját elemzésben nem használom, csak összevető jelleggel említem.
előfeltevést tartalmazó kérdés	Olyan kérdés, amely állítást tartalmaz, illetőleg implikál.	L. DURANT–LEUNG (2016: 124), vö. még az előző két sorral.	A kötetben javasolt fogalom, de számszerűsítve nem használom a kategóriát.
személyes adatokra irányuló kérdés	A kérdés témáját adja meg a megjelölés.	Vö. VARGA MARIANNA (2022: 9), ill. jogtörténetben a Personalia fogalmával (KATONA 1977: 127).	Számszerűsített kérdéstípusként használom. A kihallgatások nem érdemi részéhez tartoznak az ilyen jellegű kérdések (VARGA MARIANNA 2022: 9), ennek ellenére a diskurzusok fontos jegyeként megkülönböztettem.
átvezető kérdés	A kérdés témáját tekintve a gyanúsítottat a terhelttel való kapcsolatáról, vagy pedig a terheltet az elfogás, gyanúsítás stb. okáról kérdezik.	L. áthidaló kérdésként is KATONA (1977: 137).	Számszerűsített kérdéstípusként használom.

Megnevezés	Jellemzők	Példa szakirodalmi alapra vagy párhuzamra	Használat a kötetben
lefolyasít segítő kérdés	A kérdés témáját tekintve az eljárás, per, kihallgatás praktikus továbbblendítését szolgálja.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.
a vádakhöz/ bűncselekményhez kapcsolódó kérdés	A kérdés témáját adja meg a megjelölés.	Vö. VARGA MARI-ANNA (2022: 9).	Számszerűsített kérdéstípusként használom.
a hallás mint az evidencia forrása megnevezésével konstruált formulaszerű kérdés ⁵⁷	A kérdés konstruálását adja meg a megjelölés.	Vö. pl. KATONA (1997: 118), TÓTH G. (2001: 213), VARGA MÓNKA (2019a).	Számszerűsített kérdéstípusként használom.
a látás mint az evidencia forrása megnevezésével konstruált formulaszerű kérdés	A kérdés konstruálását adja meg a megjelölés.	Vö. KATONA (1997: 118), TÓTH G. (2001: 213), VARGA MÓNKA (2019a).	Számszerűsített kérdéstípusként használom.
az ismeretszerző tevékenységhez kapcsolódó tudás megnevezésével konstruált formulaszerű kérdés	A kérdés konstruálást adja meg a megjelölés.	Vö. KATONA (1997: 118), TÓTH G. (2001: 213), VARGA MÓNKA (2019a).	Számszerűsített kérdéstípusként használom.
a tapasztalás mint az evidencia forrása megnevezésével konstruált formulaszerű kérdés	A kérdés konstruálást adja meg a megjelölés.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.

57 A kötet korábbi áttekintéseiben a táblázatok olvashatóságának kedvéért rövidebben megadva hallás, látás, tudás stb. említéssel is szerepelnek a címkék.

Megnevezés	Jellemzők	Példa szakirodalmi alapra vagy párhuzamra	Használat a kötetben
az emlékezés tevékenységéhez kapcsolódóan konstruált formulaszerű kérdés	A kérdés konstruálását adja meg a megjelölés.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.
az igazság/valóság fogalmi kategóriáinak segítségével konstruált kérdés	A kérdés konstruálását adja meg a megjelölés (pl. <i>igaz-e, hogy, való-e, hogy</i>).		Számszerűsített kérdéstípusként használom.
a vallomástétel tevékenységéhez kapcsolódóan (a mondás, állítás, megvallás fogalmaival) konstruált formulaszerű kérdés	A kérdés konstruálását adja meg a megjelölés.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.
a kérdezés, kikérdezés tevékenységéhez kapcsolódóan konstruált formulaszerű kérdés	A kérdés konstruálását adja meg a megjelölés.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.
a lejegyzés (jegyzőkönyvkészítés) tevékenységéhez kapcsolódóan konstruált formulaszerű kérdés	A kérdés konstruálását adja meg a megjelölés.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.
a meggyőződés (vélekedés) mentális állapotához kapcsolódóan konstruált kérdés	A kérdés konstruálását adja meg a megjelölés.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.

Megnevezés	Jellemzők	Példa szakirodalmi alapra vagy párhuzamra	Használat a kötetben
valaminek az érzése mentális állapotához kapcsolódóan konstruált kérdés	A kérdés konstruálását adja meg a megjelölés.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.
boszorkányperes kérdés esetében általános vádak tartalmazó kérdés	A kérdés részletezettségét adja meg a megjelölés.	Vö. pl. KONCZ (2007: 198), TÓTH G. (2020: 242–243), VARGA MÓNKA (2022a: 152).	Számszerűsített kérdéstípusként használom.
boszorkányperes kérdés esetében idő, hely vagy károsult személy megnevezését tartalmazó kérdés	A kérdés részletezettségét adja meg a megjelölés.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.
boszorkányperes kérdés esetében egyéb konkrétumot tartalmazó kérdés	A kérdés részletezettségét adja meg a megjelölés.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.
boszorkányperes kérdés esetében idézést vagy a boszorkányság vádjához kapcsolódó beszédaktust tartalmazó kérdés	A kérdés részletezettségét adja meg a megjelölés.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.
boszorkányperes kérdés konkrét eseményt ír le, részletes narratívát ad meg	A kérdés részletezettségét adja meg a megjelölés.	Vö. pl. KONCZ (2007: 198), TÓTH G. (2020: 242–243), VARGA MÓNKA (2022a: 152).	Számszerűsített kérdéstípusként használom.

Megnevezés	Jellemzők	Példa szakirodalmi alapra vagy párhuzamra	Használat a kötetben
témát kijelölő vagy felvető kérdés	A kérdés feltételezhető funkcióját adja meg.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.
ellentmondások tisztázására irányuló kérdés	A kérdés feltételezhető funkcióját adja meg.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.
korábbi vallomást tisztázó, egyértelműsítő kérdés	A kérdés feltételezhető funkcióját adja meg.		Számszerűsített kérdéstípusként használom (konceptuális peres kihallgatások esetében).
retorikai vagy érzelemkifejező kérdés	A kérdés feltételezhető funkcióját adja meg.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.
korábbi kérdést pontosító kérdés	A kérdés feltételezhető funkcióját adja meg.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.
elsősorban a beszédjog átadására irányuló forduló	A megnyilatkozás feltételezhető funkcióját adja meg, formailag nem feltétlenül kérdés.		Számszerűsített típusként használom.
a kihallgatott megértését ellenőrző kérdés	A kérdés feltételezhető funkcióját adja meg.	Vö. VARGA MARIANNA (2020: 118) a megértés biztosításáról.	Számszerűsített kérdéstípusként használom.
a viselkedés befolyásolására irányuló és a kihallgatott részéről beszédaktust kezdeményező kérdés	A kérdés feltételezhető funkcióját adja meg.		Számszerűsített kérdéstípusként használom.

Megnevezés	Jellemzők	Példa szakirodalmi alapra vagy párhuzamra	Használat a kötetben
figyelmeztetés	A megnyilatkozás feltételezhető funkcióját adja meg, formailag nem feltétlenül kérdés.		Számszerűsített típusként használok.
korábbi választélemet összegző vagy annak egyértelműsítésére irányuló kérdés	A kérdés feltételezhető funkcióját adja meg.		Számszerűsített kérdéstípusként használok.
a korábbi eljárásokra irányuló kérdés	A kérdés konkrét funkciója nehezen azonosítható, de a koncepció peres eljárásokban megjelenő téma.		Számszerűsített kérdéstípusként használok.
feltételezés vagy következtetés megfogalmazása	A megnyilatkozás feltételezhető funkcióját adja meg, formailag nem feltétlenül kérdés.	Vö. VARGA MARIANNA (2020: 98).	Számszerűsített típusként használok.
a válasz sürgetése vagy megszorítása	A kérdés feltételezhető funkcióját adja meg.		Számszerűsített kérdéstípusként használok.
a tényálláshoz kapcsolódó információra irányuló kérdés	A kérdés feltételezhető funkcióját adja meg.	Vö. az információkérő kérdés fogalmával (VARGA MARIANNA 2020).	Számszerűsített kérdéstípusként használok. Egybeeshet a tartalom megjelölésével kialakított hasonló típussal, de annak más szempontú megközelítését adja.

Megnevezés	Jellemzők	Példa szakirodalmi alapra vagy párhuzamra	Használat a kötetben
Kikérdezési stratégiák⁵⁸			
„csatázó” kihallgatási metódus	A gyanúsítottat „érvek felsorakoztatásával sarokba szorítani akaró” vallatási módszer (KATONA 1977: 174).	KATONA 1977: 174	Csak összevető jelleggel említem.
többszörös kérdés	Több kérdő név-más, esetleg kérdő mondat kapcsolódik össze egy fordulóban.	Vö. a komplex kérdés fogalmával (SCHIRM 2007a) és a kérdéshalmaz jelenségével (VARGA MARIANA 2016).	Az elemző részekben alkalmazott, de nem számszerűsített, a kötet anyagában megfigyelt kérdéstípus/stratégia.
lejegyzésszerű kérdés	A kérdező egy eldöntendő kérdést úgy folytat, hogy nem várja meg a következő fordulót, hanem az igenlő választ megelőlegezve (pl. <i>ha igen</i>) további részletekre kérdez.		Az elemző részekben alkalmazott, de nem számszerűsített, a kötet anyagában megfigyelt stratégia.

58 Kikérdezési stratégiaként az egy-egy kérdéstípussal önmagában jól le nem írható eszközöket gyűjtöttem. Az elhatárolás nem éles, KATONA (1977) például kikérdezési metódusokat is egy-egy kérdéssel szemléltet.

Megnevezés	Jellemzők	Példa szakirodalmi alapra vagy párhuzamra	Használat a kötetben
egyre kevesebb válaszlehetőséget megengedő kérdések alkalmazása, illetve nyitott és kevesebb válaszlehetőséget megengedő kérdések váltogatása	A kihallgató többszörös kérdést vagy kérdések fogalmát több fordulón keresztül úgy fogalmazza meg, hogy a hosszabb vagy több válaszlehetőséget megengedő kérdést kevesebb válaszlehetőséget, esetleg csak igenlést vagy tagadást megengedő kérdés követ, illetőleg ezek váltogatják egymást.	Vö. az egyre „élesebb” kérdés megfogalmazásával KATONÁ-nál (1977: 173).	Az elemző részekben alkalmazott, de nem számszerűsített, a kötet anyagában megfigyelt stratégia.
példaadás	A kihallgató kérdés lezárásaként a fordulóban eldöntendő kérdés-ként is értékelhető konkrétumot, példát ad meg.		Az elemző részekben alkalmazott, de nem számszerűsített, a kötet anyagában megfigyelt stratégia.

Összegző táblázat a forrásokról

Boszorkányperes iratok

Az irat száma	Diskurzustípus	Az iratban megjelölt hatósági személyek	A hatóság megjelölt területi kötődése	Részletek	Év
87	tanúkihallgatások	helyettes szolgabíró és esküdt	Csongrád megye bírósága	tanúkihallgatás Mindszenten ⁵⁹ öt vádlott ügyében	1739
348	(jóindulatú) vádlotti kihallgatás és tanúkihallgatások	ügyész (magistratus fiscalis)	Halas büntető törvényszéke (Sedes revisoria malefactorum)	három vádlott be-nevolum examene, vizsgálat	1752–1753
422	tanúkihallgatások	a Zalavári Apátság uradalmának plenipotentiarius, Zala vármegye esküdtje	zalavári káptalan, a tanúk Zalaegersze-gen erősítik meg a vallo-másukat	tanúkihallgatás (ítélet tortúrára, de a tortúra alatti kihallgatás szövege nem szerepel)	1747
206	tanúkihallgatások	szolgabíró és esküdt; az iratok helyettes szolgabíró (substitutus iudlium) hitelesíti	Pozsony megye	tanúkihallgatás hét vádlott ügyében	1711
245	tanúkihallgatások	szolgabíró és esküdt, mindketten hitelesítik is a dokumentumot	Sopron megye	tanúkihallgatás (egyetlen kérdő-pontban)	1665

59 SCHRAM a kérdőpontok azonossága miatt a másnap [Hódmező]vásárhelyen felvett authenticatiót közli (1970: 258, 259).

Az irat száma	Diskurzustípus	Az iratban megjelölt hatósági személyek	A hatóság megjelölt területi kötődése	Részletek	Év
222	tanúkihallgatások	vicebíra és esküdtek, a dokumentumot a vicebíra és egy esküdt hitelesíti	Somogy megye	a vádlott tagadásáról rövid lat. bejegyzés, de kérdés nincs megjelölve, majd tanúkihallgatás, a vizsgálatot Marcaliban folytatták le	1746
85	tanúkihallgatások	n. a.	szentesi sedria	tanúkihallgatás egy vádlott ügyében	1734
101	(jóindulatú) vádlotti kihallgatás és tanúkihallgatások	uradalmi ügyész (fiscalis dominalis)	Csongrádi uradalom úriszéke	vádlott benignum examene, kihallgatások [Hódmező]-vásárhelyen, egyetlen kérdőpont és egy tanúvallomás	1756–1758
290	tanúkihallgatások és tortúra alatti vádlotti kihallgatás	szolgabíra (judlium) és esküdtek (jurassor), főszolgabíró (supremus judlium) és egy esküdt hitelesíti	Sopron megye	tanúkihallgatás két vádlott (?) ügyében, az egyik vádlott tortúra alatti vallomása	1744–1745
325	tanúkihallgatások	helyettes ügyész (surrogati fiscalis), a dokumentumot a vármegye bírása és esküdtje hitelesíti	Szabolcs megye	collateralis inquisitióként megjelölt tanúkihallgatás egy vádlott ügyében	1745

Az irat száma	Diskurzustípus	Az iratban megjelölt hatósági személyek	A hatóság megjelölt területi kötődése	Részletek	Év
346	tanúkihallgatások és jóindulatú vádlotti kihallgatások	ügyész, districtuális kapitány és esküdtek	Halas	tanúkihallgatás (kérdőpontok nélkül) és hét vádlott jóindulatú kihallgatása	1734
143	tanúkihallgatások	tulajdonévvel jelölt nemes nevében eljárók	[Hajdú]nánás	collateralis inquisitióként megjelölt tanúkihallgatás	1734
313	tanúkihallgatás	szolgabíró és esküdt	Szabolcs megye	tanúkihallgatás Fejértón (többek között boszorkányság ügyében)	1730
319	tanúkihallgatások	bíró és esküdt	Szabolcs megye	collateralis inquisitióként megjelölt tanúkihallgatás Bogáton egy vádlott ügyében	1737
328	tanúkihallgatások	ügyész, helyettes szolgabíró, esküdt	Szabolcs megye	collateralis inquisitióként megjelölt tanúkihallgatás Eszláron és Kisvárdán egy vádlott ügyében	1751
296	tanúkihallgatások és jóindulatú vádlotti kihallgatás	alispán, főbíró, esküdtek	Sopron megye	collateralis inquisitióként megjelölt tanúkihallgatás Kapuváron (margóra jegyezve a hitelesítés is szerepel) (a tanúkhöz intézett kérdések között azonosak is vannak)	1755–1758

Az irat száma	Diskurzustípus	Az iratban megjelölt hatósági személyek	A hatóság megjelölt területi kötődése	Részletek	Év
278	tanúkihallgatás	viceszolgabíró és esküdtek, táblabírák, fiskális, a bíróság elnöke, nótárius	Sopron megye	tanúkihallgatás egy vádlott ügyében Homokon	1742–1743
358	jóindulatú vádlotti kihallgatások	az alispán nevében járnak el, a kiadás szerint két különböző kéz az iratban	Tolna megye	két vádlott benignum examene Simontornyán azonos időpontban és helyen (a dokumentum töredékes és a harmadik vádlott kihallgatása hiányzik, vö. SCHRAM 1970: 495)	1741
306	tanúkihallgatások	szolgabíró és esküdt	Szabolcs megye	bírósági előtt hitelesített tanúkihallgatások egy vádlott ügyében Kisvárdán	1726
283	tanúkihallgatások majd tortúra alatti vádlotti kihallgatás	szolgabírók (supremus iudlium és substitutus supremus iudex nobilium) és esküdtek, bírá	n. a.	inquisitio Barbacson egy vádlott ügyében, hitelesítés Kapuváron, tortúra alatti kihallgatás Kapuváron	1742
217	tanúkihallgatások	esküdtek (és a tanúvallosok alapján) bírák	Pozsony megye	tanúkihallgatás egy vádlott ügyében Tallóson (és Szencen)	1730

Az irat száma	Diskurzustípus	Az iratban megjelölt hatósági személyek	A hatóság megjelölt területi kötődése	Részletek	Év
411	tanúkihallgatás	szolgabíró és esküdtek (két alkalommal, az aláírások megegyeznek)	Zala megye	magistratualis inquisitioként megjelölt tanúkihallgatás egy vádlott ügyében Nemesnépen (a harmadik kérdőpont ki van húzva)	1732
292	tanúkihallgatások és vádlott tortúra alatti vallomása	főszolgabíró, szolgabíró és esküdt, procurator	földesúri hatóság, Sopron megye	tanúkihallgatás Csornán egy vádlott ügyében, authenticatio és tortúra alatti vallatás Kapuváron (SCHRAM két további tortúra alatti vallatást, valamint a tanúkihallgatások összefoglalását jelzi)	1745
273	tanúkihallgatások (és a vádlott tortúra alatti kihallgatása latinul)	szolgabírók és esküdt	magistratus, Sopron megye	tanúkihallgatás Szilban (és tortúra alatti kihallgatás három kérdőpontban, latinul)	1737
142	tanúkihallgatások	nótárius, előjáró (ductore primori)	[Hajdú]nánás városa	tanúkihallgatás Hajdú[nánáson] egy vádlott ügyében	1733
192	tanúkihallgatások és jóindulatú vádlotti kihallgatás	esküdtek, notárius	magisztrátus	tanúkihallgatás Veregyházán, benignum examen Vácon	1744

Az irat száma	Diskurzustípus	Az iratban megjelölt hatósági személyek	A hatóság megjelölt területi kötődése	Részletek	Év
506	tanúkihallgatások	viceispán, szolgabíró és esküdt	Nógrád vármegye (magisztrátus)	tanúkihallgatás Patakon (?) hiányos tanúvallomások (Losoncon)	1692
2	tanúkihallgatások	bíró és esküdt	Zaránd megye	vizsgálat [Csigér]-gyarmaton, az iratot Bihar vármegye szolgabírájának címzik	1715 (?)60
450	tanúkihallgatások	fiskális, szolgabíró és esküdt	Zemplén megye	vizsgálat Agárdon, bíróság [Sátoralja]-újhelyen (korábbi tanúkihallgatás Nagytarkányban, szinte szó szerint azonos vallomást említ SCHRAM)	1750– 1751
569	tanúkihallgatások	főbíró, a város szősa, hites személy/hites társak, tanács, nótarius	Zemplén megye (sedes dominalis)	tanúkihallgatások S[árospatakon] és Csernahón három vádlott ügyében, majd további két ügyben (az utolsó kihallgatás töredék)	1759
355	tanúkihallgatások (és a vádlott tortúra alatti német nyelvű kihallgatási kérdései)	szolgabíró, esküdt	Tolna megye	tortúra alatti német nyelvű kihallgatási kérdések (a válaszokat nem jegyezték fel), a vádak tagadja (SCHRAM 1970: 472)	1736

60 A TMK alapján; a SCHRAM által közölt dokumentumban nincs datálás (1970: 26–27).

Az irat száma	Diskurzustípus	Az iratban megjelölt hatósági személyek	A hatóság megjelölt területi kötődése	Részletek	Év
442	jóindulatú vádlotti kihallgatás	n. a.	n. a.	egy vádlott benignum examene	1756
209	tanúkihallgatások	esküdt	Pozsony megye	inquisitio Cseklészen nyolc vádlott ügyében	1714
438	tanúkihallgatások	főszolgabíró	Zala megye	inquisitio magistratualis megnevezésű tanúkihallgatás Rádon	1754
293	tanúkihallgatások	szolgabíró, esküdt	Sopron megye	inquisitio magistratualis ⁶¹ megnevezésű tanúkihallgatás Kácsfalun, Ebergőcön, Egyházfalván	1745
153	tanúkihallgatás	n. a.	Eger város (?) n. a.	inquisitio megnevezésű tanúkihallgatás-töredék	1733
272	tortúra alatti vádlotti kihallgatás és tanúkihallgatás	a földesúr prókátora, szolgabíró, esküdt	Sopron megye (dominus M) (inquisitio magistratualis)	tortúra alatti vallatás kérdőpontok nélkül (csak a tortúra fokoza- tát jelöli az irat), tanúkihallgatás Csornán és Tótkeresztúron egy halott és két rab ügyében	1733
433	tanúkihallgatások	n. a.	Zala megye	inquisitio megnevezésű tanúkihallgatás Lövőn	1751

61 Az egyik deutrális kérdéssor azonos a Bosz. 291. kérdéseivel, ahol két vádlott van megnevezve.

Az irat száma	Diskurzustípus	Az iratban megjelölt hatósági személyek	A hatóság megjelölt területi kötődése	Részletek	Év
408	tanúkihallgatások	n. a. (két kéz)	Zala megye (?)	magistratualis inquisito megnevezésű tanúkihallgatás Alsólendván	1742
158	tanúkihallgatások	n. a.	Heves megye (?)	magistratualis inquisitio megnevezésű tanúkihallgatás Átányon	1754
335	tanúkihallgatás	fiskális, szolgabíró	Szabolcs megye	magistratualis inquisitio megnevezésű tanúkihallgatás Olaspályin egy vádlott ellen, többek között boszorkányság vádjával, hitelesítés Kisvárdán	1756
449	tanúkihallgatások	fiskális	Zemplén megye	inquisitio megnevezésű tanúkihallgatás Ladamócon	1736
114	tanúkihallgatás	bíró, szenátorok, vicensótárius	Esztergom városa	inquisito megnevezésű tanúkihallgatás Esztergomban	1721
421	tanúkihallgatások	n. a.	Zala megye	magistratualis inquisitio megnevezésű tanúkihallgatás Söjtörön	1746
57	tanúkihallgatások	fiskális, szolgabíró, esküdtek	Borsod megye	collateralis inquisitio megnevezésű tanúkihallgatás Sajóvamoson (?)	1709

Az irat száma	Diskurzustípus	Az iratban megjelölt hatósági személyek	A hatóság megjelölt területi kötődése	Részletek	Év
404	jóindulatú vádlotti kihallgatások és tanúkihallgatások	bíró, törvénybíró, esküdtek (és többek)	Veszprém megye	benignum examen Nagyvárszonyban (?) és inquisitio megnevezésű tanúkihallgatás három vádlott ügyében	1756
126	tanúkihallgatások	n. a.	Győr megye (a megyei alispán mellett a pannonhalmi apát részére)	inquisitio [Győr]-szentmártonban; többök között boszorkánysággal kapcsolatban tudakolódnak (konkrét vádak és gyanú nélkül)	1648
266	tanúkihallgatások	szolgabíró, vicegerens és esküdt	Sopron megye	magistrualis inquisitio Felsőbükön, utalás a terhelte kihallgatására (pontokba szedett vádak, a kiadás szerint a margón <i>negat</i> megjegyzés)	1729
322	tanúkihallgatások	(helyettes) fiskális, szolgabíró és esküdt	Szabolcs megye	collateralis inquisitio megnevezésű tanúkihallgatás Pátrohán	1740
39	tanúkihallgatások	főszolgabíró, esküdt	Bihar megye bírósága	collateralis inquisitio megnevezésű tanúkihallgatás Bagoson	1723

Koncepciók eljárások kihallgatási jegyzőkönyvei

Iratszám	Diskurzus- és szövegtípus	Megnevezett hatóság	Szereplők	Év
BFL-XXV. 4. f 8084/1958	terhelt kihallgatása (gépírást jegyzőkönyv)	nincs külön megjelölve	Mansfeld Péter mint letartóztatott, Fenyvesi István rny. fhdgy.	1958
MNL OL-XX-5-h-003-1958-V150000\35.	terhelt kihallgatása (gépírást jegyzőkönyv)	Belügyminisztérium ORFK. Politikai Nyomozó Főosztályának Vizsgálati Osztálya	Nagy Imre mint gyanúsított, Kapitány István őrnagy, Ferencsik József ezredes	1957
BFL-XX5. 4.a.164/195762	terhelt kihallgatása (gépírást jegyzőkönyv kézírásos javításokkal)	BM Budapesti Rendőrfőkapitányság	Tóth Ilona Gizella mint gyanúsított, Szentgáli István főhadnagy	1956
ÁBTL-2.1.-II/44-a (V-142777/1)/2	tanúkihallgatási jegyzőkönyv gépírással, az első oldal kitöltött nyomtatvány	Államvédelmi Hatóság	Dr. Losonczy Endréné mint tanú, Zsótér Sándor áv. hdgy.	1954
ÁBTL-2.1.-I/1-b (V142673/2) /138	tanúkihallgatási jegyzőkönyv (kézírásos)	BM Vizsgálati Főosztály	Timár István (már elítélt) mint tanú, Farkas Szilárd áv. fhdgy.	1954
ÁBTL-2.1.-I/1-b (V142673/2) /128	tanúkihallgatási jegyzőkönyv (gépírást)	Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztály	Rajk Lászlóné mint tanú Szalma József áv. őrgy.	1954
ÁBTL-2.1.-I/1-b (V142673/2) /125	tanúkihallgatási jegyzőkönyv (gépírást)	Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztály	Rajk Gyula (az aláírásnál Bokor Gyula) mint tanú, Szalma József áv. őrgy.	1954

62 A perrel részletesen I. SZAKOLCZAI monográfiáját, aki az inkvizícióval is párhuzamot von elemzésében (2016: 97). Vitatja a per koncepció voltát EÖRSI (2020).

Iratszám	Diskurzus- és szövegtípus	Megnevezett hatóság	Szereplők	Év
ÁBTL-2.1.-I/1-c (V142673/3) /14	tanúkihallgatási jegyzőkönyv (gépírással)	Államvédelmi Hatóság	Rajk Gyula mint tanú, László István áv. fhdgy.	1954
ÁBTL-2.1.-I/1-c (V142673/3) /15	tanúkihallgatási jegyzőkönyv gépírással, az első oldal kitöltött nyomtatvány	Államvédelmi Hatóság (Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztály)	Szántó Piroska mint tanú, Farkas Miklós áv. fhdgy.	1954
ÁBTL-2.1.-I/1-c (V142673/3) /2	tanúkihallgatási jegyzőkönyv gépírással, az első oldal kitöltött nyomtatvány	nincs külön megjelölve	Borszéki Oszkár mint tanú, László István áv. fhdgy.	1954

Kihallgatásrészletek napjainkból

Jelölés	Kihallgatott szereplők	Hatósági szereplők	Hatóság	Diskurzustípus	Év
Disc8	gyanúsított	kihallgatótiszt	n. a.	rendőrségi kihallgatás	2000
Disc2/1	gyanúsított	kihallgatótiszt	megyei rendőrkapitányság	rendőrségi kihallgatás	2000
Disc9/12	gyanúsított, tanú ⁶³	kihallgatótiszt	n. a.	rendőrségi kihallgatás	2000
Disc01 ⁶⁴	tanú	kihallgatótiszt ügyvéd ⁶⁵	rendőr-főkapitányság	rendőrségi kihallgatás	2001
Disc00	gyanúsított	kihallgatótiszt	megyei rendőrfőkapitányság	gyanúsított kihallgatása	2003
Átirat1 ⁶⁶	vádolt, sértett, két tanú	bíró, ügyész	törvényszék	tárgyalás	2016
Átirat2	vádolt, sértett	bíró, ügyész, ügyvéd	n. a. – bíróság	tárgyalás	2017
Átirat3	vádolt	bíró, ügyész	n. a. – bíróság	tárgyalás	2017
Disc16	sértett, a másodrendű vádlott felesége	bíró, ügyész, az elsőrendű vádlott védőügyvédje, bírósági alkalmazott	városi bíróság	tárgyalás	2003

63 Az átirat készítője által megadott szerepek: kihallgatott, kihallgatótiszt, illetve egy további beszélő, akihez nem tudott szerepet társítani. Mellettük még egy beszélő megjelenik, akit az átiró bevezetésében nem tüntet fel, de a szöveg alapján tanúként hallgatja ki a rendőrség.

64 A kihallgatás anyagát közli és részletesen feldolgozza SAJGÁL (2010).

65 Nincs rögzített megnyilatkozása.

66 Az MJK tárgyalótermi diskurzusok alkorpuszának az általam használt kéziratokban kódszám nélküli fájlnevvvel szereplő átiratait az azonosíthatóság miatt saját kóddal jelzem.

Jelölés	Kihallgatott szereplők	Hatósági szereplők	Hatóság	Diskurzustípus	Év
Disc15	elsőrendű vádlott, másodrendű vádlott, harmadrendű vádlott, a másodrendű vádlott édesanyja, a harmadrendű vádlott édesanyja	bíró, két ügyvéd, ügyész	megyei bíróság	bírószági tárgyalás	2003

A kérdőív szövege

Tájékoztató

Kérem, hogy vegyen részt Havasi Zsuzsanna, az ELTE BTK doktoranduszának kutatásában.

Jelen vizsgálat célja, hogy kihallgatási kérdések megítéléséről információt gyűjtsön. A kutatásban való részvétel teljesen önkéntes, lehetőség van a részvétel megszakítására.

A kérdőív anonim, a későbbiekben a résztvevők azonossága nem lesz megállapítható.

Kérem, amennyiben hozzájárul a fentiekhez, segítse munkám a kérdőív kitöltésével. Együttműködését előre is köszönöm!

A következő kérdések kihallgatásokon, tanúk vagy gyanúsítottak/vádlottak kikérdezésénél hangozhattak el. Mennyire tartja a **félkövérrel kiemelt kérdéseket**, megnyilatkozásokat korrektnek? Kérem, bekarikázva jelölje 5-ös skálán!

A kérdések előtt röviden a körülmények, előzmények bemutatása is szerepel. Három blokkot fog látni: 18. századi, 1950-es és 2000-es évekből származó kérdéseket. Kérem, a vádakra ne a mai ismereteink felől tekintsen, hanem a kérdésekre fókuszáljon.

- 5 – teljesen korrekt, nem befolyásoló, nem sugalmazó kérdés
- 4 – inkább korrekt kérdés
- 3 – nem lehet/nem tudom eldönteni
- 2 – inkább nem korrekt, kissé sugalmazó kérdés
- 1 – befolyásoló/sugalmazó/manipulatív kérdés

1) *A perirat szerint ez az első, tanúknak felteendő kérdés.*

Mit tud s mit látott a tanú, avagy mit hallott Kalos Pálné Vadász János mostohaleányára, s úgy Szabó Miklósné és Lovász Mátyásné boszorkányságuk felől. (1709)

1–2–3–4–5

2) *Előzőleg a hatóság a kihallgatott vádlott személyes adatira vonatkozó kérdéseket tesz fel, valamint az elfogatás okára kérdez rá:*

hatóság: Miért fogattattál meg? [értsd: miért fogtak el]

vádlott: Nem tudom.

hatóság: **Hiszen boszorkány vagy te?** (1741)

1-2-3-4-5

3) *A hatóság néhány gyanúsítottal kapcsolatban ártó mágiát feltételez, és ennek részleteiről kérdezi a tanúkat.*

Vallja meg a tanú hite után azt is, hogy megírt pünkösdi éjszakán Babóton lakozó Horváth Mihálynak Petrőcz Mihály nevű szolgálja, nemde a babóti határban a Fekete-érnél lévő ároknál feküdt, és azon szekérnek, melyen tudniillik a megírt négy boszorkány asszonyok mentek a szentmihályi szőlőhegyre, nemde a két kereke által ment rajta, az említett [...] szolgán? (1741)

1-2-3-4-5

4) *Előzőleg a kihallgatott vádlott tagadja, hogy boszorkány lenne vagy rontott, gyógyított volna:*

vádlott: Nem gyógyítottam, se nem rontottam soha senkit is. [értsd: senkit sem]

hatóság: **Hát a magad menyedet miért rontottad meg? Azt inkább oltalmaznod kellett volna.** [értsd: a saját menyedet] (1741)

1-2-3-4-5

5) *A perirat szerint megelőzően a hatóság arról kérdezi a tanút, hogy mágiához kapcsolódó cselekedeteket tud-e a gyanúsítottnak tulajdonítani.*

És kiket rontott meg, vagy micsoda boszorkányságát tudja, vagy egyéb gonosz cselekedetét, s kivel? (1715)

1-2-3-4-5

6) *A gyanúsított megelőzően tagadta a termelészövetkezeti csoport elleni izgatás bűntettét.*

Ön a termelészövetkezeti csoport tagsága közül név szerint kiket beszélt rá a termelészövetkezeti csoportból való kilépésre és milyen szándékból tette azt? (1954)

1-2-3-4-5

7) A kihallgatott tanú elmondja, hogy a gyanúsítottól egy vizsgálat során megtudta, hogy aláírt egy nyilatkozatot, amely szerint vállalta, hogy a rendőrséggel együttműködik.

Ismertesse részletesen ezt az esetet! (1954)

1-2-3-4-5

8) A gyanúsított részletesen elmondta azt, hogy ő úgy tudta, hogy a föld, amelyen munkálatokat

végez, az nem a termelészövetkezeti csoport, hanem az ő tulajdona.

Kitől érdeklődött ön, hogy ezt a földet művelésbe veheti? (1954)

1-2-3-4-5

9) A kihallgatott tanú elmondja, hogy feltételezi, felettese tarthatott besúgóhálózatot, de az ügynökei nevét nem tudja.

Ön évekig dolgozott együtt Hetényivel, igen sokszor beszélgettek egymással. Így egyes alkalmakkal, beszélgetések során nem szerzett tudomást arról, hogy kik Hetényinek az ügynökei? (1954)

1-2-3-4-5

10) A gyanúsítottat előzőleg az 1956. október 20-a és 23-a közötti eseményekről kérdezik. A vallomása szerint elutasította, hogy ő nyugtassa meg a Műszaki Egyetem diákjait, mert nem volt tisztában a pártállásponttal.

Ezen kívül tudott-e Ön arról, hogy az országban az egyetemi fiatalság mozgolódik? (1957)

1-2-3-4-5

11) A bíró a kihallgatott vádlottat korábbi vallomásáról kérdezi.

Előbb azt állította, hogy a rendőrök bántalmazták, azért tett hamis tanúvallomást. Hányszor bántalmazták kihallgatás során? (2003)

1-2-3-4-5

12) *A bíró a kihallgatott vádlott korábbi vallomásához kapcsolódóan tesz fel kérdéseket.*

bíró: A bíróság kérdése az, hogy miért kanyarodtak le az aszfalt útról a földútra. Arra laktak, amerre a földút vezetett?

vádlott: Nem.

bíró: Hanem? Hát akkor miért kanyarodtak le? Ha nem kanyarodtak volna le, akkor nem csúsztak volna meg a gépkocsival a földön. Viszont nem kellett volna lekanyarodni, hiszen nem arra laktak. Így van? (2003)

1-2-3-4-5

13) *A kihallgatott gyanúsított előzőleg beismeri, hogy testi sértést követett el, és nyilatkozik, hogy vallomást tesz.*

Akkor mondja már el úgy saját szavaival, hogy mi történt, mire emlékszik. Hogy zajlott? Mi volt az oka? (2003)

1-2-3-4-5

14) *A gyanúsított írásban tett vallomását tisztázza a kihallgatótiszt. A gyanúsított állítja, hogy neki is vannak testi sérülései és a sértett támadta meg őt.*

kihallgatótiszt: Tehát az utcán lehetett hallani, hogy szól a rádió, és ezért rászólt, és ő nem volt hajlandó kikapcsolni, igaz?

gyanúsított: Nem. Nekem jött.

kihallgatótiszt: Önnek ment?

gyanúsított: Igen.

kihallgatótiszt: Ez a kistermetű, vékony ember? (2000)

1-2-3-4-5

15) *A bíró a kihallgatott vádlottat korábbi vallomásával szembesíti. A vádlott azt vallja, hogy a helyszínen a rendőrök bántalmazták, de a bíró kérdésére azt vallja, hogy a kihallgatás során nem.*

vádlott: Hát az igaz...

bíró: Micsoda?

vádlott: Hogy megverték minket...

bíró: Hol, a helyszínen?

vádlott: Igen.

bíró: A helyszínen, azt állítja. De amikor a nyomozók hallgatták ki, már nem bántották? (2003)

1-2-3-4-5

Milyen tényezőkre tudott hagyatkozni a kérdések, megnyilatkozások megítélésénél? (Jelezheti a kérdés mellett is.)

Melyik a legkorrektebb kérdés? Miért?

Melyik a leginkább sugalmazó kérdés? Miért?

Ha valamiről nem tudta eldönteni, sugalmazó/befolyásoló kérdés-e vagy korrekt, mi volt az oka?

Tanult egyetemen magyar nyelvtörténetet? Hány kurzust?

Tanult egyetemen diskurzuselemzést? Hány kurzust/kurzuson?

Tanult egyetemen történelmet? Hány féléven keresztül?

Folytatott jogi tanulmányokat? Hány féléven keresztül?

Támaszkodott az egyetemen tanultakra a kérdőív kitöltésekor? Ha igen, milyen jellegű ismeretekre?

A kiadvány a boszorkányperes iratoknak a nyelvtörténetben és azon kívül is sokat kutatott forráscsoportját a hatalom szempontját középpontba helyezve mutatja be. Milyen nyelvhasználati sajátosságokban nyilvánulhat meg a hatalom? Melyek a boszorkányperekre jellemző kihallgatási stratégiák? Vannak-e a boszorkányperes kérdéseknek olyan jegyei, amelyek későbbi kihallgatási diskurzusokban is megjelennek?

A kötet a történeti szociopragmatika keretében, interdiszciplináris szempontokat is érvényesítve készült. A fenti kérdésekre egy boszorkányperes kérdéstipológia kialakításával, számszerűsíthető jellemzők és kvalitatív elemzések együttes alkalmazásával keresi a választ, és a sajátosságok kiemelése érdekében a magyar kihallgatási kérdések történetének két további szeletét: koncepciós peres kihallgatási kérdéseket és modern diskurzusokat is az összehasonlítás tárgyává tesz.

ELTE

EÖTVÖS
KIADÓ

Az ELTE hivatalos könyvkiadója

ELTE | BTK

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

9 786151 340073